

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Μ. ΜΠΑΓΚΑΛΑ

Ψυχοσωματική υγεία και νόσος

στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ

που υποβλήθηκε

στο Τμήμα Θεολογίας

της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ.

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΛΑΜΠΡΟΣ Χρ. ΣΙΑΣΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2015

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Μ. ΜΠΑΓΚΑΛΑ

Ψυχοσωματική υγεία και νόσος

στους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ

που υποβλήθηκε

στο Τμήμα Θεολογίας

της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ.

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΙΑΣΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ, Θ.Σ. Α.Π.Θ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ, Θ.Σ. Α.Π.Θ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ, Θ.Σ. Α.Π.Θ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2015

Στη μνήμη της μητέρας μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	14

Α' ΜΕΡΟΣ.

ΑΓΙΟΣ ΙΣΑΑΚ Ο ΣΥΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Βίος του Αγίου Ισαάκ του Σύρου	40
--------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα κείμενα του αββά Ισαάκ, οι μεταφράσεις και οι εκδόσεις τους	44
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η επιβίωση και η πρόσληψη του έργου του αββά Ισαάκ	52
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Αμφισβήτηση του ορθόδοξου χαρακτήρα των έργων	58
---	----

Β' ΜΕΡΟΣ.

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΥΡΑΘΕΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Ο άνθρωπος στην Πατερική διδασκαλία	70
2. Η ψυχή στην Πατερική διδασκαλία	73
3. Το σώμα του ανθρώπου στην Πατερική διδασκαλία	77
4. Σαρξ-σώμα στη θύραθεν φιλοσοφία	79
5. Σαρξ-σώμα στην Αγία Γραφή και Παράδοση	81
6. Ο άνθρωπος κατά τον αββά Ισαάκ	86
7. Η έννοια της Ψυχής σύμφωνα με την Ψυχιατρική	101
8. Η ψυχή του ανθρώπου κατά τον αββά Ισαάκ	106
9. Οι καταστάσεις της ψυχής κατά τον αββά Ισαάκ	107
10. Σχέση γνώσης και καταστάσεων της ψυχής	108

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

1. Οι δυνάμεις της ψυχής στον αββά Ισαάκ	116
2. Ο ζήλος, η επιθυμία και ο θυμός στη ζωή του ανθρώπου	124
3. Ο νους του ανθρώπου	131
4. Ο ρόλος του νου στη δημιουργία των παθών	135

5. Οι λογισμοί	138
6. Σχέση νου και φαντασίας	143
7. Η καθαρότητα του νου	148
8. Η καρδιά του ανθρώπου	154
9. Οι αισθήσεις	159

ΜΕΡΟΣ Γ'. ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΝΟΣΟΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΙΣΑΑΚ ΤΟ ΣΥΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΠΑΘΗ ΣΤΟΥΣ ΑΣΚΗΤΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΑΚ

1. Τα πάθη ως νόσος και η πορεία τους	166
2. Η αρχή του σκότους των παθών	170
3. Η συμβολή του σώματος στη γνώση των παθών	178
4. Η εξέλιξη των παθών	189

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΑΡΕΤΕΣ - ΦΑΡΜΑΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΝΟΣΟ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΙΣΑΑΚ

1. Σχέση υγείας και αρετών	198
2. Η πίστη ως πρωταρχικό φάρμακο	205
3. Η ταπείνωση	212
4. Άλλα φάρμακα ίασης από τα πάθη	217

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΠΑΘΕΙΑ ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ

ΩΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ

ΤΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1. Η απάθεια	237
2. Τα στάδια της απάθειας	240
3. Προϋποθέσεις της απάθειας	244
4. Η θεωρία	249
5. «Τι εστιν αγάπη;» Αίσθηση Θεού	253

ΟΙ ΑΣΚΗΤΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΑΚ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ

ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

SUMMARY

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀπολυτίκιον τοῦ Ἁγίου Ἰσαάκ τοῦ Σύρου

Ἦχος πλ. α', Τόν συνάναρχον Λόγον.

Ἀρετῶν ταῖς ἀκτίσι καταλαμπόμενος, τῆς ἐν Χριστῷ πολιτείας
φωστήρ πολύφωτος, θεοφόρε Ἰσαάκ ὤφθης ἐν Πνεύματι, καί
κατευθύνεις ἀσφαλῶς, σωτηρίας πρὸς ὁδόν, διδάγμασι θεο-
πνεύστοις, τοὺς εὐφημοῦντας σε Πάτερ, ὡς τοῦ Χριστοῦ θεῖον
θεράποντα.

Κοντάκιον

Ἦχος πλ. δ'. Τῇ ὑπερμάχῳ.

Τῇ ἰσαγγέλῳ πολιτεία σου, μακάριε, τοῦ Παρακλήτου
ἀνεδείχθης θεῖον ὄργανον, Ἰσαάκ, καί μοναζόντων τύπος ἐν
παῶσιν, ἀλλ' ὡς χάριτος τῆς θείας ἐνδιαίτημα, χάριν αἰτησαι
ἡμῖν καί φῶς οὐράνιον, τοῖς βοῶσι σοι, χαίροις, Πάτερ θεόσο-
φε.

Μεγαλυνάριον

Χαίροις ἡσυχίας θεῖος κανὼν, χαίροις μοναζόντων, ὁ διδάσκα-
λος ὁ σοφός, χαίροις ὁ παρέχων, τὰ πρόσφορα ἐκάστω, τῆς
χάριτος τῷ λόγῳ, Ἰσαάκ ὅσιε.

«Ὅσιε πάτερ Ἰσαάκ, πρέσβευε τῷ Θεῷ ὑπὲρ ἡμῶν, καί δι' εὐχῶν σου, φώτισον τὸν νοῦν ἡμῶν τοῦ γινώσκειν τὰς ὑψηλᾶς θεωρίας, δι' ὧν εἰσὶ πε- πληρωμένοι οἱ λόγοι Σου· μᾶλλον δέ ὕψωσον καί εἰσάγαγε αὐτόν εἰς τὰ κρυπτά τῆς προσευχῆς, ἧς τὴν ἐργασίαν, τοὺς βαθμούς καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς ἄριστα διδάσκεις, ἵνα δι' αὐτῆς πτερούμενοι δυνηθῶμεν τὴν ὁδὸν τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου ἐλευθέρως καὶ ἀκλινῶς δραμεῖν, διαπερῶντες τὰ ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ τιθέμενα σκάνδαλα καὶ νικῶντες τοὺς καθ' ἡμῶν πολεμοῦντας ἐχθρούς»¹.

¹ Θεοφάνους του Ἐγκλειστου, *Επιστολές περί της ἐν Χριστῷ ζωῆς (ρωσιστί)*, Μόσχα 1890, σ. 102.

ΑΓΙΟΣ ΙΣΑΑΚ Ο ΣΥΡΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Αρχαγγελική σάλπιγγα πρέπει να κρατά όποιος θα θελήσει να ευφημήσει τον άγιο Ισαάκ κι όχι τούτη την αμαρτωλή πέννα που βαστώ στο χέρι μου...Και η μούσα που θα μας ενθουσιάσει θα 'ναι η ευγνωμοσύνη πως απολάψαμε μια τέτοια αληθινή χαρά, κι όχι ίσκιους και ξεγελάσματα, <<εμπαίγματα μαγικής τέχνης>> κατά τον Σολομώντα²».

Τα τελευταία χρόνια, καθώς τα φαινόμενα των νευρώσεων, της κατάθλιψης και των αυτοκτονιών στον καθημερινό βίο αυξάνουν καθημερινά, το πρόβλημα της διαταραγμένης ψυχικής υγείας απασχολεί όλο και περισσότερο τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Η Ορθόδοξη Θεολογία δεν είναι δυνατόν να σταθεί αδιάφορη μπροστά στα νέα δεδομένα. Για να ανταποκριθεί στην πρόκληση της εποχής, απαιτείται να είναι ενήμερη των επιστημονικών γνώσεων που ασχολούνται με το πρόβλημα. Πρωτίστως όμως χρειάζεται να αξιοποιήσει τον ατελεύτητο πλούτο της Πατερικής της κληρονομιάς.

Η Ψυχιατρική, μελετά τον άνθρωπο με τις δικές της μεθόδους και συνάμα προσπαθεί να σταθεί δίπλα του, προκειμένου να τον απαλλάξει από τις τάσεις της αυτοκαταστροφικότητας. Παράλληλα, επιχειρεί να απαντήσει στο «γιατί» του προβλήματος.

² Φ. Κόντογλου, *Ο μυστικός κήπος*, Αθήνα 1975, σ. 113-114.

Η Ορθόδοξη Θεολογία καλείται να πράξει το ίδιο κινούμενη στα πλαίσια των δικών της προδιαγραφών μελετώντας τον άνθρωπο – με τις δικές της μεθόδους – όχι μόνο στην «πεπτωκυία» κατάστασή του αλλά και στην «ανισταμένη».

Μια τέτοια προσπάθεια επιχειρεί το παρόν πόνημα επιλέγοντας ως κύρια πηγή του τους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ του Σύρου. Η επιλογή στηρίχθηκε στην αναγνωρισμένη πνευματική εγκυρότητα των Λόγων του Αββά αφενός, και αφετέρου στην ευρύτατη εκκλησιαστική αποδοχή που έχει αποκτήσει ο νηπτικός συγγραφέας για την βαθιά διείσδυση της σκέψης του στην ψυχή του ανθρώπου. Επιχειρείται μια προσέγγιση της πατερικής σκέψης και εμπειρίας του αγίου Ισαάκ, διερευνώντας οι ανθρωπολογικές αρχές, που διέπουν τη σκέψη του, όπως αυτές καταγράφονται μέσα στο κείμενο, αλλά και το ψυχολογικό βάθος το οποίο συνυπάρχει ξεκάθαρα με την αδιαμφισβήτητη πνευματικότητα του κειμένου.

Το εγχείρημα της διεξαγωγής τούτης της εργασίας, με στόχο την προσέγγιση του πνευματικού ύψους της σκέψης του αββά και με παράλληλη αξιοποίηση των επιστημονικών και κλινικών ευρημάτων της σύγχρονης Ψυχιατρικής, δεν ήταν εύκολο.

Ωστόσο, οι ασκητικοί λόγοι του νηπτικού πατέρα του 6^{ου} μ.Χ. αιώ-
νος αποδεικνύεται ότι καταθέτουν συγκροτημένη άποψη, όσον αφορά την αιτιοπαθογένεια και την θεραπευτική αντιμετώπιση του άγχους, της μελαγχολίας, των νευρώσεων, της βαριάς θλίψης και των αυτοκτονιών.

Οι Ασκητικοί Λόγοι του αγίου Ισαάκ του Σύρου πηγάζουν από τα προσωπικά του βιώματα και αποτελούν καρπό της ζώσας χαρισματικής του θεολογίας. Πέρα από το πνευματικό και θεολογικό κύρος που χαρακτηρίζει το έργο του αγίου Ισαάκ, ο Σύρος πατέρας φαίνεται να γνωρίζει άριστα την ψυχολογία του βάθους της ανθρώπινης ψυχής. Η εργασία, ενσκήπτοντας στην σκέψη του αγίου Ισαάκ, φέρνει στο φως στοιχεία και δεδομένα που φανερώνουν ότι η διδασκαλία του ιερού νηπτικού - καταγεγραμμένη πριν δεκαπέντε αιώνες - σχετικά με την ψυχοσωματική νόσο και την ανεύρεση της ψυχοσωματικής υγείας, μπορεί να σταθεί με εγκυρότητα δίπλα από τις σύγχρονες απόψεις της Ψυχιατρικής. Στο πάντα επίκαιρο έργο της θεολογίας και ανθρωπολογίας των νηπτικών ενσκήπτουν πρόσφατα ακόμα και οι ίδιοι οι ψυχολόγοι και ψυχίατροι. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του I. Caruso: «Όσο λοιπόν εμβαθύνω στην επιστήμη της ψυχής, διαπιστώνω ότι για να λύσει κανείς τα προβλήματα της πρέπει να ανατρέξει στις πηγές της χριστιανικής ανθρωπολογίας, η οποία κι αυτή εξαρτάται από την Ορθόδοξη Χριστολογία»³.

Οπωσδήποτε, σε μια περίοδο πνευματικής κρίσης και αμφισβήτησης των ανθρωπιστικών αξιών καθίσταται επιβεβλημένη η στροφή προς τα έσω για ενδοσκόπηση και διερεύνηση της ανθρώπινης ψυχής, του κατεξοχήν πνευματικού αυτού μεγέθους της ζωής.

³ I. Caruso, Ψυχανάλυσις και σύνθεσις της υπάρξεως, μτφ. Αθ. Π. Καραντώνη, Αθήνα 1953, Πρόλογος, σελ. 9.

Η ανά χειράς μελέτη τρέφει την ελπίδα να βοηθήσει τον σύγχρονο άνθρωπο να μελετήσει τον άπλαστο, λαγαρό και επίκαιρο λόγο του νηπτικού πατέρα, προκειμένου να κερδίσει τη νηνεμία στην ταραχή, τη λύτρωση από το αρρωστημένο άγχος, τη σιγουριά στην ανασφάλεια, τον δρόμο στα αδιέξοδα, την ίαση στον ψυχικό κλονισμό που του προκαλεί η σύγχρονη εποχή με τις ραγδαίες ανατροπές της, ώστε να περάσει από την οδό της φθοράς και της αυτοκαταστροφής στην οδό της αφθαρσίας και της μεταμόρφωσης - αναγέννησης.

Η διερεύνηση του θέματος μέσα από ένα ευρύτερο διεπιστημονικό πεδίο αναδεικνύει την αλληλεξάρτηση και αλληλοσύνδεση αφενός της αμαρτίας με την ψυχοσωματική νόσο και αφετέρου της αρετής με την ψυχοσωματική υγεία. Επιπλέον, θα καταδειχθεί πως η βίωση του φρονήματος του νηπτικού πατέρα μεταμορφώνει τον άνθρωπο από «κύμβαλο αλαλάζον» σε άγγελο φωτός.

Αυτή η προσέγγιση του όλου ανθρώπου εκπληρώνει εκτός των άλλων, και την προσωπική μου επιθυμία - με αφορμή την επαγγελματική μου ιδιότητα ως νοσηλεύτριας- να φανεί αν και κατά πόσο η εμπειρική θεολογία των νηπτικών μπορεί να στέρξει τους ασθενείς αλλά και τους επαγγελματίες υγείας: τους μεν στην ορθή αντιμετώπιση της κάθε νόσου, τους δε στην ορθή άσκηση του λειτουργήματος.

Στην εκπόνηση της μελέτης αυτής βεβαίως «οὐδέ ἄλλο τι τῶν γραφομένων, ἔστιν ἐμόν, πάντα δέ ἐκ Πατέρων λαβὼν ἔχω».

Στο σημείο αυτό οφείλω πρωτίστως να εκφράσω από καρδιάς την ευγνωμοσύνη μου στον σύμβουλό μου, καθηγητή του τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ., κ. Λάμπρο Σιάσο για την εμπιστοσύνη που μου επέδειξε αναλαμβάνοντας την επίβλεψη αυτής της διατριβής και παράλληλα για το ωραίο ταξίδι που μου χάρισε όλα αυτά τα χρόνια.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο κ. Δημήτριο Τσελεγγίδη, μέλος της τριμελούς επιτροπής και καθηγητή του τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. για τη δωρεά γνώσεων - πνευματικών εφοδίων - που μου παρείχε όλα αυτά τα χρόνια καθώς και για το γόνιμο ακαδημαϊκό προβληματισμό ο οποίος συνέδραμε ουσιαστικά στην ολοκλήρωση αυτής της διατριβής.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Χρήστο Αραμπατζή, μέλος της τριμελούς επιτροπής και καθηγητή του τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. για τις καίριες επιστημονικές παρατηρήσεις του οι οποίες βοήθησαν σημαντικά στην εκπόνηση τούτης της μελέτης.

Από καρδιάς ευχαριστώ τον κ. Βασίλη Μπετσάκο, καθηγητή, Φιλολόγο Μέσης Εκπαίδευσης, για την άοκνη καθοδήγηση, κατανόηση και πολύτιμη συμβολή του, οι οποίες υπήρξαν καθοριστικές σε όλα τα στάδια της εκπόνησης της παρούσας μελέτης. Χωρίς την συμπαράσταση του δεν θα έφθανα στην Ιθάκη.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Αναστάσιο Ωρολογά, Νευρολόγο - Ψυχίατρο, Καθηγητή Α.Π.Θ., ο οποίος μετά χαράς δέχτηκε να στηρίξει αυτή την προσπάθεια.

Από καρδιάς ευχαριστώ την κ. Αναστασία Κώνστα, Καθηγήτρια Ψυχιατρικής του Α.Π.Θ., για την ποικιλότροπη διεπιστημονική της συνδρομή, βιβλιογραφική τροφοδότηση και εποικοδομητική προβληματική επί του θέματος.

Από καρδιάς ευχαριστώ την κ. Γεωργία Βούβαρη, διδάκτορα Θεολογίας Α.Π.Θ., για την ηθική στήριξη όλα αυτά τα χρόνια. Ήταν πάντα εκεί την καίρια στιγμή για να με βγάλει από τα αδιέξοδα.

Τέλος, δεν υπάρχουν λόγια να ευχαριστήσω τον πνευματικό μου πατέρα π. Αθανάσιο Βαρβέρη για το «εὖ ζῆν» το οποίο αδιαλείπτως με διδάσκει έργω και λόγῳ. Δια της ευχής και της ευλογίας του ευοδώνεται κάθε ἔργο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι έννοιες της υγείας και της νόσου είναι τόσο παλιές όσο και η ζωή στον πλανήτη μας.

Ο ορισμός της υγείας εξαρτάται από τον τρόπο θεώρησης του ζωντανού οργανισμού και της σχέσης του με το περιβάλλον. Η θεώρηση αυτή διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό και μεταβάλλεται με το πέρασμα του χρόνου.

Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η υγεία ή η ασθένεια, καθώς και οι παράγοντες που σχετίζονται με τις καταστάσεις αυτές ποικίλλουν διαχρονικά. Ήδη στις ιστορίες της αρχαίας ιατρικής είχε επισημανθεί η χρήσιμη αλλά και ανταγωνιστική σχέση ιατρικής και φιλοσοφίας, καθώς κάθε μία από τις οποίες διεκδικούσε μια πρόταση για το ευζην⁴.

Κατά την αρχαιότητα οι άνθρωποι πίστευαν ότι τα αίτια της ασθένειας ήταν διάφορα «κακά πνεύματα», τα οποία εισέβαλλαν στο άτομο και προκαλούσαν την ασθένεια. Τον 4^ο π.Χ. αιώνα η Αρχαία Ελληνική Ιατρική θεωρεί τις έννοιες της θρησκείας, της μαγείας και της ιατρικής εντελώς ταυτόσημες. Την εποχή αυτή ζει ο Ασκληπιός ο οποίος θεμελιώνει την άσκηση της ιατρικής στα «θεραπευτήρια»⁵ - Ασκληπιεία –

⁴ L. Edelstein. *"The Hippocratic Oath: Text, Translation and Interpretation"*. In: O. Temkin, C. Temkin. *Selected Papers of Ludwig Edelstein*. Baltimore: John Hopkins Uni, Press; 3-63.

⁵ Marx, M.H. and Hillix W.A. (1963). *Systems and theories in pshychology*, Πρβλ. Σπ. Μαρκέτου, *Ιστορία της Ιατρικής*, Αθήνα 2008, σ. 3-5.

τα οποία δεν ήταν νοσοκομεία αλλά θρησκευτικά καθιδρύματα όπου ιερείς – θεραπευτές (οι λεγόμενοι Ασκληπιάδες), ασκούσαν ευεργετική ιαματική επίδραση, κυρίως σε όσα άτομα έπασχαν από ψυχοσωματικές διαταραχές⁶. Τα Ασκληπιεία μαζί με τον δημιουργό τους επηρέασαν βαθιά την Ιπποκρατική σκέψη. Κατόπιν, οι πυθαγόρειοι φιλόσοφοι φρονούν ότι η ισορροπία του κόσμου, μέρος του οποίου είναι ο άνθρωπος εξαρτάται από την αναλογία, την τάξη και την αρμονία. Αυτές οι τρεις έννοιες αποτελούν το μέτρο⁷. Κάθε παρέκκλιση από αυτό οδηγεί σε διαταραχή της σωματοψυχικής υγείας του ανθρώπου. Χαρακτηριστική επί του προκειμένου είναι η φράση «μή ἀκολάστως ἐσθίειν»⁸. Τον 5^ο αιώνα στην Ελλάδα, ο Ιπποκράτης ο Κώος, θεμελιώνει και αναπτύσσει την ορθολογική ιατρική που αργότερα πάνω σ' αυτήν μπαίνουν οι βάσεις της επιστημονικής ιατρικής στη Δύση. Ο Ιπποκράτης πίστευε ότι ο ανθρώπινος οργανισμός αποτελείται από 4 χυμούς. Οι χυμοί ήταν το αίμα (που περιγράφεται με τις ιδιότητες του ζεστού και υγρού), το φλέγμα (ως ψυχρό και υγρό), η κίτρινη χολή (ως ζεστό και στεγνό) και η μέλαινα χολή (ως ψυχρό και στεγνό). Σύμφωνα μ' αυτή την δοξασία όταν η «κράση» των χυμών δεν ήταν ισορροπημένη, τότε γεννιόταν η ασθένεια.

⁶ Σπ. Μαρκέτου, *Ιστορία της Ιατρικής*, Αθήνα 2008, σ. 29.

⁷ Τον όρο μέτρο ή και παρεμφερείς όρους όπως μετριότης, μέσον, σύμμετρον, ίσον, καιρός χρησιμοποιούν α) ο Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι* 303 και 694: «Μέτρα φυλάττεσθαι καιρός δ' επί πᾶσιν ἄριστος» β) οι Πυθαγόρειοι, Αριστοτέλους. *Ηθικά Νικομάχεια* B5, 1106b, 28-34. γ) ο Πλάτων. *Φίληβος* 64e: «μετριότης γὰρ και συμμετρία κάλλος δήπου και αρετή πανταχού συμβαίνει γίνεσθαι» και *Πολιτικός* 283e, 284e.

⁸ ό.π. σ. 45.

Κατά τον αρχαίο κλασσικό πατέρα της Ιατρικής, τον Ιπποκράτη, ο ύπνος, η ισορροπημένη διατροφή και η αποφυγή υπερβολών, συμβάλλουν στην ανάπτυξη μιας καλής και υγιούς ιδιοσυγκρασίας⁹. Γι' αυτόν ο άρρωστος αποτελεί μια ενιαία ψυχοσωματική οντότητα η οποία πρέπει να ερευνάται στο σύνολό της. Ο ίδιος πίστευε ότι η υγεία καθορίζεται από την ισορροπία ανάμεσα στις δυνάμεις του περιβάλλοντος και την ατομική συμπεριφορά¹⁰. Στη συνέχεια, η ελληνορωμαϊκή εποχή έχει να επιδείξει τον Έλληνα γιατρό Γαληνό¹¹ ο οποίος τελειοποιεί την θεωρία του πάνω στην κληρονομιά του Ιπποκράτη με μικρές παραλλαγές. Ο Γαληνός εκτός από τον Ιπποκράτη επηρεάστηκε ακόμη από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Ο Γαληνός ακολούθησε τη θεωρία της ισορροπίας των τεσσάρων χυμών του Ιπποκράτη. Στη συνέχεια τη μελέτησε αναλυτικά και υποστήριξε την άποψη ότι υπάρχουν τέσσερις ανθρώπινοι τύποι (χαρακτήρες) που διακρίνονται με μοναδικό κριτήριο ποιός από τους τέσσερις χυμούς υπερέχει σχετικά και αναλογικά έναντι των άλλων τριών. Έτσι, όταν υπάρχει σχετική υπεροχή του αίματος ή του φλέγματος ή της κίτρινης ή της μαύρης χολής, επικρατούν αντιστοίχως τα πρότυπα του αιματώδους, του φλεγματώδους, του χολερικού και του μελαγχολικού χαρακτήρα.

⁹ Ιπποκράτους, *Αφορισμοί* L., 5, 312.

¹⁰ Ιπποκράτους *Περί άέρων, ύδάτων, τόπων*.

¹¹ Ο Γαληνός ζει τον 2^ο μ.Χ. αιώνα και διαπρέπει στη Ρώμη. Η δόξα του ήταν τόσο μεγάλη ώστε ο Μάρκος Αυρήλιος έλεγε πως «ε γώ είμαι αυτοκράτορας των Ρωμαίων και ο Γαληνός αυτοκράτορας των ιατρών». Ονομάστηκε «δεύτερος Ιπποκράτης». Ο Ιπποκράτης τοποθέτησε τις βάσεις της κλινικής (5^{ος} π.Χ. αι.) και ο Γαληνός έθεσε τα θεμέλια της πειραματικής ιατρικής έρευνας (2^{ος} μ.Χ. αι.) με διαφορά 7 αιώνων.

Η επίδραση του έργου του εξακολούθησε και μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έως την Αναγέννηση.

Μετά τον Γαληνό έρχεται η Μεσαιωνική Ιατρική με τις τρεις περιόδους της: Α. την Βυζαντινή, Β. την Αραβική και Γ. την Δυτική. Αυτές οι τρεις περίοδοι καλύπτουν σχεδόν μια χιλιετία από την κατάλυση του Ρωμαϊκού κράτους ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1453). Η Βυζαντινή Ιατρική η οποία είναι λιγότερο ερευνητική και περισσότερο κλινική και φιλόανθρωπη. Αυτή έδωσε ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα στον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του ιατρικού λειτουργήματος. Η σημαντικότερη συμβολή της είναι η καθιέρωση της έννοιας του νοσοκομείου και της νοσοκομειακής περίθαλψης¹². Η αραβο-μεσαιωνική ιατρική έχει ως χαρακτηριστικό την αξιοσημείωτη πρόοδο στην χειρουργική και την βελτίωση της ιατρικής γνώσης στους τομείς της κλινικής έρευνας, της χημείας και της φαρμακολογίας¹³. Η Δυτικο-μεσαιωνική ιατρική, περισσότερο πρακτική, έχει να αναδείξει την ίδρυση Πανεπιστημίων, την ανάπτυξη της ανατομικής του ανθρώπου και της αναισθησιολογίας. Επίτευγμα της περιόδου αυτής θεωρείται η πρώτη νεκροτομή ανθρώπινου πνεύματος από τον Ιταλό ανατόμο Μοντίνο ντε Λούτσι στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια (14^{ος} αι.)¹⁴.

¹² Σπ. Μαρκέτου, ένθ. ανωτ., σ. 135. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο τελειότερος ξενών (πρότυπο νοσοκομείο) στο Βυζάντιο ήταν ο ξενών της Μονής του Παντοκράτορα, που ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Ιωάννη Β' τον Κομνηνό. Ακόμη ο θεσμός των κοινωνικών λειτουργιών καθιερώνεται για πρώτη φορά την περίοδο της Βυζαντινής Ιατρικής.

¹³ ό.π. σ. 153.

¹⁴ ό.π. σ. 165.

Την εποχή της Αναγέννησης ο Καρτέσιος (17^{ος} αιώνας), επηρεασμένος βαθύτατα από την έκρηξη των επιστημών – ιατροφυσικής και ιατροχημείας – την μηχανική επανάσταση στην ιατρική και τις νέες δυνατότητες που ανακάλυπτε ο άνθρωπος, διακήρυσσε ότι το σώμα και ο νους είναι χωριστές οντότητες. Σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο, η ψυχή αποτελεί μια ξεχωριστή οντότητα, παράλληλη με το σώμα αλλά ανίκανη να επηρεάσει οργανικές λειτουργίες.

Τον 18^ο και 19^ο αιώνα η ιατρική επιστήμη στρέφεται αποκλειστικά στη μελέτη των οργάνων και λειτουργιών του σώματος υπό το πρίσμα της κυτταρικής και μοριακής βιολογίας, και μέσω αυτών τα άλματα προόδου που επιτυγχάνονται υπέρ της ανθρώπινης φύσης είναι αδιαμφισβήτητα. Οι λεπτομερείς γνώσεις των βιολογικών λειτουργιών στο κυτταρικό και μοριακό επίπεδο οδηγούν σε εντυπωσιακές εξελίξεις σε όλους τους τομείς της ιατρικής και της φαρμακοθεραπείας. Η επίδραση, ωστόσο, πιθανών ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων και διαδικασιών παραβλέπεται ή αγνοείται¹⁵.

Ωστόσο, αυτό το βιοϊατρικό μοντέλο υγείας δεν μπορεί να εξηγήσει φαινόμενα όπως οι ψυχοσωματικές αρρώστιες και οι ατομικές διαφορές μεταξύ των ασθενών ως προς την αντιμετώπιση της αρρώστιας, του

¹⁵ Engel G.L. 1977, *The need for a new medical model: A challenge for biomedicine Science*, Vol.196, σελ.:129-136.

πόνου, της θεραπείας και της αποκατάστασης της υγείας τους ακόμα και σε περιπτώσεις που η πρόγνωση είναι βαριά¹⁶.

Στις αρχές του 20ού αιώνα ορισμένοι ψυχίατροι και ψυχολόγοι επιδίωξαν να εντάξουν τις ψυχολογικές γνώσεις στην προσέγγισή τους σε θέματα υγείας και ασθένειας. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, αυτή η ένταξη ήταν αναγκαιότητα για την κατανόηση της συμμετοχής των ψυχολογικών παραγόντων στην εμφάνιση και εξέλιξη διαταραχών υγείας. Έτσι προοδευτικά διαμορφώνεται μια νέα θεώρηση της υγείας και της ασθένειας που υποστηρίζεται από το σύγχρονο βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο.

Σύμφωνα με αυτό η υγεία ορίζεται ως μια ολότητα όπου η σωματική, διανοητική και συναισθηματική υπόσταση του ατόμου λειτουργούν συνολικά, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και παράλληλα βρίσκονται σε δυναμική ισορροπία με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον¹⁷. Η σύγχρονη ψυχιατρική ομολογεί την άγνοια και την αδυναμία της για μια ουσιαστική θεραπεία της ανθρώπινης ψυχής. Ο καθηγητής της Ψυχιατρικής Κ. Στεφανής στο βιβλίο του «Θέματα Ψυχιατρικής» γράφει: «Πολλών ψυχικών παθήσεων αγνοούμε την αιτιολογία. Και για όσες βάσιμα πιθανολογούμε την ύπαρξη βιολογικών παραγόντων, κατά κανόνα δεν πρόκειται για έναν ειδικό, αλλά για πλέγμα αλληλοεξαρτώμενων παραγόντων, με κυριότερους την γενετική προικοδότηση, την προ-

¹⁶ Δ. Παπαδάτου, Φ. Αναγνωστόπουλος, *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας*, Αθήνα, σ. 17.

¹⁷ ό.π. σ. 18.

σωπικότητα, τις ειδικές εμπειρίες ζωής, το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον του ατόμου»¹⁸.

Στα πλαίσια του βιοψυχοκοινωνικού μοντέλου υγείας όλες οι ασθένειες θεωρούνται ψυχοσωματικές, καθώς συμμετέχουν στην αέναη αλληλουχία ψυχής και σώματος. Σύμφωνα με τον Dubos «κάθε αρρώστια, ανεξάρτητα από τα αίτια και τις εκδηλώσεις της, αφορά πάντα το νου και το σώμα. Οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο αυτές πλευρές είναι τόσο αλληλένδετες ώστε είναι αδύνατο να γίνει διάκριση ανάμεσά τους»¹⁹.

Εξάλλου, η αντίληψη για την υγεία στο σύνολο της, φωτίζει την μελέτη των ψυχοσωματικών διαταραχών που παρουσιάζουν ραγδαία αύξηση τα τελευταία χρόνια και θέτει στο επίκεντρο του ορισμού της υγείας την έννοια της δυναμικής ισορροπίας του εσωτερικού με το εξωτερικό περιβάλλον που παρέχει στο άτομο τη δυνατότητα να προσαρμόζεται στις περιβαλλοντικές αλλαγές, να ανταποκρίνεται στις περιβαλλοντικές προκλήσεις, να ζει δημιουργικά σύμφωνα με τις πεποιθήσεις και τις επιδιώξεις του. Η διατάραξη αυτής της αρμονικής σχέσης αποτελεί την βασική αιτία πρόκλησης της αρρώστιας, που μπορεί να εκδηλωθεί με

¹⁸ Κ. Στεφανής, *Θέματα Ψυχιατρικής*, Αθήνα 1991, σ. 9. Ο ίδιος συμπληρώνει: «Οι αρχικές υπέρμετρες προσδοκίες, ότι τα ψυχοφάρμακα θα θεράπευαν την ψυχική διαταραχή, όπως τα αντιβιοτικά τις λοιμώξεις διαψεύστηκαν. Για την μεγάλη μάζα των ασθενών δεν έφεραν ποτέ την ίαση, αλλά μόνο μία κατά το μάλλον ήττον σημαντική βελτίωση ή αναστολή των συμπτωμάτων».

¹⁹ Dubos R.,(1979), Preface, στο D.S.Sobel (ed.) *Ways of Health*, New York: Harcoyrt – Brace- Jovanovich.

διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά επίπεδα (κυτταρικό, οργανικό, συμπεριφορολογικό, κοινωνικό)²⁰.

Πολλά προβλήματα που νομίζουμε ακόμη ότι είναι κατά κύριο λόγο ιατρικά, είναι βασικά προβλήματα συμπεριφοράς, για τα οποία η σωστή «θεραπεία» πρέπει να είναι μια αλλαγή στον τρόπο ζωής μας²¹. Η Andreasen υποστηρίζει ότι: «οι ψυχικές αρρώστιες μπορεί σε τελική ανάλυση να κατανοούνται επί τη βάση των μηχανισμών του εγκεφάλου πλην όμως επισυμβαίνουν σε ανθρώπους που ζουν σε προσωπικά και κοινωνικά πλαίσια. Και οι θεραπείες πρέπει να παρασχεθούν σε αυτά τα πλαίσια»²². Η Ψυχιατρική λοιπόν σήμερα διατηρεί την εννοιολογική της ταυτότητα με την προσήλωση της στη βιοψυχοκοινωνική προσέγγιση.

Αντίστοιχα, η ορθολογική ή μη ορθολογική χρήση της τεχνολογίας από τον άνθρωπο έχει επίδραση στην προαγωγή της υγείας ή στην

²⁰ Στην κλινική πράξη συχνά οι «ψυχοσωματικές» διαταραχές διαφοροποιούνται από τις «σωματοψυχικές». Ως ψυχοσωματικά φαινόμενα ορίζονται τα οργανικά προβλήματα που οφείλονται κυρίως σε ψυχολογικούς παράγοντες, ενώ σωματοψυχικά φαινόμενα αποκαλούνται τα ψυχολογικά προβλήματα που προκύπτουν από οργανικές διαταραχές. Για παράδειγμα, το παρατεταμένο στρες προκαλεί έντονες ημικρανίες σε ένα άτομο (ψυχοσωματική διαταραχή). Οι ημικρανίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τον ψυχισμό του ατόμου, με αποτέλεσμα να βιώνει εκνευρισμό, αϋπνίες, άγχος κ.λ.π. (σωματοψυχικές διαταραχές). Οι εκδηλώσεις αυτές αυξάνουν και παρατείνουν το στρες, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Η βιοψυχοκοινωνική προσέγγιση υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αμιγές βιολογικό πρόβλημα γεγονός που απαιτεί μια ολιστική παρέμβαση σε ατομικό επίπεδο (οργανικό και ψυχολογικό), σε κοινωνικό επίπεδο και μερικές φορές σε οικολογικό επίπεδο. Βλ. Δ.Παπαδάτου, Φ.Αναγνωστόπουλος, Η Ψυχολογία στο χώρο της Υγείας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σελ.:17-19.

²¹ Βλ. Α. Καλατζντζή-Αζίζι, Θέματα κλινικής ψυχολογίας, εφαρμοσμένη κλινική ψυχολογία στον χώρο της Υγείας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 10. Πρβλ. Eysenck J. (1976). Πρόλογος στο *Arzt und Psychologe, Urban-schwarzenberg, München*.

²² Andreasen, N. C. *The Broken Brain: The Biological Revolution in Psychiatry*. New York: Harper and Row, 1984, p. 17. Πρβλ. και Maurice Iwn, Eric Gbodossou, *The role of traditional medicine*, The Lancet, volume 356, 1 December 2000, p. 3-5. Οι Iwn και Gbodossou υπογραμμίζουν ότι, σε όσες καταστάσεις οι ψυχολογικοί παράγοντες διαδραματίζουν καθοριστικό αιτιοπαθογενετικό ρόλο, η «βιοϊατρική» προσπέλαση έχει συχνά αποτύχει.

προαγωγή της ασθένειας. Για παράδειγμα, η χειρουργική ή η κλινική ιατρική, η υγιεινή και προληπτική ιατρική έχουν την ανάγκη της σύγχρονης τεχνολογίας προκειμένου να επιτευχθούν νέες τεχνικές επεμβάσεων, έγκαιρη και έγκυρη διάγνωση διαφόρων ασθενειών, κατασκευή φαρμάκων (και τόσα άλλα επιτεύγματα) υπέρ της ανθρωπότητας.

Ωστόσο, τα υποπροϊόντα του τεχνολογικού πολιτισμού όπως τα καυσαέρια, τα χημικά και πυρηνικά απόβλητα, η τρύπα του όζοντος, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, επιτείνουν την ενίσχυση της εμφάνισης ποικίλων ασθενειών.

Όσο αφορά το πολιτισμικό επίπεδο, μια άλλη παράμετρος, που μελετάται από την κοινωνιολογία της υγείας και της ασθένειας, αποτελεί η καθημερινή μας ζωή: από την διατροφή μας έως τον τρόπο που ντυνόμαστε, από την καθιστική ζωή και την έλλειψη της άσκησης μέχρι την έλλειψη ελεύθερου χρόνου και την συσσώρευση του άγχους. Αυτή επηρεάζει σε μέγιστο βαθμό την διατήρηση της ψυχοσωματικής υγείας ή την εμφάνιση της ψυχοσωματικής νόσου.

Πολλές από τις ασθένειες πρέπει να ιδωθούν σε σχέση με το περιβάλλον, με τα προβλήματα της ζωής, με τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις πεποιθήσεις του ανθρώπου. Πολλές ασθένειες είναι ένα είδος προειδοποίησης πως κάτι δεν πάει καλά στην ζωή του ανθρώπου. Η κλινική Ψυχολόγος Α. Καλαντζή – Αζίζι επισημαίνει:

«Ο στόχος της Ιατρικής δεν θα έπρεπε να είναι μόνο – όπως πριν – να ανακαλύψει και να πολεμήσει τους “εξωτερικούς εχθρούς” αλλά να

κοιτάξει προσεκτικά τον άνθρωπο ως ολότητα, ως ένα ενιαίο σύστημα. Όταν λοιπόν κάτι – έστω και το φαινομενικά πιο ασήμαντο – δεν πάει καλά, αυτό σημαίνει τότε ότι αρχίζει μια γενική αποδιοργάνωση που οδηγεί τελικά στην εμφανή σωματική βλάβη (- ασθένεια)»²³.

Όλο και περισσότεροι Κλινικοί Ψυχολόγοι εργάζονται μαζί με τους ιατρούς με την πίστη ότι επιτέλους βρίσκονται στο σωστό δρόμο. Ο άνθρωπος δεν αντιμετωπίζεται πια σαν μια «βιολογική μηχανή». Χρειάζεται πάρα πολύ μεγάλη διαφώτιση, ώστε όλοι όσοι εργάζονται στο χώρο της υγείας να αρχίσουν να σκέφτονται με αυτό τον τρόπο. Οι γιατροί μάς λένε ότι είμαστε υγιείς όταν διάφορες εξετάσεις βρίσκονται μέσα στα φυσιολογικά όρια. Δεν συμπεριλαμβάνουν όμως στις «μετρήσεις» τους, το αν είμαστε εκνευρισμένοι, μελαγχολικοί, αν νιώθουμε μοναξιά, εάν καπνίζουμε πολύ ή πίνουμε, εάν δεν τρώμε υγιεινές τροφές, εάν δεν κινούμαστε αρκετά ή αν δεν βρίσκουμε στη ζωή μας νόημα.

Το καινούργιο «μήνυμα» λοιπόν, είναι ότι, μαζί με τις γνωστές εξετάσεις – που πρέπει να γίνονται - πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι γνωστικές και συναισθηματικές διεργασίες, ο τρόπος της ζωής μας και οι συνθήκες που ζούμε. Ολοκληρωμένη διάγνωση θα έχουμε μόνο ακολουθώντας αυτόν τον καινούργιο τρόπο ερμηνείας της ασθένειας²⁴. Αυτή

²³ ένθ. ανωτ. Α. Καλαντζή-Αζίζι, *Θέματα κλινικής ψυχολογίας*, σελ. 22.

²⁴ ό.π. σελ. 22. Πρβλ. και TEEGEN F., K. SCHURL, R. SCHRÖPER BATTERFELD (1981). *Kampf an der Kontaktgrenze-Erlebnisprozesse hautkranker Klienten im Dialog mit ihrem Symptom. Integrative Therapie*, 2. Πρβλ. επίσης TEEGEN F. (1983), *Ganzheitliche Gesundheit – Der sanj-te Umgang mit uns selbst*. Rowohlt. Ο Teegen γράφει χαρακτηριστικά: «Η ασθένεια δεν είναι κάτι το Κακό, το Απορριπτό, αλλά ένα σήμα κινδύνου, ότι κάτι δεν πάει καλά στη γενική ισορροπία του οργανισμού και μια προσπάθεια του οργανισμού να επανα-

η νέα θεώρηση της ασθένειας προτρέπει τον άρρωστο να συμμετέχει ενεργά στην αποκατάσταση της υγείας του. Τον καλεί να αναθεωρήσει

φέρει την αρμονία του συστήματος (F. TEEGEN, 1983). Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο ένα «σωματικό σύστημα» αλλά μία ολότητα, με σωματικές, ψυχοπνευματικές και κοινωνικές διαστάσεις, που έχουν συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Προβλήματα λοιπόν στο συναισθηματικό χώρο, αντίξοες συνθήκες ζωής, κοινωνικές συνθήκες που δεν αφήνουν περιθώρια εξέλιξης αποδυναμώνουν τις αντιστάσεις του οργανισμού και ευνοούν τις “σωματικές” ασθένειες. Γι’ αυτό το λόγο, επειδή οι σωματικές ασθένειες αντικαθρεφτίζουν προβλήματα της ψυχικής και κοινωνικής ζωής, δεν αρκεί να καταπολεμούμε μόνο τα σωματικά συμπτώματα».

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η δραματική άνοδος των ποσοστών της κατάθλιψης σήμερα στον ελλαδικό χώρο. Η Μαρίνα Οικονόμου-Λαλιώτη, επίκουρη καθηγήτρια Ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, και επιστημονική υπεύθυνος του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΨΥ) αναφέρει: «Ερευνητικά στοιχεία από την ομάδα του ΕΠΨΥ δείχνουν αύξηση του μείζονος καταθλιπτικού επεισοδίου από 3,3% το 2008 σε 8,2% το 2011. Το 2011 υψηλότερο κίνδυνο εμφάνισης καταθλιπτικής συμπτωματολογίας παρουσίασαν τα νεαρά άτομα και οι έγγαμοι. Ως τώρα η κατάθλιψη θεωρούνταν θλιβερό προνόμιο των γυναικών, των ατόμων μέσης ηλικίας, των ανέργων, των ανθρώπων που ζουν μόνοι, χωρίς σχέσεις κοινωνικής υποστήριξης και φροντίδας. Ωστόσο, η μεγαλύτερη αύξηση της κατάθλιψης τα τελευταία δύο χρόνια χτύπησε και άλλες πόρτες, την πόρτα των ανδρών, των επιτυχημένων, των μορφωμένων, των έγγαμων, των εργαζομένων, των νέων. Δυστυχώς, οι νέοι τού σήμερα μετατρέπονται σε μια “θλιμμένη γενιά”. Διαπιστώθηκε ότι ακόμη και οι νοσηλείες των παιδιών έχουν αυξηθεί την τελευταία διετία κατά 10%-15%, καθώς υφίστανται και αυτά τις συνέπειες των οικονομικών δυσχερειών της οικογένειας».

Προέκταση του εν λόγω φαινομένου αποτελεί προφανώς το μείζον πρόβλημα των αυτοκτονιών. Η ίδια συνεχίζει: «Τα ΜΜΕ έχουν δημοσιοποιήσει γενικόλογα μια δραματική αύξηση των ποσοστών αυτοκτονίας στον ελληνικό πληθυσμό, της τάξεως του 22%, τη διετία 2009-2011. Οπωσδήποτε απαιτείται συστηματική επιστημονική διερεύνηση του ζητήματος, ως μια πρώτη απάντηση, όμως, η δημοσίευσή μας στην επιστημονική επιθεώρηση “The Lancet” με τίτλο “Δείκτες αυτοκαταστροφικότητας στην περίοδο της τρέχουσας οικονομικής κρίσης” συγκρίνει τα αποτελέσματα δύο πανελλαδικών μελετών που διενεργήθηκαν την περίοδο Φεβρουαρίου-Απριλίου του 2009 και του 2011. Τα ευρήματα καταδεικνύουν αύξηση της αυτοκτονικότητας, με μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού να αναφέρει σκέψεις αυτοκτονίας το 2011 (6,7%), συγκριτικά με το 2009 (5,2%), μια διαφορά στατιστικά σημαντική. Στη μελέτη του 2011 αναφέρθηκε αύξηση της τάξεως του 36% στις πρόσφατες απόπειρες αυτοκτονίας συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά του 2009. Ας σημειωθεί ότι σημαντική ήταν η θετική συσχέτιση των παραπάνω αναφορικά με τον δείκτη προσωπικής οικονομικής δυσχέρειας, έναν δείκτη που αναδεικνύει αξιόπιστα τον βαθμό των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζει ένας άνθρωπος». Βλ. Μ.Οικονόμου – Λαλιώτη, Υπέρβαση της κατάθλιψης, Εφημ. Το Βήμα, 24/5/2012. Πρβλ. επίσης: Economou M., Madianos M., Peppou LE., Patelakis A., Stefanis CN., Major depression in the era of economic crisis: a replication of a cross – sectional study across Greece, J Affect Disord, 2013 Mar. 5;145 (3):308-314, πρβλ. και Γ. Μπούρας, Λ.Λύκουρας, Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στη ψυχική υγεία, Εγκέφαλος, 2011, 48, 54 – 61.

τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής του, να αναλάβει την ευθύνη να τροποποιήσει συμπεριφορές που βλάπτουν την υγεία του και να προωθήσει άλλες που συμβάλλουν στην πρόληψη ή στη διατήρηση της καλής του υγείας. Επίσης επιδιώκει να κατανοήσει το πρόβλημα της υγείας στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης δυναμικής που αναπτύσσει ο άρρωστος με σημαντικά άτομα του περιβάλλοντος του.

Έτσι σε γενικές γραμμές διαμορφώθηκε η έννοια της υγείας και της ασθένειας για την ιατρική από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Μετά από όλη την μακραίωνη πορεία το βέβαιο είναι ότι η ιατρική σκέψη πλέον καταλήγει στο βέβαιο συμπέρασμα πως η ασθένεια και η υγεία δεν είναι στατικές καταστάσεις αλλά δύο πλευρές – θεωρήσεις ενός ενιαίου μεταβαλλόμενου συστήματος, οι οποίες συμπληρώνουν η μία την άλλη.

Η ορθόδοξη παράδοση ποτέ δεν στάθηκε αντίθετη στην βιολογική θεώρηση της υγείας και της ασθένειας αλλά συνάμα κατέθεσε την δική της αντίληψη, με μοναδικό σκοπό την σωτηρία της όλης ανθρώπινης φύσης²⁵. Η Ορθοδοξία εδώ και 2000 χρόνια θεωρεί τον άνθρωπο ως

²⁵ Στο σημείο αυτό οφείλουμε να κάνουμε μια καίρια διευκρίνιση. Ουδείς αμφιβάλλει πως τα προβλήματα – ασθένειες, οργανικής φύσεως και ψυχοπαθολογίας χρήζουν απαραίτητως θεραπεία ιατρού και ψυχιάτρου, οι οποίοι είναι και αυτοί «Θεού διάκονοι εις τας αναγκαίας χρείας» (Σοφ. Σειρ. Λη'1) Πρβλ. Μητροπολίτου Αχελώου Ευθυμίου (Κ. Στυλιού) *Η σάρξ, Ορθόδοξη θεολογική θεώρηση του ανθρώπινου σώματος*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2005, σ. 208 – 210. Οι διάφορες ανθρώπινες θεραπευτικές μέθοδοι – συμπεριλαμβανομένων και των ψυχιατρικών και ψυχολογικών – δεν προσφέρουν την σωτηρία στον άνθρωπο. Προσφέρουν ανακούφιση ή ίαση κάποιων από τις νοσηρές εκδηλώσεις της πεπτωκυίας φύσεως, αλλά δεν παρέχουν την δυνατότητα υπερβάσεως του θανάτου. Ο π. Αδαμάντιος Αυγουστίδης αναφέρει χαρακτηριστικά: «Δεν πρέπει να γίνεται σύγχυση μεταξύ των κτιστών ανθρωπίνων ιαματικών μέσων και της θεραπευτικής κοινωνίας του κτιστού ανθρώπου με τις ζωοποιές άκτιστες ενέργειες του Θεού διά των μυστηρίων της Εκκλησίας. Καμία ανθρώπινη “ψυχο”-θεραπευτική μέθοδος δεν μπορεί να

ενιαία ψυχοσωματική οντότητα και πασχίζει με κάθε τρόπο υπέρ της συνολικής αντιμετώπισης της υγείας του ανθρώπου.

Για την ορθόδοξη παράδοση και τους αγιοπνευματικούς Πατέρες υγεία του ανθρώπου είναι η κατάσταση της τελειότητας. Υγιής είναι ο απαθής, ο κεκαθαρμένος. Υγιής είναι ο φορέας του Αγίου Πνεύματος και «θέσει καί γνώσει καί θεωρία». Υγιής είναι αυτός που απόκτησε σε τέτοιο βαθμό τις αρετές, αφού πρώτα καθαρίστηκε και φωτίστηκε υπό του Αγίου Πνεύματος, χριστοποιήθηκε δηλαδή, ώστε απέκτησε την απάθεια. Ο άνθρωπος είναι κατασκευασμένος, πλασμένος από τον Δημιουργό, ώστε να γίνει «Θεός κατά χάρη». Δηλαδή, ο άνθρωπος είναι προορισμένος από την φύση του να περάσει από το κατά φύσιν στο υπέρ φύσιν, δηλαδή στην θέωση. Στην ορθόδοξη παράδοση υπογραμμίζεται η αξία του ανθρώπινου προσώπου ως εικόνα του ίδιου του Θεού. Η πνευματική υγεία του έγκειται στο να συνδεθεί ο άνθρωπος με αυτή την εικόνα.

θεωρηθή υποκατάστατο της Ιεράς Εξομολογήσεως ούτε η Ιερά Εξομολόγησις επιτρέπεται να θεωρείται – εντελιζόμενη – ως θρησκευτικού τύπου “ψυχο”-λογική θεραπεία. Ακόμα και όταν κάποιος χρειάζεται και τα δύο, δεν πρέπει να γίνεται σύγχυση μεταξύ τους. Άλλωστε, καμία ανθρώπινη μέθοδος δεν μπορεί να θεραπεύσει την αιτία του κακού, τη ρίζα της ανθρώπινης νοσηρότητας, δηλαδή την αμαρτία, αφού δεν έχει την εξουσία, το δικαίωμα ή τη δυνατότητα του, “δεσμείν και λύειν”, του “αφιέναι αμαρτίας”». Βλ.π. Αδαμάντιος Αυγουστίδης, αναρτημένο άρθρο στην ιστοσελίδα: www.ecclesia.gr/greek/holysynod/comitees/pastoral/avgoystidis_exomologisi

Και εάν προς στιγμήν ο άνθρωπος λόγω της ασθενείας του δεν μπορεί να μετέχει πλήρως στα έργα της Εκκλησίας, η Εκκλησία εύχεται στον Θεό – και τούτο είναι ιδιαίτερος αισθητό στην ακολουθία του ι. ευχελαίου – να στείλει την ιατρική του χάρη και να μας παράσχει υγεία ολόκληρη, σώματος και ψυχής και πνεύματος. Πρβλ. π. Α. Αυγουστίδης, *Η σωτηριολογική διάσταση της Ψυχιατρικής*, στο περιοδικό Σύναξη, τευχ. 25, σελ. 35-42

Ο άγιος Δωρόθεος Γάζης διδάσκει ότι «κατ' εικόνα Θεοῦ ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον κεκοσμημένον πάσῃ ἀρετῇ»²⁶, ο ίδιος αναφέρει επίσης ότι το κακό είναι αρρώστια της ψυχής. Η ψυχή όταν είναι άρρωστη στερείται την φυσική υγεία της, δηλαδή την αρετή²⁷. Ο Μέγας Βασίλειος επιβεβαιώνει ότι: «ἡ ἀρετή λόγον ὑγείας ἐπέχει»²⁸. Ο Άγιος Ισαάκ Σύρος συμπληρώνει πως υγεία της ψυχής είναι η αρετή²⁹ και αυτή (η αρετή) «φυσικῶς ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ»³⁰. Οι δυνάμεις της ψυχής όταν κινούνται κατὰ φύσιν είναι υγιείς. Η κατὰ φύσιν κίνηση των δυνάμεων της ψυχής είναι να πορεύονται προς τον Θεό και να Τον αναζητούν.

Επισημαίνουν όλοι οι Πατέρες την μία και μόνη αλήθεια ότι οι αρετές είναι σύμφυτες με την ίδια την φύση του ανθρώπου και τις κατέχει εν σπέρματι³¹. Έργο ευθύνης, αποκλειστικά δικό του, είναι να τις αυξήσει, να τις οδηγήσει στην τελειώσή τους. Επιτέλεση των αρετών σημαίνει δόσιμο, άνοιγμα, ενεργό συμμετοχή του ανθρώπου στο σχέδιο του Θεού, κατάθεση όλων των ψυχοσωματικών δυνάμεων στο θείο θέλημα, συντονισμό της ύπαρξής τους με την θεία χάρη, έτσι ώστε να επιτυγχάνει κάθε στιγμή προσωπική, αρμονική και δημιουργική συνάντηση με τον άλλον, με το φυσικό περιβάλλον, με την κτίση και τα κτίσματα.

Ο άνθρωπος που είναι υγιής σύμφωνα με την Ορθόδοξη Παράδοση δεν σημαίνει ότι είναι μοναχικός απόκοσμος, εκτός πραγματικότη-

²⁶ Δωρόθεος Γάζης, Διδ. Α.1 και Α.10, P.G. 88, 1617A, 1620B.

²⁷ ό.π. Διδ. ΙΑ, 122 και Διδασκαλία 1B, 134, 1745CD.

²⁸ Βασίλειος Καισαρείας, *Εἰς τὴν ἐξαήμερον*, Λόγος Θ', Περί χερσαίων, P.G. 29, 196 C

²⁹ Λόγος Γ, στίχ.: 93-94.

³⁰ ό.π. στίχ.: 98.

³¹ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος Β' 17*, P.G. 35, 425 C - 428A.

τας, αντιξοοτήτων, δυσκολιών και προβλημάτων. Απεναντίας, αφενός μπορεί κάνοντας κάθε στιγμή ορθή χρήση των θείων χαρισμάτων και δώρων, φωτιζόμενος υπό την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος, εφόσον το επικαλεστεί εκ βαθέων, να φωτίζει τις λύσεις τους, αφετέρου να σμικρύνει ολοένα τις συνειδησιακές κρίσεις και ψυχολογικές συγκρούσεις του, θέτοντας την ενέργεια της ψυχής και του νου του υπό τη θεία χάρη και ενέργεια.

Η ασθένεια για τους Πατέρες και την Ορθοδοξία είναι η παρά φύση κατάσταση. «Τά πάθη ἀρρώστεια ἐστὶ τῆς ψυχῆς καὶ κακία νόσος ἐστὶ τῆς ψυχῆς» θα εξηγήσει παρακάτω ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος. Νόσος είναι η παγίωση του πάθους και πάθος σημαίνει διαστροφή των ψυχικών δυνάμεων. Η αιχμαλωσία του σύγχρονου ανθρώπου στα αισθητά πράγματα και η υποδούλωσή του στα πάθη της ύβρεως, της φιλαυτίας, του εγωκεντρισμού και της πλεονεξίας κλείνουν τον δρόμο της κοινωνίας με τον άλλον. Έτσι, δημιουργούνται τα ψυχικά πάθη. Όσο περισσότερο υποδουλώνεται ο άνθρωπος στην ύλη και στα πάθη, τόσο διαστρεβλώνεται ο σκοπός της ύπαρξής του· ως συνέπεια, αυξάνονται οι βιολογικές ασθένειες αλλά και ο βιολογικός θάνατος. Πρωτίστως όμως με την παρά φύσιν κίνηση των δυνάμεων της ψυχής ο άνθρωπος προσεγγίζει όλο και πιο κοντά στον πνευματικό θάνατο. Αυτό δημιουργεί πόνο, φόβο, ανασφάλεια, φιλαυτία, επιτείνει το αίσθημα της αυτοσυντήρησης. Ως αποτέλεσμα, ο άνθρωπος ζητά κατοχύρωση στα χρήματα, στα κτήματα,

στην εξουσία, στην φιληδονία. Όλη αυτή η κατάσταση δημιουργεί τραγικές συνέπειες στην ανθρώπινη ύπαρξη αλλά και σ' όλη την κτίση.

Πρωταίτιος για την ασθένεια του όλου ανθρώπου είναι ο νους. Ο νους πρωτίστως ασθενεί και έπειτα «μεταδίδει» τα αποτελέσματα της ασθένειας σ' όλο τον οργανισμό. Όπου είναι στραμμένος ο άνθρωπος νους εκεί είναι αιχμαλωτισμένος ολόκληρος ο άνθρωπος³².

Ο σκοτασμός του νου και η διαστροφή - φθορά των δυνάμεων της ψυχής έχουν ως συνέπεια ο άνθρωπος να στερείται την κοινωνία με τον Θεό και η στέρηση αυτή έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση διαφόρων νοσηρών καταστάσεων.

Για τον Ισαάκ τον Σύρο, όπως και για σύνολη την Πατερική Θεολογία, η ασθένεια της ψυχής δεν σχετίζεται μόνο με τις εσωτερικές συγκρούσεις, τα απωθημένα βιώματα, τις τραυματικές εμπειρίες που βρίσκονται στο υποσυνείδητο, αλλά με τον ολοκληρωτικό αποχωρισμό του νου από τον Θεό και την φθορά των δυνάμεων της ψυχής³³.

³² Βλ. Ιερόθεου Βλάχου, Μητρ. Ναυπάκτου και αγ. Βλασίου, *Ψυχική ασθένεια και υγεία*, τομ.γ' εκδ. Ι. Μ. Γενεθλίου της Θεοτόκου, Λεβαδεία 1995, σελ. 69. «Στην πραγματικότητα, όταν μιλάμε για το προπατορικό παράπτωμα και τις συνέπειές του, εννοούμε τρία πράγματα. Το πρώτο είναι η υπολειτουργία του νου, δηλαδή ο νους έπαυσε να λειτουργεί κανονικά. Δεύτερον, είναι η ταύτιση του νου με την λογική και, κατά κάποιο τρόπο, η θεοποίηση της λογικής. Και τρίτον είναι η υποδούλωση του νου στα πάθη, στο άγχος και τις συνθήκες του περιβάλλοντος. Αυτός είναι ο πραγματικός θάνατος του ανθρώπου. Έχουμε την πλήρη αποδιοργάνωσή του. Εσωτερικά νεκρώθηκε. Ο νους σκοτίστηκε. Και όπως όταν ο οφθαλμός του σώματος πάθη μία βλάβη, όλο το σώμα είναι σκοτεινό, το ίδιο και όταν ο οφθαλμός της ψυχής, που είναι ο νους, τυφλωθή, όλος ο πνευματικός οργανισμός ασθενεί, περιπίπτει σε σκοτάδι βαθύ».

³³ Πρβλ. Ιερόθεου Βλάχου, Μητρ. Ναυπάκτου και Αγ. Βλασίου, *Συζητήσεις για την ορθόδοξη ψυχοθεραπεία*, Λεβαδεία 1998, σελ. 87-89.

Θεραπείες εκλογής - όπως θα αναδειχτεί παρακάτω – σ' αυτή τη νόσο αποτελούν οι αρετές που ενσαρκώνονται στην καθημερινή βιοτή και μεταμορφώνουν την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος γράφει χαρακτηριστικά πως όταν πρόκειται για ασθένεια των νεύρων μπορούμε να πάρουμε φάρμακα για να βοηθήσουμε το σώμα, αλλά δεν μπορούμε να πάρουμε φάρμακα για να θεραπεύσουμε την ασθένεια του νοός. Ποιο υλικό φάρμακο μπορεί να φέρει στην ψυχή μας το Άγιο Πνεύμα;³⁴

Αξία στην ευαγγελική Παράδοση της Ορθόδοξης εκκλησίας δεν δίνεται μόνο στην ψυχή αλλά και στο σώμα, εφόσον αυτή μελετά τον άνθρωπο ως ενιαία ψυχοσωματική οντότητα. Αυτό εξυψώνεται και θεωρείται ναός του Αγίου Πνεύματος, εντάσσεται σε μια διηνεκή προοπτική εξαγιασμού και θεώσεως, έτσι ώστε να επιτύχει την αφθαρτοποίησή του, την χριστοποίησή του, πορευόμενο δυναμικά σε μια αρμονική σύζευξη με την ψυχή. Αντίθετα προς τους φιλοσόφους της αρχαιότητας που άλλοι κράτησαν μια στάση μανιχαϊστική απέναντι στο σώμα απαξιώνοντάς το ολοκληρωτικά, για άλλους ήταν φρικτό δεσμωτήριο, για άλλους τάφος, άλλοι το θεωρούσαν μικρό και αμαρτωλό, ενώ άλλοι το θεοποίησαν λατρεύοντάς το με λάγνο τρόπο.

Πέρασαν αιώνες, όπως φάνηκε από την ιστορική αναδρομή, για να φθάσει η σύγχρονη ιατρική να αντιμετωπίσει την υγεία και την α-

³⁴ Γρηγορίου Θεολόγου. *Εις το Άγιον Βάπτισμα*, P.G. 36, 373B.

σθένεια υπό το πρίσμα και τα οφέλη μιας ολοκληρωμένης και διαπολιτισμικής φροντίδας.

Η ορθόδοξη παράδοση όμως αντιμετωπίζει και μελετά τον άνθρωπο στην ολότητα του αλλά και πέρα από φυλετικές και πολιτισμικές διακρίσεις εδώ και 2000 χρόνια. Ο άνθρωπος, υγιής ή ασθενής, δεν αντιμετωπίζεται απλά και μόνο ως βιολογική οντότητα από την εκκλησιαστική παράδοση αλλά και ως ψυχική, πνευματική και κοινωνική. Ο ίδιος ο Χριστός παρουσιάζεται και λειτουργεί έμπρακτα στην Καινή Διαθήκη ως ιατρός των ψυχών και των σωμάτων³⁵. Ως προς τα θέματα υγείας και αρρώστιας, παθολογίας και θεραπείας το παράδειγμα του Χριστού υποστασιάζει την όλη αντίληψη της Εκκλησίας γι' αυτά³⁶. Από την άλλη η παράδοση της Εκκλησίας καταξιώνει την ιατρική επιστήμη, τοποθετώντας τους λειτουργούς της σε περίοπτη θέση, διότι αναγνωρίζει την σημασία της προσφοράς της στον άνθρωπο και την κοινωνία. Το ανθρώπινο πρόσωπο δεν αντιμετωπίστηκε ξεκομμένο από τις κοινωνικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές επιδράσεις του περιβάλλοντός του, ούτε απομονώθηκε εξαιτίας της διαφορετικότητάς του. Απεναντίας, η φιλόανθρωπη και φιλεύσπλαχνη στάση και δράση του Θεανθρώπου, και μετά από Αυτόν όλων των μαθητών Του ανά τους αιώνες, παρέχει ολοκληρωμένη φροντίδα δεί-

³⁵ Ματθ. Η' 16-17, Ματθ. ΙΒ' 22-32, Ματθ. ΙΖ' 14-21, Μάρκ. Ε' 21-43, Μάρκ. Ζ' 24-37, Λουκ. ΙΓ' 10-17 Λουκ. ΙΔ' 1-14, Ιω. Δ' 43-54, Ιω. Ε' 1-16 Ιω. Θ' 1-7. Για μια εμπεριστατωμένη αναφορά της έννοιας του Χριστού Ιατρού βλ. J. C. Larchet, *Η θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων, Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθόδοξου Εκκλησίας*, τομ. Α', μτφρ. Χ. Κούλα, Αθήνα 2008, σελ.: 433-468.

³⁶ Μητρ. Νικολάου Καρπενησίου, *Η ιατρική λειτουργία της υγείας του καθόλου ανθρώπου*. Εφημ. Εκκλησιαστική αλήθεια, 1/5/1996, σελ. 5

χνοντας πολιτισμική ευαισθησία με αναγνώριση και σεβασμό των διαφορών όλων των ανθρώπων, προκειμένου να σωθεί, να ανακτήσει την υγεία του ο κάθε αρρωστημένος, απανταχού της γης.

Το παράδειγμα του καλού Σαμαρείτη (Λκ. 10, 25-37) και της θεραπείας της κόρης της ειδωλολάτρισσας Χαναναίας (Μτθ. 15, 21-28, Μρκ. 7, 24-30) αλλά και πολλά άλλα καθημερινά περιστατικά, επιβεβαιώνουν τον χαρακτήρα του διαπολιτισμικού συστήματος υγείας της ορθοδοξίας.

Έτσι λοιπόν η εκκλησιαστική Παράδοση και η διδασκαλία των νηπτικών Πατέρων πρέπει να αποτελέσει μια σοβαρή πρόταση για την διατήρηση και προαγωγή της υγείας του ανθρώπινου προσώπου³⁷.

Η αξία του σώματος ως ναού και κατοικητηρίου Θεού, ο εξαγιασμός με την ενανθρώπιση του Χριστού και όχι η υποτίμησή του, η θεώρηση του ανθρώπου ως ενιαίας ψυχοσωματικής οντότητας με πνευματικές και υλικές ανάγκες, η αξία της άσκησης και του προσωπικού αγώνα, της πίστης, της υπομονής, της ελπίδας, της αγάπης, η αποφυγή υπερβολών και ακραίων καταστάσεων, η αφομοίωση στον ανθρώπινο βίο πρακτικών και μεθόδων της εκκλησιαστικής παράδοσης, όπως εγκράτειας,

³⁷ «Ο εμπλουτισμός των επιστημών του ανθρώπου (Sciences Humaines) από τον θησαυρό της Ορθόδοξης Νηπτικής Παράδοσης θα είναι προς το συμφέρον τους, προϋποθέτει όμως την εκ μέρους τους υπέρβαση των καθηλώσεων στις οποίες έχουν δεσμευτεί κατά την πρόσδεσή τους στο άρμα της Δυτικοχριστιανικής πνευματικής και πολιτισμικής παράδοσης, μέσα στην οποία γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν». Βλ. π. Αδαμ. Αυγουστήδη, *Η ανθρώπινη επιθετικότητα Ποιμαντική και ψυχολογική προσέγγιση στην Κλίμακα του Αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου*, εκδ. Ακρίτας, 2019, σελ. 50. Πρβλ. Ιωαν. Κορναράκη, *Ο Νευρωτικός χαρακτήρας της Ψυχολογίας*, Εκκλησιαστικός Κήρυκας, Θεολογική επιτηρίδα της Ι. Μητροπόλεως Κιτίου, τόμος Α', Λάρισα 1989, ιδιαίτερα στις σελ. 90-96, όπου γίνεται εμπεριστατωμένη αναφορά στις υλιστικές, φυσιοκρατικές και μηχανιστικές προϋποθέσεις της ψυχολογίας.

νηστείας, θάρρους και αγωνιστικού φρονήματος, καθώς και η ένταξη του ανθρώπου στους κόλπους της Εκκλησίας, μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο όχι μόνο στην ψυχοσωματική και πνευματική υγεία, αλλά να του δείξει και τον δρόμο και τον τρόπο της διατήρησης αυτής της υγείας. Στη ζωή το δύσκολο δεν είναι τόσο η απόκτηση κάποιου πράγματος ή κατάστασης, όσο η διατήρησή του, τονίζει ο άγιος Ισαάκ.

Στην παρούσα μελέτη υπό την καθοδήγηση του αββά Ισαάκ γίνεται προσπάθεια να αναδειχτούν οι μέθοδοι και οι πρακτικές που συστήνει ο άγιος μέσω των ασκητικών του λόγων, ώστε να βρει και να διατηρήσει ο σύγχρονος και ψυχοσωματικά εξαντλημένος άνθρωπος την υγεία του στην σωστή αναφορά της. Ο αιώνας μας αναμφίβολα είναι ο αιώνας κατά τον οποίο η τεχνολογία έχει φθάσει στο ζενίθ της. Από τη μία, η επιστημονική πρόοδος βρίσκεται σε ιλιγγιώδη ύψη, κι από την άλλη είναι δεκάδες οι παγκόσμιες ημέρες υπέρ των δικαιωμάτων του ανθρώπου αλλά και κατά των δεινών που τον περιβάλλουν. (Για παράδειγμα, παγκόσμια ημέρα κατά των ναρκωτικών, παγκόσμια ημέρα κατά του AIDS, κατά του καπνίσματος, Παγκόσμια ημέρα Υγείας, Παγκόσμια ημέρα της Γης, του Νερού, της Οικογένειας, της Διατροφής, της Πολιτιστικής Ανάπτυξης και άλλες δεκάδες τέτοιες μέρες).

Παρόλα αυτά, από τη μια η έννοια του προσώπου – υποκειμένου βάλλεται διαρκώς³⁸ και από την άλλη ο άνθρωπος δεν βιώνει την ειρήνη

³⁸ Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Θ. Ζιάκας: «Η εποχή μας – η εποχή της Νεωτερικότητας – αφού ανέδειξε το εξατομικευμένο υποκείμενο σε θεμέλιο του ιδρυτικού της παραδείγματος (της κοσμοθεωρίας της), ανακαλύπτει περιδεής ότι στην πραγματικότητα το έχει οδηγήσει στην εξαφάνισή του. Ενώ π.χ. έχει κάνει σημαία της τα «ανθρώπινα δι-

ούτε στο εξωτερικό του περιβάλλον, ούτε μέσα του. Κυριαρχείται από πανικό και άγχος. Πασχίζει για την ειρήνη και βρίσκει τα υποκατάστατά της, στην χειρότερή τους εκδοχή. Η ψυχιατρική ειδικότητα και τα ψυχοφάρμακα κατέχουν την πρωτιά στην χρήση και κατανάλωσή τους, λόγω της ανασφάλειας που αισθάνεται ο σύγχρονος άνθρωπος, ο αγχωμένος άνθρωπος της σύγχυσης και των νευρώσεων. Σ' αυτόν τον συσκοτισμένο άνθρωπο και σ' αυτήν την κοινωνία απευθύνεται ο λόγος του Αββά, όντας επίκαιρος περισσότερο από ποτέ, αν και γράφτηκε τον 6^ο μ.Χ. αιώνα. Ο άγιος νηπτικός δεν γράφει εγχειρίδιο ηθικής, ούτε το έργο του αποτελεί προϊόν ιδεολογικής γνώσεως³⁹. Είναι καρπός βαθειάς πνευματικής εμπειρίας που αποκτήθηκε ύστερα από σκληρούς αγώνες και δοκιμασίες πολλών ετών. «Ἐν πολλῶ καιρῷ πειραζόμενος ἐν τοῖς δεξιοῖς καὶ ἀριστεροῖς καὶ ἑαυτὸν δοκιμάσας ἐν τοῖς δυσὶ τρόποις τούτοις πολλάκις καὶ δεξάμενος ἐκ τοῦ ἐναντίου πληγὰς ἀναριθμήτους καὶ ἀξιωθεὶς με-

καιώματα», εξαφάνισε το υποκείμενο που υποτίθεται ότι είναι φορέας αυτών των δικαιωμάτων. Και μάλιστα τόσο το ατομικό όσο και το συλλογικό υποκείμενο, τα οποία βλέπουμε να θρυμματίζονται και να απορροφώνται από τους απρόσωπους κοινωνικούς μηχανισμούς. Πρόκειται όμως για πραγματική και αμετάκλητη εξαφάνιση του υποκειμένου ή για «έκλειψη», δηλαδή για προσωρινή απουσία του, λόγω επικάλυψης από κάτι άλλο, που στέκεται εμπρός του; Ποιο είναι αυτό το “κάτι άλλο”; Και τι θα έχει απομείνει από το υποκείμενο αν και όταν η “έκλειψη” παρέλθει; [...]. Βλ. Θεόδωρος Ζιάκας, *Η έκλειψη του υποκειμένου*, εκδ. Αρμός, 2001.

³⁹ «Ιδιαίτερος τα νηπικά πατερικά κείμενα, τα οποία διασώζουν ενδοσκοπήσεις και ψυχολογικές αναλύσεις εμπειριών της ανθρώπινης προσωπικότητας, είναι εξαιρετικώς πολύτιμα δια την ορθόδοξον κατανόησιν της ψυχολογικής συμπεριφοράς του πεπτωκότος ανθρώπου, του χειραγωγουμένου δια της ποιμαντικής φροντίδος της Εκκλησίας εις “νομάς σωτηρίους”». Βλ. Ιωάν. Κορναράκη, *Η πατερική πνευματική και ψυχολογική εμπειρία*, Βιβλικά ψυχογραφήματα, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 19.

γάλων ἀντιλήψεων κρυπτῶς ἐκομισάμην ἑαυτῷ πείραν ἐκ τῶν μακρῶν χρόνων τῶν ἐτῶν· καί ἐν δοκιμασίᾳ ταῦτα ἔμαθον»⁴⁰.

Ο Ἀββᾶς Ἰσαάκ μέσα στο ὅλο ψυχοσωτήριο ἔργο του ἀποκαλύπτει τὴ φυσιολογία τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Μέσα ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ φανερῶνεται τὸ πῶς ἐξαγιάζεται ἢ ἐξαχρειώνεται ὁ λάκερῃ ἢ ψυχοσωματικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου, φανερῶνεται δηλαδὴ ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑγιὴς ἢ ἀσθενής.

Ο ἅγιος Ἰσαάκ καίγεται ὁ λάκερος ἀπὸ ἀγάπη καὶ ἀπερινόητη εὐσπλαχνία γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ ὁλόκληρὴ τὴν κτίσις καὶ τὰ κτίσματα.

Ορμώμενος ἀπ' τὴν ἀφατὴ ἀγάπη καθίσταται «ἄφρων, διὰ τὴν τῶν ἀδελφῶν ὠφέλειαν»⁴¹. Καημὸς τοῦ φιλέρημου ἱεροῦ νηπτικοῦ εἶναι νὰ χειραγωγήσῃ τὸν κάθε ἄνθρωπο ποὺ θὰ θελήσῃ νὰ δοθεῖ στο κεῖμενό του πρὸς τὴν ὄντως ἀνθρωπογνωσία ἀπ' ὅπου ἀπορρέει ἡ γνώσις τῶν πάντων: «Τῷ γνόντι ἑαυτόν, ἡ γνῶσις τῶν πάντων δίδεται αὐτῷ»⁴².

Ο Λόγος τοῦ ποὺ γέμει ποικιλίας θεμάτων καὶ πολὺ πλούτου νοημάτων δὲν ὁργανώνεται, ὥστόσο ἀκτινοβολεῖ τὴν ἐμπειρία τοῦ, τὸ βίωμά του, τοὺς θησαυροὺς τοῦ πνεύματος ποὺ ἀποκόμισε διὰ μέσου τῶν μακρῶν καὶ ἐπίπονων ἀσκητικῶν τοῦ ἀγώνων.

«Πολλάκις ὅτε ταῦτα ἔγραφον, ὑπελείποντο μοι οἱ δάκτυλοι ἐπὶ τὸν χάρτην, καὶ οὐχ ὑπέφερον κατέναν τῆς ἡδονῆς τῆς ἐμπιπτούσης ἐν

⁴⁰ Λόγος ΚΘ, στίχ.: 1-5.

⁴¹ Λόγος ΝΒ, στίχ.: 23.

⁴² Λόγος Κς, στίχ.: 58, 59.

τῇ καρδίᾳ μου καὶ τὰς αἰσθήσεις κατασιγαζούσης»⁴³. Ἡ διδασκαλία του θερμαίνει καὶ γλυκαίνει σαν τὸν ἥλιο τοῦ χειμῶνα. Βγαίνει ἀπὸ τὴν υψικάμινο τοῦ εἶναι του, με μοναδικό σκοπό νὰ μεταμοσχευθεῖ σὲ κάθε ἀνθρώπινη καρδιά.

Καυτός πόθος τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ: ὁ κάθε ἄνθρωπος νὰ φθάσει σὲ σημεῖο νὰ γνωρίζει «τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν διότι αὕτη ἢ γνῶσις γίνεται αὐτῷ θεμέλιος καὶ ρίζα καὶ ἀρχὴ πάσης ἀγαθοσύνης»⁴⁴.

Τὸ κείμενό του δὲν χωρίζεται σὲ μέρη, ωστόσο σὲ ὅλο τὸ μήκος καὶ πλάτος του, δυο λέξεις κυριαρχοῦν ποὺ ἀποδίδουν τὸν πόνο καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀββά γιὰ τὸν ἄνθρωπο: Ἡ υγεία καὶ ἡ νόσος. Τὸν ἀπασχολεῖ αποκλειστικά ἡ νόσος τῶν παθῶν ποὺ γίνεται αἰτία καὶ ἀφορμὴ ολέθρου καὶ ἀφανισμοῦ τῆς ψυχοσωματικῆς ἀνθρώπινης υγείας, τοῦ προσώπου τοῦ ἀνθρώπου.

Γι' αὐτὸ ἐγκύπτει καὶ γράφει μέσα ἀπὸ τὴν ἀβυσσο τῆς θείας Χάρης, τῆς θείας προσευχῆς, τῆς ἀσκητικῆς τοῦ ἐμπειρίας καὶ ἀγάπης καὶ μιλά ἀπτά καὶ κατανοητά γιὰ τοὺς τρόπους με τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκει ὁ ἄνθρωπος τὴν υγεία καὶ σωτηρία, ὅλης τῆς ψυχοσωματικῆς τοῦ ὑπαρξῆς.

Ὁ ἅγιος Ἰσαάκ μαθητεύσας στὸν κόσμον καὶ στὴν ἐρήμον καὶ ἀφού πέρασε καὶ ἐζήσε καὶ ἐπάθε τὶς θείες ἀλλοιώσεις, γράφει καὶ περιγράφει γιὰ τὰ ὑπὲρ φύσιν καὶ αἰσθήσιν τὰ ὁποῖα πληροῦν τὸν ὅλον ἄνθρωπον.

⁴³ Λόγος NB, στίχ.: 26-29.

⁴⁴ Λόγος Z, στίχ.: 1-3.

Προσκαλεί και προκαλεί να δοκιμάσει ο άνθρωπος την τρυφή τούτης της ευφροσύνης «ἵνα ἰαθῇ ἢ εἰκὼν αὐτοῦ». Ο αρχιμανδρίτης Βασίλειος Γοντικάκης γράφει ὅ,τι ακριβῶς βίωσε ἀπὸ το ταξίδι του βυθισμένος στο κάλλος των ἀσκητικῶν του λόγων: «Κοντά του κατασταλάζεις και ηρεμείς. Είναι φιλόανθρωπος και ἀμείλικτος. Βάζει βάλαμο στην πληγή σου. Και μπήγει το νυστέρι βαθειά αν χρειαστεί»⁴⁵.

Η ἀνθρωπογνωσία του ιερού ἀββά οφείλεται στο θεῖο φωτισμό, στην ἀσκητική του ἐμπειρία, στην αγία του ζωή. Εμπνέεται δε ἀπὸ τους Ἁγίους Καππαδόκες, – τους τρεις Ἱεράρχες – τον Ἅγιο Διονύσιο τον Ἀρεοπαγίτη, τον Ἅγιο της Κλίμακος, τον Ἅγιο Εφραίμ τον Σύρο, τον Μάρκο τον Ερημίτη και τον Ἅγιο Μακάριο, τον ἀσκητή. Θεμέλια και ἀσειστη λίθος για την γραφή του τα ἱερά νάματα της Αγίας Γραφής. Διαχρονικοί και επίκαιροι σήμερα ὅσο ποτέ οι λόγοι του αγίου Ἰσαάκ δεν ἀπευθύνονται μόνο στους μοναχούς. Πολύ περισσότερο ἀπευθύνονται στον σύγχρονο κόσμο.

Στο παρόν πόνημα επιχειρούμε να ἐρμηνεύσουμε την υγεία και τη νόσο μέσα ἀπὸ το νηπτικό φρόνημα του ἀββα και να μελετήσουμε αν και κατὰ πόσο η υπόσταση του ἀνθρώπου υγιαίνει ὅταν ἀκολουθεῖ αὐτό το φρόνημα.

Μετά ἀπὸ βαθιά μελέτη της ἀνθρώπινης φύσης σε ὅλες τις διαστάσεις, δείχνει ο ἅγιος Ἰσαάκ τον τρόπο στον ἄνθρωπο ὥστε να οδη-

⁴⁵ Αρχιμ. Β. Γοντικάκης, *Ἀββάς Ἰσαάκ ο Σύρος, ἓνα πλησίασμα στον κόσμο του*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 21.

γηθεί στην κατάσταση της πλήρους ψυχοσωματικής υγείας και ευεξίας, φωτίζει τον δρόμο του ανθρωπίνου νου, ώστε ο άνθρωπος να οδηγηθεί με την κάθαρση από τα πάθη - αρρωστήματα στην απάθεια και την θέωση, στην υγεία. Έτσι θα λυτρωθεί ο ίδιος, ο συνάνθρωπος και η κτίση.

Στην εργασία αυτή αρχικά προβάλλεται ο βίος του αγίου Ισαάκ, το έργο του και η επιβίωση του. Ακολουθεί το πρώτο κεφάλαιο όπου αποσαφηνίζονται οι όροι σάρξ, σώμα, ψυχή σύμφωνα με την θύραθεν φιλοσοφία και την πατερική γραμματεία. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται οι δυνάμεις της ψυχής του ανθρώπου και ο ρόλος τους στη ζωή του, σύμφωνα με τον Λόγο του νηπτικού πατέρα. Στο τρίτο κεφάλαιο αντικείμενο της μελέτης είναι η σχέση των παθών με την ψυχοσωματική νόσο και η σχέση της αρετής με την ψυχοσωματική υγεία. Τέλος καταδεικνύεται ο δρόμος που οδηγεί στην διατήρηση αυτής της υγείας.

Α' ΜΕΡΟΣ.

ΑΓΙΟΣ ΙΣΑΑΚ Ο ΣΥΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ

Ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος γεννήθηκε στη Νινευϊ, πόλη της Μεσοποταμίας, ή κατ' άλλους κοντά στην Έδεσσα της Συρίας και όχι στο Κατάρ όπως πρεσβεύουν κάποιοι άλλοι⁴⁶. Στα χειρόγραφα της αρχαιοελληνικής μεταφράσεως των κειμένων του Αγίου Ισαάκ προτάσσεται η πλήρης ταυτότητα του Αγίου. «Του εν αγίοις Πατρός ημών Αββά Ισαάκ του Σύρου και αναχωρητού του γενομένου επισκόπου της φιλοχρίστου πόλεως Νινευϊ λόγοι ασκητικοί, ευρεθέντες υπό των Οσίων Πατέρων ημών του Αββά Πατρικίου και του Αββά Αβρααμίου των φιλοσόφων και ησυχαστών εν τη Λαύρα του εν αγίοις Πατρός ημών Σάββα».⁴⁷ Έζησε τον 6^ο αιώνα. Ελάχιστα γνωρίζουμε για την ζωή του. Νέος έγινε μοναχός μαζί

⁴⁶ Στο σημείο αυτό χρειάζεται να γίνει η εξής επισήμανση. Υπάρχουν δυο βιογραφίες για τον αββά Ισαάκ τον Σύρο. Αυτή η πρώτη που προέρχεται από το Βιβλίο της Αγνότητος – ένα νεστοριανό βιβλίο που το έγραψε ο νεστοριανός επίσκοπος Bashra (Βασσόρας) Isho' denah. Σ' αυτό αναφέρεται ότι ο αββάς Ισαάκ γεννήθηκε στις αρχές του 7^{ου} αιώνα στο Beth Qatraye στο σημερινό Κατάρ. Στην ίδια πηγή αναφέρεται ότι ο αββάς Ισαάκ αφού χειροτονήθηκε ως επίσκοπος από τον νεστοριανό επίσκοπο Giwargis παρέμεινε για 5 μήνες στον επισκοπικό θρόνο πριν αναχωρήσει για την έρημο. Η άλλη η δεύτερη βιογραφία που προέρχεται από την Μαρτυρία Ανωνύμου μας παρέχει, περίπου παρόμοιες μαρτυρίες για τον τόπο καταγωγής του και το επισκοπικό αξίωμα. Βλ. Αββά Ισαάκ του Σύρου, *Λόγοι Ασκητικοί*, Κριτική Έκδοση Μάρκελλος Πιράρ, Ι.Μ.Ιβήρων, Άγιον Όρος 2012, σελ.35-38. Πρβλ. Για την πρώτη βιογραφία Β. Chabot, *livre de la chasteté, Melanges d' archeologie et d' histoire*, vol. 16, pp. 277-278, Paris 1896. Για την δεύτερη βιογραφία πρβλ. I. E. Rahmani, *Studia syriaca*, I. Charjet 1904, σ. 32 (συριακό κείμενο).

Φως στις διφορούμενες, πλανεμένες απόψεις και ανακρίβειες, σχετικά με την καταγωγή του αγίου Ισαάκ και όχι μόνο, έρχεται να ρίξει η διεξοδική επιστημονική έρευνα του πρωτ. Ι. Φωτοπούλου ο οποίος αξιοποιεί όλες τις πληροφορίες γύρω από την βιογραφία του αββά Ισαάκ. Στην ανά χείρας εργασία γι' αυτό το θέμα γίνεται λόγος σε επόμενο κεφάλαιο.

⁴⁷ Βλ. πρωτ. Ι. Φωτοπούλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, Αθήνα 2010, σελ. 51.

με τον αδελφό του στη Μονή του Αγίου Ματθαίου και αφού προγυμνάσθηκε και έφθασε σε μεγάλα μέτρα αρετής, τον κατέλαβε ο έρως της ησυχίας και ανεχώρησε μένοντας σε κελλί μακριά από το μοναστήρι, στην έρημο. Όταν ο αδελφός του έγινε ηγούμενος στο μοναστήρι του Αγίου Ματθαίου, τον καλούσε με συνεχείς επιστολές να γυρίσει πίσω, εκείνος όμως έχοντας την ησυχαστική εμπειρία αρνήθηκε. Αργότερα, όταν έγινε γνωστή η αγιότητά του, υπακούοντας σε θεία αποκάλυψη δέχθηκε να γίνει επίσκοπος Νινευϊ. Την ίδια ημέρα που χειροτονήθηκε επίσκοπος, ήλθαν στο επισκοπείο δύο άνθρωποι για να λύσουν μία διαφορά τους. Ο οφειλέτης ζητούσε μια μικρή παράταση για το χρέος του, ενώ ο δανειστής έλεγε: «Αν δε μου δώσει τώρα τα οφειλόμενα, θα τον πάω στο δικαστή». Τότε του είπε ο άγιος Ισαάκ: «Αν, σύμφωνα με το Ευαγγέλιο, ούτε καν πρέπει να ζητούμε όσα μάς πήραν, τότε πολύ περισσότερο θα πρέπει να κάμεις υπομονή μια μέρα για να επιστρέψει το χρέος του ο οφειλέτης σου». Αλλά ο σκληρός δανειστής απάντησε: «Άσε τώρα το Ευαγγέλιο!». Τότε σκέφθηκε ο Άγιος: Αν αυτοί εδώ δεν υπακούσουν στα ευαγγελικά προστάγματα του Κυρίου, τότε τι ήρθα εγώ να κάμω εδώ;» και ενθυμούμενος τον ησυχαστικό βίο, εγκατέλειψε τον επισκοπικό θρόνο και γύρισε στην αγαπημένη του σκήτη, στην έρημο. Εκεί έζησε μέχρι το θάνατό του ασκητικώς αγωνιζόμενος και, όπως λέγει ο ανώνυμος βιογράφος, ο Όσιος ανεδείχθη «υφηγητής και διδάσκαλος όλων των μοναχών και λιμήν σωτηρίας πάντων»⁴⁷. Κατά τον Ανώνυμο

⁴⁷ «του οσίου Πατρός ημών Ισαάκ του Σύρου, τα Σωζόμενα Ασκητικά, μετενεχθέντα εις

βιογράφο του 10^{ου} αιώνας, ο αββάς Ισαάκ καταγόταν από περιοχή της Ανατολής και ήταν Σύρος κατά το γένος⁴⁸.

Σε μερικούς θεολογικούς κύκλους υπάρχει η πλανεμένη άποψη ότι ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος δεν περιλαμβάνεται στο ορθόδοξο εορτολόγιο γιατί κατ'αυτούς ανήκε στη νεστοριανή εκκλησία. Είναι αλήθεια ότι η εορτή της μνήμης του αγίου Ισαάκ καθιερώνεται στον ελληνορθόδοξο χώρο πολλούς αιώνες μετά την κοίμησή του. Συνηθίζονταν να μνημονεύεται το όνομά του στις 28 Ιανουαρίου μαζί με τον άλλο μεγάλο Σύρο πατέρα της Εκκλησίας τον όσιο Εφραίμ, αλλά τελικά δεν διατηρήθηκε στην ελληνική εκκλησιαστική παράδοση, ενώ μνημονεύονταν στη ρωσική Εκκλησία⁴⁹. Με πρωτοβουλία του οσίου γέροντος Παϊσίου του Αγιορείτου, ο οποίος ευλαβείτο πολύ τον όσιο Ισαάκ, συντάχθηκε η ακολουθία του και επελέγη η 28^η Σεπτεμβρίου ως ημέρα εορτασμού της οσιακής μνήμης του⁵⁰. Η ακολουθία του οσίου Ισαάκ του Σύρου είναι πόνημα του μακαριστού υμνογράφου π. Γερασίμου Μικραγιαννανίτη. Την ακολουθία ο π. Γεράσιμος τη συνέγραψε μετά από παραγγελία του μα-

την λαλούμενην καθαράν ελληνικήν γλώσσα παρά του οσιωτάτου Καλλίνικου Παντοκρατορινού», φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως 1871, εκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. ια-ιγ. Πρβλ. J. B. ASSEMANI, *Bibliotheca Orientalis I*, p. 445: "Erat autem magister et doctor omnium Monachorum, portusque salutis universorum". Ο Assemani μετέφρασε το βίο του Ανωνύμου από τα αραβικά στα Λατινικά και τον περιέλαβε στη *Bibliotheca Orientalis*.

⁴⁸ Ένθ. ανωτ. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, σελ. 51-53. Πρβλ. J. B. ASSEMANI, B.O. p. 444: «Hic oriundus juit ex orientali regione Syrus genere».

⁴⁹ *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδόσεις Ίνδικτος, Ιανουάριος, σ. 355, υποσ. 4.

⁵⁰ *Ιερά Ακολουθία του Οσίου και Θεοφόρου πατρός ημών Ισαάκ του Σύρου επισκόπου Νινευϊ, Ιερόν Κελλίον Αναστάσεως του Σωτήρος, Καψάλα, Άγιον Όρος*, σ. 5-6.

καριστού γέροντος Παϊσίου. Το κείμενο εκδόθηκε από την Καλύβη Αναστάσεως του Χριστού στην Καψάλα του Αγίου Όρους.

Η δε εικόνα του αββά Ισαάκ εμφανίζεται για πρώτη φορά σε αγιορείτικο χειρόγραφο τον 14^ο αιώνα. Στην αρχή ενός χειρογράφου της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας του έτους 1389, το οποίο περιέχει τη σλαβονική μετάφραση των Ασκητικών του αββά Ισαάκ, εικονίζεται ο Άγιος κρατώντας ειλητάριο και ευλογών. Το χειρόγραφο αυτό είναι αποθησαυρισμένο στη Μονή της Όπτινα, όπου έφθασε ως δώρο προς τον στάρκετς Μακάριο⁵¹. Υπάρχει επίσης εικόνα του Αγίου στον κώδικα 1745-M.54 του 16^{ου} αιώνας της Μεγίστης Λαύρας, το οποίο περιέχει τα Ασκητικά του αγίου Ισαάκ⁵².

Υπάρχουν και νεώτερες ιστορήσεις της εικόνας του Αγίου Ισαάκ από τον Φώτη Κόντογλου, τον Χρήστο Βουτσινά, τον Γιάννη Πάντο και άλλους.

⁵¹ π. Ι. Φωτοπούλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος*, σ. 70-71. Πρβλ. Popova Olga, *Asceci e trasligurazione: immagini dell' arte bizantina e russa nel xiv secolo*, Milano: La casa di Matrona, 1996, σ. 12-13.

⁵² ένθα ανωτ. πρωτ. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος*, σελ.71, πρβλ. Θεόφилου Σιμόπουλου, *Μελέτιος ο Γαλησιώτης (1230-1307) ο άγνωστος*, Αθήνα 1978, σελ.24.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ,

ΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥΣ.

Ο αββάς Ισαάκ γράφει τους Λόγους του στη συριακή γλώσσα. Το συριακό κείμενο των Λόγων του έχει φθάσει ως εμάς σε δύο εκδοχές οι οποίες από τους ειδικούς επιστήμονες ονομάζονται ανατολική και δυτική. Η ανατολική προέρχεται από την ανατολικο-συριακή παράδοση η οποία είναι νεστοριανή· η δυτική προέρχεται από την δυτικοσυριακή παράδοση η οποία είναι είτε ορθόδοξη είτε μονοφυσιτική. Το συριακό πρωτότυπο της ανατολικής εκδοχής εξέδωσε για πρώτη φορά ο P. Bedjan το 1909 υπό τον τίτλο *Mar Isaacus Ninivita, De Perfectione Religiosa*. Αυτό βασίζεται σ' ένα χειρόγραφο του 1235⁵³. Κριτική έκδοση του συριακού κειμένου δεν υπάρχει⁵⁴.

Στα τέλη του 8^{ου} αιώνα με αρχές του 9^{ου} αιώνα οι Ασκητικοί Λόγοι μεταφράστηκαν στα ελληνικά από τους ησυχαστές της Λαύρας του Αγίου Σάββα της Παλαιστίνης, Αβραάμιο και Πατρίκιο⁵⁵. Η ελληνική μετάφραση κυκλοφόρησε ευρύτατα στους μοναστικούς κύκλους και επηρέα-

⁵³ Αββά Ισαάκ του Σύρου, *Λόγοι Ασκητικοί*, κριτική έκδοση Μάρκελλος Πιράρ, Ι. Μ. Ιβήρων Άγιον Όρος 2012, σ. 55-56. Εφεξής ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ. Πρβλ. και ένθ. ανωτ. π. Ι. Φωτόπουλου *Αββάς Ισαάκ Σύρος*, σελ. 75.

⁵⁴ ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σελ. 55. Πρβλ. D. Miller, *The ascetical Homilies...*, Introduction lxxvii,

⁵⁵ ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σ. 62, Πρβλ. Ισαάκ Σύρου, *Ασκητικά*, εκδ. Β. Ρηγόπουλου κεφ. «ΤΟΙΣ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΥΣΙΝ» και ένθα ανωτ. π. Ι. Φωτόπουλου *Αββάς Ισαάκ Σύρος*, σελ. 40

σε καίρια τη νηπτική παράδοση της εκκλησίας. Η ελληνική μετάφραση αποτελεί το κατεξοχήν όχημα για την ευρεία διάδοση του κειμένου σε Ανατολή και Δύση.

Οι Λόγοι μεταφράζονται από τα συριακά στην αραβική γλώσσα του 10^{ου} αιώνα. Μεταφράζονται από τα ελληνικά στα γεωργιανά από τον Άγιο Ευθύμιο (ιδρυτή της Ι.Μ. Ιβήρων 1002-1016) επίσης τον 10^ο αιώνα⁵⁶. Από τα Ελληνικά μεταφράζονται επίσης στα σλαβονικά. Η αρχαιότερη χειρόγραφη μαρτυρία με νοτιοσλαβικά γλωσσικά χαρακτηριστικά ανάγεται στον 14^ο αιώνα⁵⁷. Τον 15^ο αιώνα ακολουθεί μετάφραση των Ασκητικών από τα ελληνικά στα λατινικά. Αυτή αποτέλεσε αφετηρία για να ακολουθήσουν μεταφράσεις στα ιταλικά, καστιλιάνικα, καταλανικά, πορτογαλικά και γαλλικά. Τον 16^ο αιώνα τα Ασκητικά του αββά Ισαάκ μεταφράστηκαν από τα ελληνικά στα Αιθιοπικά⁵⁸.

Το ελληνικό κείμενο εξέδωσε για πρώτη φορά στη Λειψία το 1770 ο ιερομόναχος Ιωάννης Θεοτόκης (1731-1800)⁵⁹, με την προτροπή του πατριάρχου Ιεροσολύμων Εφραίμ.

Η έκδοση αυτή τιτλοφορείται ως εξής:

⁵⁶ ABBA ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σ. 67.

⁵⁷ ABBA ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σ. 67

⁵⁸ ABBA ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σ. 69-70.

⁵⁹ Ο ιερομόναχος Νικηφόρος Θεοτόκης εξελέγη αρχιεπίσκοπος Σλαβιάνσκ και Χερσονήσου το 1779, έπειτα αρχιεπίσκοπος Αστραχάν και Σταυρουπόλεως το 1786. Το 1792 παραιτήθη και διετέλεσε ηγούμενος της μονής Δανιήλ της Μόσχας, όπου απεβίωσε το 1800. Για τον Θεοτόκη, βλ. Ε.Ε. Κούκκου, *Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800)*, Αθήναι 1973. Πρβλ. Ζ.Μουρούτη-Γκενάχου. *Ο Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800) και η συμβολή αυτού εις την παιδείαν του Γένους*. Αθήναι 1979.

«Τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ἰσαάκ, ἐπισκόπου Νινευί τοῦ Σύρου τά
εὐρεθέντα Ἀσκητικά, ἀξιῶσει μὲν τοῦ μακαριωτάτου θειοτάτου καί σο-
φωτάτου πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ καί πάσης Παλαι-
στίνης κυρίου κυρίου Ἐφραίμ, ἐπιμελεία δέ Νικηφόρου ἱερομονάχου τοῦ
Θεοτόκου, ἥδη τό πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα. Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας, ἐν
τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόπφ ἔτει αψο' »⁶⁰.

Το 1781 το κείμενο του Ν. Θεοτόκη μεταφράζεται στα μολδαβικά
ἀπό τον ιερομόναχο Μακάριο και τον ιεροδιδάσκαλο Ἰλαρίωνα. Το 1854
εκδίδεται με ευθύνη των πατέρων της Ὀπτινα η ρωσική μετάφραση των
ἔργων του αἰγίου Ἰσαάκ που ἐκπόνησε ο Ὁσιος Παῖσιος Βελιτσκόφσκυ και
στη συνέχεια η μετάφραση του καθηγητοῦ Σομπολέφσκυ (1911)⁶¹. Το
1871, ο ιεροδιάκονος Καλλίνικος Παντοκρατορινός ἐξέδωσε μια ἐξήγησι
«ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἤδη λαλουμένην γλῶσσαν» με τίτλο:
«Οἱ ἀσκητικοὶ λόγοι Ἀββά Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, μετενεχθέντες ἐκ τῆς ἀρχαίας
εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν παρά τοῦ ιεροδιδασκάλου Καλλινίκου Παντο-
κρατορινοῦ. Εκδίδονται νυν ἐπιμελεία και δαπάνη Παύλου μοναχοῦ τοῦ ἐν
τῇ κατὰ τὴν Παλαιστίνην ἐρημικῇ σκῆτῃ τοῦ Χοζεβά ἀσκουμένου».

Το βιβλίο ἐπανεκδόθηκε, μεταξύ ἄλλων, ἀπὸ τον ἐκδοτικό οἶκο
Αστὴρ το 1961 και ἀπὸ τον ἐκδοτικό οἶκο Ρηγοπούλου το 1976 και το 1997
με τίτλο: «Τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ἰσαάκ τοῦ Σύρου τὰ σωζόμενα Ἀσκητικά,

⁶⁰ ABBA ΙΣΣΑΚ ΤΟΥ ΣΥΤΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σελ.192.

⁶¹ ἐνθ. ἀν. π. Ι. Φωτόπουλου, σελ. 77, πρβλ. Θ. Ζήση, *Ἀββάς Ἰσαάκ ο Σύρος*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 70.

μετενεχθέντα εις την λαλουμένην καθάραν ελληνικὴν γλῶσσαν παρά του
οσιωτάτου ιεροδιδασκάλου Καλλινίκου Παντοκρατορινού».

Το 1991, ο Παναγιώτης Κ. Χρήστου εξέδωσε στη Θεσσαλονίκη
τρεις τόμους⁶² με τίτλο: «*Ισαάκ του Σύρου, Λόγοι Ασκητικοί*», οι οποίοι πε-
ριέχουν το κείμενο του Θεοτόκη «επιμελώς θεωρημένο στην ελληνική
του μορφή» (τ. 1, σ. 5) και μετάφραση στη νέα ελληνική⁶³.

Το 1910 το ρωσικό κείμενο του αββά Ισαάκ ήταν το πρώτο ορθόδο-
ξο βιβλίο που μεταφράστηκε στα ιαπωνικά από τον Sawa Horie για τις
ανάγκες της ορθοδόξου ιαπωνικής ιεραποστολής⁶⁴.

Το 1923 ο A. J. Wensinck εκπονεί αγγλική μετάφραση από το συ-
ριακό κείμενο που εξέδωσε ο P. Bedjan το 1909⁶⁵. Το 1981 γίνεται μετά-
φραση του ελληνικού κειμένου στα γαλλικά από τον Jacques Touraille. Η
εισαγωγή αυτού του βιβλίου ανήκει στον τότε Καθηγούμενο της Ι. Μ.
Στραυρονικήτα Αρχιμ. Βασιλείου Γοντικανή⁶⁶. Το 1984 ο D. Miller μετα-
φράζει από το αρχαίο ελληνικό κείμενο τους Λόγους του Αββά στα αγ-

⁶² Το τρίτομο έργο του Π. Χρήστου περιελήφθη στη σειρά «*Φιλοκαλία των νηπτικών και ασκητικών*» ΕΠΕ του Εκδοτικού Οίκου «Το Βυζάντιον».

⁶³ Ο Μάρκελλος Πιράρ γι' αυτή την έκδοση γράφει: «Το εκδοθέν αρχαίο ελληνικό κείμε-
νο υστερεί σε ποιότητα· η δε νεοελληνική απόδοση δεν είναι ιδιαίτερα στρωτή. Ο εκδό-
της αναφέρεται συχνά στο συριακό κείμενο που εκδόθηκε από τον Paul Bedjan το 1908,
και το γνώρισε μέσω της αγγλικής μεταφράσεως του A. J. Wensinck».

⁶⁴ ένθ. ανωτ. π. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, σελ. 78. Ο ίδιος
συγγραφέας μας πληροφορεί ότι οι πληροφορίες σχετικά με τις ποικίλες μεταφράσεις
προέρχονται από το βιβλίο του D. MILLER, *The ascetical Homilies, of Saint Isaac the Syrian*,
translated by the Holy Transfiguration Monastery Bonston, Massachusetts 1984, Introduction
1xxvi-1xxvii.

⁶⁵ A.J.WENSICK, *Mystic Treatises by Issac of Nineveh*, Verhandeligen der Koninklijke
Akademie van Wetenschappen te Amsterdam Afdeeling Letterkunde (Amsterdam 1923)

⁶⁶ JACKES TOURAILLE, *Isaac le Syrien Oeuvres spirituelles. Les 86 Discours Ascétiques. Les
Letters*

γλικά λαμβάνοντας υπόψιν και το συριακό⁶⁷. Η Mary Hansburry το 1998 μεταφράζει από τα συριακά στα αγγλικά 6 Λόγους του αββά Ισαάκ⁶⁸.

Το 1944 ο Φ. Κόντογλου στο βιβλίο του Μυστικός Κήπος εγκωμιάζει τον άγιο Ισαάκ και προβαίνει στην λογοτεχνική απόδοση 10 λόγων του⁶⁹. Στο βιβλίο του Πηγή Ζωής περιλαμβάνει μια σύντομη βιογραφία του αββά και σκόρπια κεφάλαια των Ασκητικών του Λόγων⁷⁰. Το βιβλίο του ιδίου συγγραφέα με τίτλο «Μυρίπνοα άνθη Οσίου Ισαάκ του Σύρου» περιέχει επίσης συλλογή κεφαλαίων των Ασκητικών⁷¹.

Η Ι. Μ. Κουτλουμουσίου του Αγίου Όρους⁷², ο Π. Σωτήρχος⁷³ και ο Κ. Καρακόλης⁷⁴ εκδίδουν επίσης τρεις μικρές ανθολογίες των ιερών κειμένων του νηπτικού Ισαάκ.

Σταθμό στην ιστορία του κειμένου αποτελεί η πρώτη κριτική έκδοση των Ασκητικών Λόγων του αββά Ισαάκ στην αρχαιοελληνική τους

⁶⁷ ένθ. ανωτ.π. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος*, σελ.78. Πρβλ.*The Ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian*. Translated by the Holy Transfiguration Monastery [D.MILLER] Boston Massachusetts 1984

⁶⁸ Mary Hansbury, *St. Issac of Nineveh On ascetical life*, St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, New York 10707 1998

⁶⁹ Φ. Κόντογλου, *Ο Μυστικός Κήπος*, Εκδοτικός Οίκος «Αστήρ»Αλ. Και Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι 21975, σ. 113 - 164

⁷⁰ Φ Κόντογλου, *Βίος και Πολιτεία του Βλασίου Πασκάλ Πηγή Ζωής*, Εκδ. Οίκος «Αστήρ», Αθήναι 21976, σ. 139 - 155

⁷¹ Φ. Κόντογλου, *Μυρίπνοα Άνθη Οσίου Ισαάκ του Σύρου* (Επιμέλεια Κων. Καβαρνού), Εκδόσεις «Ορθόδοξου Τύπου, Αθήναι 22006

⁷² Αββά Ισαάκ του Σύρου, *Ψήγματα χρυσού από τους Ασκητικούς Λόγους του*, Ι.Μ. Κουτλουμουσίου, Εκδόσεις Σήμαντρο 1986

⁷³ Π. Σωτήρχου, *Ο εμός φιλόσοφος Άγιος Ισαάκ ο Σύρος*, Εκδόσεις «Ακρίτας», Αθήναι 1998

⁷⁴ Κ. Καρακόλη, *Ανθολόγιο από την ασκητική εμπειρία του Αγίου Ισαάκ του Σύρου*, Εκδόσεις «Ορθόδοξη Κυψέλη»

απόδοση. Η Ι. Μ. Ιβήρων ανέθεσε στον φιλόλογο Μάρκελλο Πιράρ⁷⁵ να εκπονήσει μια κριτική έκδοση των Ασκητικών Λόγων με βάση τη σύνολη αρχαία ελληνική χειρόγραφη παράδοση, ώστε να πραγματοποιηθεί μια έκδοση με στερεότυπο κείμενο όσο γίνεται πλησιέστερο στο κείμενο των δύο πρώτων μεταφραστών. Το έργο αυτό εκδίδεται το 2012. Η κυοφορία αυτού του δημιουργήματος διήρκεσε 12 έτη.

Ο Μ. Πιράρ εργάστηκε λεπτομερώς όχι μόνο σε χειρόγραφες μεσαιωνικές μεταφράσεις στην ελληνική γλώσσα, αλλά βασίστηκε κυρίως στα συριακά χειρόγραφα και κώδικες των πρωτοτύπων τους πάνω στα οποία αυτές βασίστηκαν. Όπως ο ίδιος μαρτυρεί⁷⁶, κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια να εντοπισθούν όλα τα σωζόμενα χειρόγραφα που βρίσκονται σε βιβλιοθήκες του εσωτερικού και εξωτερικού. Το πλήθος χειρογράφων μελετήθηκε ενδελεχώς, χωρίστηκε σε τμήματα και ομάδες, διακρίθηκαν τα χειρόγραφα άμεσης καταγωγής από τα συμφυρόμενα.

Ο Πιράρ αντέβαλε την ως τώρα ελληνική έκδοση του Θεοτόκη (1770) με το συριακό κείμενο το οποίο εξέδωσε ο Bedjan το 1909. Αντέβαλε την έκδοση του Bedjan με συριακά χειρόγραφα που παραδίδουν τις δυτικο-συριακές εκδοχές (τη συρο-ιακωβιτική και κυρίως τη συρο-μελχιτική πηγή της ελληνικής μεταφράσεως)⁷⁷. Τον τεράστιο αριθμό των χειρογράφων το χώρισε σε δύο συλλογές τις οποίες και παραθέτει

⁷⁵ Ο Μάρκελλος Πιράρ, διαμένει στις Βρυξέλλες, είναι φιλόλογος και επιστημονικός συνεργάτης του Centre d' études orientales του Université catholique de Louvain. Είναι πολύγλωσσος και άριστος γνώστης της συριακής, αραβικής, λατινικής και ρωσικής βιβλιογραφίας.

⁷⁶ ABBA ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, ΛΟΓΟΙ, σ. 103.

⁷⁷ ό.π. σελ. 101-102.

στο πολύμοχθο έργο του. Στην πλήρη συλλογή⁷⁸ (εδώ βρίσκονται οι κώδικες, οι οποίοι περιείχαν εξ αρχής το σύνολο των Λόγων και Επιστολών), και στην επιλεκτική συλλογή⁷⁹ (εδώ βρίσκονται κώδικες οι οποίοι περιείχαν εξ αρχής μια συγκεκριμένη επιλογή των Λόγων).

Εξέτασε με ακρίβεια τις σχέσεις των χειρογράφων - και από τις δύο συλλογές - επισημαίνοντας διορθώσεις, συμφυρμούς, ορθογραφικά λάθη, ατοπήματα, σκοτεινά εδάφια, διαφορετικές διατάξεις κ.ά.

Όπως ο ίδιος συγγραφέας τονίζει: «το παρόν κείμενο αποτελεί προσπάθεια αποκαταστάσεως με βάση ένα συγκεκριμένο αριθμό επιλεγμένων κωδίκων, οι οποίοι αποδείχθηκε πως δεν εμφανίζουν συμφυρμούς ή δεν ανάγονται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο σε σωζόμενους κώδικες»⁸⁰. Τέλος ο συγγραφέας παραθέτει σ' όλο το έργο του λεπτομερή υπομνήματα όπου καταγράφονται αναγωγές στις συριακές πηγές των Λόγων, υπομνήματα με παραπομπές λέξεων ή φράσεων σε πηγές εκκλησιαστικής και θύραθεν γραμματικής. Ο ίδιος μας βεβαιώνει ότι: «Ο αριθμός των Λόγων ποικίλει στα χειρόγραφα, χωρίς ωστόσο να επηρεάζεται η ακεραιότητα του κειμένου. Η παρούσα έκδοση συμμορφώνεται με την πρακτική των ελληνικών χειρογράφων που βρίσκονται πλησιέστερα στην κατάταξη που εμφανίζεται στην δυτικο-συριακή χειρόγραφη παράδοση και δη στη συρο-μελχιτική»⁸¹.

⁷⁸ ό.π. σελ. 104-137.

⁷⁹ ό.π. σελ. 177-186.

⁸⁰ ό.π. σελ. 196.

⁸¹ ό.π. σελ. 203.

Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας βασίζεται σε αυτή την έκδοση, αφενός γιατί είναι η μόνη κριτική έκδοση των έργων του αββά Ισαάκ στην αρχαιοελληνική τους απόδοση, αφετέρου διότι βασίζεται στην δυτικοσυριακή χειρόγραφη μετάφραση και όχι στην ανατολικο-συριακή παράδοση που είναι νεστοριανή.

Η ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ

Οι Ασκητικοί Λόγοι του αββά Ισαάκ αποτελούν την πεμπτούσια ολάκερης της ορθόδοξης πνευματικότητας. Ο π. Ι. Φωτόπουλος παρατηρεί: «Όλοι οι μετά από αυτόν ασκητικοί Πατέρες παραπέμπουν σ' αυτόν ως γνήσιο διδάσκαλο της ασκητικής ζωής, ως έμπειρο αγωνιστή και «αλείπτη»-εκπαιδευτή στον πόλεμο κατά του διαβόλου και των παθών, ως πνευματική λύδια λίθο με την οποία δοκιμάζονται οι εμπειρίες των αγωνιζομένων, αν είναι εκ του Θεού ή εκ του διαβόλου»⁸². Πράγματι ο λόγος και το πνεύμα του νηπτικού πατέρα άσκησε βαθειά επίδραση στην ζωή και την σκέψη των μεταγενέστερων πατέρων από την εποχή του μέχρι σήμερα.

Ο όσιος Πέτρος ο Δαμασκηνός (ΙΒ' αιών.) παραπέμπει 29 φορές στα έργα του που δημοσιεύονται στην Φιλοκαλία⁸³. Ο άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης, εκτός από τις αναφορές που κάνει στον αββά Ισαάκ όταν γράφει τα δικά του έργα, συνιστά στους ησυχαστές την μελέτη των θείων Λόγων του, τον τοποθετεί ανάμεσα στον άγιο Ιωάννη της Κλίμακος και τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή⁸⁴. Ο άγιος Κάλλιστος Καταφυγίωτης

⁸² ένθ. αν. σ. 42-43.

⁸³ Πέτρου Δαμασκηνού, *Βιβλίο Α' και Βιβλίο Β'*, Φιλοκαλία, τ. Γ', σ. 5-168.

⁸⁴ Γρηγορίου Σιναΐτου, *Περί ησυχίας και περί των δύο τρόπων της προσευχής*, P.G.150 1324D: «Ανάγνωθι δέ αεί περί ήσυχίας καί προσευχής· οίον εις τήν Κλίμακα, εις τόν Άγιον Ισαάκ, τά του Άγίου Μαξίμου, τά του Νέου Θεολόγου...».

στα κείμενα του τον ονομάζει ως «ο της ησυχίας άκρος υφηγητής»⁸⁵. Ο άγιος της Θεσσαλονίκης στηρίχτηκε συχνά στους Λόγους του αββά, προκειμένου να αποκρούσει τις κακοδοξίες του Βαρλαάμ. Τον αποκαλεί δε άγιο και θείο και τον συναριθμεί μαζί με τους Πατέρες⁸⁶. Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης τον αποκαλεί κι αυτός «ό έμός θεοφόρος φιλόσοφος Άγιος Ίσαάκ»⁸⁷.

Ο μεγάλος Ρώσος ησυχαστής, άγιος Νείλος Σόρσκυ (1433-1508) στα Ασκητικά του 37 φορές παραπέμπει στον άγιο Ισαάκ⁸⁸.

Ο άγιος Σεραφείμ του Σαρώφ στις διδαχές του αναφέρει πολλά χωρία από τους Λόγους του αγίου Ισαάκ.

Ο στάρετς Ιωνάς του Κιέβου, μαθητής του αγίου Σεραφείμ του Σάρωφ, είδε σε όραμα την Παναγία μαζί με πολλούς αγίους, ανάμεσα στους οποίους, τον άγιο Ισαάκ. Το όραμα αυτό είναι ζωγραφισμένο στο Καθολικό της Μονής Αγίας Τριάδος του Κιέβου, πάνω από τη νότια είσοδο⁸⁹.

⁸⁵ Κάλλιστου Καταφυγιώτου, *Περί θείας ενώσεως και βίου θεωρητικού*, P.G.147, 924A.

⁸⁶ Γρηγορίου Παλαμά, *Επιστολή προς Ακίνδυνον Γ'*, στο: *Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα*, επ. Π. Χρήστου, τομ. Α', σελ. 309: «Σύ δέ φύλαττέ μοι τήν καλήν ταύτην τῶν πατέρων παρακαταθήκην ότι άκτιστος ή Θεία Χάρις, ως φύσεως έέργεια Θεού καί κατά τόν άγιον Ίσαάκ ως δόξα τής φύσεως αυτού».

⁸⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, *Συμβουλευτικόν Εγχειρίδιον*, εκδ. Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη, Εν Βόλω, 1969, σ. 44.

⁸⁸ Οσίου Νείλου Σόρσκυ, *Άπαντα τα Ασκητικά*, εκδ. «Ορθόδοξος Κυψέλη» 1985, σελ. 119.

⁸⁹ Ο Στάρετς Ιωνάς του Κιέβου, μαθητής του Οσίου Σεραφείμ του Σάρωφ, Σταυροπηγιακή και Συνοδική Ι. Μονή Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου, Κάλαμος Αττικής 2000, σ. 83, Σημείωση.

Ο όσιος Ιερόθεος ο Ιβηρίτης μετέφρασε και εξέδωσε Λόγους του Αββά Ισαάκ⁹⁰.

Ο όσιος Θεοφάνης του Βισένκ, ο Έγκλειστος, καταχώρησε τα αποσπάσματα από τους Λόγους του αββά Ισαάκ στο δεύτερο τόμο της ρωσικής Φιλοκαλίας, που συνέθεσε. Επίσης συνέγραψε την ακόλουθη ειδική προσευχή προς τον αββά Ισαάκ, με την οποία ζητεί τις πρεσβείες του, ώστε να φωτισθεί ο νους στην κατανόηση των υψηλών νοημάτων των Λόγων του και να μπορέσει ο κάθε χριστιανός να βαδίζει τον δρόμο των εντολών του Κυρίου:

«Όσιε πάτερ Ισαάκ, πρέσβευε τῷ Θεῷ ὑπέρ ἡμῶν, καί δι' εὐχῶν σου, φώτισον τόν νοῦν ἡμῶν τοῦ γινώσκειν τάς ὑψηλὰς θεωρίας, δι' ὧν εἰσὶ πεπληρωμένοι οἱ λόγοι Σου· μᾶλλον δέ ὕψωσον καί εἰσάγαγε αὐτόν εἰς τὰ κρυπτά τῆς προσευχῆς, ἧς τήν ἐργασίαν, τοὺς βαθμούς καί τήν δύναμιν αὐτῆς ἄριστα διδάσκεις, ἵνα δι' αὐτῆς πτερούμενοι δυνηθῶμεν τήν ὁδόν τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου ἐλευθέρως καί ἀκλινῶς δραμεῖν, διαπερῶντες τά ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ τιθέμενα σκάνδαλα καί νικῶντες τοὺς καθ' ἡμῶν πολεμοῦντας ἐχθρούς»⁹¹.

Ο π. Ιουστίνος Πόποβιτς, αναλύοντας τη γνωσιολογία του αββά Ισαάκ, καταλήγει συμπερασματικά: «Εἰς τα συγγράμματά του ο ἅγιος Ισαάκ ο Σύρος με σπάνια εμπειρική γνώση παρακολουθεῖ καὶ περιγράφει τὴν διαδικασία τῆς ἐξυγιάνσεως καὶ καθάρσεως τῶν ἀνθρωπίνων

⁹⁰ Β. Ματθαίου, *Συναξαριστής*, τόμ. Θ', σ. 300, υποσημ.

⁹¹ Θεοφάνους του Εγκλείστου, *Επιστολές περί της ἐν Χριστῷ ζωῆς (ρωσιστί)* 2^η ἐκδόση Μόσχα 1899, σ. 102.

οργάνων της γνώσεως, ως και την αύξηση της ανθρώπινης προσωπικότητας εν τη γνώση και την οργανική κλιμάκωση στην εμπειρική απόκτηση της αιωνίας αλήθειας» και τονίζει πως «οι αρχές και η μεθοδολογία του αγίου Ισαάκ του Σύρου βρήκαν μια από τις τελειότερες εκφράσεις τους στους Λόγους του αββά»⁹². Ο γέρων Ιερώνυμος της Αιγίνης συνιστά σε όποιον δεν έχει χρήματα να βγει ζητιάνος στον δρόμο, να μαζέψει τα απαραίτητα για να τον αγοράσει - και τονίζει - πως αν διαβάζουμε ένα φύλλο την ημέρα βλέπουμε σαν σε καθρέφτη⁹³.

Ο γέρων Παΐσιος ο Αγιορείτης γράφει για τον Αββά: «Αν πήγαινε κανείς στο ψυχιατρείο και διάβαζε στους ασθενείς τον αββά Ισαάκ θα γινόταν καλά όσοι πιστεύουν στον Θεό γιατί θα γνώριζαν το βαθύτερο νόημα της ζωής»⁹⁴. Στις επιστολές του ο Γέροντας γράφει: «Πολύ βοηθά η μελέτη στα Ασκητικά του αββά Ισαάκ, διότι και το βαθύτερο νόημα της ζωής δίνει να καταλάβει κανείς και κάθε είδους μικρό ή μεγάλο κόμπλεξ και εάν έχει ο άνθρωπος, που πιστεύει στο Θεό, τον βοηθάει για να το διώξει. Η ολίγη μελέτη στον αββά Ισαάκ αλλοιώνει την ψυχή με τις πολλές της βιταμίνες»⁹⁵. Ο γέρων Σωφρόνιος, της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου στο

⁹² Αρχιμ. Ι. Πόποβιτς, *Η γνωσιολογία του αγίου Ισαάκ του Σύρου*, Αθήνα 1967, σ. 7.

⁹³ Σωτ. Νούση, *Ο Γέρων Ιερώνυμος της Αιγίνης 1883-1966*, εκδ. Επτάλοφος, Ε.Π.Ε. 1979, σ. 187-188, 144, 148.

⁹⁴ Γέροντος Παϊσίου Αγιορείτου, *Λόγοι Α'*, Ιερο Ησυχαστήριο, Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1998, σ. 158.

⁹⁵ Γέροντος Παϊσίου Αγιορείτου, *Επιστολές, Δ'*, Ιερο Ησυχαστήριο, Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2004, σ. 67.

Έσσεξ της Αγγλίας ιλιγγιά μπροστά στα υπέρ άνθρωπον μέτρα του αγίου Ισαάκ⁹⁶.

Ο Βλαδίμηρος Λόσκυ – μέγας διανοούμενος και θεολόγος – όταν αναφέρεται σε βασικά θέματα της ορθόδοξης δογματικής παράδοσης και της ανατολικής πνευματικότητας αντλεί «ύδωρ» από τα θεία νάματα των Λόγων του αββά Ισαάκ. Ειδικά όταν κάνει λόγο για την πνευματική ζωή, τις βαθμίδες της, τους τρόπους προσέγγισης και μέθεξης του πνεύματος του Θεού⁹⁷.

Όπως μας πληροφορεί ο Ρώσος πατρολόγος π. Γ. Φλορόφσκυ, ο άγιος Ισαάκ άσκησε μια αδιαμφισβήτητη επίδραση και στον μεταγενέστερο μουσουλμανικό μυστικισμό και συμπληρώνει: «Κατά πολλούς τρόπους ο άγιος Ισαάκ μοιάζει με τον Αρεοπαγίτη, και αναφέρεται άμεσα στον μέγα Διονύσιο. Αγωνίζεται για μια καθολική σύνθεση. Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι από πολύ νωρίς τα έργα του αναγνωρίστηκαν από Ορθόδοξους – ακόμα και Μονοφυσιτικούς – κύκλους, και κυκλοφόρησαν ευρέως σ' αυτούς»⁹⁸.

Ο προηγούμενος της Ι. Μ. Ιβήρων αρχιμ. Βασίλειος σημειώνει: «Αν θελήσεις να υπογραμμίσεις μια φράση του, πρέπει να τις υπογραμμίσεις όλες. Όλες έχουν την ίδια βαρύτητα, ωριμότητα και χάρη... Αν στην πρώτη μελέτη κάτι θέλεις να υπογραμμίσεις, στην δεύτερη νιώθεις ότι

⁹⁶ Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Περί προσευχής*, Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1993, σ. 112.

⁹⁷ Βλαδίμηρος Λόσκυ, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1964, κεφ. Γ', Η οδός της ενώσεως, σελ. 233-256.

⁹⁸ Γεωρ. Φλορόφσκυ, *Οι βυζαντινοί ασκητικοί και πνευματικοί πατέρες*, εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2006, κεφ. 13, σελ. 380.

αυτά που άφησες ανυπογράμμιστα είναι σημαντικότερα των άλλων»⁹⁹. Απ' όλες τούτες τις ζώσες μαρτυρίες των αγίων Πατέρων, σύγχρονων Γερόντων αλλά και μελετητών της εκκλησιαστικής Γραμματείας και Ορθόδοξης Παράδοσης γίνεται εμφανής η καθολική αποδοχή της αγιότητας του αββά Ισαάκ, των ορθόδοξων λόγων του και των αγιοπνευματικών του εμπειριών. Όλοι οι μεταγενέστεροί του μέχρι σήμερα θήλασαν από την εν Χάριτι εμπειρική φιλοσοφία του αγίου Ισαάκ του Σύρου.

⁹⁹ ένθ. ανωτ. Β. Γοντικάκη (αρχιμ.) Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ένα πλησίασμα στον κόσμο του, σ. 141.

ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ

Η θεοφόρος προσωπικότητα του αββά Ισαάκ είναι πράγματι υπερέχουσα και θαυμαστή από όλους όσους την προσεγγίζουν και προσπαθούν να διεισδύσουν σ' αυτήν. Αρχής γενομένης αξίζει να επισημανθεί διεξοδικά η διαστρέβλωση των βιογραφιών που κατατίθενται για τον άγιο Ισαάκ και αναφέρουν ως τόπο καταγωγής του το Κατάρ στη δυτική ακτή του Περσικού Κόλπου.

Σε κάποια ελληνικά χειρόγραφα των Λόγων του Αγίου υπάρχει πρόλογος στον οποίο διαβάζουμε: «Ισαάκ, ο την σειράν του γένους από Σύρων έλκειν αδόμενος, και ου πόρρω Εδέσσης εκείνης της εν Μεσοποταμία ανατραφείς...»¹⁰⁰. Ωστε κατά τον συντάξαντα αυτόν τον ελληνικό Πρόλογο, ο άγιος Ισαάκ είναι Σύρος καταγόμενος από περιοχή κοντά στην Έδεσσα της Συρίας.

Μια επιπλέον πληροφορία ενδεικτική της καταγωγής του Σύρου αββά αντλούμε από την 4^η Επιστολή του αγίου Ισαάκ προς τον Άγιο Συμεώνην τον θαυματουργόν. Συγκεκριμένα στην Επιστολή του αυτή κάνει λόγο για κάποιον Μαλπά, που ανήκε στην αίρεση των Ευκτιτών και για κάποιον Ασινά, που πλανήθηκε από τον Διάβολο. Και οι δύο, όπως γράφει ο Αββάς, ήσαν από την Έδεσσα. Οι λίγες λεπτομέρειες που ανα-

¹⁰⁰ Ισαάκ Σύρου, *Ασκητικά*, Εκδ.οίκος Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1977, *Επίγραμμα...Λε'*.

φέρει δείχνουν ότι, ως καταγόμενος από τον ίδιο τόπο, την Έδεσσα της Συρίας, γνώριζε καλά πρόσωπα και πράγματα¹⁰¹.

Όπως αναφέρθηκε υπάρχουν δύο βιογραφίες που έχουν σχέση με το πρόσωπο του αγίου Ισαάκ. Η πρώτη προέρχεται από ένα νεστοριανό βιβλίο, το *Βιβλίο της αγνότητος* που έγραψε ο νεστοριανός «επίσκοπος» Bashra (Βασσόρας) Isho' denah. Σ' αυτό, που μεταφράστηκε από τον M. J. B. Chabot, περιέχονται ως επί το πλείστον βιογραφίες Περσών ηγουμένων. Μέσα στο βιβλίο αυτό γίνεται λόγος για κάποιον Ισαάκ που γεννήθηκε στο Beit Qatraye (Κατάρ) στη δυτική ακτή του Περσικού Κόλπου και χειροτονήθηκε από τον νεστοριανό Givargis, περίπου το 660 στη μονή Beit Abe, επίσκοπος Νινευϊ. Μετά 5 μήνες παραιτήθηκε για άγνωστο λόγο και ασκήτεψε στο όρος Matout. Μετά πήγε στη μονή Shabur, όπου πέθανε τυφλός από το πολύ διάβασμα. Έγραψε και κάποια βιβλία για την αναχωρητική ζωή¹⁰².

Επειδή ο Isho denah λέγει ότι ο Ισαάκ χειροτονήθηκε επίσκοπος Νινευϊ από τον νεστοριανό Givargis, ο οποίος είχε το αξίωμα του Καθολικού του αρχηγού της νεστοριανής Εκκλησίας της Ανατολής την εικοσαετία 660-680, οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο Άγιος Ισαάκ ζούσε στα τέλη του 7^{ου} αιώνας.

¹⁰¹ ABBA ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, *ΛΟΓΟΙ*, Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στιχ.859-861 και στιχ. 912-915.

¹⁰² ABBA ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, *ΛΟΓΟΙ*, σελ.35-36. Πρβλ. M. J. B. CHABOT, *Le livre de la chasteté*, Melanges d' archeology et d' histoire, vol. 16, pp. 277-279, Paris 1896.

Η δεύτερη βιογραφία είναι ένα ανώνυμο βιογραφικό σημείωμα που περιέχει παρόμοιες πληροφορίες με το πρώτο και μεταφράστηκε στα λατινικά¹⁰³. Θεωρείται από τους ερευνητές «αρκετά αξιόπιστο», αν και αποκρύπτεται επιμελώς ότι το διασωθέν χειρόγραφο, που περιέχει αυτή τη δεύτερη βιογραφία, είναι χειρόγραφο του 15^{ου} αιώνα¹⁰⁴!! Επί τη βάσει αυτών των κειμένων οι ερευνητές κατέληξαν ότι αυτός είναι ο αββάς Ισαάκ που γνωρίζουμε. «Μαζί μ' αυτούς και ο Αλφέγιεφ με μεγάλη ευκολία περιφρονεί όλα τα υπάρχοντα στην ορθόδοξη Βιογραφία του στοιχεία: α) τον τόπο καταγωγής, που είναι η Νινευί ή η Έδεσσα της Μεσοποταμίας και όχι το Κατάρ, β) το χρόνο γεννήσεως, ο οποίος υπολογίζεται περίπου 100 χρόνια νωρίτερα γ) την αιτία και τις συνθήκες χειροτονίας του, δ) τη διήγηση για την αιτία παραιτήσεώς του, την οποία αποκαλεί «θρύλο», και την άμεση αναχώρησή του και όχι μετά 5 μήνες, ε) τον τόπο της ασκήσεώς του σε σκήτη και όχι στο μοναστήρι Σαμπούρ. Ακολουθεί τις εικασίες που κάνει ο D. Miller για τις συνθήκες χειροτονίας και παραιτήσεως του αββά Ισαάκ από το επισκοπικό αξίωμα. Κατά το πλείστον ο νεστοριανός ιστορικός είναι, για τους περί τον Άγιο Ισαάκ ασχολούμενους, πλήρως αξιόπιστος, ενώ οι υπόλοιπες πληροφορίες είναι μυθώδεις και ελλιπείς»¹⁰⁵.

¹⁰³ ό. π. σελ.37-38. Και οι δύο βιογραφίες μεταφρασμένες στα αγγλικά περιλαμβάνονται στο βιβλίο του A. J. WENSINCK, *Mystic treatises...*, Introduction XVIII-XIX και στο βιβλίο του D. MILLER, *The Ascetical...*, Introduction lxx-lxvi.

¹⁰⁴ Βλ. π. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, σελ.50. Πρβλ. MARY HANSBURY, *St. Isaac of Nineveh On ascetical life*, St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, New York 10707, 1998, p. 7.

¹⁰⁵ ένθ. ανωτ. π. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, σελ. 50-51.

Πολλοί διανοούμενοι διαφόρων θεολογικών κύκλων προσπαθούν να αποσπάσουν κομμάτια της ορθόδοξης πνευματικότητας των θείων λόγων του να τα αλλοιώσουν ή να τα ενσωματώσουν στην ιδεολογία τους και να τα παρουσιάσουν είτε παραποιημένα είτε υπό το πρίσμα αιρετικών προσεγγίσεων.

Τέτοια προσέγγιση διαφαίνεται στο βιβλίο του Ρώσου αρχιεπισκόπου Βολοκολάμση Ιλαρίωνος Αλφεγιεφ «Άγιος Ισαάκ ο Σύρος, ο πνευματικός του κόσμος», εκδόσεις Ακρίτας 2005.

Σχεδόν παράλληλα με το βιβλίο του επισκόπου Ιλαρίωνος εκδίδεται από την Ι. Μ. Προφήτου Ηλιού Θήρας η σειρά «Ισαάκ του Σύρου Ασκητικά»¹⁰⁶, η οποία περιλαμβάνει κείμενα μεταφρασμένα από τα συριακά που φέρονται ως έργα του αββά Ισαάκ. Έχει προηγηθεί η έκδοση των Λόγων αυτών που αποδίδονται στον άγιο Ισαάκ σε μετάφραση από τα συριακά στα Αγγλικά από τον Sebastian Brock.

Υπάρχουν επίσης τα νεοανακαλυφθέντα κείμενα υπό του καθηγητού S. Brock που φέρονται ως κείμενα του αββά Ισαάκ “The Second Part”¹⁰⁷.

Τα βιβλία αυτά δημιουργούν στον κάθε αναγνώστη μια σύγχυση γύρω από το πρόσωπο του ορθοδόξου αγίου Ισαάκ. Τον παρουσιάζουν ρητά και κατηγορηματικά ως πνευματικό συγγραφέα της Εκκλησίας της

¹⁰⁶ Ισαάκ του Σύρου, *Ασκητικά* Τόμος Β1 Λόγοι Α'-Γ', Τόμος Β2 Λόγοι Γ'-ΙΑ', Τόμος Β3 Λόγος ΙΒ'-ΜΑ'. Μετάφραση από τα Συριακά Νέστωρ Καββαδάς εκδ. Θεσβίτης (Ι. Μ. Προφήτου Ηλιού Θήρας) 2005-2006.

¹⁰⁷ S. Brock, Isaac of Nineveh (Isaac the Syrian), “The Second Part” Chapters IV-XLI, CSCO Vol. 555, *Scriptores Syri* t. 225, Louvain 1995.

Ανατολής¹⁰⁸, διατυπώνουν σαφέστατα την άποψη ότι ο άγιος Ισαάκ ανήκει στη νεστοριανή εκκλησία¹⁰⁹ και τον παρουσιάζουν ως έναν «πρωτότυπο συγγραφέα, όχι μόνο της ανατολικοσυριακής παράδοσης αλλά και της μυστικής γραμματείας όλου του χριστιανικού κόσμου»¹¹⁰. Αυτοί οι συγγραφείς στερούμενοι της Θείας Χάρης, στηρίζονται στον ορθολογισμό και μέσα από αυτό το φρόνημα προσεγγίζουν και ερμηνεύουν τους αγιοπνευματικούς Λόγους του νηπτικού πατέρα, νοθεύοντας και αλλοιώνοντάς τους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια σύγχυση στο νου του κάθε αναγνώστη.

Η αλήθεια είναι ότι ο Αββάς Ισαάκ ζει σε μια εποχή μεστή κακοδοξιών, πλάνης και αιρετικών διδασκαλιών. Τον 6^ο αιώνα η Εκκλησία της Ανατολής βρίσκεται πλήρως παραδομένη στο νεστοριανισμό, αρνούμενη την αλήθεια περί της ενυποστάτου ενώσεως των δύο φύσεων του Χριστού. Έτσι η νεστοριανή εκκλησία είναι εντελώς αποκομμένη από την Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία. Ωστόσο, αν και περιβάλλεται ο άγιος Ισαάκ από το δριμύ κλίμα του ζόφου των αιρεσιών, ουδεμία μερίδα έχει στην πεπλανημένη εκκλησία, όπως ξεκάθαρα αποκαλύπτουν οι γνήσιοι ασκητικοί του Λόγοι έμπλεοι της Θείας Χάριτος.

¹⁰⁸ Ιλ. Αλφεγιεφ, *Ισαάκ Σύρος, ο πνευματικός του κόσμος*, μεταφρ. Ι. Ροηλίδη, Ακρίτας 2005, σ. 23. «Μ' αυτό το βιβλίο γίνεται προσπάθεια ανατροπής όλων των ορθοδόξων δεδομένων καθώς ο συγγραφέας αλλά και ο προλογίζων επίσκοπος Διοκλείας Κάλλιστος Ware αποδέχονται όλες τις δυτικές «επιστημονικές» προκαταλήψεις α) περί του προσώπου του αγίου Ισαάκ και β) περί του συγγραφικού του έργου. Πρβλ. π. Ι. Φωτόπουλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, σελ. 48.

¹⁰⁹ ό.π. σ. 19.

¹¹⁰ ό.π. σ. 47.

Διαβάζοντας κανείς το βιβλίο του ρώσου επισκόπου Ι. Αλφέγιεφ και τα κείμενα του “Second Part” του S. Brock μπερδεύεται από τον συγκεχυμένο λόγο, τις ασάφειες, την άσκοπη φλυαρία και τον συναισθηματισμό. Όσον αφορά το χριστολογικό και τριαδολογικό δόγμα της ορθόδοξης εκκλησίας δημιουργείται επίσης ένα μπερδεμα στην σκέψη του ορθόδοξου αναγνώστη.

Συγκρίνοντας ο π. Ι. Φωτόπουλος τους Ασκητικούς Λόγους του αγίου Ισαάκ με όσα γράφουν οι Ι. Αλφεγιεφ, και S. Brock καταλήγει σε σημαντικά συμπεράσματα που αξίζει να καταγραφούν με ακρίβεια:

1. «Ο αββάς Ισαάκ ο Σύρος, κατάγεται από τη Συρία, όπως αποδεικνύεται από παλαιά ελληνικά χειρόγραφα, αρχαιότερα των συριακών.

Είναι κατά πάντα Ορθόδοξος. Είναι ορθόδοξος επίσκοπος και γι' αυτό, παρά τους ισχυρισμούς ενός νεστοριανού ιστορικού ότι είναι νεστοριανός, δεν αναφέρεται το όνομά του στα νεστοριανά Δίπτυχα.

Είναι Άγιος και νηπτικός Πατήρ και διδάσκαλος της Ορθοδόξου Εκκλησίας, όπως αποδεικνύεται από την άμεμπτη δογματικώς και νηπτικώς διδασκαλία του τις άφθονες μαρτυρίες όλων των μετ' αυτόν αγίων Πατέρων. Πιο συγκεκριμένα:

α) δεν υπάρχουν δογματικές παρεκκλίσεις νεστοριανής αποχρώσεως σε κανένα από τους λόγους του. Αντιθέτως στην Δ' Επιστολή του διακηρύσσεται ρητώς η ενότητα του προσώπου του Κυρίου δηλαδή οι δύο φύσεις και η μία Του Υπόστασις.

β) δεν υπάρχει ρητώς ή συγκεκριμένα η ωριγενική πλάνη της αποκαταστάσεως των πάντων. Αντιθέτως στον ζ' Λόγο του ο αββάς Ισαάκ ομιλεί για τον Παράδεισο και την αιώνια κόλαση.

2. Όσα κείμενα περιέχονται στην αρχαιοελληνική μετάφραση των Λόγων του αββά Ισαάκ είναι γραμμένα από τον Άγιο. Η αρχαιοελληνική μετάφραση, η «μητέρα μετάφραση», αποτέλεσε ένα πνευματικό εργόχειρο των αιδίων Πατέρων Πατρικίου και Αβραμίου χάριν όλης της οικουμένης. Δεν είναι ούτε τυχαία ούτε πρόχειρη. Από τη χάρη που την διαπνέει συμπεραίνουμε ότι έγινε με ευλάβεια και προσευχή και υπό την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος. Είναι απίθανο οι πατέρες της Μονής του αγίου Σάββα να παρέλαβαν συριακά χειρόγραφα των Λόγων του αββά Ισαάκ από αιρετικά περιβάλλοντα και να ανέμιξαν τους Λόγους του Αγίου με κείμενα αιρετικών.

Το γεγονός ότι κάποιοι Λόγοι της αρχαιοελληνικής μεταφράσεως δεν περιέχονται στις συριακές συλλογές των έργων του, δεν δίνει σε κανέναν το δικαίωμα να αμφισβητήσει τη γνησιότητά τους ή να τους αποδώσει σε άλλους συγγραφείς νεστοριανούς ή μονοφυσίτες. Το γεγονός ότι κάποιοι λόγοι του αγίου Ισαάκ φέρονται υπό το όνομα κάποιων αιρετικών συγγραφέων, δεν πείθει τον προσεκτικό αναγνώστη ότι όντως είναι δικά τους έργα. Απλώς, ήταν φυσικό, οι αιρετικοί να βάζουν το όνομα αγαπητών τους συγγραφέων σε τέτοια υπέροχα και υψηλής ποιότητας κείμενα, όπως του αββά Ισαάκ, όταν οι Ορθόδοξοι υπό την πίεση των

νεστοριανών έχουν εξαφανισθεί πλέον από το χώρο του περσικού κράτους.

Ότι έτσι έχουν τα πράγματα – συνεχίζει ο ίδιος - αποδεικνύεται:

α) από το γεγονός ότι η ελληνική μετάφραση είναι πολύ παλαιότερη από τα σωζόμενα συριακά χειρόγραφα. Εξ άλλου η λεγόμενη συριακή «χειρόγραφη παράδοση», όπως αποδείξαμε, πάμπολλες φορές υποχωρεί μπροστά σε άλλα δεδομένα

β) αν συγκρίνουμε το περιεχόμενο των Λόγων του αββά Ισαάκ με το περιεχόμενο των λόγων των αιρετικών συγγραφέων στους οποίους κάποια χειρόγραφα αποδίδουν κάποιους Λόγους του αγίου Ισαάκ ανευρίσκοντας ξεκάθαρες διαφορές. Τη γραφή του αββά Ισαάκ τη διακρίνει η αμεσότητα, η πρωτοτυπία, η λεπτότητα και η ακρίβεια, η χάρις του Αγίου Πνεύματος. Αντίθετα τα κείμενα των αιρετικών διακρίνονται για τη φλυαρία, τον συναισθηματισμό, τον συγκεχυμένο λόγο τους και τις ποικίλες πλάνες τους, όπως επίσης αποδείξαμε σε συγκεκριμένα σημεία της μελέτης μας»¹¹¹.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ο πίνακας αληθείας¹¹² που παραθέτει ο ίδιος συγγραφέας. Σ' αυτόν τον πίνακα αντιπαραθέτονται μερικά αποσπάσματα από κείμενα του αββά Ισαάκ και από τα ψευδοϊσαάκεια κείμενα που αποδεικνύουν περίτρανα ότι ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος δεν έχει

¹¹¹ ενθ. ανωτ. π. Ι. Φωτοπούλου, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο αδικημένος άγιος*, σ. 261-262.

¹¹² ό.π. σ. 264-265.

καμία σχέση με τα νεστοριανά ψευδοϊσαάκεια κείμενα που σίγουρα έχουν γραφτεί από άλλο πρόσωπο.

Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας απαίτησε να μελετηθούν λεπτομερώς τα νεοανακαλυφθέντα υπό του καθηγητού Sebastian Brock κείμενα που φέρονται υπό το όνομα του αββά Ισαάκ "The Seonc Part". Επίσης μελετήθηκε το βιβλίο του Ι. Αλφεγιεφ, «Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ο πνευματικός του κόσμος». Έτσι, καταθέτοντας την προσωπική μας γνώμη επισημαίνεται ότι:

α) Η περίεργη ορολογία, τα αιρετικά παραθέματα, η στρουφνότητα του ύφους των ψευδο-ισαακείων κειμένων δεν έχουν σχέση με τα γνήσια έργα του αββά Ισαάκ.

β) Τα κείμενα αυτά είναι πλήρη από τη νεστοριανική πλάνη, σύμφωνα με την οποία αναιρείται το εν πρόσωπο του Κυρίου μας, διασπώμενο σε δύο που βρίσκονται ενωμένα κατά συνάφεια. Τέτοιες ιδέες, όπως προειπώθηκε, είναι άγνωστες στα γνήσια έργα του Αγίου.

Ο άγιος Ισαάκ φανερώνει περίτρανα στους Λόγους του την ορθόδοξο πίστη, κατά την οποία στον Χριστό υπάρχουν δύο φύσεις ενωμένες σε μία Υπόσταση· ότι η ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσεως έγινε δια της ενανθρωπήσεως δηλαδή δια της προσλήψεως της εις την Υπόστασιν του Θεού Λόγου. «Θεωρία οὖν ἡ ἀληθινὴ τῶν φύσεων τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ἀναισθητῶν καὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύψει προσγίνεται. Ἦν ἐδίδαξε καὶ ἔδειξε τοῖς ἀνθρώποις, ἡνίκα ἐν πρώτοις ἐποίησεν ἀνακαινισμόν ἐν τῇ ἑαυτοῦ ὑποστάσει τῇ φύσει τῇ

ἀνθρώπινη...»¹¹³ και αλλού επιβεβαιώνει ότι: «Ὁ Χριστός γάρ ἐποίησε τόν ἀνακαινισμόν τῆς φύσεως ἡμῶν ἐν τῇ αὐτοῦ ὑποστάσει»¹¹⁴.

γ) Διάχυτη επίσης είναι στο “Second Part” η ωριγενική πλάνη της αποκαταστάσεως των πάντων, η οποία είναι αντίθετη στο γράμμα και στο πνεῦμα των γνησίων κειμένων. «Καί διεχώρισε τά ὅρια τῶν διαφορῶν τῶν κατασκηνομάτων αὐτῶν, εἰπὼν ὅτι οἱ μὲν δίκαιοι, εἰς ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος, οἱ δέ ἁμαρτωλοὶ ἀπελεύσονται εἰς τό πῦρ τό ἄσβεστον. Καί πάλιν· Ἦξουσιν ἀπό Ἀνατολῶν καί Δυσμῶν καί ἀνακλιθήσονται ἐν τοῖς κόλποις Ἀβραάμ ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ· οἱ δέ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται ἔξω εἰς τό σκότος τό ἐξώτερον, ὅπου ὁ κλαυθμός καί ὁ βρυγμός τῶν ὀδόντων, ὅπερ ἐστί παντός πυρός φοβερώτερον»¹¹⁵. Σε ἄλλο λόγο επίσης ο ἅγιος Ἰσαάκ ἐπισημαίνει ότι: «Παράδεισος ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ τρυφή πάντων τῶν μακαρισμῶν»¹¹⁶ και διευκρινίζει πως: «ἄτοπον ἐστὶ λογίζεσθαί τινα, ὅτι οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν τῇ γεένῃ στεροῦνται τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ»¹¹⁷.

δ) Σε κάποια σημεία παρατηρεῖται μια τριαδολογική σύγχυση, μια ανισόρροπη αναφορά στα πρόσωπα της αγίας Τριάδος, που φανερώνει το αιρετικό φρόνημα του συγγραφέως των κειμένων.

ε) Παραδοξότητα, αντιφατικότητα, και ακαταληψία παρατηρεῖται σε πολλά κεφάλαια των κειμένων.

¹¹³ Επιστολή προς τον αββά Συμεῶνα, στίχ. 734-738.

¹¹⁴ ὁ.π. στίχ. 669-671.

¹¹⁵ Λόγος ζ', στίχ. 147-154.

¹¹⁶ Λόγος ΛΕ, στίχ. 30-31.

¹¹⁷ Λόγος ΚΒ, στίχ. 137-138.

στ) Κι αν ακόμη υπάρχουν ωφέλιμα κεφάλαια στα κείμενα αυτά είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς «την ήρα από το στάρι». Είναι επίπονο και επικίνδυνο να ξεχωρίσει ο ορθόδοξος αναγνώστης μέσα σε τόσα αιρετικά και στρυφνά κείμενα κάποια ωφέλιμη διδασκαλία, ενώ είναι και περιττό, αφού έχουμε την άφθονη και ανόθευτη διδασκαλία των Αγίων Πατέρων.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος ο συγγραφέας των από τον 8^ο αιώνα γνωστών μας γνησίων κειμένων είναι διαφορετικό πρόσωπο από τον Ψευδο-ισαάκ τον συγγραφέα των Λόγων του “Second Part” των κειμένων που ανακάλυψε ο Άγγλος S. Brock. Όλα αυτά τα ξενόφερτα και αλλοτριωμένα έργα ως προς το Ορθόδοξο Πνεύμα του Αββά, μάς αφήνουν μια γεύση σύγχυσης, άσκοπου συναισθηματισμού, επαναλαμβανόμενης φλυαρίας και δυσφορίας.

Ο πατρολόγος π. Θ. Ζήσης τονίζει ότι ο αββάς Ισαάκ μιλά ορθόδοξα με ακρίβεια, δεν νεστοριανίζει όταν αναφέρεται στην ενανθρώπιση. Επίσης – λέει ο ίδιος – σ'όλο το έργο του αποκαλεί την Παναγία Θεοτόκο¹¹⁸.

¹¹⁸ Θ. Ζήση, *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος*, Ε.Ε.Θ.Σ. τμ. Ποιμαντικής, τομ. 1, Ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 51, πρβλ. Λόγος ΞΗ, στίχ. 37 «τό νεῦμα αὐτοῦ ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Παρθένου καί Θεοτόκου Μαρίας».

Β' ΜΕΡΟΣ.
Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΥΡΑΘΕΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Ο άνθρωπος στην Πατερική διδασκαλία

Στην ορθόδοξη παράδοση εντελώς διαφορετικά απ' ό,τι στην αρχαία ελληνική σκέψη κατανοείται ο άνθρωπος και τα στοιχεία που τον συνθέτουν, σώμα και ψυχή.

Ο Κύριλλος Ιεροσολύμων στις κατηχήσεις του μας πληροφορεί πως «όστις εἶ, ὅτι διπλοῦς ἄνθρωπος κατέστηκας ἐκ ψυχῆς καί σώματος συγκείμενος»¹¹⁹.

Ο Μέγας Βασίλειος επιβεβαιώνει πως «ἐπεὶ διπλοῦς ἄνθρωπος διπλοῦν εἶναι προσήκει καί τό τῆς ἀρετῆς σπούδασμα πόνοις τε σώματος καί ψυχῆν ἀσκήσασιν κατορθούμενον»¹²⁰. Ο ιερός Χρυσόστομος, ακολουθώντας την θεολογία των Καππαδοκῶν και των ἄλλων Πατέρων, τονίζει το δισύνθετο του ανθρώπου: «Διπλοῦν γάρ τοῦτο τό ζῶον ὁ ἄνθρωπος ἐκ δύο συγκείμενον οὐσιῶν, τῆς μέν αἰσθητῆς, τῆς δέ νοητῆς, ψυχῆς λέγω καί σώματος, καί ἐν οὐρανῷ καί ἐν γῇ συγγένειαν ἔχον»¹²¹.

¹¹⁹ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις*, 4^η περί σώματος P.G.33, 484-485.

¹²⁰ Μεγάλου Βασιλείου, *Ασκητικά διατάξεις*, 4^{ον}, P.G.31, 1352B.

¹²¹ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς ἀσάφειαν τῆς Π. Διαθήκης καί εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν*, P.G. 56, 182. Στη Θεία Λειτουργία δε τοῦ ἁγίου Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου παντοῦ δηλώνεται το δισύνθετο τοῦ ἀνθρώπου: «Ἀγιάσον ἡμῶν τὰς ψυχὰς καί τὰ σώματα», «Σὺ γάρ ὁ φωτισμὸς τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων», «καθαρίσης ἡμῶν τὰς ψυχὰς καί τὰ σώματα», «ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων».

Στην αγιοπατερική διδασκαλία και ορθόδοξη παράδοση δεν νοείται ύπαρξη του σώματος χωρίς ψυχή ούτε και ύπαρξη ψυχής άνευ σώματος.

Αμέσως μόλις δημιουργεί το σώμα ο Θεός κτίζει και την ψυχή¹²². Ο άγιος Ιωάννης της Κλίμακος επιγραμματικά τονίζει πως: «ή ψυχή οὔτε προϋφίσταται τοῦ σώματος οὔτε μεθυφίσταται· ἀλλά ἅμα τῇ τούτου γενέσει κτίζεται καί αὐτή»¹²³.

Σωρεία χωρίων των πατερικών κειμένων επιβεβαιώνει την μία και μόνη αλήθεια αυτήν την οποία και ο Μέγας Αθανάσιος εκφέρει στον Απολλινάριο, προκειμένου να αντικρούσει την τριχοτομική διδασκαλία του: «ὁ ἔσωθεν ἡμῶν ἄνθρωπος ἐστίν ἡ ψυχή καί ὁ ἔξωθεν ἡμῶν ἄνθρωπος μόνο τό σῶμα. Τοῦτο δείκνυται καί ἐκ τῆς πρώτης πλάσεως, τοῦ Θεοῦ ἐκ δύο συστατικῶν, τοῦ ὑλικοῦ σώματος καί τῆς πνευματικῆς ψυχῆς δημιουργήσαντος τόν ἄνθρωπον»¹²⁴.

Ο άνθρωπος όχι μόνο ἀπ' αρχῆς «συνέστηκεν» ἐκ δύο στοιχείων, ενός υλικού, του σώματος και ενός πνευματικού, της ψυχῆς ἀλλά αὐτά τα δύο στοιχεία τελούν «εν πλήρη ἁρμονίᾳ»¹²⁵. «Σκόπει τίς ἡ ἀπό ψυχῆς ἐνδιδομένη τῇ σαρκί δύναμις. Τίς ἡ ἀπό σαρκός πρὸς ψυχήν ἐπανιοῦσα συμπάθεια. Πῶς δέχεται μὲν τήν τιμήν ἐκ τῆς ψυχῆς τό σῶμα, δέχεται δέ

¹²² Αγίου Αναστάσιου Σιναΐτου, *Εἰ οὐκ ἐπιγινώσκουσιν ἀλλήλους οἱ ἀπελθόντες ἐκεῖ*, P.G.89, 724 C,D.

¹²³ Ιωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Ι.Μ.Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής 2002, Λόγος ΚΣΤ, σελ. 136.

¹²⁴ Μεγάλου Αθανασίου, *Κατά Απολλινάριον Ι*, P.G. 26, 1117A.

¹²⁵ Ολ. Παπαδοπούλου-Τσανανά, *Η ανθρωπολογία του Μ. Βασιλείου*, (διδ. διατρ.), Ανάλεκτα Βλατάδων, 7, Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 32-33.

ἀλγηδόνας ἀπό τοῦ σώματος ἢ ψυχῇ»¹²⁶. Στα λόγια αὐτά του Μεγάλου Βασιλείου ξεκάθαρα διακρίνεται ἡ αξιοθαύμαστη σύμπνοια ψυχῆς καὶ σώματος. Ὁ ἀριστοτέχνης Θεὸς ἀπ' ὅλα τα δημιουργήματα ὀρθίῳ ἐπλασε μόνον τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀρκεῖ κανεῖς νὰ δει μόνον τὸ σχῆμα τοῦ γιὰ νὰ κα-
ταλάβει ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ προέρχεται «ἐκ τῆς ἀνωθεν συγγενείας». Ὁ Μ. Βασίλειος τονίζει πὼς ὅλα τα ζῶα ἔχουν σκυφτὸ τὸ κεφάλι καὶ βλέπουν τὴ γῆ. Μόνον τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἔχει ψηλὰ τὸ κεφάλι καὶ ψηλὰ τοποθε-
τημένα τὰ μάτια, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ βλέπει τὸν οὐρανὸ καὶ πρὸς τὰ ἄνω νὰ θεωρεῖ τὴν πορείαν. Αναλύοντας ὁ μέγας ιεράρχης διεξοδικὰ τὴ θέσιν καὶ τὴ χρῆσιν ὅλων των κύριων καὶ δευτερευόντων ὁργάνων τοῦ σώματος, ἀποδεικνύει τὸ «κάλλος» με τὸ ὁποῖο ὁ ἀρχικεραμεὺς κόσμησε τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, προορισμένο νὰ πορεύεται πρὸς τὰ ἄνω, νὰ λει-
τουργεῖ καὶ νὰ ἐνεργεῖ πρὸς δόξαν Θεοῦ¹²⁷.

Ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται μετὰξὺ ορατοῦ καὶ ἀοράτου κόσμου. Εἶναι ὁ κρίκος ποὺ συνδέει τὸν υλικὸ με τὸν πνευματικὸ κόσμον. Εἶναι τὸ ἐπι-
στέγασμα καὶ ἡ κορωνίδα ὅλης τῆς Δημιουργίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος με τὸ σῶμα τοῦ ποὺ εἶναι υλικὸ καὶ γήινο, συνδέεται με τὴν υλικὴ δημι-
ουργία τοῦ Θεοῦ. Ἐνῶ με τὴν ψυχὴ τοῦ ποὺ εἶναι πνεῦμα, συνδέεται με τὸν πνευματικὸ καὶ οὐράνιον κόσμον. Γι' αὐτὸ καὶ ὑπερέχει ἀπ' ὅλα τα δη-

¹²⁶ Μέγα Βασιλείου, *Εἰς πρόσεχε σε αὐτῶ*, P.G. 31, 216B.

¹²⁷ ὁ.π. P.G. 31, 216C «Πρόσεχε εἰ δοκεῖ σοι, μετὰ τὴν τῆς ψυχῆς θεωρίαν, καὶ τῇ τοῦ σώ-
ματος κατασκευῇ, καὶ θαύμασον ὅπως πρέπον αὐτὸ καταγώγιον τῇ λογικῇ ψυχῇ ὁ
ἀριστοτέχνης ἐδημιούργησεν. Ὅρθιον ἐπλασε μόνον τῶν ζώων τὸν ἄνθρωπον, ἵν' ἐξ
αὐτοῦ τοῦ σχήματος εἰδῇς ὅτι ἐκ τῆς ἀνωθεν συγγενείας ἐστὶν ἡ ζωὴ σου».

μιουργήματα. Η υπεροχή αυτή φαίνεται στον τρόπο της δημιουργίας του.

Η Γραφή μάς βεβαιώνει πως: «καί ἔπλασεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπό τῆς γῆς, καί ἐνεφύσησεν εἰς τό πρόσωπον αὐτοῦ πνοήν ζωῆς, καί ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Ενώ εποίησε τα πάντα ο Θεός διά του δημιουργικού του λόγου: «εἶπε καί ἐγενήθησαν»¹²⁸, «Γεννηθήτω φῶς· καί ἐγένετο φῶς»¹²⁹, «γεννηθήτω στερέωμα καί ἐγένετο»¹³⁰, στη δημιουργία του ανθρώπου υπάρχει διαφορά. Σ' αυτήν έχουμε προσωπική αγαπητική ενέργεια του Τριαδικού Θεού που σκύβει και πλάθει το σώμα τόσο τέλειο, τόσο υπέροχο και ωραίο, από χώμα, και έπειτα σ' αυτό το γήινο και υλικό σώμα εμφυσά «πνοή ζωής» δηλαδή την ψυχή, και γίνεται ο άνθρωπος εἰς ἐμψυχον λογικό ον¹³¹.

2. Η ψυχή στην Πατερική διδασκαλία

Η λέξη ψυχή «είναι από τις πιο δύσκολες και στη Βίβλο και στη Χριστιανική γραμματεία»¹³². Οι εβδομήκοντα μεταφραστές της Παλαιάς Διαθήκης μετέφεραν στα ελληνικά με τη λέξη ψυχή το εβραϊκό *nephesh* που είναι ένας πολυσήμαντος όρος.

¹²⁸ Γεν. 2,7.

¹²⁹ Γεν. 1,3.

¹³⁰ Γεν. 1,6.

¹³¹ Πρωτ. Στεφάνου Κ. Αναγνωστόπουλου, *Γνώσις και βίωμα της Ορθοδόξου Πίστεως*, Πειραιάς 2005, κεφ. 1, σελ. 239.

¹³² Γιανναρά Χρήστου, *Αλφαβητάρι της πίστης*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996, σελ. 87-88.

Η έννοια «πνοής» και «αναπνοής» αποτελεί την αρχική σημασία της εβραϊκής λέξεως «nefesch», καθώς και την αρχική σημασία του ελληνικού όρου ψυχή. Η έννοια πνοή άλλωστε αποτελεί την αρχική σημασία της ζωής, γιατί με τον όρο αυτό δηλώνεται η έννοια με την οποία δημιουργήθηκε η ψυχή και η προέλευση αυτής της δημιουργίας στηρίζεται στην Αγία Γραφή (Γεν. 2,7).

Ψυχή ονομάζεται καθετί έμβιο, συνηθέστατα όμως στην Γραφή πρόκειται για τον άνθρωπο. Δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο η ζωή εκδηλώνεται στον άνθρωπο. Δεν αναφέρεται σ' ένα μόνο τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης – το πνευματικό σε αντίθεση προς το υλικό – αλλά σημαίνει τον όλο άνθρωπο, ως ενιαία ζωντανή υπόσταση. Η ψυχή δεν κατοικεί απλώς στο σώμα, αλλά εκφράζεται με το σώμα που κι αυτό όπως και η σάρκα ή η καρδιά αντιστοιχεί στο εγώ μας, στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούμε τη ζωή. Ψυχή είναι ένας άνθρωπος, είναι πρόσωπο. Η ψυχή δεν είναι η αιτία της ζωής, αλλά είναι κυρίως ο φορέας της ζωής¹³³. Στην Παλαιά Διαθήκη η ψυχή δεν έχει μόνο βιολογική σημασία αλλά έχει και όλες τις ψυχικές και πνευματικές ιδιότητες και λειτουργίες¹³⁴.

Στην Παλαιά Διαθήκη η ψυχή παρουσιάζεται ως έδρα σωματικών αναγκών: ως η πείνα¹³⁵, η δίψα¹³⁶, ως έδρα των αισθήσεων όραση, ακοή¹³⁷,

¹³³ ό. π. σελ. 88. Πρβλ. Λασπίδη Χρ. *Η ψυχή του ανθρώπου κατά την ορθόδοξη πίστη*, Θεσσαλονίκη 1994.

¹³⁴ ό. π. σελ. 22.

¹³⁵ *Παροιμίες*, 19, 15.

¹³⁶ *Ψαλ.* 147, 6-7.

ως έδρα των συναισθημάτων όπως είναι η αγάπη¹³⁸, το μίσος¹³⁹, η βδελυγμία¹⁴⁰, η ευφροσύνη¹⁴¹, η πικρία¹⁴², η θλίψη¹⁴³, το πένθος¹⁴⁴, η παραμυθία¹⁴⁵, και οι διάφορες επιθυμίες της βουλήσεως. Η ψυχή παρουσιάζεται ως αγάπη προς τον Θεό¹⁴⁶, η προσκόλληση προς Αυτόν¹⁴⁷, η δοξολογία προς τον Θεό¹⁴⁸, και η αμαρτία κατά του Θεού¹⁴⁹. Πολλές φορές εμφανίζεται σαν έδρα του εγώ¹⁵⁰ και αλλού επισημαίνεται η πίστη της ύπαρξης της ψυχής στην αιώνια ζωή¹⁵¹.

Στην Καινή Διαθήκη επίσης η ψυχή χρησιμοποιείται τόσο από τον Ιησού όσο και από τους αποστόλους του με τις έννοιες που προαναφέρθηκαν. Πιο συγκεκριμένα θεωρείται ως έδρα της ζωής (Πραξ. 20, 10) ως αυτή η ίδια η ζωή (Ματθ. 6, 25, Λουκά 12, 22, Ιωάννη 10, 11) ως ζωντανή ύπαρξη (Πραξ. 3, 23, Ρωμ. 13,1) ως το πρόσωπο ή το εγώ (Ματθ. 12, 18, Ιωαν. 10, 24) ως έδρα συναισθημάτων (Λουκά 12, 29, Β' Κοριν. 1, 23) ως αθάνατη (Ματθ. 10, 28), (Λουκά 17, 33), (Ιακώβου 1, 21).

¹³⁷ Εκκλ. 2, 24 και Ιεκ. 4, 19.

¹³⁸ Ασ. 1, 7.

¹³⁹ Ησ. 1, 14.

¹⁴⁰ Λευ. 26, 11.

¹⁴¹ Ψαλμ. 85, 4.

¹⁴² Ιωβ 7, 11.

¹⁴³ Ιωβ 19, 2.

¹⁴⁴ Ιωβ 19, 2.

¹⁴⁵ Ψαλ. 76, 3.

¹⁴⁶ Δευτ. 6, 5.

¹⁴⁷ Ψαλμ. 62, 9.

¹⁴⁸ Ψαλμ. 80, 1.

¹⁴⁹ Λευιτ. 4, 2.

¹⁵⁰ Ψαλ. 42, 6, 82, 1, Ιωβ. 10, 1.

¹⁵¹ Ψαλμ. 15, 10-11, 33, 1 & Παρ. 3, 16.

Ἡ ψυχὴ λοιπόν εἶναι ἡ ζωὴ, τὸ κέντρο, ἡ ἐδρα ὅπου λαμβάνουν χώρα τὰ συναισθήματα, τὰ ἐρεθίσματα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης υπάρξεως.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης δίνει ξεκάθαρα τὸν ὁρισμὸ τῆς ψυχῆς: «ψυχὴ ἐστὶν οὐσία γεννητὴ, οὐσία ζῶσα, νοερά, σώματι ὀργανικῶ καὶ αἰσθητῶ δύναμιν ζωτικὴν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιληπτικὴ δι' ἑαυτῆς ἐνιοῦσα, ἕως ἂν ἡ δεκτικὴ τούτων συνέστηκεν φύσιν»¹⁵². Παρομοίως, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μάς πληροφορεῖ: «ψυχὴ τοίνυν ἐστὶν οὐσία ζῶσα, ἀπλὴ καὶ ἀσώματος, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς κατ' οἰκείαν φύσιν ἀόρατος, ἀθάνατος λογικὴ τε καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος ὀργανικῶ κεχρημένη σώματι, καὶ τούτῳ ζωῆς, αὐξήσεως τε καὶ αἰσθήσεως, καὶ γεννήσεως παρεκτικὴ οὐχ ἕτερον ἔχουσα παρ' ἑαυτὴν τὸν νοῦν, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς τό καθαρῶτατον ὥσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς αὐτεξούσιος, θελητικὴ τε καὶ ἐνεργητικὴ, τρεπτὴ ἢ ἐθελότρεπτος ὅτι καὶ κτιστὴ»¹⁵³.

¹⁵² Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ Ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως*, P.G. 46, 29B.

¹⁵³ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως, Περὶ Ἀνθρώπου*, P.G. 94, 78-79. Τὸν ἴδιο ἀκριβῶς ὁρισμὸ δίνει καὶ ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ομολογητὴς ἀκολουθώντας βέβαια καὶ ἀποδεικνύοντάς το, με τοὺς ἀποδεικτικούς του συλλογισμούς. Πρβλ. Μαξίμου Ομολογητῆ, *Περὶ ψυχῆς*, P.G.91, 316A, 355A.

3. Το σώμα του ανθρώπου στην Πατερική διδασκαλία

Τα συστατικά του ανθρώπου λοιπόν είναι δύο, σώμα και ψυχή. Το σώμα γήινο, υλικό, φθαρτό και θνητό. Η ψυχή πνευματική και αθάνατος. Η ψυχή είναι ασύγκριτα ανώτερη από το σώμα, αυτό βεβαιώνεται από τον ίδιο τον Κύριο λέγοντας «Τί γάρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐάν κερδίσῃ τόν κόσμον ὅλον καί ζημιωθῇ τήν ψυχήν αὐτοῦ; ἤ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;»¹⁵⁴.

Παρόλα αυτά, αν και το σώμα είναι υλικό και φθαρτό αποκαλύπτεται η μεγάλη αξία του στην ορθόδοξη παράδοση.

Το σώμα είναι «ἐργαλεῖον», «ἱμάτιον» και στολή της ψυχῆς¹⁵⁵, είναι θεόπλαστο, και «ὄχημα πρὸς τόν βίον». Το σώμα στην Αγία Γραφή και στην ορθόδοξη παράδοση ουδεμία σχέση έχει με την έννοια του σώματος που δίνει ο Πλάτων¹⁵⁶ και όλη η αρχαιοελληνική φιλοσοφία¹⁵⁷. Όχι μόνο δεν είναι «δεσμοκτήριο» ψυχῆς, αλλά αποτελεί θείο ἄγημα που οδηγεί τον άνθρωπο προς τον ουρανό, διαδραματίζει δε κυρίαρχο και αποφασιστικό ρόλο σ' όλη την ύπαρξη και διαγωγή του ανθρώπου, είναι αυτό με το οποίο η ψυχή εκδηλώνει τις ενέργειες, τις επιθυμίες και τις κινήσεις της.

¹⁵⁴ Μαρκ. 8, 36-37.

¹⁵⁵ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις 4η, περί σώματος*, P.G. 33, 484-485.

¹⁵⁶ Πλάτωνος, *Φαίδων* 80b «τῷ μὲν θείῳ καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτα ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχήν, τῷ δὲ ἀνθρωπίνῳ καὶ θνητῷ καὶ πολυειδεῖ καὶ ἀνοήτῳ καὶ διαλυτῷ καὶ μειδέποτε κατὰ ταῦτα ἔχοντι ὁμοιότατον αὐτὸ εἶναι σῶμα».

¹⁵⁷ Πλάτωνος, *Φαίδων* 80α. «ὅρα δὴ καὶ τῇδε ἐπειδὴν ἐν τῷ αὐτῷ ὧσι ψυχή καὶ σῶμα, τῷ μὲν δουλεύειν καὶ ἄρχεσθαι ἢ φύσις προστάττει, τῇ δὲ ἄρχειν καὶ δεσπότειν».

Στο σώμα κατοικεί η τριαδική χάρις που παίρνουμε με το Άγιο Βάπτισμα. Η τιμή και ο δοξασμός που δίνεται στο σώμα αποδεικνύεται και από το γεγονός της Αναλήψεως του Κυρίου μετά του σώματος μετά του οποίου και εν τω οποίω θα παραμείνει εις τους αιώνας¹⁵⁸. Έτσι το σώμα δεν γίνεται ποτέ τάφος και φυλακή της ψυχής αλλά Ναός Θεού.

Ο θείος Παύλος το βεβαιώνει: «ἡ οὐκ οἶδατε ὅτι τό σῶμα ὑμῶν ναός τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπό Θεοῦ, καί οὐκ ἐστέ ἑαυτῶν;»¹⁵⁹. Ναός του Αγίου Πνεύματος το σώμα μας στο οποίο κατοικεί η Χάρη του Θεού, ο ίδιος ο Θεός, τον οποίο πήραμε μέσα μας κατά το Βάπτισμα. Μεγάλη η αξία του σώματος, αφού εξαγιάζεται από το Θεό και δέχεται με το μυστήριο της θείας Κοινωνίας το Σώμα και το Αίμα του Ιησού Χριστού. Ενώνεται με Αυτό το Σώμα και με Αυτό το Αίμα και φυλάσσεται εις ανάστασιν και αιώνια ζωή. Γι' αυτό ο Απόστολος των Εθνών τονίζει ότι: «Ὁ ἐγείρας τόν Χριστόν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσῃ καί τὰ θνητά σώματα ὑμῶν» (Ρωμ. 8.11). Το ανθρώπινο σώμα όχι μόνο δεν περιφρονείται στην Πατερική διδασκαλία αλλά αντίθετα εκτιμάται και εξευγενίζεται υπό το φως της αναστάσεως του Χριστού¹⁶⁰. Η ανάσταση

¹⁵⁸ Α' Κορ. 6,13. «Το δε σώμα τω Κυρίῳ, και ο Κύριος τω σώματι». Πρβλ. Ι. Πόποβιτς, *Ἀνθρώπος και Θεάνθρωπος*, Μελετήματα της Ορθοδόξου Θεολογίας Αστήρ, Αθήνα 1993, σελ. 36-37. «Η παναξία και η logosnost (λογικότης) του σώματος έγκειται ακριβώς εις τούτο, ότι ο λόγος σάρξ εγένετο και ακύρως παραμένει εν σαρκί».

¹⁵⁹ Α' Κορ. 6, 19.

¹⁶⁰ Ο Απ. Παύλος μιλώντας για την Ανάσταση, ουδέποτε εννοεί αναστημένο άνθρωπο χωρίς σώμα διευκρινίζει όμως και χαρακτηρίζει ότι αυτό είναι «σώμα πνευματικό» Α' Κορ. 15, 42-47.

του σώματος είναι εσχατολογικό γεγονός¹⁶¹. Ήδη όμως από την παρούσα ζωή ο άνθρωπος καλείται να γίνει δεκτικός των ενεργειών της θείας χάριτος.

4. Σαρξ - Σώμα στην θύραθεν φιλοσοφία

Ανά τους αιώνες η φιλοσοφική ανθρωπολογία έθετε και θέτει το ερώτημα για τη σχέση της ψυχής με το σώμα. Το ανθρώπινο πνεύμα στην ατέλειωτη πορεία των αναζητήσεών του, άλλοτε κράτησε μια στάση μανιχαϊστική¹⁶² απέναντι στο σώμα απαξιώνοντάς το ολοκληρωτικά, άλλοτε το θεοποίησε με λάγνο τρόπο και άλλοτε πάλι το μελέτησε σε σχέση με την ψυχή εξετάζοντας τον τρόπο της λειτουργίας και τα αποτελέσματα αυτής της σχέσης για τον άνθρωπο.

Στην αιολική διάλεκτο, ο όρος «σάρξ» εκφέρεται με τη λέξη «σύρξ». Πιθανώς παράγεται από το ρήμα σαίρω ή σύρω. Η αντίστοιχη Λατινική λέξη εκφράζεται με τους όρους *sacro*, *sacrina* ή *caro*, *corpus* και σημαίνει το κρεατώδες μέρος του σώματος ανθρώπων και ζώων¹⁶³. Με αυτήν την έννοια, ο όρος «σάρξ» απαντάται στον Όμηρο, στους τραγι-

¹⁶¹ «Καί υπέρ την τών ανθρώπων σωτηρίας παθών και θανών, και Αναστάς εις ούρανους μετά σώματος ανήλθε, και εκάθισεν εν δεξιά της μεγαλοσύνης εν ύψηλοις μεθ' ου σώματος πάλιν ἐλεύσεται εν δόξη, κρίναι ζώντας και νεκρούς». Γρ. Παλαμά, *Δεκάλογος της κατά Χριστόν Νομοθεσίας*. Ρ. Γ. 150, 1192Β.

¹⁶² Ν. Ματσούκα, *Ιστορία της Βυζαντινής φιλοσοφίας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 48.

¹⁶³ Ευστ. Τσακαλιώτου, *Lexicon Latino-Graecum. Τύποις και Αναλώμασι*. Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1921 (Εκδ. 4^η τελειοτέρα, Επικαιρότητα) σελ. 81 και 145. Βλ. και Παναγιώτου Γ. Φούγια, *Η περί του ανθρώπου διδασκαλία των ορθοδόξων χριστιανικών πηγών*, Αθήνα 1971, σελ. 15. Πρβλ. Ι. Ζωσιμάδη, *Η έννοια της σαρκός εν τη Αγία Γραφή*, Περιοδικό Εκκλησιαστικός Φάρος, τόμος Δ', σελ. 539-540.

κούς ποιητές, σε πεζογράφους και φιλοσόφους της αρχαιότητας¹⁶⁴. «Σάρξ» - στα νεότερα λεξικά – σημαίνει επίσης την σάρκα, τους μύες του σώματος απ' όπου προέρχεται και η λέξη κορμός, «κορμί», η ανθρώπινη φύση, το ανθρώπινο είδος, ο άνθρωπος¹⁶⁵.

Ο όρος «σῶμα» παράγεται ετυμολογικά από τη λέξη σάος-σῶς ή σαόω-σῶω, που σημαίνει σώζω¹⁶⁶. Οι τραγικοί και οι φιλόσοφοι χρησιμοποιούν τη λέξη σώμα άλλοτε για να δηλώσουν τον άνθρωπο, άλλοτε το πρόσωπο κι άλλοτε μ' αυτόν τον τρόπο αποκαλούν τους δούλους¹⁶⁷.

Στο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας του Ι. Σταματάκου σημειώνεται ότι σώμα σημαίνει «πᾶν ὑλικὸ σῶμα», υλική ουσία, ὕλη, ανθρώπινη ύπαρξη, ανθρώπινο ὄν και αναφέρεται το σώμα σε αντίθεση

¹⁶⁴ Ομήρου, *Οδύσσεια*, στιχ. 77 «σάρκες περιτρομεόντο μέλεσιν», Σοφοκλέους, *Τραχύνιαι*, στιχ. 1054 «βέβρωκε σάρκας». Πλάτωνος, *Φαίδων*, στιχ. 96 «ἐπειδάν ἐκ τῶν σιτέων ταῖς μὲν σαρκί σάρκες προσγένωνται, τοῖς δὲ ὅσταῖς ὅστᾱ».

Ο Ιερομ. Ι. Ζωσιμάδης στην λεπτομερή μελέτη του «περὶ τῆς ἔννοιας τῆς σαρκὸς ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ» από την οποία αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες αναφέρει πλήθος χωρίων από τους τραγικούς ποιητές και φιλοσόφους στους οποίους απαντάται ο όρος. Ο ίδιος μάς πληροφορεῖ πως από τον Επίκουρο και μετά γίνεται χρήση της λέξης σαρκός για να δηλωθεῖ και η ἔννοια της αισθητικότητας σε διάκριση από την ψυχή και το νου, εφόσον η σαρξ εἶναι το ὄργανο των αισθητικῶν απολαύσεων, και αναφέρει χαρακτηριστικά χωρία ὅπως: Πλούταρχος, *Παραμυθίαν· πρὸς Ἀπολλόνιον*, κεφ. 13 «τὸ γὰρ μὴ δεδουλῶσθαι σαρκὶ καὶ τοῖς πάθεσι ταύτης διάγειν, ὕφ' ὧν κατασπώμενος ὁ νοῦς, τῆς θνητῆς ἀναπέμπεται φλυαρίας, εὐδαίμων τε καὶ μακάριον», βλ. Ι. Ζωσιμάδης, Η ἔννοια της σαρκὸς ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ, περιοδικό Ἐκκλησιαστικός Φάρος, τόμος Δ', σελ. 539-541.

¹⁶⁵ Ἰωάννου Σταματάκου, *Λεξικὸ τῆς αρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα 1972, σελ. 885.

¹⁶⁶ L. Henry, S. Robert, *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας*. (Μεταφρ. Μόσχου Ξ.), εκδ. Ι. Σιδέρης, τόμος IV. Ἀθήναι σελ. 278.

¹⁶⁷ Η συνήθεια να καλούνται οι δούλοι σώματα, προέκυψε από τη γνώμη στην αρχαία Ελλάδα ὅτι οι κύριοι μόνο μπορούν να εξουσιάζουν τα σώματα των ικετών.

Πρβλ. Πολυδεύκους Ι., *Ὀνομαστικόν*, Γ, στιχ. 78 «σώματα δὲ ἀπλῶς οὐκ ἄν εἴποις, ἀλλὰ δοῦλα σώματα».

με το πνεῦμα (ψυχήν). «Τὰ τοῦ σώματος ἔργα» =σωματικά ἔργα, μόχθοι και «τοῦ σώματος ἡδοναί» =σωματικές (σαρκικές) απολαύσεις, ηδονές¹⁶⁸.

5. Η σάρκα στην Αγία Γραφή και Παράδοση

Οι ιεροί συγγραφείς της Αγίας Γραφής κατά κόρον χρησιμοποιούν τους όρους «σὰρξ» και «σῶμα» με εντελῶς διαφορετική σημασία και βαρύτητα, ἀγνωστη στους θύραθεν συγγραφείς.

Η λέξη «σὰρξ» στην Παλαιά Διαθήκη σημαίνει γενικά «τὸν ὅλον ἄνθρωπο». «Εὐλογεῖτω πᾶσα σὰρξ τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»¹⁶⁹. Ο ἄνθρωπος πλάστηκε ἀπὸ τον Θεό και «ἐγένετο εἰς ψυχήν ζῶσαν». Η εβραϊκή σκέψη χρησιμοποιεῖ τους ὅρους «ψυχή και σὰρξ», για να δηλώσει γενικά τον ζῶντα ἄνθρωπο. Οι εκφράσεις «πᾶσα σὰρξ» και «πᾶσα ψυχή» εἶναι ταυτόσημες στην Παλαιά Διαθήκη και χρησιμοποιούνται ἀντί της εκφράσεως «πᾶς ἄνθρωπος»¹⁷⁰. Στο ἑβδομο κεφάλαιο της Γένεσης, στον στίχο 21 ἀπαντούμε «ἀπέθανε πᾶσα σὰρξ κινουμένη ἐπὶ τῆς γῆς».

Στην Παλαιά διαθήκη δεν γίνεται διάκριση μεταξύ των λέξεων «σὰρξ» και «σῶμα». Αδιαφόρως γίνεται η χρήση ἄλλοτε της μιας και ἄλλοτε της ἄλλης λέξης ἐννοώντας πάντα τον ζῶντα ἄνθρωπο.

¹⁶⁸ Ἰωάννου Σταματάκου, *Λεξικὸ της ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, Αθήνα 1972, σελ.965.

¹⁶⁹ Ψαλ. 144,21, και Ψαλ. 83,3 «ἐπιποθεῖ και ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου ἡ καρδιά μου και ἡ σὰρξ μου ἡγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεοῦ ζῶντα».

¹⁷⁰ Ἰωαν. Καραβιδόπουλου, οἱ ὅροι «σὰρξ», «πνεῦμα», «σῶμα», «ψυχή», «καρδιά» και «νοῦς» ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του Ἀπ. Παύλου, στο περιοδικό Γρηγόριος Παλαμάς, 1958 τεύχος 482-483, σελ. 251-252.

Στην Καινή Διαθήκη, όταν γίνεται χρήση του όρου «σὰρξ», χρησιμοποιείται για να δηλώσει κυρίως τον τρόπο υπάρξεως του ανθρώπου ενώπιον του Θεού.

Η «σὰρξ» στον Απόστολο Παύλο είναι το όργανο της αμαρτίας, η έδρα και η εστία της αμαρτίας, αλλά ουδέποτε θεωρείται ως πηγή και αιτία της, αυτή καθ' εαυτήν. Στη Β' επιστολή Πέτρου στην Καινή Διαθήκη γίνεται λόγος για «ἐπιθυμίες τῆς σαρκὸς»¹⁷¹. Ο Απ. Ιωάννης διασαφηνίζει ρητῶς στην Α' επιστολή πῶς «πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς ἀλλὰ ἐκ τοῦ κόσμου ἔστιν»¹⁷². Ο Απόστολος Παύλος αναπτύσσει σ' ὅλο του το ἔργο την ηθική αντίθεση μεταξύ σαρκὸς και θείου πνεύματος, μεταξύ ἔξω και ἔσω ἀνθρώπου, παλαιού και καινού. Αυτὴν την ηθική ἔννοια της σαρκὸς μαρτυροῦν οἱ ἐκφράσεις «κατὰ σάρκα ζῆν» (Ρωμ. 8, 12), «κατὰ σάρκα περιπατεῖν» (Ρωμ. 8, 1), «κατὰ σάρκα βουλευέσθαι» (Β' Κορινθ. 1,17), «ἐπιθυμία σαρκὸς» (Εφεσ. 2,6), «νοῦς τῆς σαρκὸς» (Κολοσ. 4,18), «σὰρξ ἁμαρτίας» (Ρωμ. 8,3). Ο ἄνθρωπος που υπηρετεῖ το φρόνημα της σαρκὸς και βιώνει την κατὰ σάρκα ζωή καλεῖται ψυχικός ἢ σαρκικός, ἀποτελεῖ τον παλαιό ἄνθρωπο, τον δουλικό υπηρέτη των πονηρῶν πράξεων, τον υποταγμένο στη δύναμη της αμαρτίας και

¹⁷¹ Β' Πέτρου, 2, 18.

¹⁷² Α' Ιωάννου, 2, 16.

της φθοράς, ο οποίος με σκοτισμένη τη διάνοια και πορωμένη την καρδιά οδηγείται με τα έργα του στο θάνατο αγνοώντας τη χάρη του Θεού¹⁷³.

Όπως ακριβώς στην Παλαιά Διαθήκη ο όρος «πᾶσα σὰρξ» χρησιμοποιείται για να δηλώσει όλον τον ζώντα άνθρωπο, το ίδιο συμβαίνει και στην Καινή Διαθήκη και στον Απόστολο Παύλο.

«Ἐν ἀπολύτῳ συμφωνία» επισημαίνει ο πατήρ Ιωάννης γίνεται η χρήση των όρων σ' όλη την Αγία Γραφή και Παράδοση¹⁷⁴.

Η αμαρτία είναι η εχθρική δύναμη η οποία εδράζεται στη σάρκα μαχόμενη τον έσω άνθρωπο και τον κρατά αιχμάλωτο. Ο π. Ιωάννης Ζωσιμάδης χρησιμοποιεί την εύστοχη παρομοίωση λέγοντας πως «ο αιχμάλωτος δεν ανήκει στον δεσπότη του αλλά λόγω δυσμενών συνθη-

¹⁷³ Ιωάννου Σ. Ρωμανίδη, *Το προπατορικό αμάρτημα*, εκδόσεις Δόμος, 2^η έκδοση, Αθήνα 1989, κεφ. Ε, σελ. 131-142. Πρβλ. και Ι. Ζωσιμάδης, «*Ἡ ἔννοια τῆς σαρκὸς ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ*», στο περιοδικό Εκκλησιαστικός Φάρος, τόμος Δ', σελ. 540-543. Ο π. Ι. Ζωσιμάδης επισημαίνει πως ο Απόστολος της προσδίδει αυτήν την έννοια, γιατί η ίδια η σάρκα αποτελεί το υποδεέστερο και ασθενέστερο στοιχείο στον άνθρωπο και μάλιστα το πιο κατάλληλο «ένδιαίτημα» για την αμαρτία, αφού οι πονηρές επιθυμίες και οι ακόλαστες ορέξεις πραγματοποιούνται διά της σαρκός. Ο ίδιος τονίζει: «όλα αυτά τα χωρία κάποιος «ανίδεος» ως προς το πνεύμα γραφής του Αποστόλου των Εθνών μπορεί εύκολα να οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι ο Παύλος ασπάζεται την δυαρχική θεωρία του Πλάτωνα, σύμφωνα με την οποία η «σὰρξ», η υλική κατάσταση του ανθρώπου βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση με τον Θεό, και έτσι να πιστέψει στον πλήρη ανταγωνισμό μεταξύ ύλης και πνεύματος ως δύο ξεχωριστών στοιχείων. Είναι αλήθεια ότι ο Παύλος δέχτηκε επιδράσεις από την ελληνική φιλοσοφία όπως και άλλοι μεγάλοι πατέρες, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ακυρώνει την παλαιοδιαθηκική γραφή και αλήθεια και ασπάζεται μανιχαϊστικές θεωρίες. Πλήθος χωρίων στις επιστολές του αποδεικνύουν περίτρανα πως ο Απόστολος ουδέποτε παραθεώρησε την ιερά παράδοση της Παλαιάς Διαθήκης και πως ούτε ίχνος μανιχαϊστικής θεώρησης υποβόσκει στη σκέψη του. Αν ο Παύλος θεωρούσε την ύλη της σαρκός πηγή και αιτία της αμαρτίας δεν θα ονόμαζε τα σώματα των πιστών «μέλη Χριστοῦ» και «ναὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Α' Κορινθ. 6, 15-19) ούτε θα προέτρεπε τους πιστούς «να παραστήσουν τὰ σώματα τους θυσία ζῶσαν, ἁγίαν εὐάρεστον πρὸς τὸν Θεόν, τὰ δὲ μέλη ἑαυτῶν νὰ καταστήσωσιν ὅπλα δικαιοσύνης» (Ρωμ. 12, 1), σελ. 545-554.

¹⁷⁴ Ιωάννου Σ. Ρωμανίδη, *Το προπατορικό αμάρτημα*, εκδόσεις Δόμος, 2^η έκδοση, Αθήνα 1989, κεφ. Ε, σελ. 132.

κών περιήλθε στην εξουσία του»¹⁷⁵. Έτσι και η σάρκα κατ' αρχήν δεν ανήκε στην αμαρτία αλλά στον Κύριο (Α' Κορινθ. 6,13), λόγω όμως δυσμενών συνθηκών περιήλθε στη δεσποτεία της αμαρτίας και κατήντησε δουλικός υπηρέτης της.

Η σάρκα όχι μόνο δεν είναι κακή, τονίζει ο πάτερ Ρωμανίδης, αλλά «είναι τι ἐν τῷ ὁποίῳ ἐφανερώθη ὁ Θεός»¹⁷⁶. Ο «Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ιω. 1, 14), ο Ιησούς Χριστός ντύθηκε την ανθρώπινη σάρκα, έγινε τέλειος άνθρωπος¹⁷⁷.

Ο Ιησούς ντύνεται την ανθρώπινη σάρκα, την ορατή, αισθητή και φθαρτή και την αφθαρτοποιεί, την μεταμορφώνει, την θεώνει. Ο πατήρ Ρωμανίδης επαναλαμβάνει «ἡ σὰρξ αὐτὴ καθεαυτὴ δὲν εἶναι κακὴ ἀλλὰ ἔχει ἐξασθενήσει πολὺ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ἐνοικοῦσαν ἔχθραν» πεποίθηση που στηρίζει στα εξής χωρία: Α' Τιμοθ. 3,16, Ρωμ. 7,17-18, Εφεσ. 2,15.

Η σαρξ ως φθαρτή πουθενά δεν ωφελεί και ούτε είναι δυνατόν να παρέχει την αιώνια τιμή παρά μόνο όταν νοείται ως σαρξ του Λόγου Κυρίου, ως σαρξ στενώς συνδεδεμένη μετά της Θείας του Λόγου υποστά-

¹⁷⁵ ἐνθ. ανωτ. Ι. Ζωσιμάδης, «Ἡ ἔννοια τῆς σαρκὸς ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ». σελ. 554.

¹⁷⁶ Ι. Σ. Ρωμανίδης, *Το προπατορικό αμάρτημα*, εκδόσεις Δόμος, 2^η έκδοση, Αθήνα 1989, κεφ. Ε, σελ. 132.

¹⁷⁷ Ο Μέγας Αθανάσιος τονίζει πως όταν ο ευαγγελιστής Ιωάννης γράφει ότι «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» «σὺν τῷ εἰπεῖν ἄνθρωπος γέγονε» Μ. Αθανασίου, *Επιστολὴ Β', πρὸς Σεραπίωνα*, P.G. 26, 620C. Ο π. Ιουστίνος Πόποβιτς εξηγεί πως αυτό σημαίνει ότι «ὅλες οι υπερβατικές θείες αξίες εισέδυσαν και ενώθηκαν εσωτερικῶς με την ανθρώπινη φύση διότι εἶναι συγγενεῖς με την οὐσία της θεοειδούς ψυχῆς» και συμπληρώνει πως ὅλες αυτές οι θείες αξίες, σαρκούμενες στον ἄνθρωπο ἐνώνονται τελικά σε μια υπέρμετρη ανυπέρβλητη αξία εἰς τον θεάνθρωπο Χριστό. Βλ. *Ἀνθρώπος και Θεάνθρωπος. Μελετήματα ὀρθοδόξου θεολογίας*. Αστήρ, Αθήνα 1970, σελ. 109-110.

σεως. Γι'αυτό και ο Ιησούς λέγει «ὁ τρώγων μου τὴν σὰρκα καὶ πίνων μου τὸ αἶμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ» (Ιωάν.Α' στιχ. 53-55).

Στην Παλαιά Διαθήκη δεν γίνεται διάκριση – ὅπως προειπώθηκε – μεταξύ σαρκός και σώματος, ενώ στην Καινή Διαθήκη οι ὅροι διαστέλλονται. Ἡ «σὰρξ» συνδέεται στενά με την αμαρτία, ενώ το «σῶμα» χρησιμοποιεῖται ἄλλοτε για να δηλώσει το σύνολο των πιστῶν, που βρίσκονται σε ἀρρηκτη σχέση μεταξύ τους «ὡς μέλη του μυστικοῦ σώματος του Χριστοῦ», και ἄλλοτε ἔχει την ἐννοια του ναοῦ Ἁγίου Πνεύματος που ἐνοικεῖ μέσα μας.

6. Ο άνθρωπος κατά τον αββά Ισαάκ

Ο νηπτικός πατέρας της ερήμου ακολουθώντας την θεολογία των προπατόρων του και αντλώντας τα θεία νάματα των ιερών Γραφών είναι σαφής ως προς το δισύνθετο του ανθρώπου: «Λογίσαι παρὰ σεαυτῶ τήν ἀρετήν εἶναι σῶμα, τήν δέ θεωρίαν, ψυχὴν· τὰ ἀμφοτέρω, εἰς ἄνθρωπος τέλειος ἐν πνεύματι ἡνωμένος ἐκ δύο μερῶν αἰσθητῶν καὶ νοητῶν»¹⁷⁸.

Κανένα από τα δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα που συνθέτουν το ανθρώπινο πρόσωπο – ψυχή και σώμα – δεν υπερτερεί του άλλου ή δεν προπορεύεται αλλά και τα δύο ενωμένα οικοδομούν τον άνθρωπο έτσι ώστε αυτός να αντιλαμβάνεται και τα «αισθητά» με το σώμα και τα «νοητά» με την ψυχή.

Η ψυχοσωματική δομή του ανθρώπου είναι κατά τέτοιο τρόπο δημιουργημένη, ώστε να ανταποκρίνεται προς τους δύο κόσμους της ευλογημένης ύλης (σώμα) και του αθάνατου πνεύματος (ψυχή). Στην ανθρωπολογία του ο ιερός αββάς υιοθετεί φαινομενικά τον αρχαιοελληνικό (Πλάτων - Αριστοτέλης) δυϊσμό αλλά μόνο μορφολογικά, εφόσον η βασιλεία των ουρανών στην πραγματικότητα δεν ταυτίζεται με το πλατωνικό βασίλειο των Ιδεών.

Απεναντίας, ο εμπειρικός πατέρας μάς βεβαιώνει πως «θεωρία ἐστὶν αἴσθησις τῶν θείων μυστηρίων τῶν κεκρυμμένων ἐν τοῖς πράγμα-

¹⁷⁸ Λόγος Β', στίχ. 161-163.

σι καὶ ταῖς αἰτίαις»¹⁷⁹ και διευκρινίζει πως: «ἐκ μαθήσεως οὐδεὶς δύναται τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν κτήσασθαι»¹⁸⁰. Ἡ βασιλεία των ουρανῶν γνωρίζεται και κατακτείνεται μετὰ ἀπό ἀγώνα, δοκιμασία και βίωμα.

Ὅταν ο ἅγιος Ἰσαάκ λέει «λογίσαι τὴν ἀρετὴν εἶναι σῶμα» σαφέστατα δηλώνει ὅτι το σῶμα εἶναι πρωταγωνιστὴς στην ἀπόκτηση των ἀρετῶν. Καμία ἐπίτευξη της ἀρετῆς δεν γίνεται χωρὶς την μετοχή και την συμμετοχή του σώματος. Γι' αὐτό ἐπισημαίνει ο ὁσίος πως «ἐκάστην ἀρετὴν χωρὶς κόπου σωματικοῦ γινομένην ὡς ἔκτρωμα ἄψυχον ἡγοῦ»¹⁸¹. Ἀλλωστε – συμπληρώνει – «ὅπερ ἐν τῇ συνειδήσει πληροῦμεν ἀοράτως, θέλομεν καὶ ἐν τῷ σώματι ὁμοίως πληρῶσαι»¹⁸². Στὰ λόγια αὐτά του Ἀββά ἐκτός ἀπό την ἀρρηκτη σύζευξη ψυχῆς-σώματος που αποτελοῦν τον τέλειο ἄνθρωπο, ξεκάθαρα τονίζεται και η συνάφεια της ἀρετῆς με το σῶμα. Εἶναι ἀδύνατον να φιλοσοφούμε για τις ἀρετές χωρὶς την προσφορά ἐργων¹⁸³. Ο ἄνθρωπος βαδίζει την οδὸ των ἀρετῶν ἐναργῶς και ἐμπράκτως και ὄχι με ιδεολογήματα. Ἡ ὀρθοδοξία ἀπὸ μόνη της χωρὶς την ὀρθοπραξία στέκει ἀνάπηρη και κατὰ συνέπεια ἀνῆμπορη να ἀναδείξει την υπεροχὴ του ἀνθρώπινου προσώπου.

Σ' ὅλο το μήκος των Λόγων του ο Ἀββάς ἀναφέρεται στο «διπλοῦν τῆς φύσεως» και ἐφόσον χαρακτηριστικό της ἀνθρώπινης φύσης εἶναι

¹⁷⁹ Λόγος Β, στίχ. 171-172.

¹⁸⁰ Λόγος ΞΓ, στίχ. 98-99.

¹⁸¹ Λόγος ζ, στίχ. 294, 295.

¹⁸² Λόγος ΞΖ, στίχ. 112-113.

¹⁸³ Λόγος ζ στιχ. 291. «Ἐάν ἔργα μη ἔχῃς μη λαλήσῃς περὶ ἀρετῆς».

«τό διπλοῦν» «οὕτως καί ἐν διπλότητι ἢ μέριμνα τῆς ἐργασίας αὐτῆς»¹⁸⁴ (τῆς ἀνθρώπινης φύσης). Ἡ καλή ἐργασία τοῦ σώματος μ' ἄλλα λόγια ἡ σωστή τοῦ χρήσι, ὅταν συναντήσῃ τὴν ταπεινοφροσύνη ἡ ὁποία εἶναι καρπὸς τῆς ταπεινωμένης καρδιάς καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο «θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς»¹⁸⁵ κατὰ τὸν Ἀββᾶ. Ολοτελῶς ἀδιάσπαστη ἡ ψυχοσωματικὴ ἐνότητα σε «παν ἔργο» τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ κάθε ἐντολή-ἀρετὴ «ἢ ἐν τοῖς πράγμασι τελειούμενη, μετὰ τῆς συνειδήσεως τελειοῦται»¹⁸⁶ συμπληρῶναι ὁ νηπτικός πατέρας. Πρῶτα ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται νὰ κατακτήσῃ τις σωματικὲς ἀρετὲς διὰ μέσου ἐπίπονων καὶ ἐπίμονων ἀγώνων καὶ κατόπιν ὁ καρπὸς τοῦ ἀσκητικοῦ τοῦ μόχθου ἀντανακλάται στὴν ψυχὴ «διότι προηγείται ἢ προᾶξις τῆς θεωρίας ἐν παντί τόπῳ»¹⁸⁷. Εἶναι ἀδύνατον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ υψωθεῖ εἰς τὴν θεωρίαν, ἀν τὸ σῶμα ἐκ τῶν προτέρων δὲν λειτουργεῖ τὰ σωματικὰ ἔργα¹⁸⁸.

Ὁ σωματικὸς κόπος προηγείται τῆς πνευματικῆς τρυφῆς καὶ θεωρίας σύμφωνα με τὸν Ἀββᾶ. Κάθε τι δε ποῦ λέει τὸ θεμελιώνει ἀγιογραφικὰ «Καὶ ὥσπερ ἐν πρώτοις προηγῆσατο ἡ πλάσις τοῦ σώματος τοῦ ἐμφυσηματος, οὕτω καὶ τὰ σωματικὰ ἔργα προηγείται τοῦ ἔργου τῆς ψυχῆς»¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Ὁ.π. στίχ. 110-111.

¹⁸⁵ Λόγος ζ, στίχ. 304-305.

¹⁸⁶ Ὁ.π. στίχ. 114-115.

¹⁸⁷ Ὁ.π. στίχ. 118-119.

¹⁸⁸ Ὁ.π. στίχ. 119-121 «ἀδύνατον τινὰ ὑψωθῆναι εἰς τό μέρος ἐκείνης τῆς ὑψηλῆς, εἰ μὴ πρῶτον τελειώσῃ τὴν ὑποδεεστέραν τῶ ἔργῳ».

¹⁸⁹ Λόγος ΛΗ, στίχ. 36-37

Καθόλου υποδεέστερο δεν είναι λοιπόν το σώμα σε σχέση με την ψυχή στην ανθρωπολογία του Αββά. Χωρίς τον ουσιαστικό ρόλο του δεν προχωρά ο άνθρωπος. Υπογραμμίζει την πρωταρχική του συμβολή «Όταν θελήσεις προσεγγίσει τῷ Θεῷ τῇ καρδίᾳ σου, πρῶτον ἐν τοῖς σωματικοῖς κόποις δεῖξον αὐτῷ τὸν πόθον σου»¹⁹⁰. Η πράξη της αρετῆς είναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη με τις πράξεις και τα ἔργα που εκτελεί το σώμα.

Σ' ὅλη την ορθόδοξη παράδοση το σώμα ὄχι μόνο δεν υποβαθμίζεται ἀλλὰ ἀναγκαῖα εἶναι και ἡ φροντίδα του. Αυτή ἡ φροντίδα αἶρει κάθε υπόνοια ἀπαξίωσης της παρούσης ζωῆς. Ο κόσμος δε νοείται με την πλατωνική θεώρηση, ὅπου το ἐπέκεινα ἀφήνει χωρίς νόημα και ουσία το ἐνθάδε. Στην ανθρωπολογία του Αββά ο άνθρωπος δεν χρειάζεται να εγκαταλείψει τον υλικό κόσμο για ἓναν ἄλλο καλύτερο. Εκείνο που πρέπει ν' ἀλλάξει εἶναι ο τρόπος ζωῆς και ὄχι ο τόπος της ἀνθρώπινης παρουσίας¹⁹¹.

Η βασιλεία των οὐρανῶν εἶναι ἡ σάρκωση των ἀκατάληπτων μυστηρίων στα πράγματα και τις καταστάσεις της καθημερινῆς βιοτῆς. Αυτή την βασιλεία την βιώνει κανείς ἐμπειρικά και ὄχι θεωρητικῶς με στοχαστικό τρόπο. Ἄλλωστε ἡ μεθοδολογία των ορθόδοξων πατέρων ἔχει ως θεμέλιο την ἐμπειρία και τα πράγματα. Καμία ἀνάγκη δεν ὑπάρχει στην ορθόδοξη παράδοση για την ἐξήγηση καταστάσεων μέσα ἀπὸ

¹⁹⁰ Λόγος ΛΖ, στίχ.183 - 184

¹⁹¹ Ν. Καβάσιλα, *Περὶ της ἐν Χριστῷ ζωῆς*, P.G. 150, 540 AB «... οὐ τὸν τόπον ἀμείβοντες, ἀλλὰ τὸν βίον και τὴν ζωήν».

κοινές έννοιες και συλλογισμούς γιατί απλούστατα για την ορθόδοξη παράδοση η θεία παρουσία είναι πράγμα¹⁹². Τα νοήματα στην Ορθοδοξία ελέγχονται με την εμπειρική επακρίβωσή τους¹⁹³.

Η ανθρωπολογία του αββά Ισαάκ είναι όλη εμπειρική και ασκητική. Ο Αββάς δεν γνωρίζει την φύση του ανθρώπου με ιδεολογίες και αφηρημένες έννοιες. Ως γνήσιος ορθόδοξος πατέρας πρώτα γεύτηκε τον Θεό, τον είδε, τον ψηλάφισε και κατόπιν μάς κατέθεσε τους καρπούς που περισύλλεξε.

Η Ορθόδοξη Παράδοση δεν νοείται ως συμμόρφωση σε ηθικούς κανόνες ούτε εκπίπτει στο επίπεδο ενός ηθικού συστήματος, όπως πράττουν οι άνευ πείρας αυθεντικής πνευματικότητας εκπρόσωποι του ανθρωπιστικού πολιτισμού επισημαίνει ο αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος¹⁹⁴.

Ο Άγιος γνωρίζει και μιλάει για το είναι και την λειτουργία της ανθρώπινης φύσης μέσα από μακραίωνη πορεία στην έρημο. Καταγράφει το απόσταγμα της γνώσης του, όχι με τη λογική αλλά με ζωή σκληρού πνευματικού ψυχοσωματικού αγώνα και θείων αποκαλύψεων. Πρόκειται εξ άπαντος για κατάθεση επίπονων και επίμονων αγώνων μιας ματωμένης βιοτής αλλά και συνάμα καθοδηγούμενης υπό της θείας Χά-

¹⁹² Νίκου Α. Ματσούκα, *Δογματική και συμβολική θεολογία Α, Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία*, Θεσσαλονίκη 2000, κεφ. Β', σ. 157.

¹⁹³ Η Ορθοδοξία δεν ζει μόνο μέσα στα κείμενα, το στοχασμό και τις πρακτικές από τις οποίες προέκυψε η πίστη ως μαρτυρία της ζώσης αγιότητας, αλλά εμβαπτίζεται σε αυτά, ζει με τον ίδιο «νου» μέσα στους συγγραφείς αυτών των κειμένων. Η κοσμοθεωρία της δεν αποτελεί απλώς μια συνέχεια του παρελθόντος βιώνει το παρελθόν και τους αγίους ως παρόντες. Βλ. Η. Τ. Engelhardt, *The Foundation of Christian Bioethics*, Swets και Zeitlinger. Lisse 2000 p. 160.

¹⁹⁴ Αρχ. Σωφρονίου, *Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Έσσεξ Αγγλία 1995, σελ. 36-37.

ρης – αυτής της ενέργειας του Θεού που κατέρχεται φιλόανθρωπα για την σωτηρία αξιώνοντας τη συνάφεια με τον Χριστό.

Ο περιεκτικός λόγος του αγίου Ισαάκ φανερώνει στις σύντομες και ακριβείς εκφράσεις του την πίστη όλης της αγιοπατερικής παράδοσης. Ο άνθρωπος αγωνίζεται διαρκώς πρακτικώ τω τρόπω, ασκούμενος στα σωματικά έργα της αρετής. Ενδοσκοπεί ολοένα και βαθύτερα στο είναι του με κάθε πράξη, ώστε, αφού διαγνώσει την εσωτερική του βρομιά, να καθαρισθεί, με σκοπό να οδηγηθεί η ψυχή στον φωτισμό, από κει στην θέωση, στην εκλάμπρυνση της ανθρώπινης φύσης.

Η προτροπή του Αββά είναι σαφής προς τον ασθενή άνθρωπο. Εάν πρώτα δεν καθαρίσει το μυαλό του και την καρδιά του από την πλοκή των λογισμών και εάν δεν ελευθερωθεί από τα δεσμά της ύλης και του φρονήματός της είναι αδύνατον να κατανοήσει τα θεία νοήματα¹⁹⁵.

Γι' αυτό και μακαρίζει ο ιερός ψυχολόγος της ερήμου τον άνθρωπο που είναι σε θέση να διαγνώσει, να καταλάβει την ασθένειά του. Αυτή η διάγνωση και η κατανόηση της νόσου θα τον οδηγήσει στην αναζήτηση και ανεύρεση της υγείας του¹⁹⁶. Είναι απαραίτητο να αποκτήσει κανείς με προσωπικό αγώνα, την επίγνωση των παθών που κρύβονται στο βάθος του ψυχικού του κόσμου και να συνειδητοποιήσει τα κρυμμένα αίτια και τις αφορμές κάθε πάθους. Ένας σύγχρονος ερευνητής που εντρύφη-

¹⁹⁵ Λόγος ΝΓ, στιχ. 19-23 «Εάν μη ἔλθῃ εἰς καθαρότητα οὐ γίνονται τὰ νοήματα τηλαυγῇ τοῦ θεωρῆσαι τὰ κρυπτά· καὶ ἕως ἄν ἐλευθερωθῇ ἐκ πάντων τῶν ὁρατῶν τῶν ὁρωμένων ἐν τῇ κτήσει αὐτῶν, οὐκ ἐλευθεροῦται ἐκ τῶν νοημάτων τῶν περὶ αὐτῶν, οὐδὲ ἀργός γίνεται ἐκ τῶν λογισμῶν τῶν σκοτεινῶν».

¹⁹⁶ Λόγος Ζ, στίχ. 1-3. «Μακάριος ὁ ἄνθρωπος ὁ γινώσκων τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν. Διότι αὕτη ἡ γνῶσις γίνεται αὐτῷ θεμέλιος καὶ ρίζα καὶ ἀρχὴ πάσης ἀγαθοσύνης».

σε πανω στα κείμενα των νηπτικών σχολιάζει: «Η αίσθηση της ψυχικής, και μάλιστα της κρυμμένης ή σκοτεινής πληγής είναι ασφαλώς η πρώτη αρχή του διαλόγου του ασκητού με το ασυνείδητο και ανεπίγνωστο βάθος της προσωπικότητας του. Από την εμπειρία αυτή ξεκινά ο ασκητής της ερήμου προκειμένου να προχωρήσει με μέθοδο αλλά και απερίγραπτο ψυχικό μόχθο στο έργο της ψυχικής του καθάρσεως»¹⁹⁷.

Δημιουργώντας τον άνθρωπο «ὁ Θεός τό κατ' εἰκόνα ἀπαθές πεποίηκε· κατ' εἰκόνα δέ λέγω, οὐ κατὰ τό σῶμα, ἀλλά κατὰ τήν ψυχήν ἣτις ἐστίν ἀόρατος»¹⁹⁸. Υπογραμμίζει ο άγιος Ισαάκ την μια και μοναδική αλήθεια που διατρανώνεται σ' όλη την ορθόδοξη και εκκλησιαστική παράδοση: Την συγγένεια του ανθρώπου με τον Θεό¹⁹⁹. Αυτή η συγγένεια είναι δώρο από τον Δημιουργό προς τον άνθρωπο, και αυτό το δώρο οφείλει το δημιούργημα να το διατηρεί και να το αυξάνει.

Το κατ' εικόνα που αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στην ψυχή, χαρίζεται στον άνθρωπο «ἅμα τῇ γενέσει» ως κάλλος αλλά και ως βασική προϋπόθεση για την ελεύθερη πορεία του προς το «καθ' όμοίωσιν».

¹⁹⁷ Ιω. Κορναράκη, *Πατερικά βιώματα της ενδεκάτης ώρας*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1977, σελ.11-12

¹⁹⁸ Λόγος Γ, στίχ. 31-33. Για μια πατερική θεώρηση τού κατ' εικόνα Πρβλ. Ι. Καραβιδόπουλου, «εἰκῶν Θεοῦ» και «κατ' εἰκόνα Θεοῦ παρά τῷ ἀποστόλῳ Παύλῳ», Θεσσαλονίκη 1964.

¹⁹⁹ Γρηγορίου Νύσσης, *Περί κατασκευής ανθρώπου*,. P.G. 44, 144 B. Πρβλ. Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τό Πρόσεχε σεαυτῷ*, P.G.31, 216C-217B. «ὄρθιον ἔπλασε μόνον τῶν ζῶν τόν ἄνθρωπον, ἵνα ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος εἰδῇς ὅτι ἐκ τῆς ἄνωθεν συγγένειας ἐστίν ἡ ζωή σου... ὅλην ἔχειν τήν ὁρμήν πρός τήν ἄνω πορείαν». Αἰώνες μετά ο Αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος επαναλαμβάνει: «Ο άνθρωπος, η θεοειδής υπόστασις, γεννάται δυνάμει διέρχεται την διαδικασία του γίγνεσθαι, κατ' αρχάς εν τοις ορίοις του κόσμου τούτου, ύστερον δε οφείλει να φθάσει τας υπερκοσμίους διαστάσεις ακολουθών τον Χριστόν. Όστις ενίκησε τον κόσμο», Αρχιμ.Σωφρονίου (Σαχαρώφ), *Περί προσευχής*, Έσσεξ Αγγλίας 1994, σελ. 114.

Στο κατ'εικόνα βρίσκονται τα πνευματικά προσόντα, οι θείες τριαδικές δωρεές μέσω των οποίων πρέπει ο άνθρωπος να πετύχει τον θείο του προορισμό, την συμπλήρωση του καθ' ομοίωσιν, την θέωση²⁰⁰.

Χρησιμοποιεί ο άγιος πατέρας μια γλαφυρότατη παρομοίωση, προκειμένου να τονίσει την στενή σχέση εικόνας και αρχέτυπου «Πᾶσα εικόν, ἐκ προϋποκειμένης εἰκόνος ἀνιμᾶται ἀδύνατον δε τινά παραστήσαι εἰκόνα μὴ προθεαθέντος τοῦ ὁμοιώματος»²⁰¹.

Επισημαίνει ο Αββάς ότι οι θύραθεν φιλόσοφοι και όλοι όσοι ακολουθούν το πνεύμα αυτών δεν πιστεύουν στην κατ' εικόνα δημιουργία του Θεού, κατά συνέπεια ούτε και στην άρρηκτη συγγένεια Θεού και ανθρώπου²⁰². Εδώ σαφέστατα ο άγιος μελετητής της του Θεού σοφίας και των θύραθεν διευκρινίζει και τονίζει με λόγο βραχύ αλλά ακριβή, την μεγίστη διαφορά περί δημιουργίας κτίσεως και ανθρώπου μεταξύ των θύραθεν φιλοσόφων και των αγίων πατέρων.

Ο Δημιουργός δεν πλάθει το δημιούργημά του μόνο κατ' εικόνα Του, αλλά το προικίζει με άλλα δυο χαρίσματα. Την δύναμη του αυτεξούσιου²⁰³ και του λογικού.

²⁰⁰ ένθα ανωτ. Ι. Ρωμανίδη, *Το προπατορικό αμάρτημα*, σελ.121-123.

²⁰¹ Λόγος Γ', στίχ.: 34-35.

²⁰² ό.π. στίχ. 30-31 «οί δέ τῆς ἔξω φιλοσοφίας οὐ παραδέχονται τοῦτο ὁμοίως δέ καί οἱ τούτοις ἀκόλουθοι».

²⁰³ Ο όρος «αυτεξούσιον» δεν απαντάται ούτε στην μετάφραση των Εβδομήκοντα της Παλαιάς Διαθήκης ούτε στην Καινή Διαθήκη, αν και όπως σημειώνει ο Ωριγένης «Μυρία μὲν οὖν ἔστιν ἐν ταῖς Γραφαῖς σφόδρα σαφῶς παριστῶντα το αὐτεξούσιον» Ωριγένους, *Περί αρχών*, Βιβλίο ΙΙΙ, κεφ. Α, Περί αυτεξούσιου P.G. 11, 257C. Στην Καινή Διαθήκη ευρέως γίνεται λόγος περί «ελευθερίας εν Χριστώ». Η λέξη αυτεξούσιον δημιουργήθηκε και χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους φιλοσόφους της Στοάς, από τους ιδρυτές της, Ζήνωνα και Χρύσιππο. Από τους Στωικούς φιλοσόφους παρέλαβαν τον όρο και τον

Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα του δημιουργού Του²⁰⁴ ως λογική και αυτεξούσια φύση²⁰⁵. Κατ' εικόνα και αυτεξούσιο είναι άρρηκτα ενωμένα. Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός τονίζει πως «τό κατ' εικόνα τό νοερόν δηλοῖ καί τό αὐτεξούσιον»²⁰⁶. Το αυτεξούσιο και η ελευθερία του ανθρώπου συνδέονται όχι απλώς με την κτιστότητά του αλλά και με την δημιουργία του. Άλλωστε το αυτεξούσιο χωρίς τη διπλή αυτή σύνδεση – μόνο δηλαδή ως δυνατότητα επιλογής στόχων και ως ελεύθερη δράση – δεν λέει τίποτα από θεολογική άποψη. Μόνο με την παραπάνω προϋπόθεση μπορεί να κατανοηθεί το αυτεξούσιο ως δημιουργική κίνηση που ξεπερνά το μηδέν και κατευθύνεται προς το καθ' ομοίωση²⁰⁷. Δημιουργώντας ο Θεός κατ' εικόνα του τον άνθρωπο θεμελίωσε το αυτεξούσιο του ανθρώπου πάνω σε μια πραγματικότητα, η οποία παρέχει στο αυτεξούσιο προϋποθέσεις αποφασιστικής σημασίας για την περαι-

χρησιμοποίησαν οι ιεροί πατέρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς. Βλ. Ιπολλύτου, *Κατά πασών των αιρέσεων έλεγχος*, P.G. 16 Γ', 3048D, «και αυτοί δε (Ζήνων και Χρύσιππος) το καθ' είμαρμένην είναι πάντα διεβαιώσαντο παραδείγματι χρησάμενοι τοιούτω, ότι ὥσπερ ὀχήματος ἐάν ἡ ἐξαρτημένος κύων, ἐάν μὲν βούληται ἔπεσθαι, και ἔλκεται και ἔπεται, ποιῶν και το αὐτεξούσιον μετὰ τῆς ἀνάγκης».

²⁰⁴ Γεν. 1, 27.

²⁰⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια εκατόν πεντήκοντα*, στο: *Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα*, επ.Π.Χρήστου, τομ.Ε', σελ.52, 56-57.

²⁰⁶ Ιω. Δαμασκηνού, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, Περί ανθρώπου*, P.G. 94, 920 B.

²⁰⁷ Ν. Ματσούκα, *Το πρόβλημα του κακού*. Δοκίμιο πατερικής θεολογίας, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 67.

τέρω τελειωτική πορεία του ανθρώπου²⁰⁸. Το δώρο του αυτεξουσίου επιφορτίζει τον άνθρωπο με την ευθύνη της επιλογής²⁰⁹.

Απ' όλα τα πλάσματα μόνο ο άνθρωπος προικίζεται με τον έναρθο λόγο, την λογική και την ελευθερία του να σκέφτεται, να διακρίνει το κακό από το καλό και να επιλέγει πού θα κατευθύνει το είναι του. Ο άγιος Ισαάκ μιλάει επίμονα για την ελευθερία. Η ελευθερία είναι το σταυροδρόμι όπου διασταυρώνονται το καλό και το κακό. Το κακό πραγματοποιείται δια της ελευθερίας, και το καλό δεν πραγματοποιείται μ' άλλον τρόπο παρά μόνο δια της ελευθερίας, δια της ελεύθερης προσωπικής επιλογής της ασκήσεως. Ο ίδιος ο Θεός εργάζεται πάνω στην ψυχή με το μυστήριο της ελευθερίας. Ο π. Γ. Φλορόφσκυ γράφει: «Η ζωή του μέλλοντος αιώνας είναι η πατρίδα της ελευθερίας. Η δοκιμασία είναι δυνατή μόνο δια της ελευθερίας αλλά η ελευθερία είναι δυνατή μόνο δια της 'δοκιμασίας'. Η ελευθερία του ανθρώπου πραγματοποιείται και εξασφαλίζεται στη 'δοκιμασία'. Η 'δοκιμασία' είναι ένας αγώνας και το ανένδοτο της βουλήσεως. Ο αγώνας γίνεται ανεκτός από τον Θεό για χάρη της δοκιμασίας. Κάθε αδυναμία και αναλήθεια αποκαλύπτεται με την πτώση»²¹⁰.

Όταν ο άνθρωπος κάνει σωστή χρήση του αυτεξουσίου, ελεύθερα και όχι δουλικά, κινείται προς το αγαθό, την υγεία. Όταν κάνει λανθα-

²⁰⁸ Δ. Τσελεγγίδη, *Χάρη και ελευθερία κατά την Πατερική Παράδοση του ΙΔ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 41.

²⁰⁹ Σοφ. Σειράχ ιε', 14 «Αὐτός ἐξ ἀρχῆς ἐποίησε ἄνθρωπον και ἀφῆκεν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ».

²¹⁰ Γ. Φλορόφσκυ, *Οι βυζαντινοί ασκητικοί και πνευματικοί πατέρες*, Μετφρ. Π. Κ. Πάλλη, εκδ. Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 385.

σμένη χρήση κινείται προς το κακό, τη νόσο. Αυτή η δυνατότητα της επιλογής της ανθρώπινης ύπαρξης θεμελιώνεται στο «κατ' εἰκόνα»²¹¹. Η αυτεξουσιότητα, η δυνατότητα υπακοής ή ανυπακοής της ανθρώπινης προαίρεσης στη θέληση του Θεού είναι η ειδοποιός διαφορά μεταξύ λογικής και άλογης φύσης. Από την ορθή ή κακή χρήση της ελευθερίας του ο άνθρωπος επιτρέπει ή απαγορεύει ο ίδιος στον εαυτό του την κατά Χριστόν μόρφωσή του άρα καθορίζει ο ίδιος την πορεία του για το «καθ' ομοίωσιν».

Υπερέχει και τιμάται ο άνθρωπος περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο πλάσμα στην κτίση γιατί προικίστηκε από τον Θεό με την ελευθερία, τη λογική και το χάρισμα της διάκρισης μεταξύ καλού και κακού «Καί δικαίως τούς ἀπολέσαντες ταύτην (τήν τιμήν) ὡμοίωσε τοῖς ἀνοήτοις κτήνεσι τοῖς μή ἔχουσι τό λογικόν καί διακριτικόν»²¹² παρατηρεῖ ο διακριτικός Σύρος αββάς στηρίζοντας την άποψή του, στην άποψη του προφητάνακτος Δαυΐδ «ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καί ὡμοιώθη αὐτοῖς». (Ψαλμ. 48, 13).

Το «αυτεξούσιο»²¹³ είναι η δύναμη αυτή η οποία οδηγεί τον άνθρωπο στην υγεία ή στη νόσο κατά τον αββά Ισαάκ. Δοκιμάζεται αυτή η δύναμη του ανθρώπου κάθε φορά που έρχεται αντιμέτωπος με την διττή επιλογή.

²¹¹ Λόγος ΜΒ, στίχ.: 54 - 55 «Ἐλεύθερος καί αὐτεξούσιος καί ὡς υἱός τοῦ Θεοῦ ἐν πᾶσι τοῖς πράγμασιν ἐν ἐλευθερίᾳ χρῆται ἐξουσιαστικῶς».

²¹² Λόγος Λς, στίχ.: 19-20.

²¹³ Λόγος Κ, στίχ.: 4-9. «... ἐν ᾧ δοκιμάζεται αὐτοῦ το αὐτεξούσιον ἐν τῇ ἐνάδι τῆς ἀγάπης αὐτοῦ τῶν ἀρετῶν· αὕτη ἐστίν ἡ δύναμις τοῦ μεγέθους τῆς ἀμαρτίας».

Παρατάσσει ο άνθρωπος τη δύναμη της θελήσεώς του, μπροστά σε δύο επιλογές: στην αγάπη των αρετών και στην πράξη της αμαρτίας.

Η θέληση και η διάνοια έχουν την εξουσία στην ανθρώπινη ύπαρξη²¹⁴ επισημαίνει ο διακριτικός νηπτικός. Η σχέση και των δύο αυτών στοιχείων είναι αλληλένδετη και αναλογική συμπληρώνει ο ιερός πατέρας.

Το αυτεξούσιο γίνεται αιτία να ρέπει πολύ εύκολα η διάνοια «ὥδε κᾶκεϊσε»²¹⁵. Ο νους και η λογική συνδέονται αναπόφευκτα με το αυτεξούσιο και την προαίρεση του ανθρώπου, τα οποία του δίνουν τη δυνατότητα να τρέπεται τόσο στο καλό όσο και στο κακό. Ο Νικόλαος Καβάσιλας σημειώνει πως χωρίς εθελούσια γνώμη δεν είναι νοητή καμία ευθύνη ούτε για επιβράβευση ούτε για τιμωρία²¹⁶.

Όσο το αυτεξούσιο αφαιρεί το φόβο Θεού από την ψυχή τόσο η διάνοια απομακρύνεται από το σωστό προσανατολισμό της «Λοιπόν τό εὐμετάβολον τῆς διανοίας ἐκ τοῦ αὐτεξοῦσιου ἐστὶ καὶ τό ἄστατον αὐτῆς ἐκ τοῦ ἐκκλινισμοῦ»²¹⁷. Ενώ, όσο η προαίρεση κατά τον άγιο ερημίτη, και η θέληση του ανθρώπου ταυτίζεται με το θέλημα του Θεού δύσκολα σαλεύεται η διάνοια από την ορθή θέση της και παραπαίει από την ορθή κατεύθυνσή της. Γι' αυτό λέει ο αββάς Ισαάκ πως «οὐχ ὑποτάσσεται ὁ νοῦς τῷ Θεῷ, ἐάν μή ὑποταγῇ τό αὐτεξοῦσιον τῷ λογικῷ»²¹⁸.

²¹⁴ Λόγος ΚΒ, στίχ. 8-9.

²¹⁵ Λόγος Α, στίχ. 114-116.

²¹⁶ Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος Ζ', P.G.150, 689Α.

²¹⁷ Λόγος Α', στίχ. 117-121.

²¹⁸ Λόγος Κς, στίχ. 52-53.

Η θέληση του ανθρώπου είναι η αιτία των πάντων. Όταν η θέληση εξασθενεί ή είναι ανύπαρκτη, οι αισθήσεις είναι δεκτικές όλων των συμβεβηκότων²¹⁹ αλλά και σε κάθε αρετή που γίνεται είτε με το σώμα είτε με την διάνοια οδηγείται από το αυτεξούσιο του θελήματος²²⁰.

Όταν ο άνθρωπος προσανατολιστεί προς τον δρόμο της υγείας και συντονίσει το θέλημά του και την προαίρεσή του με το θέλημα του Θεού, τότε όλη η αναφορά της ζωής του πηγάζει από την πηγή Του. Τότε «ἐκ τῆς προσευχῆς ὁδηγεῖται ὁ νοῦς πρὸς ἐκείνην τὴν μακαριότητα»²²¹. Τότε ὅλος ὁ ἄνθρωπος με τὰ συστατικά του στοιχεῖα σώμα, καρδιά, νου, αισθήσεις, καταπίνεται «ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» σε τέτοιο βαθμό ὥστε αποβάλλει ὁ ἄνθρωπος στο τέλος καὶ τὴν ἴδια του τὴν ἐλευθερία· «Ἦνίκα δέ τοῦ Πνεύματος ἡ διοίκησις καὶ ἡ οἰκονομία κυριεύῃ τοῦ νοός τοῦ τῶν αἰσθήσεων καὶ λογισμῶν οἰκονόμου, ἀφαιρεῖται τό αὐτεξούσιον ἀπὸ τῆς φύσεως, καὶ ὁδηγία ὁδηγεῖται τότε καὶ οὐχ' ὁδηγήσει... ἡ φύσις μὴ ἰσχύη ἐξουσίαν ἔχειν καθ' ἑαυτῆς ἀλλὰ ἑτέρα δυνάμει ὁδηγεῖται ἔνθα οὐ γινώσκει»²²². Ο ἀρχιμ. Σωφρόνιος γράφει: «Ο διαμένων ἐν τοιαύτῃ ἐνώσει με-

²¹⁹ Λόγος ΚΒ, στίχ. 15-16 «οἱ αἰσθήσεις δεκτικαὶ εἰσὶν ὅλων τῶν συμβεβηκότων ἄνευ τοῦ θελήματος».

²²⁰ Λόγος ΙΘ, στίχ. 138-139 «τό αὐτεξούσιον τοῦ θελήματος ὁδηγεῖ καὶ κινεῖ, καὶ αὐτόν τόν νοῦν τόν ὄντα βασιλέα τῶν αἰσθήσεων».

²²¹ Ὁ.π. στίχ. 165-166.

²²² Λόγος ΙΘ', στίχ. 140-144. Στηρίζει δε αὐτό που μας καταγράφει ὁ νηπτικός πατέρας στον λόγο ενός ἄλλου μεγάλου θεωρητικοῦ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη ὡς γνήσιος ἐπόμενος τοῖς ἁγίοις πατράσι. Γράφει λοιπόν ὁ ἅγιος Διονύσιος πῶς «ἐν παραβολαῖς καὶ συλλαβαῖς ὀνόμασιν ἐνδεχόμενοις καὶ ῥήμασι χρώμεθα τῶν αἰσθήσεων ἕνεκα· ἡνίκα δέ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πνεύματος κινηθῇ ἡ ψυχὴ πρὸς ἐκεῖνα τὰ θεῖα, περιττόν ἐστιν ἡμῖν τότε αἰ τε αἰσθήσεις καὶ αἰ δι' αὐτῶν ἐνέργειαι, ὥστε αἰ δυνάμεις τῆς ψυχῆς τῆς πνευματικῆς περιτταὶ εἰσιν, ἡνίκα ἡ ψυχὴ ὁμοίᾳ τῇ θεότητι

τά του Θεού προσοδεύει βαθμηδόν εις την νοεράν κατανόησιν του εν αυτώ τελουμένου»²²³. Στην Αγία Γραφή διαβάζουμε «Ἡμῖν δέ ὁ Θεός ἀπεκάλυψε (περί Αὐτοῦ) διὰ τοῦ Πνεύματος Αὐτοῦ· τό γάρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καί τά βάθη τοῦ Θεοῦ ... ἡμεῖς δέ οὐ τό πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβαμεν, ἀλλά τό Πνεῦμα τό ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τά ὑπό τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καί λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος Ἁγίου» (Α' Κορ. 2, 10-13).

Σ' αυτή την υγιή, κεχαριτωμένη κατάσταση, πλήρης ψυχοσωματικής τρυφής και ευεξίας, ο άνθρωπος ούτε τις κινήσεις της διανοίας του κατορθώνει να ακολουθήσει «ἀλλ' αἰχμαλωσία κατακρατεῖται ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, καί ὑπ' αὐτῆς ὁδηγεῖται ἔνθα οὐκ αἰσθάνεται»²²⁴. Τότε ο άνθρωπος βρίσκεται στην «ἄγνοια» τὴν ἀνωτέρα πάσης γνῶσεως καί στήν «αἰχμαλωσία» τὴν ἀνωτέρα πάσης ἐλευθερίας, συμπληρώνει αγιορείτης σύγχρονος μοναχός που τόλμησε να πλησιάσει τον κόσμο του αββᾶ Ισαάκ του Σύρου²²⁵. Στο εξής «οὐκ ἔτι ἔξει ἄδειαν ἢ διάνοια, οὔτε εἰς προσευχήν, οὔτε εἰς κίνησιν, οὔτε κλαυθμόν, οὔτε ἐξουσίαν, οὔτε αὐτεξουσιότητα, οὔτε δέησιν, οὔτε ἐπιθυμίαν ἢ τινός ἡδονῆν τῶν ἐν τῷδε

κατασταθῇ τῇ ἀκαταλήπτῳ ἐνότητι καί φωτισθῇ τῇ ἀκτίνι τοῦ ὑψηλοῦ φωτός ἐν ταῖς ἑαυτῆς κινήσεσιν». Διονυσίου Αρεοπαγίτου, «Περὶ θείων ὀνομάτων», P.G. 3, 708 C D.

²²³ Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Περὶ προσευχῆς*, Ἑσσεξ Αγγλίας 1994 σ. 99-100.

²²⁴ Λόγος ΙΘ', στίχ. 145-147. Πρβλ. Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Περὶ προσευχῆς*, Ἑσσεξ Αγγλίας 1994, σ.46 «Ὁ ἀσκητής, ἀνίσχυρος νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγου πᾶν ὅ,τι φέρει ἐν ἑαυτῷ, συχνάκις προσεύχεται ἄνευ λόγων, ἔχων ἐν τούτοις σφαιρικὴν ἐπίγνωσιν τῶν ὧν ἔλαβε πείραν ἢ ἐν πλήρει καταδύσει ἐν τῷ Θεῷ μέχρι λήθης τῆς γῆς».

²²⁵ ὁ.π. στίχ. 250-252 «Αὕτη ἔστιν ἡ ἄγνοια ἢ υπερτέρα τῆς γνῶσεως, ἣτις εἴρηται «μακάριος ὁ καταλαβὼν τὴν ἄγνοιαν τὴν τῆς προσευχῆς ἀχώριστους». Πρβλ. και Αρχιμ. Β.Γοντικᾶκη, *Αββᾶς Ισαάκ ὁ Σύρος, ἓνα πλησίασμα στὸν κόσμο του*, ἐκδόσεις Δόμος, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 28.

τῷ βίῳ ἐλπιζομένων, ἢ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι»²²⁶. Ἐμπλεως της γεύσης-αἰσθησης Θεοῦ ο ἄνθρωπος και καταδυόμενος εντελῶς στα βάθη της θείας Χάρης ζει τυφλά υπό την καθοδήγησή της τόσο, που πλέον έχει βγει από το σαρκικό σώμα, λησμονεί όλα τα του κόσμου και παραδίδεται ολοκληρωτικά στη μακάρια κατάσταση. Ο άνθρωπος τότε ζει αυτή την κατάσταση που ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης την ονομάζει «ἄλογία καί ἀνοησία»²²⁷. Όταν ο άνθρωπος ανάγεται στο «ὑπέρ νοῦν γνόφον», όταν αποκτά γνώση του αρρήκτου παραμερίζεται η καταφατική θεολογία και κυριαρχεί η αποφατική εμπειρία και γνώση. Το αυτεξούσιο λοιπόν και το λογικό είναι αυτά που θα εκλαμπρύνουν ή θα αμαυρώσουν το εκ της πρώτης πλάσεως δώρο της κατ' εικόνας Θεοῦ ανθρωπίνης δημιουργίας κατά τον Αββά.

Από την χρήση τους εξαρτάται η υγεία ή η αρρώστια του ανθρώπου. Σ' όλο το μήκος των Ασκητικών του Λόγων ο Αββάς δείχνει τρόπους πρακτικής μεθόδου σωστού προσανατολισμού των ανθρώπινων δώρων ώστε να σωθεί – να χαίρει άκρας υγείας – το κατ' εικόνα, από την μία αγκαλιάζοντας αγαπητικά ως καιόμενη βάτος τον άνθρωπο αλλά και από την άλλη αφήνοντάς τον ελεύθερο.

²²⁶ ό.π. στίχ. 43-46.

²²⁷ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί μυστικής θεολογίας*, P.G. 3, 1033 B.

7. Η έννοια της ψυχής σύμφωνα με την Ψυχιατρική

Η ψυχή ετυμολογικά συνδέεται με το ψύχειν που σημαίνει πνέω και μάλιστα ελαφρά, φυσώ, αναπνέω. Κατά συνεκδοχή, ψυχή σημαίνει ζωή αφού η αναπνοή είναι ο λειτουργικός όρος της ζωής.

Από τους Ορφικούς, τους Πυθαγόρειους και τον Πλάτωνα η ψυχή ταυτίζεται με το πνεύμα· αυτή υφίσταται ανεξάρτητα από το σώμα μέσα στο οποίο βρίσκεται φυλακισμένη. Μέσω του θανάτου ελευθερώνεται από το σώμα – δεσμοκτήριο, φυλακή – και θεωρεί τις Ιδέες οι οποίες στον Πλάτωνα είναι αυθύπαρκτες νοητές ουσίες²²⁸. Ο Αριστοτέλης ως έδρα της ψυχής θεωρεί την καρδιά και πιστεύει στην αδιάρρηκτη σχέση της με το σώμα²²⁹. Άλλοι γιατροί της Αρχαιότητας για να εξηγήσουν πως μεταβιβάζεται η ενέργεια από το σώμα στην ψυχή χρησιμοποιούσαν τη θεωρία του Ηρακλείτου για τα ζωτικά πνεύματα. Τα ζωτικά αυτά πνεύματα αντιλαμβάνονταν ως λεπτότατα σωματίδια, τα οποία περνώντας από τα νεύρα στον εγκέφαλο ερεθίζουν την ψυχή. Η ψυχή ήταν ένα συστατικό του ανθρώπου επηρεαζόμενο από το σώμα σύμφωνα με τις επιστημονικές αντιλήψεις της εποχής τους²³⁰. Ο Γαληνός υπογραμμίζει τις αλληλεπιδράσεις της διττής σύνθεσης του ανθρώπου λέγοντας πως «οί τε χυμοί καί ὅλως ἢ τοῦ σώματος κράσις ἄλλοιοι τὰς ἐνέργειας τῆς

²²⁸ Πλάτωνος, *Φαίδων* 80b. Πρβλ. Παναγιώτη Δήμα, «Η φιλοσοφία του Πλάτωνα» στο: Σ. Βιρβιδάκης, κ.ά. *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη: από την αρχαιότητα έως τον 20ό αιώνα*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα, 2000, σ. 145.

²²⁹ Αριστοτέλους, *Περί ψυχής*, II, 412b «ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ἡ ψυχή χωριστή τοῦ σώματος, ἢ μέρη τινὰ αὐτῆς, εἰ μεριστή πέφυκεν, οὐκ ἄδηλον· ἐνίων γάρ ἢ ἐντελέχεια τῶν μερῶν ἐστὶν αὐτῶν. Οὐ μὲν ἄλλ' ἐνὶ γὰρ οὐθέν κωλύει, διὰ τὸ μηθενός εἶναι σώματος ἐντελέχεια».

²³⁰ Νίκου Ταμπάκη, *Ηράκλειτος και σύγχρονος κόσμος*, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 2006.

ψυχῆς»²³¹. Η ψυχική υγεία εξαρτάται από την ιδιοσυγκρασία του ατόμου διότι «ταῖς τοῦ σῶματος κράσεσιν ἔπεσθαι τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς»²³² και αντιστοίχως «ὅλως ἢ τοῦ σῶματος κράσις ἀλλοιοῖ τὰς ἐνέργειας τῆς ψυχῆς»²³³.

Κατά τον Ιπποκράτη, «όκοῖα (όποια) γάρ τινά πάσχει τό σῶμα, τοιαῦτα ὀρῇ (συμπάσχει) ἡ ψυχή».²³⁴ ενώ αντίστοιχα, ἐπί υγιούς σώματος φυσιολογική εἶναι και η ψυχική κατάσταση, «ἦν γάρ ἔχη ὑγιερῶς τό σῶμα καί μή ὑπ' ἄλλου τινός συνταράσσεται, τῆς ψυχῆς φρόνιμος ἡ σύγκρησις (σύσταση)»²³⁵.

Η έννοια της ψυχῆς στην επιστήμη άλλαξε σημαντικά μετά τον Διαφωτισμό. Από τη μια η πρόοδος των θετικών επιστημών και η επικράτηση της υλιστικής θεώρησης²³⁶ οδήγησαν στην αντίληψη της ψυχῆς ως επιφαινόμενο του σώματος. Από την άλλη υπάρχει η αντίληψη που μελετά την ψυχή ως συνισταμένη των διάφορων ψυχικών λειτουργιών²³⁷.

²³¹ Γαληνού, *τόποι Γ, Κ, VIII*, 191

²³² Γαληνού, *ψυχῆς ἡθη*, Κ, VI, 767

²³³ Γαληνού, *τόποι Γ, Κ, VIII*, 191

²³⁴ Ιπποκράτους, *Διαίτης το τρίτον*, LXXI, στιχ. 14-15.

²³⁵ Ιπποκράτους, *Διαίτης το πρώτον* XXXV, στιχ.99-101.

²³⁶ Υλισμός: Το αντίθετο προς τον ιδεαλισμό, βασικό ρεύμα της φιλοσοφίας, το οποίο θεωρεί ως πρωτεύον το Εἶναι έναντι της συνείδησης, την ὕλη έναντι του πνεύματος. Σε αντιδιαστολή με τον ιδεαλισμό ανάγει τελικά όλα τα ὄντα, τα φαινόμενα και τις διαδικασίες στην ὕλη, η σχέση της οποίας προς τη συνείδηση θεωρείται πρωταρχική θεμελιώδης και καθοριστική. Ο υλισμός γεννήθηκε μαζί με τον φιλοσοφικό στοχασμό ως τάση ἐξήγησης του κόσμου με φυσικότρόπο, σε αντιδιαστολή με τις θρησκευτικές, μυθολογικές και μυστικιστικές δοξασίες και τις ἐρμηνείες του κόσμου ως αποτελέσματος ἐπίδρασης υπερφυσικών δυνάμεων. (Λήμμα από το Πατέλης Δημ., *Φιλοσοφικό-Κοινωνιολογικό Λεξικό*, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα, 1994-1995).

²³⁷ «Η αδυναμία στον προσδιορισμό της φύσης της ψυχῆς ἔκανε την ἐρευνα να στραφεί προς τις ἐκδηλώσεις της ψυχῆς, τις ψυχικές ἐνέργειες και λειτουργίες. Η Ψυχολογία ἐπικεντρώθηκε στο να περιγράψει και να ἐρμηνεύσει τα ψυχικά φαινόμενα ἢ γεγονότα

Κατά την σύγχρονη δυτική επιστημονική αντίληψη η ψυχή περιορίζεται στο επίπεδο των λειτουργιών χωρίς να έχει ουσία ή ξεχωριστή υπόσταση.

Ο Έριχ Φρομ γράφει: «Η ψυχολογία μπορεί να μας δείξει τι δεν είναι ο άνθρωπος. Δεν μπορεί να μας πει τι είναι ο άνθρωπος, ο καθένας από εμάς. Η ψυχή του ανθρώπου, ο μοναδικός πυρήνας του κάθε ατόμου, ποτέ δεν μπορεί να συλληφθεί και να περιγραφεί με πληρότητα.»²³⁸

Σύμφωνα με την αυστηρή βιολογική αντίληψη η ψυχή μοιάζει να είναι απλά η έκφραση των δομών του εγκεφάλου²³⁹. Οι εκφράσεις της (οι ψυχικές ενέργειες) ανήκουν στο ερευνητικό πεδίο της Ψυχολογίας και γίνονται εντατικές έρευνες με απώτερο σκοπό τον εντοπισμό των περιοχών του εγκεφάλου που τις παράγουν. Υπάρχουν βεβαίως και διαφορετικές απόψεις όπως αυτή της ψυχοδυναμικής σχολής που αναδεικνύουν την ψυχή ως μία τάξη πραγματικότητας με όρους που δεν ταυτίζονται απόλυτα με την εγκεφαλική δραστηριότητα. Κατανοούν τον άνθρωπο

που συμβαίνουν κάθε στιγμή στη ζωή του ανθρώπου όπως λύπη, χαρά, επιθυμίες, φόβοι, λήψη αποφάσεων κ. α.. Έτσι θεώρησε πως όλες αυτές οι εκδηλώσεις είναι η ψυχή και οι εκδηλώσεις αυτές αποτελούν αποκλειστικά τη λειτουργία του εγκεφάλου». Βλ. Εύαγγελου Ντούρου, Μεταπτυχιακή εργασία, *Η ποιμαντική αντιμετώπιση των ψυχικά ασθενών*, κεφ. Γ', Η έννοια της ψυχής σύμφωνα με την Ψυχιατρική, Θεσσαλονίκη 2009.

²³⁸ Ε. Φρομ, *Το δόγμα του Χριστού*, μτφ. Θεοδωρακάτου, Αθήνα 1974, σελ.215

²³⁹ Ο νευροφυσιολόγος Α. Brown γράφει σχετικά: «Αυτό που συμβαίνει στο νου, εξαρτάται από αυτό που συμβαίνει στον εγκέφαλο. Αυτό που συμβαίνει στον εγκέφαλο, εξαρτάται από τους φυσικούς νόμους. Εάν γνωρίζεις συνεπώς την κατάσταση του εγκεφάλου οποιαδήποτε στιγμή, μπορείς να προβλέψεις την επόμενη κατάσταση του και τη μεθεπόμενη κ.ο.κ. Η ελεύθερη βούληση αποτελεί έτσι μια ψευδαίσθηση. Εάν ξέραμε αρκετά θα μπορούσαμε να δούμε ότι όλες οι καταστάσεις του νου μας εξαρτώνται πλήρως από τη φυσική, υποκείμενη σε φυσικούς νόμους, πραγματικότητα του εγκεφάλου μας» Βλ. Andrew Brown, *How to make a Soul*, (Πώς να φιάξεις μια ψυχή), ed. Wired, London, 1996, p. 134 (σε ελεύθερη μετάφραση).

ως κάτι πλέον του βιολογικού χωρίς και πάλι να θέτουν μεταφυσικές προϋποθέσεις²⁴⁰. Η κατάληξη των απόψεων αυτών είναι πως άλλη πραγματικότητα πέραν της υλικής δεν υφίσταται και αυτό που ονομάζουμε ψυχή δεν είναι κάτι πέρα από μια θεωρητική κατασκευή χωρίς ουσία.

Στα πλαίσια της σύγχρονης ψυχιατρικής έχουν εκφραστεί απόψεις με διαφορετικές κατευθύνσεις. Οι κατευθύνσεις αυτές εκφράζουν διαφορετικές ανθρωπολογικές αντιλήψεις. Αυτές διακρίνονται: α) στη ψυχοδυναμική θεώρηση σύμφωνα με την οποία επικρατεί η αντίληψη ότι ο άνθρωπος λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό με τρόπους που ο ίδιος δεν μπορεί να συνειδητοποιήσει, β) στη βιολογική θεώρηση, η έρευνα αυτής της θεώρησης επικεντρώνεται στην κατανόηση της λειτουργίας του εγκεφάλου, σε ποιες περιοχές του επιτελούνται οι διάφορες λειτουργίες του (ο τομέας των Νευροεπιστημών όπως ονομάζεται) και γ) στην κοινωνική θεώρηση, η οποία αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη σχέση του ατόμου με το κοινωνικό του περιβάλλον και ορισμένοι ακραίοι θεωρητικοί του χώρου αυτού έφθασαν να αρνηθούν την ίδια την έννοια της ψυχικής νόσου. Ο συνδυασμός των ανωτέρω θεωρήσεων είναι σήμερα για πολλούς το ζητούμενο και το ιδανικό. Το λεγόμενο βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο προσπαθεί να συνδυάσει τους παράγοντες αυτούς και να τους χρησιμοποιήσει για την καλύτερη αντιμετώπιση των ψυχικά ασθενών.

²⁴⁰ Ευάγγελου Ντούρου, *Η ποιμαντική αντιμετώπιση των ψυχικά ασθενών*, Μεταπτυχιακή εργασία, κεφ. Γ', Η έννοια της ψυχής σύμφωνα με την Ψυχιατρική, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 52-53.

Σ' ένα σύγχρονο και έγκριτο εγχειρίδιο Ψυχιατρικής περιγράφεται χαρακτηριστικά η επικρατούσα σημερινή κατάσταση: «Η ψυχιατρική βρίσκεται τα τελευταία χρόνια σε αναταραχή. Πολλές ανακαλύψεις δεν έχουν αφομοιωθεί και η δυνατότητα τους δεν έχει ακόμη πλήρως ερευνηθεί. Η ταυτότητα του ψυχιάτρου έχει γίνει ασαφής, καθώς απαιτεί να μπορεί αυτός να δει τον ασθενή ταυτόχρονα σε πολλά επίπεδα. Περισσότερο από ποτέ ο ψυχίατρος καλείται να συνδυάσει πολλαπλά συστήματα αναφοράς για την κατανόηση του ασθενή – βιολογικό (γενετική/μοριακή προδιάθεση), ψυχολογικό (ψυχοδυναμική, γνωστική, μαθησιακή, υπαρξιακή αντίληψη), κοινωνικό (πολιτισμικό, κοινωνικό, ρεαλιστικό πλαίσιο ζωής)-και να συνθέσει διαφορετικές μεθόδους θεραπείας. Πιθανώς και ελπίζουμε από αυτό να βγει η ποθούμενη σύνθεση των διαφόρων απόψεων (βιολογικών, ψυχολογικών, κοινωνικών) γιατί δεν υπάρχει μια θεωρία ούτε θα υπάρξει ποτέ, που να εξηγεί την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ψυχής. Η ψυχιατρική, άλλωστε, ήταν και είναι κάτι ανάμεσα σε επιστήμη, σε τέχνη και όπως λένε πολλοί και σε μαγεία»²⁴¹.

Ο Ψυχίατρος και Θεολόγος Ε. Ντούρος συγκρίνοντας τις δύο αντιλήψεις (Ψυχιατρικής και Ορθόδοξης) όσον αφορά την έννοια της ψυχής αναφέρει: «Οι θεωρητικές προϋποθέσεις και η αντίληψη, τελικά, περί της ψυχής διαφέρουν μεταξύ της Ψυχολογίας – Ψυχιατρικής και της Θεολογίας. Στα φαινόμενα όμως της ανθρώπινης έκφρασης υπάρχει πεδίο

²⁴¹ Νικόλαος Μάνος, *Βασικά στοιχεία κλινικής ψυχολογίας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1997 σελ. 31.

κοινό. Αντιλαμβάνεται, δηλαδή, κανείς πως οι περιγραφές που υπάρχουν και από τους δύο χώρους συγκλίνουν σε κάποια φαινόμενα και είναι ουσιαστικό να αναδειχθεί αυτός ο κοινός χώρος. Ιδιαίτερως σημαντική κρίνεται, βέβαια, η προσέγγιση των προσώπων που υποφέρουν από ψυχικές παθήσεις μέσω αυτού του κοινού χώρου και της αμοιβαίας κατανόησης των δύο αντιλήψεων.»²⁴² Ο ίδιος τονίζει πως η αναγκαιότητα να βοηθηθεί ο σύγχρονος άνθρωπος απαιτεί ένα δημιουργικό διάλογο ανάμεσα στις ορθόδοξες αλήθειες και στα πορίσματα της επιστημονικής ψυχολογίας.

8. Η ψυχή του ανθρώπου κατά τον αββά Ισαάκ τον Σύρο

Από την αρχή των λόγων του ο φιλέρημος πατέρας μας γνωστοποιεί ότι η φύση της ψυχής είναι απαθής²⁴³, είναι καθαρή, διαυγής και πλήρης φωτός²⁴⁴. έτσι όπως ακριβώς πλάστηκε από τον Δημιουργό, ο οποίος όλη την κτίση και τον άνθρωπο «καλῶς καὶ ἐμμέτρως ἐποίησε»²⁴⁵.

Διευκρινίζει ο ιερός πατέρας όταν ακούμε να χρησιμοποιούνται οι όροι πάθη σωματικά και ψυχικά οφείλουμε να γνωρίζουμε πως η χρήση των όρων αυτών σχετίζονται άμεσα με τις αιτίες που αλλοιώνουν την απαθή φύση της ψυχής και αμαυρώνουν το αρχέγονο «θείο κάλλος της» και όχι με αυτή καθαυτή την φύση της²⁴⁶.

²⁴² ένθ. ανωτ. Ε.Ντούρου, Η ποιμαντική αντιμετώπιση των ψυχικά ασθενών, σελ. 63-64.

²⁴³ Λόγος Γ, στίχ.25-26 «φυσικῶς ἀπαθής ἐστὶν ἡ ψυχὴ».

²⁴⁴ ό.π. στίχ. 40-42.

²⁴⁵ Λόγος Λ, στίχ. 78.

²⁴⁶ Λόγος Γ, στίχ. 24-29.

Όσο η ανθρώπινη ψυχή διατηρεί την φυσική της κατάσταση βλέπει τους εμφυτευμένους παρά Θεώ θησαυρούς που ενυπάρχουν μέσα της. Αυτοί οι θησαυροί είναι η άκοπη κατανόηση των ασωμάτων και της θείας σοφίας που έχουν σαν συνέπεια έκπληξη, θαυμασμό και απόλαυση²⁴⁷. Εδώ η ψυχή αγγίζει την προπρωτική της κατάσταση. Αντιθέτως όταν η ψυχή εξέλθει από το φυσικό της κάλλος κινείται συρόμενη υπό την κίνηση των παθών, χάνει την διαύγειά της και τον προσανατολισμό της²⁴⁸. Εισέρχεται στην μεταπτωτική της κατάσταση. Αυτή η κατάσταση της ψυχής η γεμάτη εμπάθεια είναι κάτι ξένο ως προς την φύση της.

9. Οι καταστάσεις της ψυχής κατά τον αββά Ισαάκ

Τρεις είναι οι καταστάσεις της ψυχής κατά τον εμπειρογνώμονα ερημίτη.

Υπάρχει η φυσική της κατάσταση στην οποία κυρίαρχο στοιχείο είναι η αρετή. Η αρετή είναι η υγεία της ψυχής. Στη φυσική της κατάσταση η ψυχή εκτός από την υγεία της - αρετή της, κατέχει και την γνώ-

²⁴⁷ ό.π. στίχ. 1-6 «ὅταν μή εἰσέλθωσιν ἔξωθεν μέριμναι βιωτικά ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἀλλὰ μείνῃ ἐπὶ τὴν φύσιν αὐτῆς οὐ χρονίζει κοπιᾶσαι τοῦ ἐλθεῖν καὶ κατανοῆσαι τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ... καὶ ἐκ τούτου ὑψοῦται πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐκπλήττεται θαυμάζουσα» και επίσης στίχ. 16-19. «... τότε θεάσῃ τοὺς φυσικοὺς λογισμοὺς τῆς ψυχῆς, τό τί εἰσι, καὶ τί ἐστὶ ἡ φύσις τῆς ψυχῆς, καὶ ποίους θησαυροὺς κεκρυμμένους ἔχει ἐν ἑαυτῇ· οἱ δὲ θησαυροὶ εἰσὶν ἡ κατανόησις τῶν ἀσωμάτων, ἡ κινουμένη ἐν αὐτῇ ἀφ' ἑαυτῆς χωρὶς προνοίας καὶ κόπον ὑπὲρ αὐτῆς».

²⁴⁸ ό.π. στίχ. 42-45.

ση των κτισμάτων του Θεού, αισθητών και νοητών²⁴⁹. Εδώ η ψυχή τα άνω διάγει και πολιτεύεται.

Υπάρχει η «παρά φύσιν» κατάσταση, κατά την οποία η ψυχή κινείται υπό την κυριαρχία των παθών με συνέπεια να νοσεί. Η νοσηρότητα της είναι συνέπεια της έκπτωσής της από την προτέρα αρχέγονη κατάσταση. «Ἄν κατέλθῃ ἡ φύσις ἐκ τῆς οἰκείας τάξεως, τότε τὰ πάθη, ἐν αὐτῇ εὐρίσκεται»²⁵⁰.

«Ὑπέρ φύσιν» είναι η κατάσταση αυτή κατά την οποία η ψυχή κινείται προς την θεωρία της υπερουσίας θεότητας. Εδώ βασιλεύει η τελειότητα, εδώ η ψυχή ξαναβρίσκει την απαθή φύση της²⁵¹.

Αυτές είναι οι καταστάσεις «ἐν οἷς ἀνάγεται καὶ κατάγεται ἡ μνήμη τῆς λογικῆς, καθὼς ἐρρέθη· ἢ ἐν τῇ φύσει ἐργάζεται τις τὴν δικαιοσύνην, ἢ ὑπεράνωθεν τῆς φύσεως ἀρπάζεται ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῆς ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἔξωθεν τῆς φύσεως ἐξέρχεται βοσκῆσαι χοίρους»²⁵².

10. Σχέση γνώσης και καταστάσεων της ψυχής

Κατά τον άγιο Ισαάκ αυτές οι τρεις καταστάσεις θεμελιώνονται στην «γνώση» και ουσιαστικά είναι οι τρεις τρόποι γνώσεως με τους οποίους συνδέεται όλος ο βίος του ανθρώπου «ἐν τῷ σώματι, ἐν τῇ ψυχῇ

²⁴⁹ ό.π. στίχ. 56-57 «Ἡ φυσική κατάσταση τῆς ψυχῆς γνῶσις ἐστὶ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν».

²⁵⁰ ό.π. στίχ. 62-63.

²⁵¹ ό.π. στίχ. 54-63.

²⁵² Λόγος ΜΒ, στίχ. 362-366.

καί ἐν τῷ πνεύματι»²⁵³. Και αυτούς τους τρόπους γνώσης ο αββάς ονομάζει «παρά φύσιν», «φύσιν», «ὑπέρ φύσιν»²⁵⁴.

Η γνώση είναι μία «ἐν τῇ φύσει αὐτῆς»²⁵⁵, αλλά από την σχέση που έχει με το σώμα, την ψυχή και το πνεύμα - σύμφωνα με ποιο από τα τρία ακολουθεί- «λεπτύνεται» και αλλάζει «τους τρόπους και τις εργασίες των νοημάτων της».

«Ἡ γνῶσις δόσις παρά Θεοῦ ἐστὶ τῇ φύσει τῶν λογικῶν, ἥτις ἐδόθη ἐξ' ἀρχῆς τῆς αὐτῶν διαπλάσεως, καὶ ἐστὶν ἀπλή, καὶ οὐ μερίζεται τῇ ἑαυτῆς φύσει, ὥσπερ οὐδέ τοῦ ἡλίου τό φῶς, καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτῆς (με το σώμα, την ψυχή και το πνεύμα) κτᾶται ἀλλοιώσεις καὶ μερισμούς»²⁵⁶.

Στην κατάσταση κατά την οποία η γνώση του ανθρώπου έχει σχέση με το σώμα και ακολουθεί «τῇ ἐπιθυμίᾳ τῇ σαρκικῇ» φροντίζει για τον πλούτο, την κενοδοξία και την φιλαυτία μέσω στολισμού και ανάπαυσης του σώματος, την σπουδή της λογικής σοφίας η οποία εφευρίσκει τέχνες και επιστήμες και «τά λοιπά τά στεφανούνται τό σῶμα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῷ ὁρατῷ»²⁵⁷.

Σ' αυτή τη γνώση κυριαρχεί η «φυσίωση», η έπαρση και η υπερηφάνεια. Οποιοδήποτε επίτευγμα κατορθώνει αυτή η γνώση, αρχή και τέλος, δημιουργό και αποδέκτη δόξας έχει μόνο τον ίδιο της τον εαυτό. «Ἡ

²⁵³ ό.π. στίχ. 351-352.

²⁵⁴ ό.π. στίχ. 361-362.

²⁵⁵ ό.π. στίχ. 216.

²⁵⁶ ό.π. στίχ. 220-224.

²⁵⁷ ό.π. στίχ. 231-232.

γνώσις αὐτῇ ψιλῇ, καθότι γυμνή ἐστὶ πάσης θείας μερίμνης, καὶ ἀδυναμίαν ἄλογον εἰσφέρει κατὰ τῆς διανοίας, διὰ τὸ κεκρατῆσθαι ὑπὸ τοῦ σώματος καὶ τελείως ἢ μέριμνα αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐστὶ»²⁵⁸. Τόσο εξαρτημένη εἶναι αὐτὴ ἡ γνώση ἀπὸ τὴν σαρκικὴ ἐπιθυμία ὥστε τρέμει μὴν τὴν χάσει ὡς ἀποτέλεσμα τούτης τῆς ἐξάρτησης ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὴν κατέχει νοσεῖ ἀπὸ ποικίλλα ἀρρωστήματα καὶ συναισθήματα – ἐπισημαίνει ὁ ψυχολόγος ἅγιος – ὅπως μικροψυχία, λύπη, ἀπόγνωση, δειλία, φόβος τῶν δαιμόνων, φήμη ληστῶν, φόβος τοῦ ἀκουσμοῦ θανάτου.

Παντελῶς ἀπομακρυσμένος ὁ ἄνθρωπος τούτης τῆς κατάστασης ἀπὸ τὴν μνήμη Θεοῦ νοητικῶς, χάνει τὴν ηρεμία τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἰσορροπία τοῦ νοῦ.

«Ἐξετάζει τὰ βραχέα ἐγκλήματα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τὰς αἰτίας καὶ τὰς ἀσθενείας αὐτῶν· καὶ παρασκευάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ δογματίζειν καὶ ἀντιλέγειν τοῖς λόγοις καὶ δολιεύεσθαι ἐν μηχανήμασι καὶ πανουργίαις πονηραῖς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τρόποις τοῖς καταβρυθίζουσι τὸν ἄνθρωπον ἐν αὐτῇ (τὴν κατάστασιν τῆς γνώσεως) ἐγγίνονται»²⁵⁹.

Αὐτὴ εἶναι ἡ παρὰ φύσιν κατάσταση τῆς ψυχῆς καὶ τελεί ὑπὸ πλήρη αἰχμαλωσία τοῦ φιλοῦλικοῦ φρονήματος. Ὁ θεολόγος, βλαστός τοῦ ἔθνους τῶν Σέρβων, π. Ιουστίνος Πόποβιτς γράφει σχετικῶς: «Δεν εἶναι δύσκολο νὰ ἐννοήσουμε ὅτι στὴν πρώτη τάξη τῆς γνώσεως γιὰ τὴν ὁποία μιλά ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, βρίσκεται σχεδὸν ὅλη ἡ ἐυρωπαϊκὴ φιλοσοφία,

²⁵⁸ Ὁ.π. στίχ. 234-237.

²⁵⁹ Ὁ.π. στίχ. 265-269.

από τον αφελή ρεαλισμό ως τον εκλεκτικό παλλογισμό, καθώς και όλη η επιστήμη από τον ατομισμό του Δημόκριτου ως την σχετικότητα του Αϊνστάιν»²⁶⁰.

Από την πρώτη τάξη της γνώσεως ο άνθρωπος περνά στην δεύτερη, όταν αρχίσει και με το σώμα και με την ψυχή να εργάζεται τις αρετές: τη νηστεία, την ευχή, την αγάπη προς τον πλησίον, την συγχώρεση των λαθών, την ελεημοσύνη, την ανάγνωση των θείων Γραφών, τους τρόπους της αρετής, την πάλη με τα πάθη. Κι όλα τα αγαθά έργα και τους τρόπους τους θαυμαστούς «τάς ἐν τῇ ψυχῇ θεωρουμένας»²⁶¹ σ' αυτήν την κατάσταση της ενάρετης ψυχής τελειοποιεί ο άνθρωπος με την δύναμη, την επιφοίτηση και την Χάρη του Αγίου Πνεύματος. Εργάζεται δε ο άνθρωπος «ἐν τοῖς νοήμασι τῆς ψυχῆς μετὰ τῶν αἰσθήσεων τοῦ σώματος ἐν τῷ φωτὶ τῆς φύσεως αὐτῆς»²⁶². Βρίσκεται και πορεύεται ο άνθρωπος ολάκερος στην κατά φύσιν κατάσταση, μετέχει με όλη τη γνώση και με όλες τις σωματικές του αισθήσεις και όχι απλώς με τη νόηση, την διάνοια ή τον στοχασμό.

Η τρίτη τάξη της γνώσεως είναι «η τάξη της τελειότητας», η υπέρ φύσιν κατάσταση κατά τον αββά Ισαάκ.

Σ' αυτήν την κατάσταση η ανθρώπινη γνώση υψώνεται από τα γήινα και κοσμικά και από τη φροντίδα της κοσμικής εργασίας - δουλείας,

²⁶⁰ αρχιμ. Ιουστίνου Πόποβιτς, *οδός Θεογνωσίας, Μέρος Β', Η γνωσιολογία του Αγίου Ισαάκ του Σύρου*, Αθήνα 1992, σελ. 216-217.

²⁶¹ Λόγος MB', στιχ.312

²⁶² ό.π. στίχ. 306-307.

αρχίζει να καταφρονεί τα πράγματα του κόσμου από τα οποία πηγάζει η κακία των παθών, ακολουθεί και πορεύεται υπό το φως της πίστης. Αυτή η πίστη καταπίνει την στείρα γνώση και την γεννά εξ αρχής. Τότε αυτή η νέα δημιουργηθείσα γνώση πετά και εξερευνά τα ανεξερευνήτα θεία μυστήρια με τα πτερύγια της πίστης «διανοοῦσα τάς κυβερνήσεις τάς θαυμαστάς καί θείας τάς ἐν ταῖς φύσεσι τῶν νοητῶν καί αἰσθητῶν», κατανοεί δια απλής και λεπτής διάνοιας τα θεία μυστήρια και τα θεία νοήματα, οι αισθήσεις εξυπνίζονται από την παχυλή νωθρότητα στην εργασία του πνεύματος, αλλάζει σύμπασα η βιοτή και διαγωγή του ανθρώπου, αλλάζει ρότα διακρίνοντας το κακό από το καλό, την δουλεία από την ελευθερία, την φθορά από την αφθαρσία «διότι την ἀνάστασιν τήν νοητήν ὡς ἐν μυστηρίῳ ἐκ τῶν ᾧδε ἐδέξατο»²⁶³. Σ' αυτό το στάδιο υπερβαίνεται το μέτρο της φύσεως. Αυτό το στάδιο της γνώσεως ξεπερνά τη γνώση του κόσμου. Εδώ ο νους καθαρίζεται από την πνοή του Πνεύματος, και συναρπάζεται από την θεωρία του Θεού. Αυτό είναι κάτι ανώτερο, κάτι διαφορετικό, όχι μόνο γνώσεις. Αυτό είναι η αρχή της τελείωσης. Εδώ ο άνθρωπος αποκτά πνευματικότητα, η γνώση του υψώνεται πέρα από κάθε γήινο. Απ' εδώ πλέον φωτίζεται κάθε πτυχή του νου, της καρδιάς, της διάνοιας. Από δω και πέρα ο άνθρωπος μπορεί να ερευνά τα πνευματικά μυστήρια και όλα να τα κατανοεί με λεπτή και απλή σκέψη.

²⁶³ ό.π. στίχ. 348-350.

Σ' αυτή την κατάσταση της τελειότητας μας πληροφορεί ο λύχνος της ερήμου υπάρχει η ανακαίνιση των πάντων²⁶⁴.

Λοιπόν σύμφωνα με τον Αββά «ὅθεν τις ἄρχεται διακρίνειν μέσω τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ κακοῦ, καί ἕως τοῦ ἐξελθεῖν αὐτόν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἐν τοῖς τρισί μέτροις τούτοις ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εἰσέρχεται καί τό πλήρωμα πάσης δικαιοσύνης καί τό ἄψασθαι τοῦ βάθους πάντων τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος· μία γνῶσις ἐργάζεται ἐν τοῖς τρισί μέτροις, καί ἐν αὐτῇ ἐστί πᾶσα κίνησις νοός, ὅτε ἀνέρχεται ἡ κατέρχεται ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἢ κακοῖς ἢ μέσοις»²⁶⁵.

Γι' αυτό εξηγεί ο βιβλικός πατέρας ότι: «καθάπερ ἕκαστος, τοῦ αἰσθητοῦ ἡλίου κατά τήν καθαρότητα τῆς ὀπτικῆς ἀντιλήψεως κατατρυνφᾷ»²⁶⁶. Μας δίνει να καταλάβουμε με παραστατικές παρομοιώσεις πως όταν η Αγία Γραφή κάνει λόγο για «πολλάς μονάς τοῦ Πατρός» (Ιωαν. 14,2), δεν μιλά για διαφορετικούς τόπους και χώρες, αλλά για τις τάξεις των πνευματικῶν χαρισμάτων²⁶⁷. Σ' αυτές τις τάξεις – καταστάσεις βρίσκεται ο άνθρωπος σύμφωνα με τα μέτρα της διάνοιας, με το μέτρο της πνευματικότητας που βρίσκεται και σύμφωνα με αυτό το μέτρο «κατατρυνφά» στα θεία μυστήρια.

Καμία απολύτως διαίρεση και μερισμός δεν υποβόσκει στον λόγο του ιερού νηπτικού, αντιθέτως «οἱ δίκαιοι πάντες αὐλίζονται ἐν μιᾷ χώρᾳ

²⁶⁴ Ὁ.π. στίχ. 350.

²⁶⁵ Ὁ.π. στίχ. 353-360.

²⁶⁶ Λόγος ς στίχ. 121-122.

²⁶⁷ Ὁ.π. στίχ. 119-120.

ἀδιαιρέτως ἕκαστος δέ κατά τό ἑαυτοῦ μέτρον ἐξ ἑνός νοητοῦ ἡλίου διαυγάζεται, καί κατ' ἀξίαν ἔλκει τήν χαράν καί τήν εὐφροσύνην»²⁶⁸. Καμία απολύτως διάκριση δεν υπάρχει στην αγάπη του Θεού. Χαρίζεται ο Θεός σ' όλη την Δημιουργία και τα δημιουργήματά του το ίδιο απλόχερα. Όπως ακριβώς ο ήλιος λάμπει και θερμαίνει το ίδιο για όλους τους ανθρώπους. Αλλά ο κάθε άνθρωπος σύμφωνα με τον βαθμό δεκτικότητας που έχει νιώθει και προσλαμβάνει την αγάπη του Θεού, τα χαρίσματά Του και την Θεία Χάρη. Ο Θεός δίνεται το ίδιο σε όλους σημασία έχει το πόσο ο άνθρωπος ανοίγεται στη θεία δωρεά²⁶⁹.

Σκιαγραφεί ο ψυχολόγος της ερήμου τα συναισθήματα που επικρατούν στον άνθρωπο σύμφωνα με τις καταστάσεις της ψυχής. Στην παρά φύσιν κατάσταση, στην πρώτη τάξη της γνώσεως δηλαδή, επικρατεί η ψυχρότητα στην ψυχή, στην κατά φύσιν επικρατεί η θερμότητα, η οποία θερμαίνει «αὐτήν εἰς τόν δρόμον τόν ταχύν τοῖς ἐν τῷ βαθμῷ τῆς πίστεως»²⁷⁰ στην υπέρ φύσιν κατάσταση της ψυχής με την πνευματική γνώση επικρατεί «ή τῆς ἐργασίας ἀνάπαυσις», όπου ο άνθρωπος αδολεσχεί, εντρυφά και απασχολεί την διάνοια «ἐν τοῖς μυστηρίοις τῶν μελλόντων»²⁷¹.

Αναλόγως σε ποια από αυτές τις καταστάσεις βρίσκεται ο άνθρωπος συνεπάγεται αν είναι υγιής ή άρρωστος «Ἡ γνῶσις γέννημά ἐστι τῆς

²⁶⁸ ό.π. στίχ. 125 – 128 και Λόγος ΚΑ, στίχ. 8-10

²⁶⁹ Λόγος ΚΖ, στίχ.781

²⁷⁰ ό.π. στίχ. 371-372.

²⁷¹ ό.π. στίχ. 374-375.

υγείας τῆς ψυχῆς». Η υγεία της ψυχῆς αποκτάται με την μακρά εργασία των εντολών, δηλαδή των ευαγγελικών αρετών²⁷². Αντιθέτως «κακία ἐστὶ νόσος ψυχῆς»²⁷³. Η φυσική κατάσταση της ψυχῆς, η υγεία της, είναι η «γνώσις» της δημιουργίας του Θεού, της αισθητής και πνευματικής. Η κίνηση της ψυχῆς προς την κακία και η υποδούλωσή της στα πάθη είναι μία μη φυσική, (αντί-φυσική) κατάσταση, είναι αρρώστια.

²⁷² Λόγος ΝΒ, στίχ. 41-42.

²⁷³ Επιστολή προς τον Αββά Συμεώνα , στίχ. 407.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

1. Οι δυνάμεις της ψυχής στον αββά Ισαάκ

Ο ψυχολόγος πατέρας της ερήμου εξετάζει τον άνθρωπο ως ολότητα και εμβαθύνει σ' όλες τις διαστάσεις του. Ο αγώνας για την αποκατάσταση από τη νόσο της αμαρτίας και της φθοράς προς την ανεύρεση της υγείας δεν αναφέρεται σε λίγα εκλεκτά πνεύματα, ούτε αποτελεί ψυχολογικό επίτευγμα, αλλά απευθύνεται προς όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως, και προς ολόκληρο τον άνθρωπο.

Όλοι μπορούν να θεωθούν και όλα τα μέρη του ανθρώπου – σώμα, ψυχή, νους, καρδιά, αισθήσεις – μετέχουν στην θέωση κατά τον αββά Ισαάκ.

Ο Άγιος, όταν μιλάει για τον άνθρωπο, δεν αναφέρεται επιφανειακά μόνο στην ψυχοσωματική του ενότητα. Εμβαθύνει στις δυνάμεις της ψυχής. Μελετά την «ἀρχή τοῦ σκοτασμοῦ τοῦ νοῦ»²⁷⁴, την «μεμολυσμένη διάνοια»²⁷⁵, την «ἀσθένεια τῶν αισθήσεων»²⁷⁶, «τὴν φαντασία τῶν αισθήσεων»²⁷⁷. ομιλεῖ για «τό ἰάσασθαι τὴν ἀσθένεια τῶν λογισμῶν»²⁷⁸

²⁷⁴ Λόγος Β, στίχ. 95.

²⁷⁵ Λόγος Β, στίχ. 132.

²⁷⁶ Λόγος Δ, στίχ. 160.

²⁷⁷ Λόγος Γ, στίχ. 172.

²⁷⁸ Λόγος Β, στίχ. 122.

όπως και για την «ήσυχία τῶν αἰσθήσεων», «τὴν εἰρήνην τῆς διάνοιας»²⁷⁹, τὴν «λεπτότητα τῶν λογισμῶν»²⁸⁰.

Εξετάζει τὸν ἄνθρωπο ὅταν αὐτός εἶναι «ὁ παντελῶς ἔχων τὴν καρδίαν συγκεχωσμένην ἐν τοῖς γηϊνοῖς»²⁸¹, ἐμβαθύνει στὴν «καρδιακὴ πίστι»²⁸², στὴν «καθαρότητα καρδιᾶς» καὶ στὴν «καθαρότητα νοός»²⁸³.

Στις διδασκαλίες τῶν περισσοτέρων πατέρων ἡ ψυχὴ διακρίνεται σὲ τρεῖς δυνάμεις, σὲ τρία μέρη, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμικόν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Στὸ λογιστικόν μέρος κυριαρχεῖ ὁ νους ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ βρίσκεται στὴν κατὰ φύσιν κατάσταση, στὴν παρὰ φύσιν ὅταν εἶναι μολυσμένος καὶ στὴν ὑπὲρ φύσιν ὅταν εἶναι κεκαθαρμένος. Στὸ θυμικόν μέρος ἐλλοχεύουν τὰ πάθη. Στὸ ἐπιθυμητικόν οἱ ἐπιθυμίες. Για κάθε πάθος ποὺ αμαυρώνει τὸ κάθε μέρος τῆς ψυχῆς ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀρετὴ ποὺ το ἐξυγιαίνει. Στὴν τρισὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς ἀναφέρεται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, ὁ Νικήτας Στηθάτος καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Τὸ θυμικόν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν μαζί, αὐτοὶ οἱ Πατέρες τὸ ὀνομάζουν παθητικόν. Ἐτσι, λοιπόν, ὑπάρχει τὸ λογιστικόν καὶ τὸ παθητικόν μέ-

²⁷⁹ Λόγος Ε, στίχ. 171.

²⁸⁰ ὁ.π. στίχ.175.

²⁸¹ Λόγος ΙΔ, στίχ. 30-31.

²⁸² Λόγος ΙΔ, στίχ. 1.

²⁸³ Λόγος Γ, στίχ. 192, Λόγος ΚΖ, στίχ. 453-455.

ρος της ψυχής. Το λογιστικό το καθαρίζει η ανάγνωση και η προσευχή, το παθητικό η αγάπη και η εγκράτεια²⁸⁴.

Ο αββάς Ισαάκ διαφοροποιείται από τους πολλούς, χωρίς καθόλου να αποκλίνει από την αγιοπνευματική ορθόδοξη παράδοση. Η ψυχή αποτελείται από δύο μέρη, κατά τον αββά Ισαάκ. Υπάρχει το θυμικό μέρος και το επιθυμητικό.

Αυτή την διπλή διαίρεση ο άγιος την θεμελιώνει στο δισύνθετο της ανθρώπινης φύσης. Εξηγεί ο λύχνος της ερήμου πως «ή πρᾶξις τοῦ σταυροῦ διπλή ἐστὶ, καὶ τοῦτο πρὸς τό διπλοῦν τῆς φύσεως τό διαιρούμενον εἰς δύο μέρη»²⁸⁵.

«Καθάπερ ὁ ἄνθρωπος ἐκ δύο μερῶν ἐγένετο, ἥτοι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, οὕτως τὰ αὐτοῦ πάντα διπλῶς φροντίζονται κατὰ τό διπλοῦν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ· καὶ διότι προηγεῖται ἡ πρᾶξις τῆς θεωρίας ἐν παντί τόπῳ, ἀδύνατον τινά ὑψωθῆναι εἰς τό μέρος ἐκείνης τῆς ὑψηλῆς, εἰ μὴ πρῶτον τελειώσῃ τήν ὑποδεεστέραν τῷ ἔργῳ»²⁸⁶.

Ο συνοπτικός και ακριβής λόγος του ιερού πατέρα αναλύει ακριβώς το ίδιο πράγμα με τους υπολοίπους, δίνοντάς του διαφορετική μορφή.

Διευκρινίζει ο άγιος Ισαάκ ότι υπάρχει στην ψυχή του ανθρώπου το θυμικό μέρος. Εδώ βρίσκονται «οἱ θλίψεις τῆς σαρκός τὰς πληρουμέ-

²⁸⁴ Βλ. Αρχιμ. Ιεροθέου Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, εκδ. Β', Ι. Μ. Τιμίου Σταυρού, 1987, σελ. 263-265.

²⁸⁵ ό.π. στίχ. 109-110.

²⁸⁶ Λόγος ΕΖ, στίχ. 116-121.

νας τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ θυμικοῦ μέρους»²⁸⁷. Τis θλίψεις της σαρκός αποτελούν τα πάθη με τις ἐνεργείες τους, τις αμαρτίες. Όλο αυτό το μέρος της ψυχῆς ο ἅγιος το ονομάζει πράξη²⁸⁸ εφόσον στην πραγμάτωση των παθῶν συμμετέχει και το ανθρώπινο σῶμα με τις πράξεις του. Το αποκαλεί παθητικό μέρος και επισημαίνει πως αυτό καθαρίζεται με την αγία δύναμη του ζήλου. Υπογραμμίζει ο ιερός αββάς πως πρώτα με την πράξη ο ἄνθρωπος νεκρώνει «τά μέλη αὐτοῦ τά ἐπὶ τῆς γῆς»²⁸⁹, το σαρκικό φρόνημα δηλαδή, μετά γιατρεύει την ασθένεια των λογισμῶν χρησιμοποιώντας ένα ἄλλο δῶρο Θεοῦ – την ευεργετική δύναμη του ζήλου και κατόπιν μετά την ἴαση του παθητικοῦ μέρους, περνάει στην θεωρία, ὅπου ἐκεῖ υπάρχει η φυσική ἐπιθυμία – ἄλλο δῶρο Θεοῦ – ὅπου ἐπιθυμεί ἐρωτικῶς να ἀδολεσχεί και να διαμένει ἐν τῇ προσευχῇ.

Στο ἐπιθυμητικό μέρος λαμβάνει χώρα η λεπτή ἐργασία του νου, - η προσευχή – αυτό το μέρος ο ἅγιος το ονομάζει θεωρία²⁹⁰. Η ἀποχή ἀπὸ την προσευχή εἶναι η ἀρχή του σκοτασμοῦ του νου²⁹¹. Η ἀποχή αὐτή ἀποτελεῖ την μόνη οδὸ της πλάνης για την ἀνθρώπινη ψυχὴ και τον μόνο τρόπο για να πέσει η ψυχὴ «εὐχερῶς εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς»²⁹². Ἀντίθετα ο προσανατολισμός και η διαμονὴ του νου στην προσευχή μπορεῖ να καθαρίσει το ἐπιθυμητικό μέρος της ψυχῆς ἀπὸ τις ἐ-

²⁸⁷ Λόγος Β, στίχ. 111-112.

²⁸⁸ ὁ.π. στίχ. 112.

²⁸⁹ ὁ.π. στίχ. 121.

²⁹⁰ ὁ.π. στίχ. 112-115. «ἢ δέ, ἐν τῇ λεπτῇ ἐργασίᾳ τοῦ νοῦ καὶ ἐν τῇ θείᾳ ἀδολεσχίᾳ καὶ τῇ διαμονῇ ἐν τῇ προσευχῇ, καὶ τὰ ἐξῆς, ἥτις διαπράττεται ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ μέρει καὶ καλεῖται θεωρία».

²⁹¹ Λόγος Β, στίχ. 96-97.

²⁹² ὁ.π. στίχ. 100.

μπαθείς επιθυμίες. Στο επιθυμητικό μέρος της ψυχής κυριαρχεί η αγάπη η οποία είναι η φυσική επιθυμία εγκατεσπαρμένη από τον Θεό στον άνθρωπο από την πρώτη στιγμή της Δημιουργίας και αυτή «ή ἐπιπόθησις ή φυσική διϋλίζει τό νοητό μέρος τῆς ψυχῆς»²⁹³.

«Ἐκαστος οὖν πρό τελείας γυμνασίας ἐν τῷ πρώτῳ μέρει, διαβαίνων πρὸς ἐκείνην τὴν δευτέραν διὰ τὴν ἡδονὴν αὐτῆς ἐρωτικῶς»²⁹⁴.

Ο ἅγιος Ισαάκ, ὅπως κατηγορηματικά δηλώνει, εἶναι συνεχιστής και υπερασπιστής των ρηθέντων υπό των αρχαίων αγίων οι οποίοι διά πείρας πρεσβεύουν ὅτι «πρὸ τοῦ ἡσυχάσαι τὰ αἰσθητήρια ἐκ τῆς ἀσθενείας, εἰ βουληθῇ ὁ νοῦς ἀναβῆναι ἐπὶ τὸν σταυρόν, ἡ ὀργή τοῦ Θεοῦ ἔρχεται ἐπ' αὐτόν»²⁹⁵.

Οι συστάσεις του νηπτικού αββά απλές, κατανοητές και πρακτικές προς τον άνθρωπο. Καθαρίζει ο άνθρωπος πρώτα το θυμικό-παθητικό μέρος της ψυχής κυριαρχεί πάνω στις άλογες επιθυμίες της σάρκας με την καλή πράξη – αγαθοεργία–, καθαρίζει κατόπιν την διάνοια, θεραπεύει την ασθένεια των αισθητηρίων, και κατόπιν καθαρός επιθυμεί και γεύεται την θεία θεωρία. Ὅσο γεύεται αυτή την κατάσταση τόσο την επιθυμεί και ποθεί και αγαπά να διαμένει σ' αυτήν.

²⁹³ Ὁ.π. στίχ. 117-118.

²⁹⁴ Ὁ.π. στίχ. 118-120.

²⁹⁵ Ὁ.π. στίχ. 125-127.

Γράφει ο άγιος «Λογίσαι παρά σ' έαυτῷ τήν άρετήν εἶναι σῶμα, τήν δέ θεωρίαν ψυχήν· τά δέ άμφότερα, εἰς άνθρωπος τέλειος έν πνεύματι ήνωμένος έκ δύο μερῶν αἰσθητῶν καί νοητῶν»²⁹⁶.

Ο άνθρωπος αποτελείται από δύο μέρη: το αισθητό και το νοητό. Στο αισθητό μέρος υπάρχει οτιδήποτε συστήνει το σώμα σπλάχνα, όργανα, μύες, εγκέφαλος· όλα πρέπει να έχουν αναφορά τους την πράξη της αρετής και να υπηρετούν τον σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκαν. Η αρχή της ίασης γίνεται με το σώμα με πρακτικούς καθημερινούς τρόπους έτσι ώστε να ανέλθει κατόπιν η ψυχή στην θεωρία.

Αλληλένδετη και αλληλοεξαρτώμενη η σύζευξη σώματος και ψυχής. Το ένα ακολουθεί το άλλο. Προϋπόθεση για να φθάσει ο άνθρωπος στη θεωρία της ψυχής αποτελεί η σωματική αρετή, ο καθαρισμός του όλου ανθρώπου σταδιακά και σταθερά. «Καί ὥσπερ ἀδύνατον ἵνα ἔλθῃ ἡ ψυχή εἰς γένεσιν καί γέννησιν χωρίς τελειότητος τῆς διαπλάσεως τοῦ σώματος σύν τοῖς μέλεσιν αὐτοῦ, οὕτως ἀδύνατον εἶναι τήν θεωρίαν, τήν δευτέρα ψυχὴν ἣτις ἐστὶ πνεῦμα τῆς ἀποκαλύψεως, εἰκονιζομένην έν τῇ γαστρί τῆς μήτρας τῆς δεχομένης τήν ὕλην τοῦ πνευματικοῦ σπέρματος χωρίς τελειώσεως τοῦ ἔργου τῆς αρετῆς, ὅπερ ἐστίν οἶκος τῆς διαγνώσεως τῆς δεχομένης τάς ἀποκαλύψεις»²⁹⁷.

Καθαρίζει πρωτίστως ο άνθρωπος τό θυμικό μέρος της ψυχής, με οτιδήποτε αυτό έχει αποθηκεύσει· θηριώδη πάθη, πολύμορφες ηδονές,

²⁹⁶ ό.π. στίχ. 161-163.

²⁹⁷ ό.π. στίχ. 164-170.

εμπαθείς λογισμούς, κακά αισθήματα, θυμό, μίσος, οργή, σκοτισμένο νου και έπειτα καθαρός και πεπληρωμένος φωτός ο ανθρώπινος νους επιθυμεί να πορεύεται στην οδό την πεπληρωμένη γνώφω. Τότε μόνο το επιθυμητικό μέρος βρίσκει τον σωστό του προσανατολισμό και ακτινοβολεί από την διαμονή στην θεία αδολεσχία. Εκεί επιθυμίες του νου, της ψυχής των λογισμών, της σκέψης, του σώματος, των αισθητηρίων, επιθυμούν την θέα Θεού· ξαναβρίσκουν την προπρωτική τους αναφορά.

Μετέχει όλος ο άνθρωπος ψυχή και σώμα με την σκέψη – διάνοια και την πράξη στον αγώνα κατάκτησης της ευφροσύνης και τρυφής. «Όταν θελήσης προσεγγίσει τῷ Θεῷ τῇ καρδίᾳ σου, πρῶτον ἐν τοῖς σωματικοῖς κόποις δεῖξον αὐτῷ τὸν πόθον σου»²⁹⁸ προτρέπει ο νηπιτικός πατέρας.

Από τα σωματικά έργα την καλλιέργεια του αισθητού κόσμου αρχίζει ο άνθρωπος τον αγώνα. Ο σωματικός κόπος προηγείται της πνευματικής αναπαύσεως, ωστόσο συμπορεύονται και τα δύο σε άρρηκτη σχέση αλληλοπεριχώρησης και αλληλοσυμπλήρωσης. «Καί ὥσπερ ἐν πρώτοις προηγῆσατο ἡ πλάσις τοῦ σώματος τοῦ ἐμφυσήματος, οὕτω καί τὰ σωματικά ἔργα προηγείται τοῦ ἔργου τῆς ψυχῆς»²⁹⁹ άλλωστε συνεχίζει ο ιερός πατέρας πως κάθε επίτευγμα του αγώνα χωρίς να συνοδεύε-

²⁹⁸ Λόγος ΛΖ, στιχ.183-184

²⁹⁹ Λόγος ΛΗ, στιχ.36 -37

ται από κόπο σωματικό όχι μόνο ιδεολογική βάση έχει αλλά και ως έκτρωμα άψυχο λογίζεται³⁰⁰.

Για τον Αββά κανένα στοιχείο στον άνθρωπο δεν είναι πρώτο ή δεύτερο. Όλα συμπορεύονται και το ένα συμπληρώνει το άλλο στην πορεία του πνευματικού ανθρώπου.

Για τον Αββά τίποτα δεν επιτυγχάνεται νοησιαρχικώς ή με ιδεολογίες και συλλογισμούς. Ο άνθρωπος περνά εφόσον ο ίδιος το θελήσει μέσα από τα έργα της πράξης, της εμπειρικής μετοχής στον αγώνα κατά των νοσημάτων προκειμένου να βρει την γιατροιά του, την σωτηρία του δηλαδή. Εάν δεν υποταγεί το σώμα, δεν υποτάσσεται ο νους και υποτάσσεται ο νους εφόσον υποταγεί η θέληση του ανθρώπου³⁰¹.

Η λέξη υποταγή για τον Αββά δεν έχει έννοια απειλής, δουλικότητας και εκφοβισμού. Υποταγή για το νηπτικό πατέρα σημαίνει ελεύθερη και αγαπητική επιλογή των κατά φύσιν και υπέρ φύσιν επιθυμιών.

Γι' αυτό ξεκαθαρίζει ο νηπτικός ανατόμος της ανθρώπινης ψυχής πως: «Δύο τρόποι εἰσὶ τοῦ ἀνελθεῖν ἐν τῷ σταυρῷ· ὁ εἷς ἡ σταύρωσις τοῦ σώματος, καὶ ὁ δεύτερος τὸ ἀνελθεῖν εἰς θεωρίαν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐκ τῆς ἐλευθερίας, ὁ δὲ δεύτερος ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν ἔργων γίνεται»³⁰².

³⁰⁰ Λόγος ζ, στίχ. 294-295.

³⁰¹ Λόγος Κζ, στίχ. 51-53.

³⁰² Λόγος Κζ, στίχ. 47-50.

2. Ο ζήλος, η επιθυμία και ο θυμός στη ζωή του ανθρώπου

Ο ιερός νηπτικός κάνει ιδιαίτερη αναφορά στους Ασκητικούς του Λόγους στην δύναμη του ζήλου. Ο ζήλος – επισημαίνει – καθαρίζει το παθητικό μέρος της ψυχής· το θυμικό³⁰³. Ο ζήλος είναι η δύναμη της καλής και αγίας επιθυμίας, η οποία είναι «έν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς φυσικῶς πεφυτευμένη»³⁰⁴ και δεν είναι επίκτητη. Καλή και αγία επιθυμία είναι η αρετή η οποία «υγεία ἐστὶ τῆς ψυχῆς φυσικῶς»³⁰⁵. Αποτελεί δε ένα από τα μεγάλα δώρα του Θεού προς τον άνθρωπο που του χορηγήθηκε προς το συμφέρον³⁰⁶ του εξ άκρας συλλήψεώς του.

Ο ζήλος είναι η δύναμη που κινεί και εξάπτει και ενισχύει και δυναμώνει τον άνθρωπο και τον κάνει άτρωτο και άκαμπτο μπροστά στα κοσμικά θέλγητρα και στα θελήματα του γήινου φρονήματος³⁰⁷. Αυτή η άρρητη δύναμη του ζήλου την στιγμή που εναντιώνεται κατά του κοσμικού φρονήματος, ταυτόχρονα γεννά και ακολουθεί «πάση έννοία επιθυμίας άγαθῆς» μέσα στην ψυχή του ανθρώπου με τρόπο όμοιο «τῶν άνθράκων τοῦ πυρός έν τῇ θερμότητι αὐτοῦ»³⁰⁸.

³⁰³ Λόγος Γ, στίχ. 115-116.

³⁰⁴ Λόγος ΜΕ, στίχ. 12-14.

³⁰⁵ Λόγος Γ, στίχ. 94.

³⁰⁶ Λόγος ΜΕ, στίχ. 15-16.

³⁰⁷ ό.π. στίχ. 20-23.

³⁰⁸ Λόγος ΜΕ, στίχ. 6-7.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η ανείπωτη δύναμη του ζήλου περιτειχίζει την ψυχή από την αδιαφορία και αμέλεια, ανάβοντας στην καρδιά του ανθρώπου τον πόθο της εκτέλεσης της αρετής – αγίας επιθυμίας.

Ο Σύρος αββάς θεμελιώνει την άποψή του για τον ζήλο και την επιθυμία πάνω στην άποψη ενός άλλου νηπτικού αγαπημένου της ερήμου του Σινά, του αγίου Ιωάννου της Κλίμακος. Ο Σιναΐτης άγιος προλέει πως «φύσει ἐν ἡμῖν ὁ ζήλος διὰ τό τὰς ἀρετάς ζηλοῦν, ἡμεῖς δέ ἐπὶ κακῶ ζηλοῦμεν φύσει τῇ ψυχῇ τῆς δόξης ἐπιθυμεῖν, ἀλλὰ τῆς ἄνω φύσει τό ὑπερηφανεύεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τῶν δαιμόνων· ὁμοίως ἡ χαρά ἀλλὰ διὰ τόν Κύριον, καί τήν τοῦ πλησίον εὐπραγίαν· εἰλήφαμεν καί μνησικακίαν, ἀλλὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ψυχῆς»³⁰⁹. Επιθυμία και ζήλος είναι φυσικώς εγκατεσπαρμένες στην ψυχή του ανθρώπου και μάλιστα αναλόγως αλληλοεξαρτώμενες δυνάμεις, εφόσον, όσο αυξάνει η καλή επιθυμία στην ψυχή, η επιθυμία για την πράξη της αρετής δηλαδή, τόσο εξάπτεται διαρκώς ο ζήλος υπέρ της διάπραξης της αρετής,³¹⁰ συμπληρώνει ο νηπτικός πατέρας.

Όταν η επιθυμία η αγία ελαττώνεται ή εξαφανίζεται από την ψυχή, τότε παραλύει η έξαψη του ζήλου για το καλό, υπνωτίζονται οι φυσικές δυνάμεις³¹¹ ως συνέπεια τούτου η ψυχή καθίσταται «ὥσπερ οἶκος

³⁰⁹ Αγίου Ιωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, εκδ. Ι. Μ. Παρακλήτου Ωρωπός, Αττική 92002, Λόγος ΚΣΤ, Β, και Λόγος ΜΑ.

³¹⁰ Λόγος ΜΕ, στίχ. 61-63 «καθόσον γάρ ἡ ἐπιθυμία ἐν τῇ ψυχῇ αὐξάνεται, κατὰ τοσοῦτον ἐξάπτεται οὗτος ὁ κύων, ὅς ἐστιν ὁ ζήλος ὁ φυσικός, ὑπέρ τῆς ἀρετῆς».

³¹¹ ὁ.π. στίχ. 65-68.

ἀφύλακτος»,³¹² αφού ο ζήλος και η επιθυμία εξάπτονται και στρέφονται για το «κακό». Στον άνθρωπο ανήκει η επιλογή και η απόφαση για το πού θα στρέψει την φορά των δυνάμεων αυτών. Το αυτεξούσιό του είναι υπεύθυνο για την κατεύθυνση που θα πάρουν ο ζήλος και η επιθυμία προς απώλεια ή προς σωτηρία, προς τη νόσο ή προς την υγεία.

Ο φόβος όταν «κινήθῃ ἐν τῇ φύσει»³¹³ τότε ενεργεί στον άνθρωπο ως ανύστακτος φύλακας που καθιστά την ψυχή και την διάνοια σε διαρκή εγρήγορση. Όσο ο φόβος αυτός ριζώνει στην καρδιά του ανθρώπου τόσο η ψυχή είναι δοσμένη στην αγία επιθυμία και ο νους ανύστακτος οδεύει στον σωστό προσανατολισμό.

Και βρίσκεται «ἐν τῇ φύσει» ο φόβος, όταν ο άνθρωπος εργάζεται διαρκώς τα έργα της αρετής και αγωνιά και φοβάται μήπως κλαπεί η διάθεσή του, η προθυμία και ο ζήλος του από σκέψεις που «ύλακτοῦν ἐν ὁρμῇ ὀξύτατῃ καὶ ἀρρήτῳ»³¹⁴ στο νου του. Γι' αυτό η πρώτη φράση του αββᾶ Ισαάκ, ξεκινώντας τους ασκητικούς λόγους είναι: «Ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς»³¹⁵. Κατά την αναλογία της ελλείψεως αυτού του φόβου «αἰτία γίνεται τῷ νοῖ ῥέμβεσθαι ἀεί»³¹⁶. Αλλά όταν ο φόβος αποστατεί από την ψυχή, επηρεάζεται και το αυτεξούσιο, η προαίρεση του

³¹² ὁ.π. στίχ. 69.

³¹³ ὁ.π. στίχ. 40.

³¹⁴ ὁ.π. στίχ. 45.

³¹⁵ Λόγος Α', στίχ. 1.

³¹⁶ ὁ.π. στίχ. 112-113.

ανθρώπου εναντιώνεται κατά της αγίας επιθυμίας και ο σταθερός ζυγός της διανοίας ταράσσεται ασταθώς, και μετέωρος γέρνει «ᾧδε κἀκεῖσε»³¹⁷.

Όταν ο φόβος δίνεται «ὑπὲρ τί τοῦ σώματος», κινηθεῖ εκτός φύσεως δηλαδή, φοβούμενος ο άνθρωπος μην απωλεσθεῖ η σωματική τρυφή και απόλαυση, ολοένα τρέφει και υπηρετεῖ το σαρκικό φρόνημα, τις ορέξεις και τις εμπαθείς επιθυμίες, υποθάλπει τη νόσο, τότε γίνεται σατανικός³¹⁸. Ἐτσι χάνει την πεποίθηση, την πίστη και εμπιστοσύνη του στην πρόνοια του Θεού, γίνεται ἔρμαιο δαιμονικῶν επιρροῶν ξεχνώντας πως επιμελείται ο Θεός³¹⁹ αυτούς που αγωνίζονται ὑπὲρ της ἀπόκτησης και διατήρησης της υγείας – της αρετῆς. «Ζῆλος γάρ γεννᾷ τό θάρσος καί τό κράτος τῆς ψυχῆς καί τήν σπουδήν τοῦ σώματος»³²⁰ τονίζει ο λύχνος της ερήμου. Ενισχύει ο ἅγιος νηπτικός την ἀποψή του αναφέροντας το στίχο του ψαλμωδού «Κραταίωμα Κύριος τῶν φοβουμένων αὐτῶν» (Ψαλμ. 24,14). Καταθέτουν τόσο ο ψαλμωδός όσο κι ο ιερός πατέρας το κοινό βίωμα των αγώνων, των μαχῶν και των εμπειριῶν τους.

Ο φόβος του Θεού διαφέρει ἀπὸ τον εμπαθή φόβο. Ο ἅγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφει πως ο φόβος του Θεού εἶναι ο μεγαλύτερος θησαυρός ἀπὸ ὅλα τα χρήματα του κόσμου³²¹. Αυτός ο φόβος δεν προκαλεῖ στον ἄνθρωπο τρόμο και αγωνία. Απεναντίας γεννάει δέος, σεβασμό, ἀγάπη, κατάνυξη, μετάνοια και ἐλπίδα, ψυχική ευλάβεια προς τον

³¹⁷ ὁ.π. στίχ. 114-115.

³¹⁸ Λόγος ΜΕ, στίχ. 46-47.

³¹⁹ ὁ.π. στίχ. 48.

³²⁰ Λόγος ΞΓ, στίχ. 294-295.

³²¹ Ι.Χρυσόστομος, Λόγος εν ταις Καλάνδαις, Ρ.Γ. 48, 953.

Θεό, τον πλησίον και την κτίση. Αυτός ο φόβος είναι η αιτία της κατά Θεόν σοφίας όπως λέγει η Αγία Γραφή «ἀρχή σοφίας φόβος Θεοῦ» (Παροιμ. θ' 10), αποτελεί δε και αιτία της ίδιας της ύπαρξης της ζωής μας «Ὁ φόβος τοῦ Κυρίου δημιουργεῖ τὴν ζωὴν» (Παροιμ. ιθ' 23). Αντίθετα ο κοσμικός φόβος δημιουργεί εμπάθεια, ανασφάλεια, αϋπνίες, νευρικότητα και πλήθος ψυχοσωματικών συμπτωμάτων μπροστά στην έλλειψη των κοσμικών και εφήμερων πραγμάτων. Ο κοσμικός φόβος επιτείνει το άγχος, καθιστά τον άνθρωπο έρμαιο ξέφρενων κι οδυνηρών καταστάσεων. Ο φόβος Θεού αντίθετα τον ατσαλώνει και τον γεμίζει από υπομονή, αντοχή και καρτεριά.

Ο ζήλος, η επιθυμία, ο φόβος, κινούνται εκτός φύσεως, αποπροσανατολίζουν και σκοτίζουν τον άνθρωπο «ὅταν ἀμαυρωθῇ τό καθαρόν τῆς ἐλλάμψεως ἐκείνης τῆς γνώσεως τῆς ἁγίας τῆς ἐν τῇ ψυχῇ»³²². Πότε άραγε συμβαίνει τούτη η αμαύρωση; Αμαυρώνεται «τό καθαρόν τῆς ἐλλάμψεως» όταν ο ιός της υπερηφάνειας υπεισέλθει και φωλιάσει³²³ και κυριεύσει ολοκληρωτικά την ανθρώπινη φύση. Για τις επιπλοκές και παρενέργειες αυτού του ιού που αποσυνθέτει ολοσχερώς τον άνθρωπο, θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο.

Κατά φύσιν βρίσκονται η επιθυμία, ο ζήλος και ο φόβος όταν «ἐξαφθοῦν ἐν τοῖς θείοις».

³²² Λόγος ΞΓ, στίχ. 72-73.

³²³ ό.π. στίχ. 74-75.

Κατά όμοιο τρόπο και ο θυμός είναι ένα από τα φυσικά πάθη της ψυχής «φυσικῶς εἶναι τῇ ψυχῇ τήν ἐπιθυμίαν καί τόν θυμόν»³²⁴.

Ο θυμός ακολουθεῖ την φυσική του πορεία αυτή για την οποία δόθηκε από το Θεό. Και η φυσική πορεία του θυμού είναι να εναντιώνεται και να θυμώνει προς κάθε σαρκική ικανοποίηση, να εναντιώνεται κατά του φθόνου της κενοδοξίας, της ακηδίας, της μεγαλαυχίας, της φιλοχρηματίας, της οργής, της μνησικακίας και όλων των παρομοίων. Έτσι όταν «ὁ θυμός ὁ φυσικός ἐνεργεῖ τήν ἐνέργεια αὐτοῦ»³²⁵ τότε καταφρονεῖται ευχαρίστως η φιλία του γήινου καί χοϊκού φρονήματος και ως συνέπεια αυτού του καλού θυμού είναι η ζηλοτυπία της καρδιάς ἐν πνεύματι³²⁶, το σώμα να μένει απτόητο και αήττητο μπροστά στην στέρηση και στην στεναχώρια³²⁷, «ὁ δέ νοῦς ὡς ἀδάμας» να αντιστέκεται προς όλους τους πειρασμούς «ἐν τῇ καρτερίᾳ αὐτοῦ»³²⁸.

Συμπληρώνει δε ο άγιος πως, όταν ο φυσικός θυμός ενεργοποιηθεί και ανάψει τον ζήλο για την αρετή, τότε «καί αἱ αἰσθήσεις αἱ φανεραί, ἤτοι ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρηση, ἡ γεῦσις καί ἡ ἀφή ἐξ ἐναντίας τῶν δυσχερῶν ἔργων τῶν ἀλλοτρίων, τῶν ἕξωθεν τοῦ ἔθους καί τοῦ ὅρου τῆς δυνάμεως τῆς φυσικῆς νικηθῆναι οὐ γινώσκουσιν» αλλά ακόμα και η σωματική ζωή καταφρονεῖται³²⁹.

³²⁴ Λόγος Γ, στίχ. 75-76.

³²⁵ Λόγος ΞΓ, στίχ. 286-287.

³²⁶ Λόγος ΞΓ, στίχ. 288.

³²⁷ ό.π. στίχ. 289.

³²⁸ ό.π. στίχ. 290-291.

³²⁹ Λόγος ΞΓ, στίχ. 282-285.

Όταν ο ζήλος και ο θυμός υπηρετούν την φυσική τους φορά και τον σκοπό για τον οποίο «παρά Θεοῦ δεδώρηνται»³³⁰ τότε «ἀποδιωχθήσεται ἀφ’ ἡμῶν πᾶσα ἀμέλεια, ἡ γεννῶσα ἐν τῷ φρονήματι ἡμῶν τὴν ῥαθυμίαν»³³¹ υπογραμμίζει ο ἅγιος Ἰσαάκ και συμπληρώνει πως οι αθλητές και οι μάρτυρες του κόσμου τούτου ενδεδυμένοι ψυχὴ τε και σῶματι μ’ αυτές τις δυο δυνάμεις του «ζήλου» και του «θυμού» στην φυσική τους αναφορά στάθηκαν ἀπαθείς μπροστά στην σφοδρότητα των βασάνων της καθημερινῆς βιοτῆς τους³³².

«Οὐκοῦν μηδεὶς βλασφημεῖτω τὸν Θεόν, ὅτι αὐτός τὰ πάθη καὶ τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ φύσει ἡμῶν τέθεικεν»³³³ διευκρινίζει ο ἅγιος Ἰσαάκ ἀλλὰ ο ἄνθρωπος παρερμήνευσε και αλλοτρίωσε τις θείες δωρεές σύμφωνα με το ἴδιον θέλημα και κατὰ το δοκοῦν. Ἐτσι λοιπὸν ἀντὶ να κάνει χρῆση του θυμού κατὰ του ὀφείους «κεχρήμεθα δέ ἡμεῖς αὐτῷ κατὰ τοῦ πλησίον»³³⁴.

Μέσα ἀπὸ αὐτὴ την αλλοτρίωση των θείων δωρεῶν και την παρερμηνεία των θείων λόγων ο ἄνθρωπος το μόνο που πετυχαίνει εἶναι να εξασθενεῖ και να βλάπτεται ψυχοσωματικά χάνοντας τον δρόμο της σωτηρίας, της υγείας δηλαδή. Γι’ αὐτό λέει ο ἅγιος πως «πολλοὶ μὴ συ-

³³⁰ Λόγος Γ, στίχ. 114.

³³¹ Λόγος ΞΓ, στίχ. 293-294.

³³² Ὁ.π. στίχ. 301-304.

³³³ Λόγος Γ, στίχ. 124-125.

³³⁴ Ἐνθα ἀνωτ. Αγίου Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος ΚΣΤ, Β, μα.

νιέντες τόν σκοπόν τῶν θείων λογίων ἐνταῦθα ὠλίσθησαν ὀλίσθημα ἀδιόρθωτον»³³⁵, χάνοντας την ευκαιρία της ίασης.

3. Ο νους του ανθρώπου

Σ' ὅλο το μήκος των Ασκητικῶν Λόγων του νηπτικού πατέρα δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στο κύριο ὄργανο της γνώσης – το νου –, διότι ο ρόλος του έχει αποφασιστική σημασία στο βασίλειο της προσωπικότητας του ανθρώπου.

Ο θεόπνευστος πατέρας της ερήμου δίνει τον ορισμό του νου. «Ὁ μὲν γάρ νοῦς, μία ἐστὶ τῶν τῆς ψυχῆς αἰσθήσεων»³³⁶. Συμπληρώνει ο νηπτικός πατέρας με μια εύστοχη παρομοίωση για να μας κάνει περισσότερο κατανοητή την συμβολή του νου πως «Νοῦς αἴσθησις πνευματικὴ ἔστιν, ἢ ποιωθεῖσα δέξασθαι τὴν δύναμιν τὴν θεωρητικὴν, ὡς ἡ κόρη τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐν αὐτοῖς ἐχόντων τό φῶς τό αἰσθητόν»³³⁷. Ὅπως ακριβῶς σώμα χωρίς ὀφθαλμούς εἶναι τυφλό και δεν χαίρεται τον ἥλιο και ἅπασα την δημιουργία, ἔτσι και ψυχὴ χωρίς αγαθὸ και χρηστὸ νου εἶναι τυφλή· τον Θεὸ τον ποιητὴ και ευεργέτη των πάντων δεν μπορεῖ να τον κατανοήσει, να τον δοξάσει και κατὰ συνέπεια αδυνατεῖ να γευτεῖ την αφθαρσία των αιωνίων αγαθών³³⁸.

³³⁵ Λόγος Γ, στίχ. 91-92.

³³⁶ Λόγος Γ, στίχ. 194.

³³⁷ Λόγος Νς, στίχ. 1-3.

³³⁸ Αντωνίου του Μεγάλου, *Παραινέσεις περὶ ἡθους ἀνθρώπων*, Φιλοκαλία, τόμ. Α', εκδ. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1976, κεφ. λα', ρη.

Παρομοίως, ο ιερός Χρυσόστομος αναφέρει πως ό,τι είναι ο οφθαλμός για το σώμα, αυτό είναι ο νους για την ψυχή. Και όπως ακριβώς «έν σώματι τοῦτο σκοποῦμεν, ὥστε τόν ὀφθαλμόν ἔχειν ὑγίή, οὕτω καί ἐν τῇ ψυχῇ τόν νοῦν»³³⁹.

Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναλύοντας τις πέντε δυνάμεις της ψυχής διευκρινίζει πως «Νοῦς ἐστὶ νοερά αἴσθησις τῆς ψυχῆς καθ' ἣν δύναται αὐτοπιστικῶς ὁρᾶν τὰ πράγματα· διό καί λέγεται διάνοια, παρὰ τήν ὁδόν τινά διανοίγειν»³⁴⁰.

Ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης επαναδιατυπώνοντας την πατερική διδασκαλία διευκρινίζει ότι «αυτό που ο Απόστολος Παύλος ονομάζει νοῦν ταυτίζεται με αυτό που οι πατέρες ονομάζουν διάνοια». Είναι μια διαφορά στην ορολογία. Όταν ο Απόστολος Παύλος λέγει «προσεύξομαι τῷ πνεύματι» (Α' Κορ. 14,15) εννοεί αυτό που λένε οι Πατέρες «προσεύξομαι τῷ νοῖ». Και όταν λέει «προσεύξομαι τῷ νοῖ» εννοεί «προσεύξομαι τῇ διανοίᾳ». Το όνομα «νοῦς» των Πατέρων δεν είναι ο «νοῦς» του αποστόλου Παύλου, αλλά είναι το «πνεῦμα» του αποστόλου Παύλου. Όταν λέει «προσεύξομαι τῷ νοῖ», «προσεύξομαι τῷ πνεύματι» ή «ψαλλῶ τῷ νοῖ» «ψαλλῶ τῷ πνεύματι», και όταν λέει το Πνεῦμα του Θεού συμμαρτυρεῖ

³³⁹ Ματθ. 20,4, Ματθ. 6, 22-23. Πρβλ. Ι. Χρυσόστομος, Υπόμνημα εις τον Άγιο Ματθαίο, P.G.57, 290-291.

³⁴⁰ Ι.Δαμασκηνού, Επίλυσις προς τους λέγοντας, «ει δύο φύσεις ο Χριστός, ανάγκη Θεού και ανθρωπού τρεις φύσεις», P.G. 95, 575B.

τω πνεύματι ημών, με τη λέξη πνεύμα εννοεί αυτό που λένε οι Πατέρες νουν. Και με τη λέξη νους εννοεί την διάνοια, τη λογική»³⁴¹.

Ο ίδιος θέτοντας την ερώτηση τι είναι ο νους του ανθρώπου γράφει: «... συμβαίνει επίσης μερικοί Πατέρες να ονομάζουν με την ίδια λέξη, νουν και τη λογική αλλά και τη νοερά ενέργεια, όταν αυτή κατεβαίνει και λειτουργεί στον χώρο της καρδιάς. Οπότε εξ αυτής της απόψεως η νοερά ενέργεια είναι μια και μόνη ενέργεια της ψυχής η οποία στον μεν εγκέφαλο λειτουργεί ως λογική, η ίδια όμως λειτουργεί συγχρόνως και στην καρδιά ως νους. Δηλαδή το ίδιο όργανο, ο νους, προσεύχεται αδιάλειπτα στην καρδιά, σε όσους εννοείται έχουν αδιάλειπτη καρδιακή προσευχή, και συγχρόνως σκέπτεται π.χ. μαθηματικά προβλήματα και οτιδήποτε άλλο, στον εγκέφαλο»³⁴².

Συνοψίζοντας τις γνώμες των αγίων Πατέρων καταλήγουμε ότι η μόνη νοερά ενέργεια της ψυχής είναι ο νους που διακρίνεται για τον διπλό του ρόλο. Αυτή η ενέργεια στον εγκέφαλο λειτουργεί ως σκέψη. Η

³⁴¹ Ι. Ρωμανίδη, *Πατερική θεολογία*, Θεσσαλονίκη 2004, Α' έκδοση, Μέρος Α', κεφ. 1, σελ. 20.

³⁴² ό.π. σελ. 19, πρβλ. Παν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις επιστολάς του Παύλου*, τόμος II, σελ. 129. Δίνεται ο ορισμός του νου ως εξής: «είναι το λογικό, το όργανο του ηθικώς σκέπτεσθαι, η ανώτατη της ψυχής ικανότητα του κατανοείν τα θεία και διακρίνειν τα καλά και τα φαύλα. Περιλαμβάνει την συλλογιστική και την πρακτική πλευρά του λογικού ήτοι όλην την διανοητική και ηθική ενεργητικότητα του ανθρώπου». Πρβλ. και Μητρ. Ιερόθεου Βλάχου, *Το πρόσωπο στην Ορθόδοξη Παράδοση*, εκδ. Ι. Μ. Γενεθλίου της Θεοτόκου, Λειβαδεία 1994, σ. 24. Κατά το Μητρ. Ιερόθεο Βλάχο ο άνθρωπος έχει δύο γνωστικά κέντρα. Το ένα είναι ο νους, που είναι το κατάλληλο όργανο για να δεχθεί την αποκάλυψη του Θεού, η οποία στη συνέχεια διατυπώνεται με την λογική, και το άλλο είναι η λογική, που γνωρίζει τον αισθητό κόσμο που μας περιβάλλει. Με το νου αποκτούμε τη γνώση του Θεού, ενώ με την λογική την γνώση των του κόσμου, και την εκμάθηση της κατ' αίσθησιν επιστήμης.

ίδια όμως ενέργεια λειτουργεί και ως προσευχόμενος νους που μιλάει στην καρδιά μας φωτισμένος υπό της χάριτος του Αγίου Πνεύματος³⁴³.

Όλες οι ιερές ακολουθίες μαζί και η αγιοπατερική παράδοση της εκκλησίας, κάνουν λόγο για καθολική για εξυγίανση κάθαρση ψυχής και σώματος από τα πάθη, για κάθαρση και φωτισμό του νου του ανθρώπου από την χάρη του Αγίου Πνεύματος.

Ενώ ο νους είναι σύνοικος της σάρκας, ο ίδιος ταυτόχρονα νους είναι αυτός που πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού³⁴⁴.

Δεν μένει ανενεργός ο νους ούτε στη δίνη των παθών, ούτε μένει απών έξω από το στάδιο των αρετών, ούτε αμέτοχος από την δωρεά της σωτηρίας, αλλά βρίσκεται διαρκώς συνοδοιπόρος με το σώμα³⁴⁵. Άλλωστε σύμφωνα με τον Μέγα Αντώνιο: «Ζωή είναι η ένωση και συνάφεια του νου, της ψυχής και του σώματος»³⁴⁶. Κατά τρόπο άφραστο και ακατανόητο συμβαίνει αυτή η ένωση και συνάφεια –γνωστή είναι μόνο σ' Αυτόν που την δημιούργησε – και άλλοτε συμβαίνει ο νους να διοικεί το σώμα, να το εξαγιάζει και να του χαρίζει την αληθινή υγεία και άλλοτε

³⁴³ Παν. Νέλλα, *Ζώνον θεούμενον*, Εποπτεία, Αθήνα, 21981, σελ. 205-207. Ο Π. Νέλλας στην διεξοδική ερμηνεία του Μεγάλου Κανόνα του Αγίου Ανδρέα Κρήτης εξετάζοντας την πτώση του όλου ανθρώπου, όταν φθάσει να ανιχνεύει την πτώση του ηγεμονικού μέρους της ψυχής, λέει πως «ο νους που στον κατά φύσιν άνθρωπο είναι το σύνολο των γνωστικών λειτουργιών και το κέντρο ενότητάς τους, ο οφθαλμός της ψυχής, το φως του θεοειδούς ανθρωπίνου λόγου που φωτίζει και κατευθύνει τον άνθρωπο, με την απομάκρυνσή του από τον Θεό λειτουργεί ως απλή διανοητικότητα».

³⁴⁴ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Εκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως*, P.G. 94, 1072-1073 C.

³⁴⁵ Γρηγ. Νύσσης, *Περί κατασκευής ανθρώπου*, P.G. 44, 173D «μή μέρει τινί τοῦ σώματος ἐνδεδεσθαι τό νοῦν ἀλλά παντός κατὰ τό ἴσον ἐφάπτεσθαι, καταλλήλως τῇ φύσει τοῦ ὑποκειμένου μέρους ἐνεργοῦντα τήν κίνησιν».

³⁴⁶ Αντωνίου του Μεγάλου, *Παραινέσεις περί ήθους*, Φιλοκαλία, τ. Α', εκδ. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1976, κεφ. κγ.

ρέπει ο νους προς την γη και γίνεται συνακόλουθος των ορμών της φύσης. Έτσι ο αββάς Ισαάκ τον αποκαλεί «κυβερνήτη τῶν αἰσθήσεων»³⁴⁷ και αλλού λέει: «ὁ νοῦς ὁ βασιλεύς ὁ ἐξουσιάζων τῶν αἰσθήσεων»³⁴⁸.

4. Ο ρόλος του νου στη δημιουργία των παθών

«Τά πάθη εἰσιν προσβολαί, αἵτινες ἐν τοῖς πράγμασι καί ταῖς γενεαῖς τοῦ κόσμου τούτου ἐτέθησαν, καί οὐ παύονται προσβάλλουσαι, ὅσον ἐστὶν ὁ κόσμος οὗτος»³⁴⁹.

Αυτές οι «προσβολές» εισέρχονται στην ψυχή του ανθρώπου είτε με τις σωματικές αισθήσεις, είτε μέσα από την μνήμη και την φαντασία καταλήγουν στο νου. Άλλοτε αυτές οι προσβολές κινούνται «ἐν τῇ μνήμῃ σκοτεινῶς», άλλοτε «ἰσχυρῶς ἐπανίστανται» και άλλοτε «ὡς ἐξουσιάζοντες ἢ κλεψιμαίῳ τρόπῳ»³⁵⁰. Οι προσβολές, τα πάθη δηλαδή, δεν θα σταματήσουν ποτέ να πολεμούν την προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου με οποιοδήποτε τρόπο· είτε άμεσα, είτε έμμεσα. Η λύση για αυτόν τον πόλεμο θα δοθεί από τον άνθρωπο. Είναι σημαντικό αν τη στιγμή του πολέμου ο άνθρωπος βρίσκεται σε εγρήγορση ή όχι. Αν τη στιγμή της επίθεσης του εχθρού ο νους βρίσκεται σε χαλάρωση τότε σίγουρα θα νικηθεί. Αν αγρυπνεί και ασχολείται με τα νοητά και όχι με τα αισθητά τότε θα νικήσει τον εχθρό. Γι' αυτό λέει ο άγιος Ισαάκ «πρός

³⁴⁷ Λόγος ΙΘ στίχ. 30 και Λόγος ς στίχ. 196.

³⁴⁸ Λόγος ΝΘ στίχ. 29-30.

³⁴⁹ Λόγος ΝΒ, στίχ. 66-69.

³⁵⁰ Λόγος ΝΘ, στίχ. 27-28.

ὅπου ὁ νοῦς βλέπει, οὕτως δέχεται τὰ παραδείγματα»³⁵¹. Σύμφωνα με την ποσότητα και την ποιότητα των αλλοιώσεων που παθαίνει ο νους κινούνται και οι λογισμοί αυτού (του νου)³⁵².

Όταν ο νους σκοτισθεί και τυφλωθεί «ἐκ τῆς ὁράσεως καί τοῦ πλησιασμοῦ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων», τότε «εὐχερῶς ἐν τῷ ἀγῶνι ἡττᾶται»³⁵³ και αιχμαλωτίζεται από τα πάθη, παραδίδεται στη νόσο.

Όταν όμως ο νους είναι υγιής - στην φυσική του κατάσταση και «ἐνεργεῖ αὐτῷ ἢ γνῶσις»³⁵⁴ η πνευματική, η οποία γνώση του δίνει τη δυνατότητα να διακρίνει ανάμεσα στο κατά φύσιν και στο παρά φύσιν, τότε ο νους έχει την δύναμη, τον φωτισμό υπό του Αγίου Πνεύματος, και την δυνατότητα να αντισταθεί στις προσβολές, να πολεμήσει τα πάθη και να τα αποδυναμώσει.

Η αποδοχή των προσβολών των παθών ή η κατηγορηματική απόρριψη της αποδοχής των παθών, επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο, εφόσον το νουν «τόν ὄντα βασιλέα τῶν παθῶν» «τό αὐτεξούσιο τοῦ θελήματος ὁδηγεῖ καί κινεῖ»³⁵⁵.

³⁵¹ Επιστολή προς τον αββά Συμεῶνα, στίχ. 495.

³⁵² Επιστολή προς τον αββά Συμεῶνα, στίχ. 496 – 500 «ὅταν γάρ πρὸς τόν κόσμον βλέπη κατὰ τὴν παραλλαγὴν τῶν σχημάτων ἐν οἷς ἂν μετεωρίζηται, κατὰ τοσοῦτον δέχεται ἐξ αὐτῶν ὁ νοῦς τύπους καὶ ὁμοιώματα. Καί ταῦτα πρὸς τό μέτρον τοῦ πλήθους αὐτῶν καί πρὸς τὴν διαφορὰν τῆς αλλοιώσεως αὐτῶν, κινουῖσιν ἐν αὐτῷ λογισμούς».

³⁵³ Λόγος ΚΗ, στίχ. 189-91. «Πολλάκις γάρ τυφλοῦται ὁ νοῦς τοῦ ἀθλητοῦ ἐκ τῆς ὁράσεως, καί τοῦ πλησιασμοῦ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, καί εὐχερῶς ἐν τῷ ἀγῶνι ἡττᾶται, ὅταν πλησίον αὐτῶν γένηται».

³⁵⁴ Λόγος Νς, στίχ. 15-16.

³⁵⁵ Λόγος ΙΘ, στίχ. 138-139.

Για άλλη μια φορά υπογραμμίζεται το γεγονός ότι το κακό και η αμαρτία είναι η εσφαλμένη επιλογή του ανθρώπου και δεν υφίστανται οντολογικά, παρά μόνο στη θέληση του ανθρώπου³⁵⁶.

Η αμαρτία δεν πραγματοποιείται έξω από τη βούληση.

Το να επιλέξει ο άνθρωπος να είναι το είναι του, η ύπαρξή του, η προσωπικότητά του, ο βίος του υγιής ή άρρωστος έγκειται ξεκάθαρα και αποκλειστικά στην ελεύθερη προαίρεσή του. Γι' αυτό επισημαίνει ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος: «Κακόν ἔξω προαιρέσεως κείμενον καί κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν θεωρούμενον ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων ἐστὶν οὐδέν»³⁵⁷.

Ο μακαριστός Σέρβος θεολόγος Ιουστίνος Πόποβιτς προσθέτει πως η βούληση είναι ο αγωγός, μέσα από τον οποίο το κακό διοχετεύεται στον άνθρωπο και διευκρινίζει σχολιάζοντας τον στίχο του αγίου αββά, πως «η τυχόν ύπαρξη και το πραγματοποιήσιμο της αμαρτίας έξω από την βούληση θα εισήγαγε την ανθρώπινη συνείδηση στο στόμιο του μεταφυσικού τέρατος, ενός τέρατος που σημαίνει το αναγκαίο και αναπόφευκτο της αμαρτίας και του κακού. Το απαραίτητο αυτό της αμαρτίας θα είχε ως λογική αντίθεσή του το απαραίτητο του αγαθού και έτσι η προσωπικότητα θα ήταν αποκλεισμένη από την ελεύθερη σφαίρα και δομημένη στον οντολογικό και γνωσιολογικό δυαδισμό. Αλλά ο ηθικός και ελεύθερος χαρακτήρας της προσωπικότητας αποκλείει κάθε κακό

³⁵⁶ Δημ. Καλλιντέρη, *Πάθη και απάθεια κατά την διδασκαλία του αββά Ισαάκ του Σύρου*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1997, Κεφ. Β', σελ. 64.

³⁵⁷ Λόγος Λ, στίχ. 72-73

που θα ήταν έξω από την βούληση, κάθε έξω από τη βούληση αμαρτία»³⁵⁸.

5. Οι λογισμοί

Δυο είναι τα είδη των λογισμών για τον αββά Ισαάκ. Υπάρχουν οι φυσικοί λογισμοί³⁵⁹, οι κατά φύσιν, και οι εμπαιθείς λογισμοί³⁶⁰.

Οι φυσικοί λογισμοί περικλείουν μέσα τους όλους τους ειρηνικούς και σώφρονες λογισμούς³⁶¹, οι δε εμπαιθείς περιέχουν τους ακάθαρτους και κτηνώδεις³⁶². Οι εμπαιθείς λογισμοί φέρνουν ταραχή³⁶³ και σκοτίζουν το νου του ανθρώπου.

«Ὡς καιρῷ τῆς θολώσεως τῆς διανοίας» γρήγορα και εύκολα ο άνθρωπος κλίνει προς τα πάθη³⁶⁴ γιατί «ὅπου ἡ σκοτία καί ἡ πλοκή τῶν λογισμῶν καί τὰ πάθη ἐκεῖ»³⁶⁵.

Υπάρχουν επίσης λογισμοί οι οποίοι απλώς παρέρχονται στη σκέψη και δεν αναζωπυρώνουν το νου, παρά προκαλούν αμυδρή και ψυχρή κίνηση.

Υπάρχουν βέβαια και άλλοι λογισμοί οι οποίοι «ἐν ὁράσει τῆς ὕλης βυθίζοντες τὴν διάνοιαν ἀληθαργήτως»³⁶⁶. Αυτοί κινούν τον άν-

³⁵⁸ Αρχιμ. Ιουστ. Πόποβιτς, *Οδός θεογνωσίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 21992, Μέρος Α', κεφ. Β, σελ. 43.

³⁵⁹ Λόγος Γ, στίχ. 16.

³⁶⁰ Λόγος Ε, στίχ. 30.

³⁶¹ ό.π. στίχ. 36.

³⁶² ό.π. στίχ. 40.

³⁶³ Λόγος Ε, στίχ. 18 και Λόγος ΛΖ, στίχ. 197-198.

³⁶⁴ Λόγος Ε, στίχ. 95-96.

³⁶⁵ Λόγος ΝΓ, στίχ. 24.

θρωπο στην διάπραξη του πάθους. Όταν ο νους του ανθρώπου τρέφεται από αυτούς τους λογισμούς, αναζωπυρώνονται ακόμη και τα σβησμένα πάθη με την ίδια ακριβώς δύναμη που «τό ἔλαιον τρέφει τήν ἑξαψιν τοῦ λύχνου»³⁶⁷, μας πληροφορεῖ ο αββάς Ισαάκ.

Οι λογισμοί κινούνται στο νου του ανθρώπου από τέσσερις αιτίες κατά τον νηπτικό φιλόσοφο. «Πρῶτον ἐκ τοῦ θελήματος τῆς σαρκός τοῦ φυσικοῦ· δεύτερον ἐκ τῆς φαντασίας τῶν αἰσθήσεων τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, ὧνπερ ἀκούει καί βλέπει· τρίτον ἐκ τῶν προλήψεων καί ἐκ τῆς ἐκκλίσεως τῆς ψυχῆς, ὧν ἔχειν κατά νοῦν· τέταρτον ἐκ τῶν προσβολῶν τῶν δαιμόνων τῶν πολεμούντων ἡμᾶς εἰς πάντα τά πάθη»³⁶⁸.

Γι' αυτό «ἕως τοῦ θανάτου οὐ δύναται ὁ ἄνθρωπος μή ἔχειν λογισμούς καί πόλεμον»³⁶⁹.

Ο εμπαθής λογισμός γεννάει το πάθος. Για να εδραιωθεί όμως ο εμπαθής λογισμός μέσα στην ψυχή και να δημιουργήσει κάποιο πάθος, ακολουθείται μια εξελικτική πορεία. Από τα αισθητά πράγματα του κόσμου ή από την μνήμη και την φαντασία ή από την επήρεια των δαιμόνων δημιουργείται στο νου του ανθρώπου ο εμπαθής λογισμός αλλά «ή

³⁶⁶ Λόγος Λ, στίχ. 64.

³⁶⁷ ὁ.π. στίχ. 66.

³⁶⁸ Λόγος Γ, περί λογισμῶν, στίχ. 171-176.

³⁶⁹ ὁ.π. στίχ. 176-177.

προκάταρξις τοῦ λογισμοῦ τούτου οὐ δοκεῖ πάθος εἶναι»³⁷⁰. Η ὑπαρξη του λογισμοῦ δεν αποτελεί πάθος.

Ο Θεός δεν κρίνει τον άνθρωπο για την ακούσια κίνηση του λογισμοῦ³⁷¹, ούτε κι αν προς στιγμή συμφωνήσει, ούτε αν νικηθεί από τον λογισμό για μια στιγμή³⁷².

Ο λογισμός στη συνέχεια «εἰκονίζει ἐν τῷ νοῒ τὰ εἰδῶλα» των αισθητῶν πραγμάτων, «καί τήν ψυχὴν πείθει μελετῆσαι ἐν αὐτοῖς, καί πόθον ἐμποιεῖ κτήσασθαι αὐτά»³⁷³.

Ὡς ἐδῶ ο ἄνθρωπος νους δεν ἔχει καμία ευθύνη.

Η ευθύνη αρχίζει από τη στιγμή που ο ἄνθρωπος «προαιρέσει δείξει ῥοπήν νεύματος τήν συγκατάθεσιν»³⁷⁴. Η αποδοχή και η συγκατάθεση στον εμπαθή λογισμό καθιστά τον ἄνθρωπο υπεύθυνο³⁷⁵.

Η νίκη του ἀνθρώπου ή η ήττα, η απόκτηση των θησαυρῶν ή η απώλεια, η ορθή ή η εσφαλμένη αντίληψη όλων των πραγμάτων «συνίσταται ἐν τῷ λογισμῷ»³⁷⁶ γράφει ο Αββάς αλλά το χωράφι όπου θα καλλιεργήσει τον σπόρο του λογισμοῦ είναι η προαίρεση όπου αυτή θα συγκατατεθεί, στην αποδοχή της καλλιέργειας αὐτοῦ του σπόρου ή στην ἄρνηση. Όταν ο ἄνθρωπος συγκατατεθεί στον εμπαθή λογισμό θεωρώντας τον ως ωφέλιμο και τον διατηρήσει μέσα του για αρκετό χρονικό

³⁷⁰ Λόγος ζ, στίχ. 187.

³⁷¹ Λόγος ΝΔ, στίχ. 84-85.

³⁷² Λόγος ΜΗ, στίχ. 79 και Λόγος ΝΔ, στίχ. 85-86.

³⁷³ Λόγος ΝΘ, στίχ. 49-50.

³⁷⁴ Λόγος ΚΗ, στίχ. 203.

³⁷⁵ ὁ.π. στίχ. 202.

³⁷⁶ Λόγος ΚΗ στίχ. 206.

διάστημα, τότε οδηγείται στην απόκτηση του αντίστοιχου πάθους και στην παγίωσή του. Έτσι τονίζει ο νηπτικός πατέρας, πως η υπερηφάνεια είναι πάθος όχι όταν περάση ο λογισμός της από την διάνοια, ούτε αν νικηθή απ' αυτήν για λίγο ο άνθρωπος, «ἀλλὰ ἐκείνη ἡ διαμένουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ»³⁷⁷.

Με ένα νεύμα, με μια κίνηση μπορούν όλα να καταστραφούν³⁷⁸, να χάσει όλος ο άνθρωπος την ψυχοσωματική του υγεία, αρκεί μόνο να κλίνει ο λογισμός και να συγκατατεθεί με την προαίρεση. Κατά τον ίδιο τρόπο μιλάει ο άγιος Ιωάννης της Κλίμακος για αυτή την αστραπιαία έννοια που σαν αιφνίδιος κτύπος, χωρίς μεσολάβηση λόγου, εικόνας ή αργοπορίας σκέψης χωρίς ίχνος ερεθίσματος γεννά αυτομάτως τα οξύτατα πάθη στον άνθρωπο. Αχρόνως, αφθάστως ασυνδυάστως και αγνώστως, χωρίς βλέμμα, χωρίς άγγιγμα, χωρίς προσυλλογισμό και φαντασία, αστραπιαία έρχεται ο λογισμός στο εργαστήρι της διάνοιας και εμπιαθώς μολύνει την ψυχή όταν ο άνθρωπος συναινέσει. Αυτή την κατάσταση ο άγιος Σιναΐτης την ονομάζει «παραρριπισμό του νοός»³⁷⁹. Η

³⁷⁷ Λόγος ΜΗ, στίχ. 80.

³⁷⁸ Λόγος ΚΗ, στίχ. 206-208, «καί ἐν μικρῷ νεύματι γίνεται ἵνα μόνον ὁ λογισμός ἐκ τοῦ τόπου κινηθῇ καί ἐξ ἐκείνου τοῦ ὕψους εἰς γῆν κατέλθῃ».

³⁷⁹ Αγίου Ιωάννου Κλίμακος, Λόγος ΙΕ, κεφ. σγ. «χρόνου χωρίς καί λόγου καί εἰκόνας, ὁξύτερος τό πάθος τῷ πάσχοντι σημαίνειν πέφυκεν· οὐδέν τούτου ὁξύτερον ἢ ἀφανέστερον ἐν πνεύμασι εὐρίσκεται· μνημη ψιλῇ καί ἀσυνδυάστῳ ἀχρόνῳ τε καί ἀφθάστῳ παρὰ τισί· δε καί ἀγνώστῳ τήν ἑαυτοῦ παρουσίαν ἐμφαίνον ἐν τῇ ψυχῇ· εἴ τις τοίνυν τήν τοιαύτην αὐτοῦ λεπτότητα διά πένθους καταλαβεῖν ἠδυνήθη, οὗτος ἡμᾶς διδάξαι δύναται πῶς ἔστιν ὀφθαλμῷ μόνῳ ψιλῇ τε καί θέᾳ καί ἀφῇ χειρός καί μέλους ἀκροάσει, ἐκτός πάσης ἐννοίας καί λογισμοῦ πορνεύειν ψυχὴν ἐμπιαθῶς». Πρβλ. και Ιωαν. Κορναράκη, *Πατερικά βιώματα της 11ης ώρας*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 17-18. Ο σύγχρονος θεολόγος και ψυχολόγος Ι. Κορναράκης γράφει για τον παραρριπισμό του νου: «αυτό το καταπληκτικά αιφνίδιο ψυχικό κίνημα, αποτελεί μόνιμη,

έννοια του παραρριπισμού του νου οδηγεί τον άνθρωπο σε κατάσταση διαρκούς εγρήγορσης και επαγρύπνησης προς αποφυγή αιφνίδιας κλοπής του νου και αυτόματης συγκατάθεσης της προαίρεσης.

Από την παρουσία πολλών και ποικιλόμορφων λογισμών διασκορπίζεται ο νους. Αυτή η κατάσταση κατά τον αββά Ισαάκ ονομάζεται «μετεωρισμός της διάνοιας»³⁸⁰ και «ὥσπερ οὐ γεννῶνται τέκνα χωρὶς μητρός, οὕτως οὐ γεννῶνται τὰ πάθη χωρὶς τοῦ μετεωρισμοῦ τῆς διανοίας»³⁸¹ διευκρινίζει ο Αββάς με μια χαρακτηριστική παρομοίωση προκειμένου να μας καταδείξει την σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ μετεωρισμού διανοίας και παθών. Χαρακτηριστικό ιδίωμα του νου είναι το «ἄστατον»³⁸². Εύκολα και ευχάριστα ο νους χάνει την προσήλωσή του, διασκορπίζεται στον εξωτερικό κόσμο και προσκολλάται στα αισθητά πράγματα. Ακόμα πιο εύκολα το «ἄστατον» του νου τον κάνει να ρέπει από την μια κατάσταση στην άλλη. Το «ἄστατον» αποπλανά το νου από την προσήλωση στην ευχή και συνομιλία με τον Θεό. Αυτό το χαρακτηριστικό γνώρισμα ωθεί τον λογισμό να συμπράξει με τα φιλήδονα πάθη με σκοπό να διαπραχθούν νοσηρές καταστάσεις, ολέθριες για την ψυχωσωματική ανθρώπινη υπόσταση. Ο μετεωρισμός του νου είναι ο θανα-

άμεση και εξαιρετικά επικίνδυνη απειλή για το νου εκείνου όπου λυπείται και κλαίει και αγωνίζεται εναντία της νόσου της αμαρτίας μεθοδικά και αδιάλειπτα κατά την πατερική εμπειρία. Και ακριβώς η εμπειρία αυτή του “παραρριπισμού του νου” είναι ένα αφυπνιστικό και κατανυκτικό στοιχείο της πατερικής και ασκητικής προσωπικότητας.

³⁸⁰ Λόγος Β, στίχ. 215.

³⁸¹ Λόγος ΛΗ, στίχ. 49-50.

³⁸² ένθα ανωτ. Ιωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος ΚΗ, κεφ. ις. Ο Άγιος Ιωάννης παρομοιάζει το νου με «φιλομάκελλο κύνα» που περιτριγυρίζει στην αγορά με μανία αδιαφορώντας για το τι θα βρει προς βρώση, αρκεί να ικανοποιήσει τα ένστικτά του. Τον φιλομάκελλο κύνα τον ενδιαφέρει μόνο η αρπαγή κρέατος.

τηφόρος ιός που προσβάλλει την «τήρηση νοός». «Τήρηση νοός» είναι η σταθερή εκείνη κατάσταση διατήρησης του νου σε καθαρότητα και συνεχή μνήμη Θεού³⁸³. Όταν το περιεχόμενο του νου, οι λογισμοί, εγκαταλείψουν την φυσική τους κατάσταση περιφέρονται στον εξωτερικό κόσμο, κάνουν τον άνθρωπο να χάνει τον φυσικό του προσανατολισμό, να γίνεται απών εξ εαυτού και να κυνηγά έξω από την ύπαρξη του ανυπόστατα είδωλα του εαυτού του³⁸⁴.

Η διάνοια που μετεωρείται γεννά την ακηδία³⁸⁵ ενώ ο μετεωρισμός αυτής γεννιέται «ἐκ τῆς τῶν ἔργων ἀργίας καί τῆς μάταιας συντυχίας ἥ γίνεται τῆς γαστρος πεπληρωμένης»³⁸⁶. Η κοσμική σοφία αποτελεί μια άλλη πηγή του μετεωρισμού του νου³⁸⁷. Η ανθρώπινη αμαρτία ἐγκείται στον μετεωρισμό του νου. Αντίθετα – επισημαίνει ο Αββάς – η διάνοια που παύει να αναλώνεται στις χοϊκές μέριμνες και υψώνεται «ἐν τῇ ἐλπίδι τῶν μέλλοντων» λεπτύνεται και καθίσταται διαυγής³⁸⁸.

6. Σχέση νου και φαντασίας

Όταν ο νους στρέφεται προς τον κόσμο, ζαλίζεται και μετεωρίζεται κατά την παραλλαγή των σχημάτων. Όσο η διάνοια και ο νους μετεωρίζεται ακολουθώντας την παραλλαγή αυτή, τόσο ο νους διαμορφώ-

³⁸³ ό.π. Λόγος ΚΣΤ, κεφ. ν, να.

³⁸⁴ Παν. Νέλλας, *Ζώνον θεούμενον*, Εποπτεία, Αθήνα 21981, σ. 206.

³⁸⁵ Λόγος ΜΔ, στίχ. 116.

³⁸⁶ ό.π. στίχ. 117-118.

³⁸⁷ Λόγος ΛΖ, στίχ. 206.

³⁸⁸ Λόγος ΝΓ, στίχ. 6-8.

νει τα δικά του ομοιώματα και είδωλα³⁸⁹. Τα πολλά είδωλα δημιουργούν ουτοπικές παραστάσεις, μπερδεύουν και συσκοτίζουν το νου με αποτέλεσμα αυτός να χάνει την διαύγειά του, να βλέπει τα πράγματα και τις καταστάσεις διαφορετικά από ότι πραγματικά είναι³⁹⁰. Κι αυτή η δημιουργία των ψεύτικων εικόνων και των ψευδαισθήσεων είναι η ασθένεια του νου³⁹¹. Η φαντασία είναι μια θεωρία που δεν έχει πραγματική υπόσταση, που δεν έχει καμία βάση. «Όσα όμοιώματα τινά νομίζει ό νοῦς ὑπέρ αὐτῶν ποιεῖσθαι φαντασία λέγεται καί οὐκ ἀλήθεια»³⁹² επισημαίνει ο αββάς Ισαάκ. Ο άγιος Ιωάννης της Κλίμακος ορίζει την φαντασία κατά παρόμοιο τρόπο με τον αββά Ισαάκ και λέει πως: «φαντασία ἐστὶν ἀνυπόστατος θεωρία».

Το ίδιο συνέβη και στους θύραθεν φιλοσόφους επισημαίνει ο λόγιος αββάς, οι οποίοι «ἔδοξαν τῇ οἰήσει» και «διελάλησαν περί αὐτῶν ἐν οἰήσει τῇ μή καθηκούσῃ, καί τόν ἕνα Θεόν διεμέρισαν εἰς πολυθεΐαν, καί ἐλάλησαν καί συνέθεντο ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ τῶν λογισμῶν αὐτῶν, ὅπερ οὐκ ἔστι»³⁹³. Κι όλα αυτά για τα οποία μίλησαν δεν ήταν παρὰ «σκιά τοῦ

³⁸⁹ ό.π. στίχ. 496-498.

³⁹⁰ ό.π. στίχ. 715-716. «ἐκ τοῦ μή καθαρεύειν συμβαίνει τῷ νοῦ τοῦ ἰδεῖν τι ἀντ' ἄλλου».

³⁹¹ ό.π. στίχ. 718-719. «Ἡ αἰτία δε τῆς φαντασίας τῶν εἰκόνων ἐστίν ἡ ἀσθένεια τοῦ νοός, καί οὐχί ἡ καθαρότης αὐτοῦ».

³⁹² *Επιστολή προς τον αββά Συμεωνα*, στίχ. 713-715.

³⁹³ ό.π. στίχ.: 726-729, πρβλ. Μεγάλου Αθανασίου, *Κατά Ελλήνων*. Πρβλ. Α. Σιάσου, *Αίμα Σταφυλής*, εκδ. Αρμός 1998, σελ. 39-40. Ο καθηγητής Α. Σιάσος γράφει χαρακτηριστικά: «...πολλών πνευματικών μας προγόνων οι αναμετρήσεις με τα είδωλα του καιρού τους απέβησαν από τα πράγματα μνημειώδεις, σχεδόν μοναδικές. Του αγίου όμως Αθανασίου, του Αρχιεπισκόπου Αλεξανδρείας, στον τέταρτο αιώνα, η αναμέτρηση δεν περιορίστηκε στα “μέτρα του ιδίου καιρού” του. Απλώθηκε ως την αρχή του κόσμου και περιέβαλε σύνολη την ανθρωπίνη οδοιπορία έως τις ημέρες του. Σε δύο κύριες και συγγενείς πραγματείες, τον Λόγο Κατά Ελλήνων και τον Περί Ενανθρωπήσεως του Λόγου,

νοός τοῦ μεμεθυσμένου ἐν τῇ οἰήσει, καί παραπεπληγμένου ἐν τῇ ἐργασία τῶν δαιμόνων»³⁹⁴. Ἡ μεθυσμένη φαντασία, οἱ παρερμηνεῖες τῶν λόγων τους, ἡ διαπλοκὴ τῆς γνώμης τους ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν διαμόνων, γέννησε τὶς πεφθαρμένες αἰρέσεις³⁹⁵.

Διαχρονικός, καὶ επίκαιρος ὁ λόγος τοῦ νηπτικοῦ πατέρα τοῦ 6^{ου} αἰῶνα ἐκθέτει ολοζώντανα στὰ μάτια μας τὸ πλήθος τῶν εἰδώλων ποὺ ἔχτισε ὁ νους τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου καὶ τὰ στερέωσε ἡ φαντασία τῶν εἰκόνων τῶν ονείρων. Συμφώνως μετὰ τὸν ἀββὰ Ἰσαάκ συμπληρώνει ὁ Ἀ.Σιάσος ἐκθέτοντάς μας τὴν ζοφερὴ πραγματικότητα ποὺ ζεῖ ὁ σύγχρονος πολιτισμένος ἄνθρωπος: «Ἡ πνευματικὴ αγορά τῆς βιοτῆς μας γέμει ἀπὸ νέες ιδέες, ἀπὸ εἶδη καὶ γένη νεωτερισμοῦ. Ἀν τὸ νεωτερίζειν συνέστησε στὴν παλιὰ παράδοσή μας τὴν ἐσχάτη στὴν κλίμακα τῆς χλεύης, στὶς μέρες μας διάδημα ἀποτελεῖ πολὺποτμον πνευματικῆς πρωτοπορίας. Σὺμπας ὁ πλανητικὸς πολιτισμὸς συστήθηκε ἀπὸ τὰ εἶδη τοῦ νεωτερισμοῦ. Καὶ ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος τοῦ βίου μας τελεῖ ἐν συγχύσει. Ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνει ποια πράγματα τῶν πατέρων τοῦ ἔχει λόγος ἢ χρέος ζωῆς νὰ κρατήσῃ, καὶ ποῖα εἶδη νεωτερισμοῦ ἡμπορεῖ νὰ αγοράσῃ. Ἡ

σχεδιάζει καὶ ἐπιτελεῖ ἓνα μεγαλόπνοο θεολογικὸ πρόγραμμα: “νὰ ἐκθέσῃ ἐν συνόψει τὴν κατὰ Χριστὸν πίστη”. Γενὰ τὴν εὐδωσὴ ὅμως τοῦ ἐγχειρήματος κρίνει ἀπολύτως ἀναγκαῖο νὰ προτάξῃ “κάποιον σύντομο ἐλεγχὸ τῆς εἰδωλολατρείας”. ὁ ἅγιος φρονεῖ ἐν Κυρίῳ ὅτι γιὰ νὰ λάμψῃ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖται προηγουμένως νὰ ἐλεγχθῇ ἡ ἀμάθεια, νὰ λυθοῦν οἱ σκιεῖς τῶν εἰδώλων καὶ τῆς πλάνης... Ἡ ἐρμηνεία τῶν εἰδώλων, ἡ ἀρχαιολογία τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς πλάνης, σχεδιάζεται ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον καὶ λειτουργεῖ στὶς δύο πραγματεῖες τοῦ με τέτοια σπάνια συνοχή καὶ συνέχεια ἐπιχειρημάτων, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ μιὰ ἀρτιώτατη εὐοειδῆ ἐξηγητικὴ, γιὰ μιὰ ἐξηγητικὴ ποὺ ἀνάγει εἰς τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος ἀρχῆς τὴν ἀτελεύτητὴν πληθὺ τῶν παντοίων εἰδώλων, ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὅλων τῶν λαῶν, ὅλων τῶν πολιτισμῶν».

³⁹⁴ Ὁ.π. στίχ. 846-847.

³⁹⁵ Ὁ.π. στίχ. 840.

σύγχυση επιτείνεται, αφού στο μεταξύ αυτόκλητοι πολλοί και αυτοπαθείς ευφημιστές φωνάσκουμε για την δική μας ο καθείς πραμάτεια και υποβάλλουμε κλίμα συναγωνισμού αγοραίου, υποβαθμίζοντας μέχρι εξουθενώσεως τον συναγωνιστή»³⁹⁶.

Οι πλάνοι και αδαείς αιρεσιάρχες όλη αυτή την φαντασία της παραφροσύνης των λογισμών την ονόμασαν «θεωρία των φύσεων»³⁹⁷, συνεχίζει ο νηπτικός πατέρας.

Η φαντασία είναι αυτή που διαστρέφει όλη την πνευματική ζωή και οδηγεί τον άνθρωπο στην αυτοθέωση. Οι λογισμοί διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο στην πνευματική κατάσταση του ανθρώπου, επόμενο είναι οι λογισμοί που συνδέονται με την δαιμονική φαντασία να διαστρέφουν όλη την σκέψη και συμπεριφορά του ανθρώπου. «Οι άγιοι Πατέρες διδάσκουν ότι η φαντασία είναι μια φυσική ενέργεια της ψυχής η οποία μετά την πτώση υποδουλώθηκε σε εικόνες ή εσφαλμένες ιδέες που προκαλούν σοβαρά προβλήματα στον ψυχοσωματικό οργανισμό του ανθρώπου. Έτσι μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι τα λεγόμενα ψυχολογικά

³⁹⁶ Βλ. Α. Σιάσου, *Αίμα σταφυλής*, εκδ. Αρμός, Θεσσαλονίκη 1998, Α', σελ.: 38.

³⁹⁷ *Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα*, στίχ. 732. πρβλ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και αγ. Βλασίου Ιεροθέου, *Θεραπευτική αγωγή*, ε' έκδοση, Ι. Μ. Γενέθλιον της Θεοτόκου, σελ. 146. «Όποιος θέλει νά θεραπεύση τά πάθη του, δηλαδή όποιος θέλει νά μεταμορφώση τά πάθη του, νά τά στρέψη στόν Θεό καί νά θεραπευθῇ ἐσωτερικά, εἶναι ἀνάγκη νά ἀπαλλαγῇ ἀπό τήν φαντασία. Διότι γιά τήν πραγματοποίηση κάθε ἀμαρτίας παίζει σπουδαίο ρόλο τό φανταστικό. Ἡ φαντασία μορφώνει μέσα στόν ἄνθρωπο τό εἶδωλο τοῦ προσώπου ἢ τοῦ πράγματος καί στήν συνέχεια παρακινεῖ τήν ἡδονή νά αἰχμαλωτίσῃ τόν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί ἐκεῖνος αἰχμαλωτιζόμενος διαπράττει τήν ἀμαρτία. Γι' αὐτό πρέπει νά μελετήσουμε τήν μεγάλη σημασία τῆς φαντασίας γιά τήν ἀμαρτωλή ζωή, ἀλλά καί τήν μεγάλη σημασία τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν φαντασία γιά νά βαδίσῃ ὁ ἄνθρωπος τήν ἐν Χριστῷ ζωή». Ἡ φαντασία εἶναι ἡ γέφυρα δια τῆς ὁποίας κοινωνοῦν οἱ δαίμονες με τόν νοῦ, πετυχαίνοντας ἔτσι τήν αμαύρωση τῆς φυσικῆς του κατάστασης.

προβλήματα είναι όλα αποτέλεσμα υπονοιών, λογισμών, σκέψεων, που όλα αυτά ενεργούνται μέσα στο εύκρατο κλίμα της φαντασίας. Ο άνθρωπος όσο είναι ασθενής πνευματικά τόσο και διακατέχεται από πολλές εικόνες που προσφέρει το φανταστικό της ψυχής. Η πνευματική υγεία φαίνεται στην κατά το δυνατόν εκμηδένιση της φαντασίας»³⁹⁸.

Ο άγιος Ισαάκ απαλλαγμένος παντελώς – με την χάρη του Θεού αλλά και την συνεργεία την δική του – από όλες τις απατηλές εικόνες και τους τύπους που δημιουργεί η φαντασία βεβαιώνει πως η αληθινή θεωρία των φύσεων αισθητών και αναισθήτων είναι αυτή η οποία έγινε «ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Χριστοῦ», «ἥν ἐδίδαξε καὶ ἔδειξε τοῖς ἀνθρώποις», «ἐν πρώτοις ἐποίησεν ἀνακαινισμόν ἐν τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ πάση τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ», «ἔτρεψε καὶ ἔδωκε αὐτῇ, (στην ἀνθρώπινη φύση) τὴν πρώτη ἐλευθερία καὶ κατέτριψεν ἡμῖν ὁδὸν ἐν ἑαυτῷ τοῦ διαβῆναι ἐν ταῖς ζωοποιοῖς αὐτοῦ ἐντολαῖς πρὸς τὴν ἀλήθεια»³⁹⁹. Τότε μόνο η φύση είναι ικανή να γίνει θεωρητική της αληθινῆς θεωρίας και όχι της φανταστικῆς, όταν ο άνθρωπος με την υπομονή, την εργασία και τον κόπο της εκτίναξης των παθῶν ξεριζώνει τον παλαιό άνθρωπο, με ὅλη τη βλάβη που ἔχει υποστεί η πεπτωκυῖα προσωπικότητά του, ὅπως ακριβῶς «ἀποδύεται τὸ βρέφος τὸ εὐθυγενές τὸ τῆς μήτρας ἔνδυμα»⁴⁰⁰. Τότε ο νους είναι ικανός να ἀναγεννηθεῖ και να δεχθεῖ «τὴν θεωρίαν τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ», ὄντας ἀνακαινισμένος. Εἶναι αὐτὴ ἡ υγεία, ἡ καθαρότητα

³⁹⁸ ἐνθ. ἀνωτ. Ιερ. Βλάχου, *Ψυχικὴ ἀσθένεια καὶ υγεία*, σελ. 78.

³⁹⁹ ὁ.π. στίχ. 735-740.

⁴⁰⁰ ὁ.π. στίχ. 744 καὶ Λόγος ΙΘ, στίχ. 239-240.

για την οποία μιλάει ο Απόστολος των Εθνών η οποία αναφέρεται στο νου, στην καρδιά, στην ψυχή, στο σώμα, στον όλο άνθρωπο⁴⁰¹.

7. Η καθαρότητα του νου

Με τη συνεχή ανακαίνιση, μεταμόρφωση του εαυτού του που κατορθώνει με τις εν χάριτι ασκήσεις, ο άνθρωπος διώχνει βαθμιαία τις αμαρτίες και τα πάθη απ' όλο το είναι του και έτσι θεραπεύεται από τις θανατηφόρες αρρώστιες καθιστώντας τον εαυτό του υγιή. Όταν κάνουμε λόγο για κάθαρση του ανθρώπου από τα πάθη πρωτίστως αναφερόμαστε στο νου το κύριο όργανο της γνώσης⁴⁰² που έχει ιδιαίτερη ανάγκη θεραπείας, γιατί «ἐάν μή ὁ νοῦς ὑγιής ἢ ἐν τῇ φύσει, οὐκ ἐνεργεῖ αὐτῷ ἡ γνῶσις»⁴⁰³.

Όπως ακριβώς η νόσος, ο μολυσμένος ιός των παθών ελλοχεύει και μολύνει όλα τα στοιχεία που συστήνουν τον άνθρωπο, έτσι και η κάθαρση – υγεία διεισδύει σ' όλο το είναι του ανθρώπου. Γι' αυτό ο αββάς Ισαάκ δίνει τους διευκρινιστικούς ορισμούς για κάθε συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης: «Ἡ κάθαρσις τοῦ σώματός ἐστιν ὁσιότης ἐκ τοῦ μολυσμοῦ τῆς σαρκός. Ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς ἐστιν ἡ ἐλευθερία τῶν

⁴⁰¹ Ματθ. 5,8.

⁴⁰² ἐνθα ανωτ. αρχιμ. Ι. Πόποβιτς, σελ. 13, πρβλ. Ι. Κορναράκη, *Στοιχεία νηπτικής ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 13.

⁴⁰³ Λόγος Νς στίχ. 15.

κρυπτῶν παθῶν, τῶν ἐν τῇ διανοίᾳ συνισταμένων. Ἡ κάθαρσις δέ τοῦ νοός ἐστὶν ἐν τῇ τῶν μυστηρίων ἀποκαλύψει»⁴⁰⁴.

Θέτοντας το ἐρώτημα τι εἶναι καθαρότητα του νου, ο φωταυγής λύχνος της ερήμου απαντά πως: ἡ καθαρότητα του νου εἶναι ο φωτισμός «ἐν τοῖς θείοις, μετὰ τὴν προᾶξιν τῶν ἀρετῶν»⁴⁰⁵. Σαφέστατα ξεκαθαρίζει ο ἅγιος αββάς πως ἡ καθαρότητα του νου εἶναι καρπός της ἀσκήσεως των ἀρετῶν. Ο νους καθαρίζεται μέσα ἀπὸ τις νηστείες, τις ἀγρυπνίες, τὴν ἐγκράτεια, τὴν ἡσυχία, τὴν γνήσια φιλανθρωπία – αὐτὴ που το πρόσωπο του Θεοῦ οράται στο πρόσωπο ὄχι μόνο του πλησίον, ἀλλὰ κυρίως στο πρόσωπο του ἐχθροῦ – τὴν ἐλεημοσύνη, τὴν ταπείνωση, τὴν ἀπλότητα, τὴν ἀκτημοσύνη, τὴν ἐλεύθερη, ἀνυπόκριτη καὶ ἀνευ ὀρων προσφορά ἀγάπης καὶ αὐταπάρνησης. Ἡ κάθαρση του νου δὲν εἶναι μιὰ πράξη διαλεκτική, διανοητική, θεωρητική, ἀλλὰ εἶναι πράξη της ἐν χάριτι ἐμπειρίας καὶ ἐξ ολοκλήρου ἠθικῆς⁴⁰⁶.

Ἡ καθαρότητα του νου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα της ἐλεύθερης ἀσκήσεως στὴν ἀρετὴ ὄχι διανοητικὴ καὶ στοχαστικὴ προσπάθεια. Με τὴν πράξη των ἀρετῶν ο νους γίνεται καθαρὸς, διαυγής καὶ διορατικὸς. Ἡ ἐργασία των ἀρετῶν ἀυξάνει τὴν Χάρη στὸν ἄνθρωπο, καὶ ἡ παρουσία της θείας Χάρης καθαρίζει τὸ νου ἀπὸ τους πονηροὺς λογισμοὺς⁴⁰⁷. Ὄταν

⁴⁰⁴ Λόγος ΑΒ, στίχ. 92-95.

⁴⁰⁵ Λόγος Γ, στίχ. 162-163. «Αὕτη ἐστὶν ἡ καθαρότης τοῦ νοῦ· διύλισμός ἐν θείοις γινόμενος μετὰ τὴν προᾶξιν τῶν ἀρετῶν».

⁴⁰⁶ ἐνθα ἀνωτ. ἀρχιμ. Ι. Πόποβιτς, *Ὁδὸς θεογνωσίας*, σελ. 205.

⁴⁰⁷ Λόγος ΕΒ, στίχ. 162-166 «Νοὺς ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὰς πράξεις τῶν ἀρετῶν καὶ τῇ γνώσει πλησιάσας ὀλίγον αἰσθάνεται ἐκ τοῦ μέρους τοῦ κακοῦ καὶ ἀνοήτου τῆς ψυχῆς».

αυτή η θεία χάρη πλησιάζει και περιλούζει τον ανθρώπινο νου, τότε ο άνθρωπος δέχεται την «αλλοίωσιν» του είναι του⁴⁰⁸. «Λοιπόν τήν αλλοίωσιν τῆς διανοίας θέλει ὁ Θεός. Καί ἐν διανοίᾳ βλετιούμεθα, καί ἐν διανοίᾳ ἀχρειούμεθα»⁴⁰⁹ επισημαίνει ο Αββάς. Το αν ο άνθρωπος επιλέξει να εντάξει τη ζωή του στην κατά φύσιν ή στην παρὰ φύσιν κατάσταση αυτό εξαρτάται από το πού θα στρέψει την διάνοια στο δρόμο της αρετής ή της κακίας. Η εγκατάλειψη της παρὰ φύσιν κατάστασης δεν είναι τίποτα άλλο από την εγκατάλειψη των παθών που σημαίνει μια νέα προσαρμογή του νου. Αυτή η νέα προσαρμογή του νου είναι η μετάνοια, η μεταβολή του τρόπου σκέψης, η νεά τοποθέτηση του νου και της σκέψης, η διαρκής έξοδος από οτιδήποτε είναι παρὰ φύσιν. Η μετάνοια δεν είναι μια προσωρινή βαθμίδα ούτε ένας σταθμός. Είναι μια κατάσταση η οποία διαρκεί πάντοτε είναι μια διαρκής θέση εκείνων οι οποίοι ποθούν αληθινά την ένωση με τον Θεό. Η μετάνοια είναι ατέρμονη και ακολουθεί τον άνθρωπο μέχρι την τελευταία του πνοή. «Προσῆκει γὰρ αὕτη – λέει ο ἅγιος Ισαάκ – πᾶσιν, ἁμαρτωλοῖς καί δικαίοις πάντοτε, τοῖς βουλομένοις σωτηρίας τυχεῖν. Καί οὐδεὶς ἔστιν ὅρος τελειώσεως, ὅτι ἡ τελειότης καί τῶν τελείων, ὄντως ἀτέλεστος. Διά τοῦτο ἡ μετάνοια, οὔτε καιροῖς οὔτε πράξεσι περιορίζεται ἕως θανάτου»⁴¹⁰. Η ψυχή η οποία δεν κινείται υπό της μετάνοιας είναι ξένη προς την Θεία Χάρη δηλαδή είναι πνευματικά νεκρή.

⁴⁰⁸ Λόγος ΙΖ, στίχ. 106.

⁴⁰⁹ Λόγος Ξ, στίχ. 125-126.

⁴¹⁰ Λόγος Κ, στίχ. 123-124.

«Ὁ δὲ καταξιωθείς ὑπὸ τῆς χάριτος μαθεῖν, χάριν ποιάς ἐλπίδος ἀνθίστανται οἱ ἀγωνισταί τῷ ὕπνῳ καὶ ἐκβιάζουσιν τὴν φύσιν» μας πληροφορεῖ. Οἱ ἀρετές εἶναι οἱ «πτέρυγες τοῦ νοός»⁴¹¹, οἱ οποίες υψώνουν το νοῦ πρὸς τὰ οὐράνια καὶ αἰώνια πράγματα. Τῶν ἀρετῶν τὰ πτερύγια δυναμώνουν το νοῦ πρὸς τὴν θεία ἀνώση, καλλιεργώντας τὴν ἀποχή ἀπὸ τὸ γήινο φρόνημα. Ἡ ἐργασία τῶν ἀρετῶν ἀλλὰ καὶ ἡ φυλακὴ αὐτῶν, λεπτύνουν το νοῦ καὶ τοῦ παρέχουν τὴν καθαρὴ ὄραση⁴¹². Ἡ καθαρὴ ὄραση με τὴν σειρὰ τῆς γεννὰ θερμοῦς λογισμοῦς, ἡ θερμὴ φέρνει τὰ δάκρυα. Αὐτῆς τῆς ποιότητος τὰ δάκρυα ποτίζουν τὸ χωράφι τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖο ὥριμο πια δέχεται τὴν εἰρήνη τῶν λογισμῶν ὡς καρπὸ ὁ ὁποῖος θὰ ἀνθοφορήσῃ τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ. Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν πολύμοχθη κλιμακωτὴ πορεία καὶ μ' αὐτὴ τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ βλέπει τὰ μυστήρια καὶ τὶς θείες ἀποκαλύψεις⁴¹³. Ἀγγίζει τὴν ὑπὲρ φύσιν κατάστασι.

Γι' αὐτὸ βεβαιώνει ὁ ἀββὰς Ἰσαάκ πὼς ὁ καθαρὸς νοῦς ποῦ εἶναι θεωρητικὸς τῶν κρυπτῶν μυστηρίων ὅταν παραμένει στὴν υγιή τοῦ φυσικῆς κατάστασι, «θεωρεῖ ἀρτίως τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ»⁴¹⁴ καὶ οὔτε χρειάζεται νὰ ψάχνει, νὰ ρωτᾷ, νὰ ἀγωνιᾷ καὶ νὰ ἐρευνᾷ ἀλλὰ ἀπολαμβάνει τὴν ἡδονὴ καὶ ἀπόλαυσι τῶν μυστηρίων «τοῦ κόσμου τοῦ καινοῦ». Σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς βρίσκεται εἰρηνικὸς καὶ ε-

⁴¹¹ Λόγος ζ, στίχ. 253.

⁴¹² ὁ.π. στίχ. 4-5.

⁴¹³ Λόγος ΙΕ, στίχ. 59-61 «διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ νοῦ ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τό βλέπειν τὰ μυστήρια, διότι ἡ καθαρότης ἐν τῇ ἀπὸ τῶν πολέμων εἰρήνῃ κεκρυμμένη ἐστί. Μετὰ δὲ ταῦτα φθάνει ὁ νοῦς ἰδεῖν ἀποκαλύψεις καὶ σημεία».

⁴¹⁴ Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀββὰ Συμεῶνα, στίχ. 485.

λεύθερος. Χωρίς την καθαρότητα του νου όλοι οι σωματικοί κόποι και όλοι οι ασκητικοί αγώνες είναι χωρίς αποτέλεσμα. Γράφει με τον κεχαριτωμένο και παραστατικό λόγο του ο νηπτικός πατέρας: «Οί σωματικοί κόποι, ἄνευ τῆς τοῦ νοῦ καθαρότητος, ὡς ἄτεκνος μήτρα καί μασθοί κατάρηροι, τῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει προσεγγίσει οὐ δύνανται· τό μὲν γάρ σῶμα κατάκοπον ποιοῦσιν, ἐκριζοῦν δέ τὰ πάθη ἐκ τοῦ νοός οὐ φροντίζουσιν, διά τοῦτο θεριοῦσιν οὐδέν»⁴¹⁵. Η καθαρότητα του νου διαφυλάττεται με τη νήψη, με τον σωματικό κόπο, την μελέτη των θείων γραφών⁴¹⁶, και την αδιάλειπτη προσευχή⁴¹⁷. Τονίζει ο άγιος πως ο άνθρωπος μπορεί να παρατηρεί τον εαυτό του και να μαθαίνει τις αλλοιώσεις της διάνοιας «ἐάν νήφη»⁴¹⁸. Η νήψη είναι αυτή που καθιστά τον άνθρωπο προσεκτικό και διακριτικό «Ἐν νήψει μεγάλη»⁴¹⁹, διατηρεί ο άνθρωπος καθαρό και το σώμα και τους λογισμούς. Η νήψη δε, αποτελεί ευκαιρία διατήρησης του νου «ἐν τῇ εὐχῇ»⁴²⁰. Με την προσευχή ο νους λεπτύνεται, γίνεται διαυγής και καθαρίζεται από τα πάθη⁴²¹. Η αδιάλειπτη προσευχή μαζί με τη νήψη επίσης εγκατασπεύρουν την σοφία στον άνθρωπο «τὴν διαιροῦσαν τὴν ἀλήθειαν ἐκ τοῦ νόθου»⁴²². Γι' αυτό επιβεβαιώνει ο πρᾶος και σοφός νηπτικός πως «ἐν προσευχαῖς πολλαῖς καί ἐργασίᾳ καί φυλακῇ καί πόθῳ

⁴¹⁵ Λόγος ζ, στίχ. 23-26.

⁴¹⁶ ό.π., στίχ. 209 και Λόγος ΝΘ, στίχ. 77-78.

⁴¹⁷ Λόγος ζ, στίχ. 212 και στίχ. 214-216.

⁴¹⁸ Λόγος Ξ, στίχ. 4-7. «Αἱ δοκιμασίαι αἱ μετ' αὐτοῦ καθ' ἐκάστην ἡμέραν, μάλιστα δύνανται σοφίσει αὐτόν ταῦτα, ἐάν νήφη, ἵνα καί παρατηρήσῃται ἑαυτόν ἐν τῷ νῷ καί μάθῃ πόσῃν ἀλλοίωσιν ὑποδέχεται ἡ διάνοια καθ' ἐκάστην ἡμέραν».

⁴¹⁹ ό.π. στίχ. 171-172.

⁴²⁰ ό.π. στίχ. 175.

⁴²¹ Λόγος ΚΔ, στίχ. 15.

⁴²² Λόγος Μς στίχ. 32.

ἀπαύστῳ τό ἀγαθόν διακρίνεται, ἐν συνεχέσι δάκρυσι και ταπεινώσει καί οὐρανίῳ ἀντιλήψει»⁴²³. Αντιπαραθέτει δε τους λογισμούς της υπερηφανείας που σαρώνουν «πᾶν ἀγαθόν» ακόμα και την βοήθεια του Θεού. Η προσευχή όμως έχει την δύναμη να σαρώσει αυτούς⁴²⁴, (τους υπερήφανους). Επίσης, η μνήμη του θανάτου αποδεικνύει περίτρανα κάθε στιγμή τα μάταια «φιασίδια» και είδωλα του σύγχρονου κόσμου. Όταν ο άνθρωπος σταθεί έστω για λίγο στο μόνο σίγουρο γεγονός που θα του συμβεί, στο θάνατο, τότε θα κατανοήσει την ματαιότητα της αγωνίας του να κατακτήσει ο,τιδήποτε υλικό, εφήμερο και κίβδηλο. Θα κατανοήσει την ανοησία του να υπερισχύσει εναντίον του άλλου εξουδετερώνοντάς τον. Αυτή η αρρωστημένη αγωνία για τα μάταια του κόσμου τούτου είναι που διασκορπίζει το νου και δημιουργεί ποικίλλες ασθένειες στον άνθρωπο. Εν αντιθέσει, η ελπίδα των μελλόντων «ταῦτα συνάγουσιν τόν νοῦν καί οὐκ ἀφιοῦσιν αὐτόν ῥέμβεσθαι»⁴²⁵, επισημαίνει ο αββάς Ισαάκ.

Γι' αυτό τονίζει ιδιαίτερα και επανειλημμένα ο άγιος πως ο μετεωρισμός του νου θεραπεύεται μόνο με την «ἀδολεσχία τῆς ἐπιγνώσεως τῆς πνευματικῆς»⁴²⁶. Άλλωστε ο άνθρωπος που απέκτησε νου νηφάλιο, αυτός έχει αληθή επίγνωση της καινῆς ζωῆς⁴²⁷.

Ο σύγχρονος άνθρωπος του κάλπικου χρυσού, της απατηλῆς πολυτέλειας και του σύγχρονου ειδωλοποιημένου κόσμου, έχει χρέος χάριν

⁴²³ ό.π. στίχ. 33-35.

⁴²⁴ ό.π. στίχ. 36-37.

⁴²⁵ Λόγος ΚΔ, στίχ. 4-5.

⁴²⁶ ό.π. στίχ. 16-17.

⁴²⁷ Λόγος ΙΖ, στίχ. 79-80.

της σωτηρίας του ίδιου του εαυτού, για την υγεία της προσωπικότητάς του, να ακούσει την παρακλητική προσαγή του αββά Ισαάκ: «Αγάπησον ἐν ὑπομονῇ τὴν πτωχείαν, ἵνα συναχθῇ ὁ νοῦς σου ἐκ τοῦ μετεωρισμοῦ»⁴²⁸ ἔτσι ὥστε να φωτιστεῖ καί ν' ἀρχίζει να διακρίνει το ὄφελος της «πτωχείας» και την ζημία της τρυφής.

Εκτός ἀπὸ την υπομονή στην πτώχεια το «ἐν τῇ ἡσυχίᾳ πολιτεύεσθαι»⁴²⁹ συνάγει το νου, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι που ζουν μέσα στην οχλαγωγὴ της σύγχρονης Βαβυλωνίας «οὐ δύναται καθαρθῆναι τὴν διάνοιαν διὰ τὴν πολλὴν τῆς κακίας ἐπίγνωσιν»⁴³⁰. Οἱ ἄνθρωποι που ζουν στην ἡσυχία αὐτοὶ «διάγουσι ὑποκάτωθεν τοῦ βραχίονος τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου»⁴³¹.

«Ὀλίγοι δέ εἰσιν οἱ δυνάμενοι ὑποστρέψαι εἰς τὴν πρώτην καθαρότητα τῆς διανοίας»⁴³² διευκρινίζει ο αββάς Ισαάκ αὐτοὶ οἱ «ολίγοι» ἀγωνιστές οἱ ὁποῖοι πληροῦν τις προϋποθέσεις της ἀπόκτησης της καθαρότητας.

8. Ἡ καρδιά του ἀνθρώπου

Τι εἶναι ἡ καρδιά κατὰ τον αββά Ισαάκ; Ο ἅγιος δίνει τον ὀρισμό. Ἡ καρδιά εἶναι ἡ ρίζα ἡ ὁποία περιέχει καὶ κρατᾷ «τάς ἔνδον

⁴²⁸ Λόγος Δ, στίχ. 85-86.

⁴²⁹ Λόγος ΙΑ, στίχ. 1.

⁴³⁰ Λόγος Γ, στίχ. 228-230.

⁴³¹ Λόγος Ξ, στίχ. 177.

⁴³² ὁ.π. στίχ. 230-231.

αισθήσεις»⁴³³, και αν η ρίζα είναι άγια, και όλοι οι κλάδοι είναι άγιοι. Εάν η καρδιά είναι καθαρή, τότε όλες οι αισθήσεις είναι καθαρές⁴³⁴. Τότε μόνο ο άνθρωπος μέσα σ' αυτή την καθαρότητα «ἐθίζεται ἐν τοῖς μυστηρίοις τοῦ Πνεύματος καί ἐν ταῖς ἀποκαλύψεσι τῆς γνώσεως». Με την ίδια έννοια ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει ότι η καρδιά είναι ο ηγεμόνας όλης της υπάρξεως· εκεί είναι ο νους και όλοι οι λογισμοί της ψυχής⁴³⁵. Στην ορθόδοξη πατερική διδασκαλία και παράδοση οι όροι καρδιά και νους ως ουσίες ταυτίζονται ή συχνά εναλλάσσονται. Ο Άγιος της Θεσσαλονίκης γράφει πως: «ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἐνδότατο σῶμα τοῦ σώματος δηλαδή ή καρδιά»⁴³⁶. Η καρδιά είναι το κέντρο του πνευματικού κόσμου και μαζί με το νου αποτελούν τις κυριότερες δυνάμεις της ανθρώπινης προσωπικότητας. Ο νους και η καρδιά είναι οι δύο κυριότερες δυνάμεις της προσωπικότητας του ανθρώπου που βρίσκονται σε αδιάσπαστη ενότητα⁴³⁷.

⁴³³Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στιχ. 195, «Ἡ καρδιά ἐστὶν ἡ περιέχουσα καὶ κρατοῦσα τὰς ἑνδον αἰσθήσεις».

⁴³⁴ ό.π. στιχ. 196-197 «ἡγουν ἐάν καθαρθῇ ἡ καρδιά, δηλον ὅτι καὶ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις καθαίρονται»

⁴³⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ των ἱερῶς ἡσυχάζοντων*, 1,2,3, στο: Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα, επ. Π.Χρήστου, τομ. Α', σελ.396

⁴³⁶ ό.π. σελ. 282. πρβλ. Ι. Ρωμανίδου, *Πατερική Θεολογία*, εκδ. Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 19-21, και Μητροπολίτου Ιερ. Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία* σελ. 114.

⁴³⁷ Αρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Περί προσευχής*, Έσσεξ Αγγλίας 1994, σ. 168. Ο αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος επισημαίνει την ένωση του νου με την καρδιά: «Ἐν τῇ προσευχῇ ἡμῶν ἀγωνιζόμεθα νά παρασταθῶμεν ἐν τῇ ἐνότητι καὶ όλότητι τοῦ εἶναι ἡμῶν, πρωτίστως ἐν τῇ ἐνώσει τοῦ νοός μετὰ τῆς καρδιάς. Διά τήν ἐπίτευξιν τῆς μακαρίας ταύτης ἐνώσεως τῶν δύο κυριοτέρων δυνάμεων τῆς προσωπικότητας ἡμῶν εἰς οὐδέν τεχνητόν μέσον (ψυχοτεχνικόν) καταφεύγομεν».

Σε πολλά χωρία της Αγίας Γραφής και των Αγίων Πατέρων υπάρχει η ταύτιση μεταξύ νου και καρδιάς ή εναλλάσσονται: «ἀγαπήσεις Κύριον τόν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδιάς σου...καί ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καί ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου» (Ματθ. 22, 37) «Μακάριοι οἱ καθαροί τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοί τόν Θεόν ὁψονται», λέγει ο Κύριος (Ματθ. 5, 8). Ο Απόστολος Παῦλος γράφει ὅτι στην καρδιά γίνεται ο φωτισμός του Θεοῦ: «ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρός φωτισμόν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Β' Κορινθ. 4, 6) καὶ αλλοῦ λέει: «ἵνα ὁ Θεός τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατήρ τῆς δόξης, δώσῃ ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς τῆς καρδιάς ὑμῶν.....» (Εφεσ. 1, 17-18).

Ο αββάς Ισαάκ ἐξηγεῖ πῶς ἡ πολιτεία τῆς διανοίας εἶναι τὸ ἔργο τῆς καρδιάς. Αὐτό τὸ ἔργο τῆς καρδιάς – ἐπεξηγεῖ ὁ ἅγιος Ισαάκ – ἐγκτεῖται στην ἀδιάλειπτη καρδιακὴ προσευχή, στην ἀπαυστη ἐγνοία τῆς φροντίδας τοῦ ἑσῶ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ὥρα τῆς μέλλουσας κρίσης, στον ἀδιάλειπτο ἀγῶνα τῆς προφύλαξης ἀπὸ τὰ πάθη καὶ ἀκόμη «ἡ ἐννοία τῆς προνοίας καὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ὁμοῦ γινομένης ἰδικῶς καὶ ὀλικῶς»⁴³⁸. Μέσω αὐτοῦ τοῦ ἔργου λεπτύνεται ἡ καρδιά καὶ αὐτό τὸ ἔργο ὀνομάζει ὁ αββάς Ισαάκ πολιτεία τῆς διανοίας⁴³⁹. Ὅσο καταδύουμε τὴν προσοχή μας βαθιά στην καρδιά, ὅσο ἐμβαθύνουμε στην αὐξηση τῆς ἀναγνώρισης τῆς αμαρτωλότητάς μας, τόσο βρίσκουμε

⁴³⁸ Λόγος ΛΒ, στιχ. 23-30

⁴³⁹ ὁ.π. στιχ. 30

τα απόκρυφα της καρδιάς. Η αναγνώριση της αμαρτωλότητας-ασθένειας φέρνει τη μετάνοια, με την μετάνοια κατέρχεται η βασιλεία των Ουρανών στην καρδιά και έτσι μεταβάλλεται η σκληρή καρδιά, σε Παράδεισο και καρδιακό ουρανό. Μετάνοια δεν είναι τίποτε άλλο από την μεταστροφή του κακώς αλλοιωμένου νου σε ανακαινισμένου. Η μετάνοια είναι αυτή που επιφέρει την καλή αλλοίωση στο νου⁴⁴⁰. Η αδιάλειπτη ευχή επαναφέρει το νου στην καρδιά, δηλαδή την ενέργεια στην ουσία. Επαναφέροντας - όχι αβασάνιστα, άκοπα και άχρονα - το νου στην καρδιά, (ο άνθρωπος) μπορεί να σκέφτεται ή να μιλά ή να κάνει διάφορες πράξεις ταυτόχρονα, όμως η καρδιά προσεύχεται, καθαιρείται, λεπτύνεται, εκλαμπρύνεται, υγιαίνει. Έτσι λειτουργεί η καρδιακή προσευχή «κρυπτῶς» στη ρίζα της ανθρώπινης υπόστασης. Γι'αυτό λέει ο μέγας καρδιογνώστης της ερήμου πως «ἐάν ἐσθίῃ καὶ ἐάν πίνη, καὶ ἐάν κοιμᾶται καὶ ἐάν τι πράττῃ, καὶ ὡς ἐν βαθεῖ ὕπνῳ, αἱ εὐωδίαὶ καὶ οἱ ἀτμοὶ τῆς προσευχῆς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀναδίδονται ἄνευ κόπου»⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ Α.Ι.Β., *Μια βραδυά στην Ἐρημο του Αγίου Ὁρους*, Ι έκδοση, σελ. 58-59 και σελ 62, «Όλα τα γεγονότα, όλες οι εντυπώσεις της ημέρας και οι ασχολίες του νου περνούν στο βάθος της καρδιάς, στο υποσυνείδητο. Συνήθως λοιπόν, με ό,τι ασχολείται την ημέρα ο άνθρωπος, με αυτά ασχολείται και η καρδιά το βράδυ, όταν ησυχάζει ο νους και οι ανθρώπινες δυνάμεις αναπαύονται. Και αυτό φαίνεται καθαρά από τα όνειρα που βλέπουμε. Ως επί το πλείστον οι φανταστικές παραστάσεις του ύπνου (τα όνειρα) είναι απηχήσεις της καθημερινής σκέψης. Οι πονηρές ασχολίες και οι πονηρές σκέψεις της ημέρας δημιουργούν πονηρά όνειρα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα αγαθά έργα. Ο άνθρωπος του Θεού όλη τη μέρα σκέπτεται με την «ευχή» του Θεού. Η μνήμη του Θεού με την επανάληψη της «ευχής» είναι το εντρύφημά του. Και όλα τ' άλλα έργα του είτε τρώγει, είτε πίνει, τα κάνει για τη δόξα του Θεού σύμφωνα με τον αποστολικό λόγο. Άρα είναι φυσικό και τις λίγες ώρες της νυκτερινής αναπαύσεως η καρδιά του να σκέπτεται και να προσεύχεται στο Θεό. Αυτή η καρδιά αγρυπνεί».

⁴⁴¹ Λόγος ΚΖ, στιχ. 667-669

Ο πατέρας της ερήμου ωστόσο διακρίνει την καθαρότητα του νου από την καθαρότητα της καρδιάς. Ο νους ως ταχυπετές όρνεον εύκολα τρέχει ὧδε κακεῖσε, με αποτέλεσμα «ὥσπερ γάρ ταχέως καθαίρεται, οὕτως και ταχέως μολύνεται». Αντίθετα, η καρδιά καθαρίζεται «διά πολλῶν θλίψεων και στερήσεων και μακρυσμοῦ τῆς κοινωνίας τῆς μετὰ τῶν κοσμικῶν μετὰ και τῆς ἀπό πάντων νεκρώσεως»⁴⁴². Αυτοῦ του είδους η καθαρότητα που δύσκολα και μακρύπνοα αποκτιέται, με κόπο καρδιάς, δύσκολα χάνεται. Η κεκαθαρμένη δε «ρίζα» -η καρδιά - της ανθρωπίνης ύπαρξης χριστοποιείται, αγιάζεται και ριζώνει βαθειά σε άσειστα θεμέλια, μεταδίδοντας τούτη την χριστοποίηση σ' όλους τους κλάδους του ανθρωπίνου δένδρου. Αυτή η καθαρή καρδιά δέχεται την αποκάλυψη της επιγνώσεως του Θεού. Ο άνθρωπος με τη διάνοιξη των οφθαλμών της καρδιάς και με την κάθαρσή της, γνωρίζει το Θεό και του αποκλύπτονται τα μυστήρια της γνώσεως του Θεού⁴⁴³. Ο σκοπός όλων των νόμων και των εντολών του Θεού αλλά και η αιτία της ύπαρξής τους είναι η καθαρότητα της καρδιάς⁴⁴⁴.

Ο νηπτικός πατέρας διευκρινίζει και μας γνωστοποιεί το σημείο από το οποίο καταλαβαίνει ο άνθρωπος πότε έρχεται η καρδιά στην καθαρότητα. Το σημείο αυτό είναι όταν: «πάντας ανθρώπους καλούς θεωρεί καί οὐχ ὁρᾶται αὐτῷ τις ἀκάθαρτος καί βέβηλος, τότε ἔστι καθαρός

⁴⁴² Λόγος Γ, στιχ. 204-206

⁴⁴³ Επιστολή προς τον αββά Συμεωνα, στιχ. 453...457

⁴⁴⁴ ό.π. στιχ. 60-62

τῇ καρδίᾳ ἀληθῶς»⁴⁴⁵. Το σημεῖο ἔνδειξης τῆς καθαρότητος εἶναι: το να ευφραίνεται κανεὶς μαζί με ἐκείνους που ευφραίνονται και να κλαίει μαζί με ἐκείνους που κλαίνει· να ασθενεῖ μαζί με τοὺς ασθενεῖς και να πενθεῖ μαζί με τοὺς αμαρτωλοὺς· να χαίρεται μαζί με ἐκείνους που μετανοοῦν και να μετέχει στα παθήματα ἐκείνων που πάσχουν, να μην ἐλέγχει κανέναν και μέσα στην καθαρότητα τῆς διάνοιάς του να θεωρεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀγίους και καθαρούς. Εἶναι αὐτὴ ἡ κατάσταση κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος «οὐκ ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ προσεύχεται ἀλλὰ μετὰ χαρᾶς τῆς καρδίας και θαύματος βρῦει τὰς εὐχαριστηρίους κινήσεις διηνεκῶς». Σημεῖο ἔνδειξης τελείας καθαρότητος εἶναι «τό ἐλθεῖν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρώτην τῆς φύσεως αὐτοῦ ἀπλότητα και ὡς νήπιον τινὰ γενέσθαι, χωρὶς τῶν ἐλαττωμάτων μόνον τοῦ νηπίου»⁴⁴⁶. Ἔρχεται και βιώνει ὁ ἄνθρωπος αὐτὴ τὴν κατάσταση τῆς τέλει υγιείας ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι προηγήθηκε ἡ ἐξ ολοκλήρου και ἐκ βαθέων λήθη «τῶν παρὰ φύσιν τρόπων τῆς γνώσεως»⁴⁴⁷.

9. Οἱ αἰσθήσεις

Ἡ ἐν χάριτι ἐμπειρικὴ φιλοσοφία τοῦ ἀγίου Ἰσαάκ τοῦ Σύρου δεν παραλείπει να μελετήσῃ τὸ ρόλο τῶν ἀνθρώπινων αἰσθήσεων στην πορεία τῆς υγιούς κάθαρσης πρὸς τὴν αὐξηση και τελειοποίηση τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος, προκειμένου να ἀποκτηθεῖ ἐμπειρικά ἡ αἰώ-

⁴⁴⁵ Λόγος ΚΖ, στιχ.456-457

⁴⁴⁶ ὁ.π. στιχ. 466-467

⁴⁴⁷ ὁ.π. στιχ. 463-464

νια αλήθεια. Η ορθόδοξη θεολογία –όπως προειπώθηκε – απορρίπτει την αυτόνομη ανθρωπολογία.

Ένας σύγχρονος Σέρβος θεολόγος γράφει: «Ο Θεός Λόγος έγινε άνθρωπος δια να λογοποιήσει και θεώσει τον άνθρωπον: την ψυχήν του, και το σώμα του, και τη σκέψη του, και την αίσθησή του, και ο,τιδήποτε καθιστά τον άνθρωπο, άνθρωπο. Άνευ αυτής της εν τω Θεώ Λόγω λογοποιήσεως και θεώσεως, και η ψυχή μας και το σώμα μας και η σκέψις μας και οι αισθήσεις μας είναι τέρατα και φαντάσματα και φρίκη»⁴⁴⁸.

Ο άνθρωπος είναι όλα μαζί: αισθήσεις, λόγος, νους, βούληση, καρδιά· δεν υπερτερεί το ένα εις βάρος του άλλου, γιατί όλα είναι λειτουργικά συνδεδεμένα. Το πρόβλημα παρατηρείται μονάχα όταν παρουσιαστεί δυσλειτουργία και στασιμότητα σε οποιαδήποτε περιοχή⁴⁴⁹. Όταν νοσεί η φύση του ανθρώπου, νοσούν και οι αισθήσεις, αλλά και κάθε μέλος του σώματος κατά φυσική αναγκαιότητα μετέχει σ' όλα τα χαρίσματα σε μια ζωή βεβαίως που βαδίζει την τελείωση και την προκοπή. Οι αισθήσεις διαδραματίζουν το ρόλο τους στην πορεία του «καθ' όμοίωσιν».

Γι' αυτό λέει ο Αββάς ότι οι σώφρονες και σεσυνηγμένες αισθήσεις⁴⁵⁰ γεννούν την ειρήνη στην ψυχή. Όταν οι αισθήσεις

⁴⁴⁸ Αρχιμ. Ιουστίνου Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Μελετήματα ορθόδοξου θεολογίας, Αθήνα 1974, σ. 38.

⁴⁴⁹ Ν. Ματσούκα, *Δογματική και συμβολική θεολογία Β*, εκδ. Πουρνάρα Θεσ/νίκη 2001, Κεφ. Γ., σελ. 501

⁴⁵⁰ Λόγος Γ., στιχ. 219-220

«συγκλεισθῶσιν τῇ ἡσυχίᾳ»⁴⁵¹ τότε ο ἄνθρωπος εἶναι σε θέση νὰ δει καὶ νὰ κατανοήσῃ ποία εἶναι ἡ φύση τῆς ψυχῆς καὶ ποιοὶ οἱ θησαυροὶ τῆς οἱ κρυμμένοι ὅταν αὐτὴ βρίσκεται κατὰ φύσιν. Ἡ σχέση μεταξύ αἰσθήσεων λογισμῶν καὶ φαντασίας εἶναι ἰσχυρὴ καὶ ἀρρηκτὴ.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ προνοεῖ γιὰ τὴν ευταξία τῶν αἰσθήσεων σίγουρα αποκτὰ τὴν ευταξία τῶν λογισμῶν⁴⁵², ἐπισημαίνει ὁ Ἅγιος. Τὸ πρῶτο ὁπωσδήποτε συνεπάγεται τὸ δεύτερο. Ἀντίθετα, ὅσο οἱ αἰσθήσεις υπηρετὸν καὶ ἀνταποκρίνονται ζωηρά καὶ με ζῶσα ἐπιθυμία πρὸς τὰ «συμβεβηκότα», οὔτε ὁ ἄνθρωπος ἐπρόκειτο νὰ ἀποκτήσῃ τὴ σωτηρία οὔτε τὴν ἁμαρτία ἐπρόκειτο νὰ ἀποτινάξῃ ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ⁴⁵³. Ἡ ἀσθένεια τῶν αἰσθήσεων «ἐξαγριοῦν τὸ δυσχερές τῶν παθῶν», κατὰ τὸν ἀββᾶ Ἰσαάκ γι' αὐτὸ αὐτές «ἐδέοντο παραφυλακῆς»⁴⁵⁴. Οἱ αἰσθήσεις εἶναι αὐτές ποὺ ἐξάπτουν τὴν φαντασία. Ὁ νοὺς συγκατατίθεται στὶς φαντασίες ὅταν τὸ σῶμα κινεῖται διὰ τῶν αἰσθήσεων. Οἱ αἰσθήσεις εἶναι αὐτές ποὺ φέρνουν τὶς εἰκόνες διὰ τῆς φαντασίας στὸ νοῦ, με σκοπὸ νὰ τὸν αἰχμαλωτίσουν⁴⁵⁵.

Ὅπως ἀκριβῶς ἡ διάνοια καὶ ὁ νοὺς χρειάζονται προσοχὴ ἀπέναντι στὶς προσβολές τοῦ κακοῦ καὶ τῶν θανατηφόρων ἰῶν, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ οἱ αἰσθήσεις «πολλῆς χρειᾶ ἔχουσιν νήψεως καὶ φυλακῆς καὶ τηρή-

⁴⁵¹ ὁ.π. στιχ. 14

⁴⁵² Λόγος ΝΔ στιχ. 163-165

⁴⁵³ Λόγος Κ, στιχ. 53-56

⁴⁵⁴ Λόγος Δ, στιχ. 160-162

⁴⁵⁵ ἐνθ. ἀνωτ. ἱερ. Βλάχου, *Ψυχικὴ υγεία καὶ ἀσθένεια*, σελ. 134-135.

σεως»⁴⁵⁶ υπογραμμίζει ο νηπτικός πατέρας. Ισχυρή, αμφίδρομη και αλληλοεξαρτώμενη η σχέση νου και αισθήσεων, αφού «ὁ νοῦς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀνθέλκεται» και «οἱ αἰσθήσεις ὑπὸ τοῦ νοός ἐλκυσθῶσι»⁴⁵⁷.

Όταν ο νους προστρέχει προς την αρετή, τότε όλες οι αισθήσεις του ανθρώπου, ορατές και αόρατες, και όλα τα αισθητήρια που υπηρετούν τις αισθήσεις όπως η όραση, η ακοή, η όσφρηση, η γεύση και η αφή, είναι δύσκολο έως ακατόρθωτο να νικηθούν από τα έργα του υπεναντίου.

Από τις αισθήσεις του σώματος και διαμέσου των ενεργειών τους εισέρχεται ο ιός της πλάνης και μολύνει τη διάνοια και θολώνει τους λογισμούς τόσο ώστε να νομίζει ο άνθρωπος ότι είναι υγιής τη στιγμή που νοσεί. Γι'αυτό επισημαίνει ο άγιος ότι «ὅστις στερήσει ἑαυτὸν τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, και μη στερήσει ἑαυτὸν τῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεων, ὁράσεως λέγω και ἀκοῆς, διπλῆν θλίψην προεξένησε ἑαυτῷ και διπλασίως ταλαιπωρήσει καὶ θλιβήσεται»^{458α}. Ο άνθρωπος που αμελεί για τη νέκρωση των αισθήσεων όταν αυτές «εἶναι συμφυρόμενες τοῖς κοσμικοῖς» δύσκολα ανακτά την ψυχοσωματική υγεία και καθαρότητα.

Νέκρωση των αισθήσεων του σώματος δε σημαίνει μηδενισμός και ακύρωση αυτών. Οι πέντε εξωτερικές αισθήσεις - όραση, ακοή, όσφρηση, γεύση, αφή - αποτελούν τις επιμέρους συνιστώσες της σωματι-

⁴⁵⁶ Λόγος Γ, στιχ. 233-234

⁴⁵⁷ Λόγος Δ, στιχ. 117-119

⁴⁵⁸ Λόγος ΞΓ, στιχ. 282-284

^{9α} Λόγος ΛΑ, στιχ. 12-15

κότητας του ανθρώπου. Οι αισθήσεις εκτελούν λειτουργίες των μελών του σώματος. Όταν αυτές αιχμαλωτιστούν στα πάθη, καθιστούν τον άνθρωπο τυφλό, κουφό, άλαλο, άνου, παραδομένο στην πλάνη, νεκρό στην αληθινή εν Χριστώ ζωή. Οι ίδιες αισθήσεις συντονισμένες στο Λόγο του Θεού και στον αδιάλειπτο και έντονο αγώνα για την τήρηση αυτού του Λόγου, ελευθερώνονται, χαριτώνονται, παθαίνουν την «καλήν αλλοίωσιν», πνευματοποιούνται.

Τα λειτουργικά κείμενα της εκκλησίας ουδέποτε παρέκαμψαν τις αισθήσεις του σώματος από τον αγιασμό και τη μετάδοση της θείας Χάρης, αλλά τις συμπεριέλαβαν σε κάθε λειτουργική πράξη.

Στο μυστήριο του βαπτίσματος βαπτίζεται όλος ο άνθρωπος, χρίεται με άγιον έλαιο και σφραγίζεται με μύρο στο μέτωπο, στους οφθαλμούς, στα αυτιά, στο στόμα, στα πόδια και στα χέρια. Στο μυστήριο του ιερού ευχελαίου ακούμε «τάς αισθήσεις σφράγισον». Στην ακολουθία της ευχαριστίας μετά τη θεία μετάληψη δεόμεθα και ευχόμαστε τη μετάδοση φωτισμού και στις πέντε αισθήσεις: «ψυχήν κάθαρων, αγίασον τάς φρένας, τάς ἰγνύας στήριξον ὁστέοις ἅμα αισθήσεων φώτισον ἀπλὴν πεντάδα ὅλον με τῷ σῷ συγκαθῆλωσον φόβῳ»⁴⁵⁹.

Ο επίμονος και εργώδης αγώνας του ανθρώπου περιλαμβάνει επίτευξη καθάρσεως και φωτισμού του νου, της ψυχής, του σώματος και όλων των αισθήσεων. Με μάτια καθαρά και άγια «ὁρᾶ» ο άνθρωπος τα

⁴⁵⁹ Ακολουθία θείας Ευχαριστίας μετά τη θεία μετάληψη, Ευχή Συμεών του Μεταφραστού.

ακατάληπτα θεία μυστήρια, με γλώσσα απαλλαγμένη και αγνή από την κατάκριση, δοσμένη ολοκληρωτικά στην καρδιακή προσευχή, γεύεται Χριστό, με αυτιά καθαρά ακούει αγγελικές ψαλμωδίες· «και από την πολλή ευχή που λέγεται πνευματοποιείται ακόμα και αυτή η αναπνοή αφού από τη μύτη και το στόμα εξέρχεται άρρητος ευωδία της θείας Χάριτος» γράφει στο βιβλίο του «Η ευχή μέσα στο κόσμο» ο συγγραφέας π. Σ. Αναγνωστόπουλος⁴⁶⁰.

Οι κεκαθαρμένες αισθήσεις του σώματος από τη μόλυνση της νόσου των παθών είναι αυτές που δέχονται «ἄρρητα ῥήματα» γεύονται «γεῦσιν ἀθανασίας και οὐράνιου» και λαμπροφορούνται. Τότε μόνο η θεία Χάρις καθιστά το ανθρώπινο σώμα ναό του Αγίου Πνεύματος όπου «ἐνοικεῖ» ο Χριστός (Α' Κορ. 6,19 οὐκ οἶδατε ὅτι τα σώματα ἡμῶν ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν Ἁγίου Πνεύματος εἰσιν»).

⁴⁶⁰ π. Σ. Αναγνωστόπουλος, *Η ευχή μέσα στον κόσμο*, Πειραιάς 2007, κεφ. Ε', σελ. 211-214

ΜΕΡΟΣ Γ'.
ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΝΟΣΟΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΙΣΑΑΚ ΤΟ ΣΥΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΠΑΘΗ ΣΤΟΥΣ ΑΣΚΗΤΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΑΚ

1. Τα πάθη ως νόσος και η πορεία τους.

Ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος μελετώντας διεξοδικά τα πάθη δίνει τον ορισμό τους: «τά πάθη προσβολαί εισιν, αίτινες ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ κόσμου τούτου ἐτέθησαν, κινεῖσαι τό σῶμα πρὸς τήν χρείαν αὐτοῦ, τήν ἀναγκαστικήν. Καί οὐ παύονται προσβάλλουσαι, ὅσον ἐστίν ὁ κόσμος οὗτος».⁴⁶¹ Τα πάθη ως «προσβολές» δόθηκαν από τον Θεό στα πράγματα αυτού του κόσμου, με προορισμό να υπηρετούν την αύξηση του σώματος και την εκπλήρωση των φυσικών αναγκών του. Όπως η πείνα, η δίψα, ο ύπνος, τα λεγόμενα «αδιάβλητα πάθη», δόθηκαν με σκοπό να υπηρετούν τη σωματική ανάγκη. Εδώ δεν υπάρχει τίποτα το κακό. Το κακό αρχίζει όταν ο άνθρωπος από την χρήση περνάει στην κατάχρηση. Χρησιμοποιεί τροφή όχι τόση όση του είναι απαραίτητη για την διατήρηση του σώματος αλλά «ἐν ὑπερβαλλούσῃ ποσότητι»⁴⁶² με σκοπό να ικανοποιήσει τις αμέτρητες επιθυμίες του, να προσφέρει ηδονή στη γεύση και τα ὄργανα που την υπηρετούν, κόρο στον κοιλιασκό, με συνέπεια να εισέλθουν στον άνθρωπο τα πάθη της γαστριμαργίας, της λαίμαργίας, της πορνείας. Κατ' αυτόν τον τρόπο επισημαίνει ο πολύ έμπειρος πα-

⁴⁶¹ Λόγος ΝΒ, στιχ. 65-69.

⁴⁶² Λόγος Λ, στιχ. 87.

τέρας ότι τα πάθη είναι αρρώστια της ψυχής.⁴⁶³ Τα πάθη είναι κάτι πρόσθετο. Η ψυχή εκ φύσεως είναι απαθής αλλά σύρεται ανάμεσα στα πάθη. Οδηγεί τον εαυτό της σ' αυτά και τότε είναι έξω από την φύση της. Διευκρινίζει δε, ότι το «εἶναι τῶν παθῶν ἐστὶν οὐσία σκληρά».⁴⁶⁴

Τα πάθη στο σύνολό τους ο αββάς τα αποκαλεί κόσμο⁴⁶⁵. Τα πάθη είναι μέρη της διαδοχής του κόσμου⁴⁶⁶ και μας γνωστοποιεί ο άγιος ερημίτης ποια ακριβώς είναι αυτά.

Τα πάθη είναι: «ὁ πόθος τοῦ πλούτου, τό συνάξαι πράγματα τινά, ἡ τρυφή τοῦ σώματος, ὁ πόθος τῆς τιμῆς ἐξ οὗ ὁ φθόνος βρῦει, ἡ φυσίωσις τῆς εὐπρέπειας τῆς ἐξουσίας, ἡ κόσμησις καί ἡ περπερότης, ἡ ἀνθρώπινη δόξα, ἥτις ἐστὶν αἰτία τῆς μνησικακίας, ὁ φόβος τοῦ σώματος».⁴⁶⁷

Αξιοσημείωτο είναι πως ο άγιος Ισαάκ ενώ ονοματίζει ένα - ένα τα πάθη με λόγο συνοπτικό αλλά μεστό, επεκτείνεται ακόμη και στις επιπλοκές που προκαλούν τα πάθη στην ανθρώπινη προσωπικότητα. Έτσι η τρυφή του σώματος - επεξηγεί - αμαυρώνει τον σκοπό της καλλιτεχνίας μέσα στη συζυγία,⁴⁶⁸ με συνέπεια η σύζευξη δύο ανθρώπων να

⁴⁶³ Λόγος Γ, στιχ.μ 94.

⁴⁶⁴ Λόγος Νς, στιχ. 10

⁴⁶⁵ Λόγος Β, στιχ. 188-192.

⁴⁶⁶ ό.π. στιχ. 193.

⁴⁶⁷ ό.π. στιχ. 195-200.

⁴⁶⁸ Λόγος Λ, στιχ. 69-73 «αὕτη δέ ἡ κίνησις ἡ φυσικὴ ἢ ἐν ἡμῖν κατοικοῦσα διὰ τὴν τεκνογονία καὶ μόνην, χωρὶς τῆς ἔξω προσθήκης τὴν προαίρεσιν ταράξαι ἐκ τῆς καθαρότητας καὶ ὀχλῆσαι τὴν σωφροσύνην οὐ δύναται». Στις λέξεις αυτές του αββά Ισαάκ ξεκάθαρα τονίζεται ότι η προσθήκη η οποία προέρχεται από έξω - το πάθος δηλαδή - έχει τη δύναμη να ταράξει την προαίρεση του ανθρώπου και να την οδηγήσει μακριά από την καθαρότητα.

καταντά αυτοσκοπός ικανοποίησης των ενστίκτων και όχι μέσον θεανθρώπινης συνάντησης. Ο πόθος της δόξας αναβρύει φθόνο, δόλο, κενοδοξία, φιλαρχία. Ο ζήλος για την εξουσία αυξάνει την έπαρση, την καύχηση, την μνησικακία. Κοντολογίς, όλα αυτά αποτελούν τον κόσμο δηλαδή «το φρόνημα της σαρκός», την σαρκική διαγωγή.⁴⁶⁹ Όταν ο άνθρωπος απαρνηθεί το σαρκικό φρόνημα απαρνείται ουσιαστικά τον κόσμο, τα πάθη. Το να απαρνηθεί κάποιος τον κόσμο σίγουρα δεν εννοεί ο αββάς να γίνει αντικοινωνικός και αντιεπικοινωνιακός με τους ανθρώπους. Το να απαλλοτριωθεί ο άνθρωπος από τον κόσμο – τα πάθη – φαίνεται και αναγνωρίζεται πρώτα από την «καλλίστη διαγωγή» και συμπεριφορά του και δεύτερον από τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τα νοήματα⁴⁷⁰. Ο άνθρωπος που απαρνείται το κοσμικό φρόνημα, αποβάλλει κακίες, εμπαιχμούς, λογισμούς, εργάζεται τις αρετές, στρέφει την διάνοιά του στην αίσθηση των ασωμάτων, μεταμορφώνει οτιδήποτε κακό σε αγαθό και όλα τα άσχημα τα βλέπει και τα ερμηνεύει μέσα από το πνεύμα και την αγάπη Θεού.

Όσο ο άνθρωπος περιπλέκεται και ζυμώνεται με το κοσμικό φρόνημα, θέλγεται απ' αυτό τόσο, ώστε δύσκολα να απομακρύνεται από το σκότος και την πλάνη. Αυτό το φρόνημα το χοϊκό συνθέτει τον παλαιό άνθρωπο ήτοι τα πάθη⁴⁷¹, συνεχίζει ο Αββάς. Ένας τέτοιος άνθρωπος

⁴⁶⁹ Λόγος Β, στίχ. 209-210.

⁴⁷⁰ ό.π. στίχ. 211-213 «Καί τό απαλλοτριωθῆναι ἐκ τοῦ κόσμου, ἐν τῶν δύο τούτων γινώσκειται ἐκ τῆς καλλίστης διαγωγῆς καί ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν νοημάτων αὐτοῦ».

⁴⁷¹ Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στίχ. 100-101.

γνωρίζει μόνο τους τρόπους της πανουργίας και είναι πολύ δύσκολο σ' αυτόν να απεκδυθεί τον «παλαιόν χιτώνα» και να ενδυθεί τον «νέον».

Παρομοιάζει ο Αββάς τον κόσμο, τα πάθη δηλαδή, ως πόρνη⁴⁷² που ξελογιάζει ολάκερο τον άνθρωπο - νου, καρδιά, αισθήσεις, ψυχή, σώμα - με τα εξωτερικά της θέλγητρα και καμώματα και ανάβει τις αλογες και ακόρεστες επιθυμίες. Παρομοίως και ο άνθρωπος που θα υποδουλωθεί στον κόσμο των παθών διαφθείρεται, διασπάται ως προσωπικότητα, μολύνεται ολάκερος από τα απατηλά θέλγητρα και είδωλα του σαρκικού φρονήματος. Σ' άλλο λόγο ο άγιος συμπληρώνει πως «κόσμον δέ καλῶ τά πάθη, ἅπερ κυΐσκει ὁ μετεωρισμός». Ο μετεωρισμός του νου που τρέφεται από την ενέργεια των παθών είναι η αιτία της ανθρώπινης έκπτωσης. Η μόλυνση των στοιχείων που συνθέτουν τον όλο άνθρωπο οδηγεί στη νόσο. Η άρρωστη ψυχή, ο νους που νοσεί, που μετεωρεί άσκοπα και άστοχα, η άρρωστη καρδιά και η θέληση δεν μπορούν παρά να γεννούν, να δημιουργούν, να παράγουν και να μεταδίδουν μόνο άρρωστες σκέψεις, αισθήματα, επιθυμίες νοσηρές, άρρωστη γνώση.⁴⁷³

Τα πάθη είτε εμφωλεύουν πολλά μαζί στον άνθρωπο, είτε ακόμα και ένα πάθος μόνο του, μπορεί να είναι «θύρα εἰς κεκλεισμένην κατά πρόσωπο τῆς καθαρότητας», διά πείρας διαβεβαιώνει ο άγιος.⁴⁷⁴

⁴⁷² Λόγος ΚΖ, στιχ. 59-60. «Ὁ κόσμος πόρνη ἐστίν, ἥτις τῇ ἐπιθυμίᾳ ἔλκει τοὺς ὁρῶντας εἰς τὸν πόθον αὐτῆς τοῦ κάλλους αὐτῆς».

⁴⁷³ Αρχιμ. Ιουστίνου, Πόποβιτς, *Οδὸς θεογνωσίας*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1992, Μέρος Β', Κεφ. Α', σελ. 185-186.

⁴⁷⁴ *Επιστολή προς τον αββά Συμεῶνα*, στίχ. 278-279.

Σε επόμενο κεφάλαιο γίνεται λόγος αναλυτικός περί του πώς η κάθαρση από τη νόσο επιτυγχάνεται, όχι μόνο όταν κοιμηθούν τα πάθη, αλλά όταν ξεριζωθούν και οι αιτίες οι οποίες συχνά πυκνά τα αφυπνίζουν.⁴⁷⁵

Αυτά δε τα πάθη με τις αιτίες τους ξεριζώνονται με κόπο και μόχθο και αιματηρό αγώνα καρδιάς συντετριμμένης και τεταπεινωμένης· η περιφρόνηση αυτών δεν είναι αρκετή,⁴⁷⁶ το άριστο δε αποτέλεσμα είναι νίκη της θείας χάρης και όχι της ανθρώπινης δύναμης.⁴⁷⁷

2. Η αρχή του σκότους των παθών.

Όταν η ψυχή κινείται εμπροσθώς, βγαίνει έξω από την φύση της, τα πάθη κινούνται προς αυτήν και την περικυκλώνουν και αυτή κατευθύνεται υπό των παθών.⁴⁷⁸ Τα πάθη δε, κατά τον αββά Ισαάκ εμφανίστηκαν στον άνθρωπο από την στιγμή της πτώσης,⁴⁷⁹ όπως συμφωνεί άλλωστε με τον Αββά και όλη η ορθόδοξη πατερική παράδοση.

Με την πτώση ο άνθρωπος έχασε την τρυφή του παραδείσου, δηλαδή την αγάπη του Θεού, αφού κατά τον Άγιο «παραδείσος ἐστὶν ἡ

⁴⁷⁵ ό.π.στίχ. 171-177 «ἀλλ' οὐχὶ τοῦτο μόνο ζητεῖται, τό κατακοιμίσαι τινά τά πάθη, αὐτοῦ, ἀλλά καί ἐκτίλαι. Τοῦτο δέ ἐστὶ τό νικῆσαι αὐτά, ἡνίκα φιλονηκῆσουσιν ἐξεναντίας ἡμῶν. Τά πάθη γάρ τά κοιμισθέντα ὅταν ἀπάντησιν αὐτοῖς τις, ἐξυπνίσει αὐτά εἰς τήν πράξιν αὐτῶν».

⁴⁷⁶ ό.π. στίχ. 205-206

⁴⁷⁷ ό.π.στίχ. 213-215 και Λόγος ΚΘ, στίχ. 56 «Καί τά πάθη ἄπερ διά τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἤδη ἐκ τῆς ψυχῆς νεκρωθέντα».

⁴⁷⁸ Λόγος ΠΓ, στίχ. 42-46.

⁴⁷⁹ Λόγος ΚΓ, στίχ. 46-47 «ἐνόσω τήν εἰκόνα τοῦ Ἀδάμ φέρομεν ἀνάγκη καί τα πάθη αὐτοῦ».

ἀγάπη τοῦ Θεοῦ»⁴⁸⁰ και η αιτία της απώλειας αυτής είναι ότι «ἐκώλυθη ὁ Ἀδάμ διὰ τῆς συμβουλίας τοῦ διαβόλου».⁴⁸¹ Ο διάβολος είναι ο πρωταίτιος της αμαρτίας, απομακρύνει τον άνθρωπο από τον Θεό, επιφέρει την ασθένεια σε ολάκερο το είναι του, κι αν η ασθένεια δεν γιατρευτεί επέρχεται ο θάνατος.

Στην πραγματικότητα τα πάθη είναι ἀγκάθια⁴⁸² που φυτρώνουν στην πεπτωκυία φύση που κληρονομήσαμε από τον Ἀδάμ και εφόσον φορέσαμε αυτό το χοϊκό και σαρκικό ένδυμα, επόμενη κατάσταση είναι η γέννηση των παθών.⁴⁸³ Πάθος λοιπόν είναι η έκπτωση της ψυχής από την αρχική τάξη της.

Η ανθρώπινη χοϊκή φύση είναι δεκτική των παθών,⁴⁸⁴ ευκόλως ρέπει προς αυτά⁴⁸⁵ και αυτό είναι δηλωτικό της φυσικής της ασθένειας⁴⁸⁶ και όσο υπάρχει αυτός ο κόσμος, δεν θα σταματήσει να υπάρχει αυτή η νοσηρή κατάσταση.⁴⁸⁷ Ο αγώνας του ανθρώπου έγκειται στο να προσπαθεί διηλεκώς να αποδεσμευτεί από τούτη τη νοσηρότητα. Αυτή την κατάσταση βέβαια για το συμφέρον του ανθρώπου την επιτρέπει ο

⁴⁸⁰ Λόγος ΠΕ, στίχ. 30.

⁴⁸¹ ὁ.π. στίχ. 35-36.

⁴⁸² Λόγος ΚΓ, στίχ. 45.

⁴⁸³ Λόγος ΚΓ, στίχ. 49-50 «Ἡ γῆ ἐξ ἧς ἐλήφθης· ἐκείνη ἀκανθὰς ἀνατέλλει· αὕτη δέ, ἡ λογική, πάθη».

⁴⁸⁴ Λόγος Σ, στίχ. 3.

⁴⁸⁵ Λόγος Ε, στίχ. 20.

⁴⁸⁶ Λόγος Σ, στίχ. 1-2. «τό ἔν τινί συμπτώματι τῆς ἀμαρτίας ὀλισθαίνειν δηλωτικόν ἐστὶ τῆς φυσικῆς ἀσθενείας».

⁴⁸⁷ Λόγος ΝΒ, στίχ. 68-69.

Θεός.⁴⁸⁸ Συμφέρον και ωφέλεια του ότι η ψυχή δέχεται τα πάθη είναι «η κατακέντηση της συνείδησης».⁴⁸⁹ Ξυπνά κάποια στιγμή η συνείδηση από τον λήθαργο του κακού και ελέγχει και διακρίνει το πάθος και την αρετή. Γι' αυτό εξηγεί ο άγιος ασκητής πως οι προσβολές των παθών δεν εμποδίζονται τόσο από τον σωματικό αγώνα όσο από τον κόρο της συνείδησης και της ψυχής που γέμουν από γνώση και επιθυμία των θαυμάσιων θεωριών.⁴⁹⁰ Η συνείδηση που βρίσκεται σε διαρκή εγρήγορση και γεύτηκε το φως το αληθινό και «τήν γνῶσιν τῆς ἀληθείας» προσπαθεί και παλεύει όσο μπορεί να απαλλάξει την ασθενή ανθρώπινη φύση από την δοκιμασία των παθών. Ο όλεθρος επέρχεται όταν έχει κοιμηθεί τόσο πολύ η συνείδηση του ανθρώπου, που διαμένει μετά χαράς και ευχαρίστησης στα πάθη.⁴⁹¹

Προσθέτει ο ιερός πατέρας ότι για έναν ακόμα λόγο είναι δεκτική η ψυχή των παθών: για να δοκιμαστεί το αυτεξούσιο, η ελευθερία της βουλήσεώς του, αν δηλαδή, προτιμά τη ζωή των παθών ή την ζωή των αρετών, δηλαδή αν προτιμά την ασθένεια ή την υγεία.⁴⁹²

Το αυτεξούσιο όπως προαναφέρθηκε αποτελεί μέγα δώρο του Θεού στον άνθρωπο και από όλα τα όντα στον πλανήτη μόνο στον άνθρωπο δόθηκε τέτοια τιμή. Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να κάνει καλή ή

⁴⁸⁸ό.π.στίχ. 2-5 «διότι συμφερόντως συνεχώρησεν ὁ Θεός τήν φύσιν ἡμῶν δεκτικὴν εἶναι τῶν παθῶν· οὐ γάρ συνείδεν ἀνωτέραν τούτων ταύτην καθιστάν πρό τῆς δευτέρας παλιγγενεσίας».

⁴⁸⁹ό.π. στίχ. 5-6.

⁴⁹⁰ Λόγος NB, στίχ. 92-95.

⁴⁹¹ Λόγος S, στίχ. 5-6. «Τό δεκτικὴν εἶναι τῶν παθῶν, ὠφέλιμον πρός τήν τῆς συνειδήσεως κατακέντησιν, τό μέντοι διαμεῖναι ἐν τούτοις ἀναίδες καί ἀναίσχυντον».

⁴⁹² Λόγος H, στίχ. 27-31.

κακή χρήση της ελευθερίας που του δόθηκε και αναλόγως να αποκρούσει ή όχι τους πειρασμούς με τον προσωπικό του αγώνα.

Διευκρινίζει ο ιερός ασκητής την διαφορά μεταξύ πάθους και αμαρτίας. Τα πάθη, εξηγεί, τα γεννά ο μετεωρισμός του νου. Όταν αυτά γεννηθούν μετά την κύηση και πάρουν σάρκα και οστά και μεγαλώσουν και θεριέψουν, γίνονται αμαρτίες, οι οποίες σκοτώνουν ολάκερο τον άνθρωπο⁴⁹³. Γι' αυτό επισημαίνει ο Αββάς πως τα πάθη είναι ανάγκη να εξοντωθούν στην αρχή και όσο είναι μικρά, πριν απλώσουν παρακλάδια.⁴⁹⁴

Όπως δεν γεννιούνται παιδιά χωρίς μητέρα, έτσι ακριβώς δεν γεννιούνται πάθη χωρίς τον διασκορπισμό του νου και ούτε η ολοκλήρωση της αμαρτίας επιτυγχάνεται χωρίς την συνομιλία, την νοητική συνένωση με τα πάθη.⁴⁹⁵

Πάθος είναι η διαμονή και παγίωση του κακού στην ψυχή που έβγαλε ρίζες και στέρωσε, «ή ἐν τῷ κακῷ ἔξις».⁴⁹⁶

Αμαρτία είναι η ενέργεια του πάθους· η αμαρτία έχει τις διαβαθμίσεις της, εξηγεί ο σοφός μελετητής των ανθρώπινων ψυχών. Υπάρχει - λέει - η αμαρτία στην οποία έλκεται ο άνθρωπος αθελήτως. Υπάρχει αμαρτία που γίνεται εκουσίως, ή από άγνοια, ή ακόμη κάποιο τυχαίο περιστατικό ρίχνει τον άνθρωπο στην αμαρτία. Όλα τα είδη είναι κατη-

⁴⁹³ Λόγος ΛΗ, στίχ. 46-48.

⁴⁹⁴ Λόγος Ε, στίχ. 75-76 «ἐν ὅσῳ μικρόν καί ἀνθηρόν ἔχεις τό παράπτωμα, ἔκτιλον αὐτό πρὶν πλατυνθῆ καί πυκάσῃ».

⁴⁹⁵ ό.π. στίχ. 49-51.

⁴⁹⁶ Λόγος Η, στίχ. 4-5.

γορητέα.⁴⁹⁷ Διαφέρουν ως προς την βαρύτητα, εφόσον ο τρόπος και ο πόθος της διάπραξης διαφέρει.⁴⁹⁸

Ο κάθε άνθρωπος, σύμφωνα με την προαίρεσή του και το μέγεθος του πόθου του που καταθέτει στην διάπραξη της αμαρτίας, αναλόγως νοσεί – ελαφρά είτε βαρύτερα – και αναλόγως απολαμβάνει και την σφοδρότητα της κολάσεως.

«Η αμαρτία έχει την αφετηρία της στη βούληση και την ελευθερία. Πιο συγκεκριμένα αποτελεί αρρώστεια της προαίρεσης, γι' αυτό και μόνο τα λογικά όντα μολύνονται από αυτήν, επειδή μόνο τα λογικά όντα έχουν βούληση και προαίρεση»⁴⁹⁹.

Άλλο πράγμα είναι να αμαρτάνει κάποιος αγωνιζόμενος και βρισκόμενος σε εγρήγορση, παλεύοντας για την απόκτηση της αρετής, και άλλο πράγμα να αμαρτάνει - αν και γνωρίζει – από αμέλεια και ακηδία και μάλιστα να έχει δοθεί τόσο στην ηδονή της αμαρτίας που εφευρίσκει μηχανορραφίες, προκειμένου να αποφύγει την συντριβή της μετανοίας· αυτή είναι η τέλεια παράδοση και η τέλεια εγκατάλειψη της ψυχής στο παγιωμένο πάθος.⁵⁰⁰ Το έλεος του Θεού ωστόσο είναι πάντα παρόν προ-

⁴⁹⁷ ό.π. στίχ. 6-7 «οὔτοι δέ πάντες οἱ τρόποι καί τὰ εἶδη τῶν ἁμαρτιῶν, εἰ καί πάντες ἄξιοι εἰσὶ μομφῆς».

⁴⁹⁸ ό.π. στίχ. 11-15. «καί ὥσπερ ὁ Ἀδάμ καί ἡ Εὕα καί ὁ ὄφις, πάντες μὲν ἐδέξαντο παρά Θεοῦ τῆς ἁμαρτίας τήν ἀμοιβήν, διαφορά δέ πολλή τήν κατάραν ἐκκληρώσαντο, οὕτως καί ἐν τοῖς υἱοῖς αὐτῶν· ἐκάστω κατά τήν πρόθεσιν αὐτοῦ καί τόν πόθον εἰς τήν ἁμαρτίαν, οὕτω καί τό σφοδρόν τῆς κολάσεως».

⁴⁹⁹ Νικολάου Καβάσιλα, *Ερμηνεία της θείας λειτουργίας*, P.G. 150. 468B «ἡ ἁμαρτία προαιρέσεως ἐστὶ νόσημα καὶ μόνων ἂν εἴη τῶν λογικῶν τό ἀπό τῆς ἁμαρτίας μολύνεσθαι», πρβλ. Δ. Τσελεγγίδη, *Χάρη και ελευθερία κατά την πατερική παράδοση του ΙΔ' αιώνα*, κεφ. Β', σελ. 64-65.

⁵⁰⁰ ό.π. στίχ. 35-50.

κειμένου να δεχτεί την μετάνοια του πεσμένου ανθρώπου· άλλωστε αυτή είναι η σοφία που χάρισε ο Θεός στον άνθρωπο και σοφός ασθενής είναι αυτός που δεν κόβει τις ελπίδες του από την φιλευσπλαχνία του ζωοδότη του.⁵⁰¹

Χάριν αυτής της σοφίας παρά Θεώ ο άνθρωπος, ακόμα κι όταν αμαρτήσει μπορεί να σηκωθεί, να ανέβει ακόμα πιο ψηλά από κει που βρισκόταν, αρκεί βέβαια το αυτεξούσιο να είναι φωταυγές· να ξαναβρεί εκείνη την χαρισματική οπτική δεξιότητα – την οποία έχασε με το προπατορικό αμάρτημα – η οποία θα το φωτίσει να ρέπει προς την διηνεκή μεταμέλεια.⁵⁰²

Η διαμονή των παθών στην ψυχή του ανθρώπου συνεπάγεται υπαρκτή ανίατη νόσο, όπως προειπώθηκε. Επίσης τα πάθη αιχμαλωτίζουν και υποδουλώνουν τον άνθρωπο,⁵⁰³ καταλύουν το νου,⁵⁰⁴ θολώνουν την διάνοια. Το πάθος και η αμαρτία δεν εισάγουν μόνο την αρρώστια ως φθορά στην ανθρώπινη φύση, επηρεάζουν αρνητικά και όλη την ψυχοσωματική αρμονία της.

Όσο η ψυχή διαμένει σ' αυτό το σκότος, στη νόσο των παθών, ούτε τα πνευματικά αισθάνεται ούτε και τα επιθυμεί⁵⁰⁵ και όπως κανείς

⁵⁰¹ ό.π.στιχ.71-72.

⁵⁰² Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στίχ.119-121, «Καί οὐχ' ὅτε πράξομεν τήν ἁμαρτίαν γινόμεθα ἁμαρτωλοί, ἀλλά ὅτε μή μισήσωμεν τήν ἁμαρτία καί μεταμεληθῶμεν ἐπ' αὐτῇ».

⁵⁰³ Λόγος ΚΘ, στίχ. 100.

⁵⁰⁴ ό.π. στίχ. 185.

⁵⁰⁵ Λόγος ΚΔ, στίχ. 27-29.

άνθρωπος δεν βλέπει τον ήλιο όταν υπάρχει ομίχλη, έτσι και η ψυχή αδυνατεί να δει τις αρετές όσο διαμένει στα πάθη.⁵⁰⁶

Ανάλογα με την αιτία τους τα πάθη χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Στα σωματικά και στα ψυχικά «Όταν δέ ακούσης ἐν τῇ γραφῇ πάθη σωματικά καί ψυχικά, γνῶθι ὅτι πρός τὰς αἰτίας εἴρηνται»,⁵⁰⁷ διευκρινίζει ο άγιος Ισαάκ.

Σωματικά είναι τα πάθη που προέρχονται από τις σωματικές αισθήσεις, ψυχικά αυτά που προέρχονται «ἐξ αἰτίας ψυχικῆς».

Επίσης υπάρχουν πάθη σύνθετα και σύμμεικτα.⁵⁰⁸ Είναι αυτά που προέρχονται από την συνεργασία σώματος και ψυχής. Υπάρχουν πάθη ισχυρά και ασθενή. Ισχυρά είναι αυτά που «ἰσχυρῶς ἐπανίστανται κατά τῆς ψυχῆς».⁵⁰⁹ Ασθενή είναι αυτά που «ἐν τῇ μνήμῃ κινοῦνται σκοτεινῶς» και μάλιστα με «κλεψιμαίῳ τρόπῳ»⁵¹⁰ επισημαίνει ο ιερός πατέρας.

Αναλόγως με τον τρόπο που πολεμούν τον άνθρωπο τα πάθη, διακρίνονται πάλι σε κατηγορίες. Έτσι και σ' αυτή την περίπτωση υπάρχουν τα πάθη που προσβάλλουν τον άνθρωπο ξεκάθαρα «ἐν προσβολῇ», τα πάθη που δεν πολεμούν κατά πρόσωπο τον άνθρωπο

⁵⁰⁶ Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στίχ. 413-415 «διότι ὅσον ἐστίν ἡ ψυχὴ ἐν τῇ νόσῳ τῶν παθῶν, οὐκ αἰσθήσει αἰσθάνεται τῶν πνευματικῶν, οὐδέ ἐπιθυμεῖν αὐτά οἶδεν».

⁵⁰⁷ Λόγος Γ, στίχ. 27-28.

⁵⁰⁸ Λόγος Γ, στίχ. 25.

⁵⁰⁹ Λόγος ΝΘ, στίχ. 26.

⁵¹⁰ ό.π.στίχ. 27-28.

παρά μόνο του προξενούν στεναχώρια και θλίψη στην ψυχή. Τέτοια - λέει ο Αββάς - είναι η ακηδία, η λύπη και η αμέλεια.⁵¹¹

Η δύναμη της ανθρώπινης ψυχής ωστόσο - επισημαίνει ο ιερός ανατόμος των ψυχών - φαίνεται και δοκιμάζεται όταν νικούνται εκείνα τα πάθη τα οποία κατά προσβολή πολεμούν τον άνθρωπο· γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο ο άνθρωπος πρέπει να έχει γνώση όλων των παθών καθώς και των χαρακτηριστικών τους, όπως είναι ανάγκη σε κάθε του βήμα να αυτοελέγχεται ώστε αφού πρώτα τ' αναγνωρίσει μέσα του, να κρίνει σε ποια έχει συλληφθεί, σε ποια είναι αιχμάλωτος, ποια έχει νικήσει, και με ποια έχει ακόμα πολλές μάχες να δώσει. Ιδιαίτερα μας προτρέπει ο άγιος, ως καλός πατέρας, να προσέξουμε αν ο αυτοέλεγχος που θα γεννήσει την αυτογνωσία γίνει με διάκριση, διά φωτεινής ψυχής, ή εν σκοτώσει, ή εν πλήρη αγνοία και επιπολαιότητα ο άνθρωπος κάνει την αυτοκριτική του· άρα στερείται μια τέτοια αυτοκριτική και των γόνιμων και καρποφόρων αποτελεσμάτων.⁵¹²

Ο ψαλμωδός τονίζει πως εν τω φωτί σου οψόμεθα φως. Μόνος του ο άνθρωπος τίποτα δεν μπορεί να πετύχει.

⁵¹¹ ό.π. στίχ. 27.

⁵¹² ό.π. στίχ. 55-56 «Καί τούτων πάντων γνῶσιν λεπτήν καί τεκμήρια χρή τῷ ἀνθρώπῳ ἔχειν, ὅπως αἰσθηθῇ εἰς ἕκαστον βῆμα ὃ τιθεῖ, ποῦ ἔφθασε καί ἐν ποίᾳ χώρᾳ ἤρξατο ἡ ψυχῇ αὐτοῦ πατήσαι, ἐν τῇ γῇ τῆς Χαναάν ἔξωθεν τοῦ Ἰορδάνου. Πρόσεχε δέ καί τοῦτο· ἐάν διά τοῦ φωτός τῆς ψυχῆς ἱκανῇ ἡ γνῶσις πρὸς διάκρισιν τούτων, ἢ ἐν σκοτώσει διακρίνει αὐτά, ἢ παντελῶς ἐστέρηται ἐκ τῶν τοιούτων».

3. Η συμβολή του σώματος στη γνώση των παθών.

Το σώμα που είναι «συμμεμιγμένον τῇ ἁμαρτία» αναπαύεται στα έργα της σαρκός.⁵¹³ Οι σωματικές απολαύσεις ενδυναμώνουν τα πάθη, τα εδραιώνουν, αλλά και τα στρέφουν κατά της ψυχῆς και των αγαθών ενεργειών της, την εκριζώνουν από τις φυσικές της ρίζες, αιχμαλωτίζουν ολοτελώς και ολομελώς τον άνθρωπο.⁵¹⁴

Ο νηπτικός πατέρας δίνει μια λεπτομερή αναφορά, προκειμένου να μας γνωστοποιήσει τον πονηρό διάλογο του σώματος με τον άνθρωπο, ο οποίος λαμβάνει χώρα κάθε φορά που το σώμα κινδυνεύει να χάσει τις σωματικές απολαύσεις.

Ἔθος ἔχει το σώμα να κάνει χρήση αὐτῆς τῆς δόλιας τακτικῆς, ἐξηγεί ο Αββάς. Όταν στεναχωρεθῇ ἀπὸ τὶς θλίψεις καὶ λίγο πιεστεῖ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα καὶ ἐν ὧσιν τῶν ἀπολαύσεων, ἀνέσεων καὶ τρυφῆς ποὺ χάνει, παρακαλεῖ καὶ ἐκλιπαρεῖ ξεκούραση ἀπὸ τὸν ἀγῶνα. Όταν καταφέρει νὰ κερδίσει μικρὴ ἀνάπαυλα τῶν θλίψεων τοῦ ἀγωνιζομένου ἀρχίζει τοὺς «ψίθυρους» με τρόπο ἡσυχὸ καὶ κολακευτικὸ, ἐπιδιώκοντας νὰ ἀναπνεύσει λίγο ἀπολαμβάνοντας κάτι μικρὸ ἀπὸ τὰ τοῦ κόσμου. Ἐκλιπαρεῖ δοκιμὲς καὶ ὑπόσχεται ἐπιστροφὴ στὴν προτέρα κατάστασι, ἀλλὰ μόλις τοῦ δοθῇ μικρὸ διάλειμμα ἀνεσθῆς ρίχνει τὸν ἀγωνιζόμενον σὲ βαθύτερο γκρεμὸ ἀπολαύσεων καὶ πειρασμῶν ἐνσπείροντας τοὺς λογι-

⁵¹³ Λόγος ΚΖ, στίχ. 854-855.

⁵¹⁴ Λόγος ΚΘ, στίχ. 110-112 «Ἀπολαύσεις γάρ σωματικά οὐ μόνον ἐνισχύουσι τὰ πάθη καὶ στερεοῦσι αὐτὰ κατὰ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκριτοῦσιν αὐτὴν ἐκ τῶν ριζῶν αὐτῆς».

σμούς αφενός απελπισίας, αφετέρου αμφιβολίας⁵¹⁵. «Γίνεται τό σῶμα φίλος τῆς ἁμαρτίας φοβούμενον τούς πειρασμούς, ἵνα μή στενωθῇ καί ἀποθάνῃ ἐκ τῆς ζωῆς αὐτοῦ»⁵¹⁶.

«Μή οὖν πιστεύσης αὐτῷ κἄν σφόδρα παρακαλέσῃ καί ὑποσχέσεις πολλάς ποιήσῃ, διότι οὐ ποιεῖ ἅ εἶπε»⁵¹⁷ προστάζει ο πολυ-πειρος ασκητής και συν τούτοις - συνεχίζει - οι σωματικές απολαύσεις προσβάλλουν ένα-ένα τα ανθρώπινα σπλάχνα εξάπτοντας ολάκερο τον άνθρωπο, τον ωθούν στην ασωτεία και ακρασία.

Ο όφης των σωματικών απολαύσεων είναι πολύμορφος, βρίσκει πλείστες όσες πύλες εισόδου, προκειμένου να εξαπατήσει άπειρους μα και έμπειρους αγωνιστές.

«Τό μετεωρισθῆναι τῷ σώματι», και «γαστριμαργεῖν ἀθέσμως» εἶναι οι δυο αρχές όλων των γεννηθέντων κακών και δημιουργοί των παθών της ψυχῆς⁵¹⁸ κατά τον αββά Ισαάκ.

Ο άγιος νηπτικός χρησιμοποιεί την έννοια του μετεωρισμού τόσο για το νου όσο και για το σώμα.

Μετεωρισμός του σώματος εξηγεί ο άγιος πατέρας είναι το να περιφέρεται και να περπατεί ο άνθρωπος «τῇδε κἀκεῖσε ὡς ἄνυδρον νέφος». Να πηγαίνει δηλαδή όπου τον πάει ο άνεμος χωρίς σταθερό προορισμό, χωρίς πυξίδα, χωρίς κατεύθυνση, χωρίς να σκέφτεται τι θα συνα-

⁵¹⁵ Λόγος ΚΖ, στίχ. 858-881 και Λόγος ΚΘ, στίχ. 94-100.

⁵¹⁶ Λόγος ΚΖ, στίχ. 846-848.

⁵¹⁷ ό.π. στίχ. 870-871.

⁵¹⁸ Λόγος ΚΘ, στίχ. 40-42.

ντήσει περιφερόμενος όπου τύχει κι όπως τύχει. Αυτή την άσκοπη, άκαιρη, άστοχη, άλογη περιπλάνηση, την εκδιδόμενη ηδονικώς, ο άγιος την ονομάζει «αρχή της ακαταστασίας»⁵¹⁹ και απ' αυτήν αρχίζει η παράλυση των αισθήσεων του ανθρώπου.

Αναφέρει ο έμπειρος στοχαστής των θείων ρημάτων τις συνέπειες τούτης της παράλυσης. Άτοπες και άκαιρες απαντήσεις, απροσδόκητες πτώσεις, «ταραχή έξυπνιζομένη» από την όραση των ματιών, «δξεία πύρωσις» του σώματος, λογισμοί και σκέψεις «άκρατεῖς», οι οποίοι επιφέρουν την μία πτώση μετά την άλλη, προσθήκη του ενός ολέθρου πάνω στον άλλον, χλιαρός πόθος για την επίτευξη των έργων του Θεού, μόνιμες ανικανοποίητες επιθυμίες για αλλαγή τόπων, συνηθειών και συμπεριφορών. Όλη αυτή η αταξία διεγείρει την κίνηση των παθών και αυτά αναγκάζουν όχι μόνο το ανθρώπινο σώμα αλλά και την ανθρώπινη ψυχή να τα υπηρετήσουν.⁵²⁰

Ο άνθρωπος που λησμονεί τον σκοπό της ύπαρξής του στον κόσμο, ο άνθρωπος αυτός χάνει το μέτρο τόσο, ώστε να φθάνει να κακοποιεί τον ίδιο του τον εαυτό. Αυτοί οι άνθρωποι «τήν χρείαν τοῦ σώματος ἐκτελεῖν βιάζονται»,⁵²¹ σύμφωνα με τον νηπτικό πατέρα, ο οποίος μας γνωστοποιεί τις συνέπειες και επιπλοκές της άλογης χρήσης των ανα-

⁵¹⁹ Οι παραστατικοί όροι «ἄνυδρον νέφος» και «ἀρχὴ τῆς ἀκαταστασίας» αναφέρονται στην παλαιότερη έκδοση – των ασκητικών του αββά Ισαάκ Σύρου – του Βασ. Ρηγόπουλου (φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως του 1871). Ο Μάρκελλος Πιράρ στην νέα κριτική έκδοση που αποτελεί και την κύρια πηγή μας, αυτή την σωματική, άνου περιπλάνηση την μεταφράζει ως «μετεωρισμό του σώματος».

⁵²⁰ Λόγος ΚΘ, στίχ. 43-62.

⁵²¹ ό.π. στίχ. 114-115.

γκαίων, καταθέτοντας μια λεπτομερή, παραστατική και άκρως αληθινή περιγραφή.

Αυτή δε την άλογη χρήση την ονομάζει «ἔργον τῶν χοίρων».⁵²² Ο αββάς περιγράφει την κλιμάκωση των παρενεργειών των καταχρήσεων στον άνθρωπο με παραστατικό τρόπο. «Τό ἐμπιπλᾶν» το στομάχι ασύστολα και αλόγιστα επιφέρει ύπνο βαθύ και βαρύ, τόσο βάρος σ' όλο το σώμα που συνοδεύεται μετά χαλασμού των ώμων, με πλήρη σκότωση και πάγωμα της διανοίας, καθιστά το νου παχύ και αδιάκριτο, ακράτητο, μετεωριζόμενο εν πάση τῇ γῇ, επέρχεται «γνόφος παχύς καί ζοφώδης ἡπλωμένος ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ», «ἄκηδία πολλή ἐν παντί ἔργῳ», οκνηρία, «ἀργία τῶν ἀναγκαίων», ξυπνοῦν φαντασίες και φαντάσματα μεστά από βέβηλες επιθυμίες, οι οποίες μόνο με την ακάθαρτη εκπλήρωσή τους κατευνάζονται, αφού πρώτα συμπαρασύρουν στην λαίλαπα της μόλυνσης ψυχή, νου και πνεύμα.⁵²³

Όλη αυτή η κατάσταση τονίζει ο ασκητής «ἐνεργεῖται ἐν ὅλῳ τῷ σώματι ἐν ἀδιαλείπτῳ πυρώσει καί ἀνυπομονήτῳ καί λογισμοί δέ ἀπατηλοί συμβαίνουσιν αὐτῷ».⁵²⁴

Παρομοιάζει ο αββάς Ισαάκ το βαρύ στομάχι από τις γαστρονομικές γεύσεις που δουλικά κοπιάζει να κατασκευάσει ο άνθρωπος προς ικανοποίηση της ηδονής όλου του πεπτικού συστήματος, ως φλόγα

⁵²² ό.π. στίχ. 64-67 «Καί τί ἐστι τό ἔργον τῶν χοίρων, ἢ τό ἀόριστον ἀφήσαι τήν γαστέρα καί διαπαντός ἐμπιπλᾶν αὐτήν, καί μή ἔχειν καιρόν δεδηλωμένον πρὸς τήν τοῦ σώματος χρείαν καθὼς οἱ λογικοί».

⁵²³ ό.π. στίχ. 64-91.

⁵²⁴ ό.π. στίχ. 86-87.

φωτιάς που ανάβει και σαρώνει τα ξερά ξύλα και επίσης παραλληλίζει «ὥσπερ νέφος καλύπτει τό φῶς τῆς σελήνης, οὕτως οἱ ἀτμοί τῆς γαστροῦς διώκουσι τήν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ψυχῆς».⁵²⁵

Ἡ γαστριμαργία λοιπόν αποτελεί την θύρα των παθῶν, ἔτσι εἶναι αναμενόμενο να ευοδώνει τη γένεση τους, την θεμελίωση τους και την ανάπτυξη τους ἀρα ἔτσι εξαγριώνεται και το θυμικό μέρος της ψυχῆς. Ἡ γαστριμαργία ἐκτός ἀπό τροφοδότης του θυμικού μέρους της ψυχῆς, ἀγριεύει το σῶμα, ἐμποδίζει την ταπείνωση της καρδιάς με το να αποθηριώνεται και να κάνει ἀλλοζονικούς λογισμούς. Σε αὐτό το σημεῖο ἀπαιτεῖται προσοχή να μην παρασυρθεῖ ο μελετητής των ἀσκητικῶν λόγων του Σύρου ἀββά σε μια φυσιοκρατική, βιολογικά και μόνο προσανατολισμένη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο θεωρεῖται ὅτι η γαστριμαργία γεννά τα πάθη. Εἶναι γεγονός ὅτι η κατάχρηση της τροφῆς υπομονεύει κάθε προσπάθεια χαλιναγώγησης των σωματικῶν ἐπιθυμιῶν, ἀλλά ο ὁσίος πατέρας δεν ἐμφορεῖται ἀπό δυαλιστικές πλατωνίζουσες ἀντιλήψεις. Ὡς γνήσιος φορέας της Ὁρθόδοξης Παράδοσης, γνωρίζει ὅτι η ἐπιθυμία εἶναι γεγονός που ἀφορᾶ τον ὅλον ἄνθρωπο, εἶναι ἐκφραση της ἐνιαίας ψυχοσωματικῆς του ὑπαρξης.

Στα σῶματα που σφύζουν ἀπό τον ἀκόρεστο κόρο της φιληδονίας καμία γνώση δεν μπορεῖ να καρποφορήσει, πολὺ δε περισσότερο η γνώση του Θεοῦ.⁵²⁶

⁵²⁵ Λόγος ζ, στίχ. 48-51

⁵²⁶ Ὁ.π.στίχ. 54-55.

Η γαστριμαργία γεννά επίσης την πολυλογία και οι δύο λερναίες ύδρες γεννούν την αταξία, την σύγχυση του νου, ακόμα χειρότερα την άνοια⁵²⁷ επισημαίνει ο βαθυστόχαστος πατέρας. Η σύγχυση της διανοίας, η οποία προέρχεται από την αταξία, δημιουργεί συσκότιση του νου, κι αυτή με την σειρά της δημιουργεί θόλωση στην ψυχή.⁵²⁸ Κατ' αυτήν την αλληλουχία «τά πάθη ἄπερ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἤδη ἐκ τῆς ψυχῆς νεκρωθέντα διὰ τῆς λήθης, τῶν μνημῶν τῶν ἐν τῇ διανοίᾳ ἀπολεσθέντων πάλιν ταῦτα πρὸς κίνησιν ἄρχονται διεγείρεσθαι καί τήν ψυχὴν πρὸς ἐργασίαν αὐτῶν ἄρχονται ἀναγκάσαι».⁵²⁹

Η νοσηρότητα ενός και μόνου οργάνου εξαιτίας κακής χρήσης επιφέρει πολυοργανική ανεπάρκεια, κατάσταση δύσκολα ιάσιμη αλλά και αν αφεθεί χωρίς θεραπεία επιφέρει τον θάνατο.

Αξιοθαύμαστο είναι το γεγονός πως το ένα πάθος γεννά και αναπαράγει το άλλο. Η σωματική ηδονή, τρέφοντας τα πάθη, μεταπίπτει σε σωματική και ψυχική οδύνη. Η γαστριμαργία καταστρέφει όχι μόνο το στομάχι, αλλά γεννά και την ακηδία, την πάρεση δηλαδή, ψυχής και σώματος. Η ακηδία γεννά την μικροψυχία,⁵³⁰ η δε μικροψυχία κατά τον άγιο είναι «μήτηρ τῆς κολάσεως».⁵³¹

⁵²⁷ ό.π. στίχ. 12-14.

⁵²⁸ Λόγος ΛΖ, στίχ. 197-199.

⁵²⁹ Λόγος ΚΘ στίχ. 56-60.

⁵³⁰ Λόγος Α, στίχ. 1.

⁵³¹ Λόγος ΛΑ, στίχ. 158.

Μικρόψυχος και δειλός άνθρωπος νοσεί από δύο νόσους, επεξηγεί ο αββάς από την φιλοσωματία και την ολιγοπιστία.⁵³² Αυτός που αγαπά το σώμα, το υπηρετεί δουλικά, τρέμει μην το στεναχωρέσει, το κάνει είδωλο. Η φιλοσωματία οδηγεί τον άνθρωπο στην θεοποίηση του σώματος, στην λατρεία του με τρόπο λάγνο, αποσκοπώντας αυτόνομα στην διατήρηση ενός καλλίγραμμου πέτρινου αγάλματος. Απεμπολεί έτσι ο άνθρωπος την θεώρηση της ορθόδοξης παράδοσης η οποία καταξιώνει το σώμα και το εντάσσει σε μια διηνεκή προοπτική αγιασμού και θεώσεως, ποτέ αυτονομημένο αλλά δυναμικά πορευόμενο σε μια αρμονική σύζευξη με την ψυχή. Αυτός που απεχθάνεται την φιλοσωματία, απεχθάνεται τις σωματικές απολαύσεις, αγαπά τον αγώνα, την άσκηση, πιστεύει στη δύναμη και έλεος του Θεού, αναμένει και ελπίζει τα μέλλοντα αγαθά, χρησιμοποιεί την σωματική του ευρωστία για χάρη του πλησίον, του σύμπαντος κόσμου, των κτισμάτων και του Θεού.

Η ανάπαυση και η μόνιμη αργία στην ζωή του ανθρώπου είναι ο όλεθρος της ψυχής του,⁵³³ άλλωστε η ραθυμία γεννά όλους τους πειρασμούς,⁵³⁴ γίνεται πηγή των παθών και πέλαγος ταραχής.⁵³⁵ Παιδί της μόνιμης ραθυμίας είναι ο ρεμβασμός. Το ένα καλλιεργεί το άλλο, και τα δύο μαζί διεγείρουν την φαντασία. Όλη αυτή η κατάσταση τελικά μεταλλάσσει τον άνθρωπο από χαρισματικό και δημιουργικό πλάσμα σε αδη-

⁵³² όπ. στίχ. 3-5.

⁵³³ Λόγος ΛΗ, στίχ. 71.

⁵³⁴ Λόγος Λ, στίχ. 100-101.

⁵³⁵ Λόγος ΚΘ, στίχ. 198-199.

μιούργητο, αλειτούργητο, επομένως παρείσακτο ον το οποίο ζει παρασιτικά για την κοινωνία, και το περιβάλλον από την μία, και από την άλλη όταν αυτή η κατάσταση παγιωθεί, δημιουργεί ψευδαισθήσεις και πολλαπλές ψυχολογικές ανωμαλίες στον ίδιο του τον εαυτό.

Η υπερηφάνεια είναι ένα άλλο πάθος που κατακυριεύει όλο τον άνθρωπο, τον ταλανίζει και τον απομακρύνει από την θέα Θεού. Υπερηφάνεια είναι «οὐχ ὅταν ἐν τῇ διανοίᾳ ὁ ταύτης περάση λογισμός, οὐδέ ἐάν νικᾶται τις ἐξ αὐτῆς κατὰ καιρόν, ἀλλ' ἐκείνη ἡ διαμένουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ», δίνει ο ἅγιος τον ακριβή ορισμό.⁵³⁶ Η παγίωση αυτής της κατάστασης επιφέρει τον ψυχικό και πνευματικό όλεθρο.

Ὅπως είναι αδύνατον να υπάρξουν παιδιά χωρίς μητέρα έτσι ακριβώς ο άνθρωπος επαρμένος από την οίηση εύκολα εμπίπτει στις παγίδες της βλασφημίας και της πορνείας.⁵³⁷

Ο υπερήφανος βρίσκεται σε «τελεία πλάνη τοῦ νοῦ»,⁵³⁸ «λαλεῖ καὶ ληρεῖ ἀφρόνως πάντοτε»⁵³⁹ «ἐπαγγέλεται πολλά ὑπὲρ τὴν δύναμιν αὐτοῦ»,⁵⁴⁰ καθιστά ως αδριάντα το θέλημά του⁵⁴¹ αὐτός ο αδριάντας δε είναι «πτῶμα καὶ ὀλίσθημα ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας».⁵⁴²

Ο αββᾶς Ισαάκ τονίζει πως και η συνοίκηση με τους υπερηφάνους κάνει κακό και συμβουλεύει ότι πρέπει αυτή να αποφεύγεται, διαφορε-

⁵³⁶ Λόγος ΜΗ, στίχ. 78-80.

⁵³⁷ Λόγος ΛΖ, στίχ. 18-22.

⁵³⁸ Λόγος ΛΑ, στίχ. 126.

⁵³⁹ ό.π. στίχ. 131.

⁵⁴⁰ ό.π. στίχ. 133.

⁵⁴¹ ό.π. στίχ. 124.

⁵⁴² Λόγος Ν, στίχ. 30-31 και Λόγος ΜΘ, στίχ. 37-38. «Ἄνθρωπος δὲ διάγων ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ ἐν φόνῳ ἢ ἐν τῷ ἀφανισμῷ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἢ ἐν τινι τῶν βλαπτόντων αὐτόν».

τικά αφαιρείται η ενέργεια του Αγίου Πνεύματος από την ψυχή του ταπεινού αγωνιστή και γίνεται κατοικητήριο κάθε πονηρού πάθους.⁵⁴³

Ο άγιος Ιωάννης της Κλίμακος επισημαίνει για την υπερηφάνεια πως μόνος γιατρός αυτής είναι ο Θεός. Τόσο δύσκολη είναι η θεραπεία των υπερηφάνων. «Λάγνους μὲν ἄνθρωποι, πονηρούς δέ ἄγγελοι, ὑπερήφανους δέ Θεός ἰάσασθαι δύναται».⁵⁴⁴

Η υπερηφάνεια καταστρατηγεί και αμαυρώνει κάθε καλό έργο, εξουδετερώνει κάθε αρετή. Η παρουσία της στο ανθρώπινο πρόσωπο είναι τόσο ισχυρή και εξουσιαστική, που έχει τη δύναμη να αναπληρώσει όλα τ' άλλα πάθη, ακόμα κι αν όλα απουσιάζουν.⁵⁴⁵

Ο υπερήφανος άνθρωπος δεν μεγαλαυχεί μόνο νοητικώς αλλά και σωματικώς. Είναι αυτή η πλάνη η οποία συνέτριψε από τα ύψη τον φιλόανθρωπο (!) Φαρισαίο. Αυτός στεκόμενος εν τω μέσω του νου σε περίοπτη θέση, με περίοπτη περιβολή συνέθετε το εγκώμιο των ευεργεσιών, των κόπων και των προσφορών του, λαλώντας αφρόνως. Γι' αυτό και απώλεσε αστραπιαία αλλά παντοτινά όλο τον πλούτο του. Ενώ ο Τελώνης κατείχε τον θησαυρό της ταπείνωσης και της αυτομεμψίας – τους ισχυρούς αντιπάλους της υπερηφάνειας – Η απουσία μιας και μόνο ασθένειας, της πιο ισχυρής, του χάρισε το δώρο της ουράνιας βασιλείας.

⁵⁴³ *Περί τάξεως των αρχαρίων*, στίχ. 110-112. «Ὑπερηφάνῳ μὴ συνοικήσης, ἵνα μὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἡ ἐνέργεια ἀρθῇ ἀπὸ τῆς ψυχῆς σου καὶ γένηται οἰκητήριον παντός πάθους πονηροῦ».

⁵⁴⁴ ἐνθα ανωτ. Αγίου Ιωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος ΚΣΤ, μέρος β, κεφ. ξβ'.

⁵⁴⁵ ό.π. κεφ. λθ' «ἀνεχώρησαν τὰ πάθη ἐκ τινῶν οὐ μόνον πιστῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπίστων ἐκτός ἐνός· ἐκεῖνο μόνον καταλίποντα τόν τρόπον πάντων ἀναπληρῶσαι, ὥς ἐν κακοῖς πρωτεῦον».

Η υπερηφάνεια πάλι γεννά την κενοδοξία και αυτή με την σειρά της γεννά άλλα πάθη στην ψυχή συσκοτίζοντας το νου ολοτελώς.⁵⁴⁶

Η σύμπνοια, η αλληλεξάρτηση και αλληλοπεριχώρηση που υπάρχει μεταξύ των παθών, είναι μοναδική, επισημαίνει ο άγιος αφού ξεκάθαρα δηλώνει πως συχνά τα πάθη «κοιμίζουν ἄλληλα» και το ένα πάθος δίνει τόπο στο άλλο και από καιρό εις καιρό ξαναλλάζουν θέση και προτεραιότητα.⁵⁴⁷ Έτσι συμβαίνει το πάθος της κενοδοξίας να υποθάλπτει το πάθος της πορνείας και άλλοτε το πάθος της πορνείας να υποβόσκει την λατρεία της δόξας.⁵⁴⁸ Η κενοδοξία έχει καταστροφικά αποτελέσματα για την ψυχή και το νου του ανθρώπου, η δύναμή της δε είναι τέτοια που «ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ» μπορεί να διασκορπίσει όσους καρπούς - πνευματικά αγαθά, έχει συνάξει ο άνθρωπος ύστερα από πολύμοχθο και πολυετή αγώνα έτσι ώστε με μια μόνο σκέψη να αναβιώσουν πάθη ξεχασμένα και ηττημένα. Την παρομοιάζει ο νηπτικός πατέρας με πέτρα μέσα στην θάλασσα σκεπασμένη από τα νερά άγνωστη στο ναύτη στην οποία ξαφνικά κτυπά το πλοίο και βυθίζεται.⁵⁴⁹

Η φιλοκτημοσύνη είναι ένα άλλο ισχυρό πάθος «συμμεμιγμένο» με άλλα το οποίο καθιστά αλυσοδεμένο δούλο τον άνθρωπο. Εδώ κάνει λόγο ο αββάς όχι μόνο για την απόκτηση χρημάτων, «χρυσίου» και «ἀργύρου», αλλά οποιουδήποτε πράγματος στο οποίο είναι δοσμένη η

⁵⁴⁶ Λόγος ΛΖ, στίχ. 171-174.

⁵⁴⁷ Επιστολή προς τον αββά Συμεῶνα, στίχ. 177-181.

⁵⁴⁸ ό.π. στίχ. 179 -181

⁵⁴⁹ Λόγος ΛΖ, στίχ. 168-174. «Ἡ δόξα ἡ κοσμική, ὡς πέτρα ἐστὶν ἐν τῇ θαλάσῃ σκεπασομένη ἐκ τῶν ὑδάτων καὶ οὐ γινώσκεται τῷ ναύτῃ, ἕως ἂν κρούσῃ καὶ ὀπηθῇ ἐν αὐτῇ τό πλοῖον κάτωθεν καὶ πληρωθῇ ὕδατος».

καρδιά και από το οποίο το ίδιο θέλημα εξαρτάται. «Ὁ δέ συνδεδεμένος τῇ φιλοκτημοσύνῃ δοῦλος τῶν παθῶν πέφυκε. Μὴ νομίσης, ὅτι τοῦ χρυσίου καὶ τοῦ ἀργύρου ἢ κτῆσις μόνον φιλοκτημοσύνῃ ἐστίν, ἀλλὰ πᾶν ὅτιοῦν ἐν ᾧ τό θέλημά σου κρέμονται».⁵⁵⁰ Γι' αυτό το λόγο θεωρεῖ πως εἶναι προτιμότερη ἡ συγκατοίκηση με γύπες καὶ κοράκια παρὰ με πλεονέκτες καὶ ἀπληστους.⁵⁵¹ Ὁ φιλοκτῆμων ἀρνείται τυφλὰ νὰ κινηθεῖ πρὸς τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐλευθερία καθὼς εἶναι ἀλυσοδεμένος με τὴν ὕλη.

Εἰδικό λόγο ἀφιερώνει ὁ ἀββὰς Ἰσαάκ «περὶ τῶν χαύνων καὶ ἀμελῶν», ἐφόσον τὴν ἀμέλεια τὴν θεωρεῖ ἀρχὴ ὅλων τῶν κακῶν, πρόξενος ὅλων τῶν παθῶν καὶ τροφὸς τῶν ἤδη ὑπαρχόντων⁵⁵² καὶ δίνει νουθεσίες με ποιοὺς τρόπους ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποτινάξει τὴν ἀμέλεια ἀπὸ τοῦ εἶναι του.

Τὴν ὥρα τῆς ἀμέλειας ὁ ἅγιος παρακινεῖ γιὰ νήψη, ὥστε νὰ θερμανθεῖ ὁ ζήλος γιὰ «τὰ ἀγαθὰ» καὶ αὐτὸς με τὴν σειρά του νὰ ἀφυπνίσῃ τὴν καρδιά.⁵⁵³

Ὅταν κυριαρχεῖ ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ ἀδιαφορία στὴν ψυχὴ εὐκόλα καὶ ἀνυποψίαστα ἐπέρχεται ὁ ὀλέθρος. Παρατηρεῖ καὶ περιγράφει ὁ ἀββὰς τὴν συμπτωματολογία τῆς ἀρχῆς τοῦ ὀλέθρου. Σκοτίζεται ὅλος ὁ ἄνθρωπος, στὴν πίστη του νοσεῖ, ὅσον ἀφορὰ τὰ αἰσθητὰ βρῦει πλεονεξί-

⁵⁵⁰ Λόγος Δ, στίχ. 37-41.

⁵⁵¹ Λόγος ΜΑ, στίχ. 176.

⁵⁵² Λόγος «Περὶ φυλακῆς καὶ τηρήσεως τῆς ἐκ τῶν χαύνων καὶ ἀμελῶν», στίχ. 162-163, «Οὐαὶ τοῖς ἀμελεστέροις τοῖς προσποιουμένοις ἐν σχήματι καθαρῷ διατρέφειν τὰ ἴδια πάθη».

⁵⁵³ Λόγος ΝΔ, στίχ. 21-23 «Ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀμελείας, νῆφε καὶ κίνησον μικρὸν τὸν ζῆλον· μεγάλως γὰρ ἐξυπνίζει τὴν καρδιά καὶ θερμαίνει τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς».

ας, η πεποίθησή του προς την πρόνοια - φιλανθρωπία του Θεού μειώνεται, προς τον πλησίον στέκεται με φθόνο και καχυποψία, στόμα και καρδιά υπηρετούν την κατάκριση «κατά παντός ἀνθρώπου καί πράγμα-τος καί κατ' αὐτοῦ, ἀκόμη τοῦ Ὑψηλοῦ», η μικροψυχία, η δειλία γιγαντώνεται, νους, σωματικά εξωτερικά μέλη, και σπλάχνα σώματος καθίστανται δουλικοί υπηρέτες της αμέλειας.⁵⁵⁴

Όλα τα πάθη εν γένει, ζητούν ευκαιρία να εξεγερθούν παραφύλνοντας τη στιγμή της χαλάρωσης, αμέλειας, ακηδίας, ρεμβασμού, για να υπηρετήσουν το υλικό φρόνημα⁵⁵⁵, κατάσταση εύκολη και ανώδυνη. Ο χαριτολόγος άγιος παρομοιάζει τα πάθη «ὡς δίκην κυνῶν εἰοθότων ἐν μακέλλῳ λείξαι τό αἷμα, ἥνίκα κωλυθῶσι τῆς ὕλης τοῦ ἔθους αὐτῶν, ἴστανται πρό τῶν θυρῶν ὑλακτοῦντες ἕως ἄν διασκεδασθῇ ἡ δύναμις τῆς προτέρας συνηθείας αὐτῶν».⁵⁵⁶

4. Η εξέλιξη των παθών.

«Καί τά πάθη δέ ἐν εἰκονισμῷ κινοῦνται ἢ ἐν αἰσθήσει χωρίς εἰκονισμῶν καί ἐν μνήμῃ χωρίς πάθους καί διαλογισμῶν ἐκτός ἐρεθισμοῦ».⁵⁵⁷ Τα πάθη, κατά τον αββά Ισαάκ γεννούνται στο έδαφος των αισθήσεων και κινούνται δια μέσου των αισθήσεων του ανθρώπου, δια μέσου της μνήμης είτε δια μέσου της φαντασίας η οποία φαντασία

⁵⁵⁴ Λόγος ΝΗ, στίχ. 65-82.

⁵⁵⁵ Λόγος ΝΗ, στίχ. 57.

⁵⁵⁶ ό.π. στίχ. 61-64.

⁵⁵⁷ Λόγος ΝΘ, στίχ. 33-35.

λειτουργεί με εικόνες απατηλές, φανταστικές, χωρίς απαραίτητα να υπάρξει εξωτερικός παράγοντας - ερεθισμός.

Οι αισθήσεις και «ή αλλοτρία μνήμη» είναι εκείνες οι οποίες κινούνται κατά της ψυχής και δημιουργούν ταραχή στην ψυχή, την ωθούν να βγει από το θείο κάλλος σύμφωνα με το οποίο πλάστηκε για να βρίσκεται.⁵⁵⁸ Μόνο όταν συμμαζευτούν οι αισθήσεις μέσα στην ησυχία βρίσκει ο άνθρωπος τον εαυτό του και αρχίζει την ενδοσκαφή.

Οι αισθήσεις διαδραματίζουν τον σπουδαιότερο ίσως ρόλο στην κίνηση και ροπή της ψυχής. Επικυρώνει ο άγιος ασκητής την γνώμη του, επικαλούμενος μάλιστα τους λόγους του αγ. Διονυσίου του Αεροπαγίτου και συμφώνως και οι δύο μεγάλοι καταγράφουν πώς χρησιμοποιεί ο άνθρωπος διαρκώς τις αισθήσεις και τις ενέργειες των αισθήσεων και στον λόγο και στην πράξη, προκειμένου να κινηθεί η ψυχή προς τα θεία ή αντίθετα από τα θεία.

Οι αισθήσεις και οι ενέργειές του που υπηρετούν μόνο τον κόσμο, - τα πάθη -, μεταμορφώνονται μόνο όταν η ψυχή ενωθεί με τα θεία με ακατάληπτο τρόπο και φωτισθεί από το θείο φως.⁵⁵⁹

Όσο οι αλλοτριωμένες αισθήσεις άρχουν και κυριαρχούν τον άνθρωπο ολάκερο και όσο ο άνθρωπος στέκεται απέναντι στις καταστάσεις και τα πράγματα που τον περιβάλλουν με γνώμονα τις σφύζουσες από το κοσμικό φρόνημα αισθήσεις, τόσο θα κυριεύεται από την δύναμη

⁵⁵⁸ Λόγος Γ, στιχ. 11-13.

⁵⁵⁹ Λόγος ΙΘ, στιχ. 111-123.

των παθών, θα εντρυφά στην εμπάθεια, απεμπολώντας διαρκώς τον δρόμο της απόκτησης της σωτηρίας,⁵⁶⁰ χάνοντας τον προσανατολισμό που του δόθηκε «ἅμα τῇ γενέσει» και «ἐξ ἄκρας συλλήψεως».

Διευκρινίζει ωστόσο ο άγιος Πατέρας πως χωρίς τις μεσιτείες των δαιμόνων οι αισθήσεις δεν βλέπουν προς το κακό ούτε από μόνες τους μπορούν να το υπηρετήσουν με ενεργό τρόπο, εφόσον το αγαθό εμφυτεύτηκε στον άνθρωπο από τον δημιουργό και όχι το κακό.⁵⁶¹

Όταν οι αισθήσεις μέσα στην ψυχή του ανθρώπου ανασταίνονται για να υπηρετήσουν το κακό η καρδιά του ανθρώπου ψυχραίνει και απομακρύνεται από τον Θεό.

Την απαίδευτο ελευθερία⁵⁶² την θεωρεί ο άγιος μια ακόμα γενεσιουργό αιτία των παθών και μάλιστα την παρομοιάζει με μάνα που γεννά εκτρώματα.

Ο όρος «ἀπαίδευτος ἐλευθερία» προσδιορίζει εκείνη την κατάσταση κατά την οποία κάποιοι περιφρονούν τον μικρό και καθημερινό αγώνα και καταπιάνονται με τον αγώνα της κατάκτησης των μεγάλων σταδίων· απεμπολώντας έναν άλλο λόγο του Αββά που τονίζει κατηγορηματικά πως: «φιλοσοφία γάρ ἐστιν, ἵνα τίς τοῖς ἐλαχίστοις καί μικροῖς τοῖς γινομένοις παρ' αὐτοῦ ἀεὶ νήφει... καί διὰ τῶν

⁵⁶⁰ Λόγος Κ, στιχ. 53-56. «Ἐν ὅσῳ τὰς αἰσθήσεις ζώσας ἔχεις πρὸς ἀπάντησιν τῶν συμβεβηκότων νεαρόν σεαυτὸν ὑπολάμβανε, διότι οὐ μὴ σοι λείψῃ ἔκκαυσις ἁμαρτίας ἐν πᾶσι τοῖς μέλεσι σου, καὶ οὐ μὴ δυνήσῃ κτήσασθαι σεαυτῷ σωτηρίαν».

⁵⁶¹ Λόγος ΚΒ, στιχ. 57-59.

⁵⁶² Λόγος Κ, στιχ. 49-50.

ἐλαχίστων πραγμάτων καταλύει τὴν μικρὴν λύπην ἐξαγοράζων διὰ τούτων τὴν μεγάλην». ⁵⁶³

Αυτοὶ οἱ ἀσοφοὶ καὶ επιπόλαιοι κατακτητὲς θεωροῦν τὰ μικρὰ καὶ σταθερὰ βήματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς περιττά, χωρὶς νὰ υπολογίζουν τὸ κακὸ που προξενοῦν στον εαυτό τους. Δὲν υπολογίζουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀκαίριη ἐλευθερία τους υποδουλώνει περισσότερο στὰ πάθη τῆς υπερηφάνειας καὶ τῆς κενοδοξίας ἀφοῦ «αὕτη γὰρ ἄκαιρος ἐλευθερία ἧς τὸ τέλος δουλεία ἀπότομος». ⁵⁶⁴

Ὁ Ἅγιος εἶναι ξεκάθαρος: «ἀδύνατον κατακρατῆσαι τῶν μεγάλων πραγμάτων, ἐὰν μὴ νικήσης τὰ εὐτελέστερα πράγματα». ⁵⁶⁵ Κανεὶς ποτέ δὲν κατέκτησε τὶς υψηλὲς κορυφές τοῦ βουνοῦ ἀπευθείας, ἀβασάνιστα καὶ ἀκοπα παρὰ μόνο ὅταν ἀρχισε σταδιακὰ καὶ σταθερὰ τὴν αναρρίχηση τοῦ ὄρους.

Ὅσο ὁ ἄνθρωπος - συνεχίζει ὁ Ἅγιος - εἶναι προσκολλημένος στὴν γλυκύτητα τῶν ἀφορμῶν τῶν παθῶν, τόσο δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτά, ὅσο κι ἀν λυπάται γιὰ τὰ πάθη που ἐμφωλεύουν στὴν ψυχὴ. Ἡ προσκόλληση στὶς ἀφορμὲς οὐσιαστικά τον καθιστοῦν δέσμιος τῆς νοσηρότητάς του. ⁵⁶⁶

Κατοχυρώνει μάλιστα τὴν ἀποψὴ του στὰ λόγια ἐνὸς ἄλλου μεγάλου φιλόσοφου θεοφόρου, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ὁ ὁποῖος ἐγράφε πρὶν

⁵⁶³ Λόγος ΚΘ, στίχ. 217-222.

⁵⁶⁴ Λόγος Κ, στιχ. 39-52 καὶ Λόγος ΚΘ, στιχ. 213-214.

⁵⁶⁵ Λόγος Κ, στιχ. 157-158.

⁵⁶⁶ Λόγος Κ, στίχ. 64-73.

απ' αυτόν «Ὅστις εἰς τὰ μικρά ὀκνηρός ἐστίν, εἰς τὰ μεγάλα διαπρέψαι μή πιστεύσης αὐτόν».⁵⁶⁷

Αιτία και αφορμή αποτελούν τα πράγματα του κόσμου, τα αισθητά, και όσο ο άνθρωπος εμμένει στα αισθητά τόσο υπηρετεί τα πάθη.⁵⁶⁸

Η κακία των δαιμόνων είναι μια άλλη μέγιστη αφορμή η οποία γεννά τα πάθη. Ο πολυμήχανος όφης τέσσερις τρόπους χρησιμοποιεί, προκειμένου να παγιδεύσει τον άνθρωπο. Ανάλογα με τον αγώνα του καθενός και την κατάσταση στην οποία βρίσκεται, χρησιμοποιεί διαφορετικό τρόπο⁵⁶⁹ σύμφωνα με τους λόγους του αγίου και μας τους αναλύει για να μην επικαλεστούμε την άγνοια την ώρα της Κρίσεως.

Στους ράθυμους υψώνει όρη δυσκολίας και καθιστά απροσπέλαστο τον αγώνα κατά των παθών προκειμένου να τους εμψύήσει την δειλία και την απελπισία παρουσιάζοντας την πνευματική οδό δύσβατη και τραχεία. Έτσι ο ράθυμος αφήνει την πυξίδα που θα τον οδηγήσει στην σωτηρία πριν καλά - καλά την πιάσει και κοντά στην ραθυμία άλλα δύο πάθη - παραφυάδες - αναπτύσσονται, η δειλία και η απελπισία.⁵⁷⁰

Γνωρίζοντας «ὁ ἀντίπαλος ἡμῶν», «ὅτι πᾶσα ἀρχὴ θερμότερα ὑπάρχει τοῦ πολέμου»,⁵⁷¹ με δόλιο τρόπο πολεμά τους ανδρείους και δυνατούς που με ζήλο αγωνίζονται. Όσο είναι προσηλωμένοι οι ανδρείοι στον πνευματικό αγώνα, «οὐδέ παρατάσσεται πρὸς αὐτοὺς εἰς πόλε-

⁵⁶⁷ Λόγος ΚΘ, στίχ. 231-232.

⁵⁶⁸ Λόγος ΞΔ, στίχ. 1-2 και στίχ. 19-21.

⁵⁶⁹ Λόγος ΚΗ, στίχ. 2-4.

⁵⁷⁰ Λόγος ΚΗ, στίχ. 5-13.

⁵⁷¹ Λόγος ΚΗ, στίχ. 69.

μον»⁵⁷² αλλά όταν λίγο αναζητήσουν την ανάπαυση, τότε εφευρίσκει τρόπους να νικήσει τον αγωνιστή είτε με τον μετεωρισμό των λογισμών, είτε με κολακίες, προκειμένου να ενσπείρει στην ψυχή τους την οκνηρία.

Δύσκολα ο εφευρέτης των παθών παρατάει τον πόλεμο προς τους ανδρείους. Χρησιμοποιεί εναλλακτικό τρόπο όταν βλέπει ότι ο θερμός αγώνας τους αντί να φθίνει αναζωπυρώνεται. Αφού όλα του τα θωπεύματα αποτύχουν, ενσπείρει λογισμούς υπερηφάνειας, ώστε να νομίζει ο ανδρείος αγωνιστής πως τις μάχες κατά των παθών, όλες τις κερδίζει ο ίδιος, με την δική του δύναμη⁵⁷³ και όλο αυτό γίνεται «ίνα συμφρονήση ὁ ἄνθρωπος τοῖς ἐχθροῖς».⁵⁷⁴ Αποκτώντας το ίδιο φρόνημα ο τάλας αγωνιστής με τους μεσίτες των παθών, καθίσταται υποχείριος όλων τούτων.

Επόμενη μαεστρία με την οποία πολεμά ο διάβολος τον άνθρωπο και μάλιστα τον ανδρείο αγωνιστή είναι το να τον προσβάλλει στις φυσικές ανάγκες τους.⁵⁷⁵ Γνωρίζει ότι η προσέγγιση στα αισθητά πράγματα μπορεί να τυφλώσει το νου του αθλητή μορφώνοντας φαντασίες ψευδείς εν σχήματι αληθείας⁵⁷⁶, έτσι ώστε να αποπροσανατολίσει την διάνοιά του από τον αγώνα, να παρεκκλίνει από το έργο του, να εκπέσει στο κοσμικό φρόνημα.

⁵⁷² ὁ.π. στιχ. 68.

⁵⁷³ ὁ.π. στιχ. 164-166, «ίνα δοκῇ ἀπό τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὅλη ἡ ἰσχὺς αὕτη καὶ αὐτός ἐαυτῷ τόν πλουῦτον τοῦτον ἐκτήσατο».

⁵⁷⁴ ὁ.π. στιχ. 177.

⁵⁷⁵ ὁ.π. στιχ. 188.

⁵⁷⁶ ὁ.π. στιχ. 198-200.

Ο «πειράζων διάβολος», κατηγορηματικά αποσαφηνίζει ο αββάς, δεν έχει περισσότερη δύναμη από τον φιλεύσπλαχνο Κύριο, έτσι επιτρέπει ο Θεός τις μηχανορραφίες του αντιρρητικού για να δοκιμαστεί η αγάπη του αθλητού προς τον Δωρητή του, να καταφανεί αν παρ'όλες τις δοκιμασίες παραμένουν φιλόθεοι και σταθεροί στην πίστη κι αν τελικά ανταλλάσσουν τις κολακείες με την αγάπη του Θεού.⁵⁷⁷ Έτσι θα καταφανεί αν ο αγώνας και το φρόνημα του αγωνιστή είναι κίβδηλα, άρα τότε νικούνται ευκόλως από την υπερηφάνεια και ραθυμία – που ενσπείρει ο αρχέκακος. Δίνοντάς του χώρο εκπίπτουν ως σκύβαλα, με αποτέλεσμα να στερούνται της θείας δυνάμεως η οποία ενεργεί «πᾶν ἔργο ἀγαθόν». Στερούνται αυτή τη δύναμη της θείας χάρης η οποία, όπως προαναφέρθηκε ενεργούσε στους αγίους.⁵⁷⁸

Η φιληδονία και η ανάπαυση αποτελούν άλλες αιτίες των παθών.⁵⁷⁹ Όσο ο άνθρωπος αντιστέκεται σ' αυτές τις δύο αιτίες ισχυρώς, με επιμονή και με συνεργό την θεία Χάρη, δύσκολα κερδίζει έδαφος το πάθος κι ακόμα πιο δύσκολα προσβάλλει τον λογισμό, την ψυχή και το σώμα του.⁵⁸⁰ Αντίθετα, ο εραστής των αφορμών των παθών γίνεται υποχείριος τους και σύρεται «ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος»⁵⁸¹.

Η κατάχρησή του, η κακή χρήση του, ο οίνος, ο πλούτος και η ευεξία του σώματος ως αποκλειστικές επιλογές είναι άλλα αίτια τα οποία

⁵⁷⁷ ό.π. στιχ. 232-241.

⁵⁷⁸ ό.π. στιχ. 259-264.

⁵⁷⁹ ό.π. στιχ. 98-99, «ή φιληδονία και το αγαπάν την ανάπαυσιν, αίτία εστί της παραχωρήσεως».

⁵⁸⁰ ό.π. στιχ. 100-102.

⁵⁸¹ Λόγος Κ, στίχ. 71-73.

σπέρνουν και καλλιεργούν τα πάθη.⁵⁸² Αυτές οι αιτίες ενσαρκώνονται στα αισθητά πράγματα. Αυτά με την σειρά τους αποτελούν τις αιτίες ενός πλήθους άλλων παθών, όπως γαστριμαργία, πορνεία, φιλαργυρία, φιλοσωματία, πλεονεξία, φιληδονία.

Όλες αυτές οι αιτίες στην φυσική τους κατάσταση δεν αποτελούν αμαρτίες, ούτε μπορούν να καλλιεργήσουν τα πάθη. Όταν ο άνθρωπος μπερδέψει στη συνείδηση του και καταχραστεί το σκοπό για τον οποίο δόθηκε ο πλούτος, ο οίνος και η ευεξία του σώματος, τότε αρχίζει η νοσηρότητα. Όλα τα δώρα δόθηκαν για να υπηρετούν τον ίδιο, τον πλησίον κι ολάκερη την κτίση, προς ευγνωμοσύνη και δόξα του Δωρητή και όχι προς ικανοποίηση του ιδίου θελήματος και τον κορεσμό των ακόρεστων επιθυμιών. Ο αλλοτριωμένος άνθρωπος όμως χρησιμοποιεί τον πλούτο προς ιδιοτέλεια και αυστηρή ικανοποίηση των ατομικών του φιλοδοξιών, τον οίνο προς ικανοποίηση του λάρυγγα, την ευεξία του σώματος προς ικανοποίηση του ναρκισσισμού του.

Ο άνθρωπος θεοποιώντας το ίδιον θέλημα και διαμέσου των αισθήσεων στρέφεται στα αισθητά πράγματα, προσκολλάται σ' αυτά, αιχμαλωτίζεται και χάνει την ελευθερία του. «Αίτιαί πολλάί ἔξωθεν τοῦ θελήματος συναντῶσι τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ποιοῦσιν αὐτόν ἐξελεθεῖν ἔξωθεν τοῦ ὅρου τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ».⁵⁸³ Όσο δεν έχει προφυλαγμένες τις αισθήσεις του και ζει την άμετρη δοκιμή των αισθητών πραγμάτων, όντας

⁵⁸² Λόγος Ε, στιχ. 17-18.

⁵⁸³ Λόγος ΝΔ, στιχ. 166-167.

υποδουλωμένος σ' αυτά, διάγει μια άλλη νοσηρή κατάσταση, την έλλειψη της ειρήνης και την παρουσία της ταραχής και σύγχυσης.⁵⁸⁴

Οι σώφρονες αισθήσεις, οι περιορισμένες, γεννούν την ευταξία των λογισμών.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ ό.π., στιχ. 168-171.

⁵⁸⁵ ό.π., στιχ. 162-165.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΦΑΡΜΑΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΝΟΣΟ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΙΣΑΑΚ

1. Σχέση υγείας και αρετών

Ο «πυκτεύων», ο πνευματικός αθλητής, για να πραγματώσει τον κοπό του οφείλει να υπερνικήσει πρώτα τα εμπόδια που παρεμβάλλονται στην πορεία του προς την ανάβαση και μετά να αρχίσει να συλλέγει και να φυλλάει ως κόρη οφθαλμού τους καρπούς του αγώνα. Τον ιερό Σύρο αββά δεν τον απασχολεί η διατύπωση ενός θεωρητικού συστήματος ηθικών αρχών αλλά η καταγραφή των παθών – νόσων που εμποδίζουν αυτή την ανάβαση προς την αποκατάσταση της κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό, και, κυρίως, η υπόδειξη του τρόπου και των μεθόδων της θεραπείας τους. Από αυτή την άποψη οι ασκητικοί λόγοι του αγίου Ισαάκ αποτελούν ένα ολοκληρωμένο έργο θεραπευτικής, της Ορθόδοξης πνευματικής θεραπευτικής. Η προτεινόμενη θεραπευτική μέθοδος των Ασκητικών κινούμενη στα πλαίσια της Ορθόδοξης Παράδοσης, προϋποθέτει, ως απαραίτητους παράγοντες για την επίτευξη της ίασης από τα πάθη και την κατάκτηση της αγιότητας – της ίασης, τη δωρεά της Θείας Χάρης αφενός και την αδιάκοπη και ακούραστη προσωπική προσπάθεια του κάθε αγωνιστή αφετέρου.

Τα πάθη κατά τον νηπτικό πατέρα, είναι αρρώστια της ψυχής τα οποία εισβάλλουν στη φύση της και της αφαιρούν την υγεία. Δύο είναι οι τρόποι για την ίαση από τα πάθη, παρατηρεί ο Αββάς. Η μία οδός είναι η σταύρωση του σώματος, και εννοεί βέβαια την σταύρωση του σαρκικού φρονήματος αφού το ορθόδοξο πνεύμα δεν αποσκοπεί στη σωματοκτονία αλλά στην παθοκτονία.

Η άλλη οδός είναι η άνοδος του νου στην θεία θεωρία που επιτυγχάνεται με τη γνώση και εκπορεύεται από την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος.⁵⁸⁶ Τούτη η θεραπευτική αγωγή οφείλει να γίνεται με μέθοδο και κατ' εξακολούθηση.

Η αρετή είναι η υγεία της ψυχής⁵⁸⁷ και αυτή είναι η φυσική της κατάσταση. Στην ίδια τη φύση δεν είναι δυνατόν να υπάρχει ταυτόχρονα και υγεία και ασθένεια. Μια από τις δυο καταστάσεις επικρατεί. Η υγεία δόθηκε εξ αρχής δώρο «ἅμα τῇ γενέσει». Η νόσος υπεισέρχεται όταν χαθεί η υγεία λόγω εξωτερικών παραγόντων και αιτίων. «Φανερόν οὖν ὅτι ἡ υἰαία προϋπάρχει ἐν τῇ φύσει τοῦ συμβεβηκότος ἀρρωστήματος».⁵⁸⁸

Εξηγεί ο λόγιος πατέρας της ερήμου ότι όπως ακριβώς τα κάθε λογής φάρμακα εφευρέθηκαν για κάθε οργανική, παθολογική νόσο του σώματος με σκοπό την αποκατάσταση της χαμένης ψυχοσωματικής υγείας, έτσι ακριβώς οι ζωοποιές εντολές δόθηκαν ως φάρμακα καθαρι-

⁵⁸⁶ Λόγος Κς, στίχ. 47-50.

⁵⁸⁷ Λόγος ΠΓ, στίχ. 93-94.

⁵⁸⁸ ό.π. στίχ. 96-97.

κά, με σκοπό να γιατρευτεί το εμπαθές μέρος της ψυχής.⁵⁸⁹ Η ψυχή δεν πρόκειται να είναι υγιής χωρίς την διαφύλαξη των εντολών⁵⁹⁰. Σκοπός δε αυτής της φαρμακευτικής αγωγής είναι να ανακτήσει η ψυχή το αρχέγονο κάλλος.⁵⁹¹ Η προσπάθεια κατάκτησης της αντίθετης προς το συγκεκριμένο πάθος αρετής αποτελεί βασική θεραπευτική τεχνική⁵⁹².

Η κακία η οποία είναι νόσος της ψυχής και απώλεια⁵⁹³ εισχώρησε και φώλιασε στον άνθρωπο εξαιτίας της παράβασης των εντολών.⁵⁹⁴

Η κάθαρση από τα πάθη – η σταύρωση του σαρκικού φρονήματος δηλαδή - επιτυγχάνεται με την τήρηση και διατήρηση των εντολών.⁵⁹⁵ Ο Χριστός ενανθρώπησε για να καθαρίσει την ψυχή του ανθρώπου από την κακία της πρώτης παράβασης και για να την επαναφέρει στην αρχαία κατάσταση.⁵⁹⁶ Έλαβε σάρκα και οστά και ντύθηκε τα αδιάβλητα πάθη για να εξαγιάσει και αφθαρτοποιήσει το υλικό σώμα. Γι' αυτό το λόγο παρέδωσε στον άνθρωπο τις ζωοποιές Του εντολές ως φάρμακα

⁵⁸⁹ Έπιστολή προς τόν ἄββᾶ Συμεῶνα, στίχ. 20-31. «τὰς ζωοποιούς ἐντολάς αὐτοῦ ὥσπερ φάρμακα καθαρκτικά τῆς ἐμπαθείας τῆς ψυχῆς δέδωκεν ἡμῖν. Ὅπερ γάρ τὰ φάρμακα τῷ νοσερῷ σώματι ἐμποιεῖ τοῦτο ἐμποιοῦσιν αἱ ἐντολαὶ τῇ ἐμπαθεῖ ψυχῇ».

⁵⁹⁰ ὁ.π. στίχ. 41-42.

⁵⁹¹ ὁ.π. στίχ. 60-62 «οὐδέ αὐτῇ ἡ ψυχή δύναται καθαρθῆναι ἐάν μὴ φυλάξει τὰς ἐντολάς, αἵτινες ὡς τὰ φάρμακα καθαίρειν τὰ πάθη καὶ τὰ πταίσματα».

⁵⁹² Ο ἄββας Δωρόθεος σημειώνει: «ἐκαστον παθος ἔχει τὴν ἐναντίαν αὐτοῦ αρετὴν. Ἡ υπερηφάνεια ἔχει τὴν ταπεινοφροσύνην, ἡ φιλαργυρίαν ἔχει τὴν ἐλεημοσύνην, ἡ ἀσωτία τὴν ἐγκρατεία, τὸ μῖσος τὴν ἀγάπην» Ἀββα Δωροθεοῦ, Διδασκαλῖαι 12, P.G. 88, 1757 B.

⁵⁹³ ὁ.π. στίχ. 407-408.

⁵⁹⁴ ὁ.π. στίχ. 63-64.

⁵⁹⁵ ὁ.π. στίχ. 418. «Ἡ ἐργασία ἢ κρυπτή τῶν ἐντολῶν ἰατρεῦει τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς».

⁵⁹⁶ ὁ.π. στίχ. 421-425. «Ἐν πρώτοις ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει τοῦ Χριστοῦ ἐδέξατο ἡ φύσις ἡμῶν τὸν ἀνακαινισμόν καὶ ἐκοινώνησε τῷ πάθει καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, καὶ τότε μετὰ τὸν ἀνακαινισμό τῆς ἐκχύσεως τοῦ αἵματος ἀνεκαινίσθη καὶ ἡγιασθῇ ἡ φύσις ἡμῶν, καὶ ἰκανὴ ἐγένετο δέξασθαι τὰς ἐντολάς τὰς νέας καὶ τελείας».

καθαρικά της εμπαιθείας. «Καί δηλον, ὅτι αἱ ἐντολαί ἐξεναντίας τῶν παθῶν ἐτέθησαν πρὸς ἰατρείαν τῆς παραβάσης φύσεως».⁵⁹⁷

Δεν αφήνει περιθώρια ο ἅγιος Ισαάκ, τονίζει κατηγορηματικά πως δεν υπάρχει ἄλλος εναλλακτικός δρόμος κάθαρσης της ψυχῆς και του σώματος ἀπὸ τον δρόμο της τήρησης των ἐντολῶν.⁵⁹⁸ Ἡ τήρηση των ἐντολῶν οδηγεί στην ἀπόκτησή τους, τούτη δε ἡ ἀπόκτηση ἀποτελεῖ τον καθοριστικότερο παράγοντα της κάθαρσης ἀπὸ τα πάθη. Μονόδρομος ἡ ἀπόκτηση της υγείας και ἡ ἀποκατάσταση της ἀσθένειας. Δυο εἶναι οἱ τρόποι τούτης της πολυπόθητης ἀπόκτησης. Ο πρῶτος τρόπος εἶναι «ἐν τῇ ὁδῷ τῇ πατουμένη καὶ νομίμῳ» κατὰ την ὁποία φυλάσσονται οἱ ἐντολές με κόπους, πολύμοχθο ἀγῶνα οδεύοντας την στενὴ και τεθλιμένη οδό. «Πᾶσα ἀρετὴ γινομένη, σταυρὸς ὀνομάζεται»⁵⁹⁹ διευκρινίζει ο ἅγιος πατέρας.

Ο ἄλλος τρόπος εἶναι ἡ ἀπόκτησή της ἀπὸ ὀρισμένους σταθεροὺς και φλογεροὺς ἀγωνιστὲς ὡς δωρεὰ της θείας Χάριτος.⁶⁰⁰ Μόνο ὅταν ο ἄνθρωπος ἐξέλθει ἀπὸ τον παλαιὸ κοσμο των παθῶν, των ἡδονῶν, των ἀπολαύσεων και του φίλαυτου ἐγωισμοῦ, ὅταν ἀποδιώξει την ἀρρωστημένη γνώση, τους τρόπους της πανουργίας και του δόλου και ὅταν εἰσέλθει στην ἀπλή γνώση της ἀληθείας, καθαρίζεται και χαίρει ἀκρας υγείας.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ ὁ.π. στίχ. 32-33

⁵⁹⁸ ὁ.π. στίχ. 65-70.

⁵⁹⁹ Λόγος ΞΓ, στίχ. 199.

⁶⁰⁰ ὁπ. στίχ. 80-83.

⁶⁰¹ ὁπ. στίχ. 95-111.

Προϋπόθεση αυτής της υγείας θεωρεί ο άγιος πως είναι η απόκτηση των «γεγυμνασμένων αισθητηρίων» τα οποία τα παρομοιάζει με «στερεά τροφή»⁶⁰². Έχοντας καλλιεργήσει ο άνθρωπος γυμνασμένα αισθητήρια, ανά πάσα στιγμή μπορεί να διαγνώσει τις προσβολές των νόσων και να προλάβει τον όλεθρο. Έχοντας αποκτήσει γεγυμνασμένα αισθητήρια, αναγνωρίζει έγκαιρα την συμπτωματολογία των δαιμόνων, λαμβάνει μέτρα προληπτικά, προκειμένου να αποφύγει την εγκατάσταση της αρρώστιας, έτσι ώστε να μη πληγεί ούτε η καρδιά του, ούτε το σώμα, ούτε οι αισθήσεις του.

Δεν πρόκειται επ' ουδενί για μια ανάβαση νοησιαρχική, ιδεολογική ή ηθικιστική. Πρόκειται εξ άπαντος για κατάθεση επίπονων και επίμονων αγώνων· μιας ματωμένης βιοτής αλλά συνάμα καθοδηγούμενης υπό της θείας χάρης – αυτής της ενέργειας του Θεού που κατέρχεται φιλόανθρωπα για την σωτηρία όσων αξιώνονται τη συνάφεια με τον Χριστό.⁶⁰³

Όπως ακριβώς το βρέφος που δεν μεγαλώνει παρά μόνο με το γάλα, έτσι ακριβώς ο άνθρωπος που δεν θα ανατραφεί με το γάλα των εντολών δεν θα αποκτήσει καθαρότητα και υγεία.⁶⁰⁴

⁶⁰² Λόγος ς, στίχ. 180-184 «Τῶν ὑγιαίνοντων γάρ ἐστιν ἡ στερεά τροφή τῶν τὰ αισθητήρια γεγυμνασμένα ἔχοντων, καί δυναμένων δέξασθαι πᾶσα τροφήν, λέγω δη τὰς προσβολὰς πασῶν τῶν αισθήσεων καί μή βλαβῆναι τήν καρδίαν ἐκ πάντων τῶν συναντημάτων διά τήν γυμνασίαν τῆς τελειώσεως».

⁶⁰³ Βλ. Δημ. Τσελεγγίδη, «Χάρη και ελευθερία κατά την Πατερική Παράδοση του ΙΔ' αιώ-
νος», εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 21-39.

⁶⁰⁴ ό.π. στίχ. 162-164.

Σ' όλη την ορθόδοξη παράδοση και αγιοπατερική διδασκαλία – οι οποίες κύριο μέλημα έχουν την σωτηρία του ανθρώπου, δηλαδή την εκρίζωση της κάθε νόσου – μαρτυρείται ότι η νίκη στον αγώνα κατά των παθών κερδίζεται κυρίως με την καλλιέργεια των αρετών.

Κατά τον αββά Ισαάκ «οὐδεὶς δύναται τὰ πάθη νικῆσαι, εἰ μὴ δι' ἀρετῶν αἰσθητῶν, θεωρουμένων»,⁶⁰⁵ και ακόμα λέγει πως «Ἐκάστη ἀρετὴ, μήτηρ ἐστὶ τῆς δευτέρας». ⁶⁰⁶ Διαδοχική και σταδιακή είναι η απόκτηση των αρετών, όπως ακριβώς διαδοχικά και σταδιακά επανέρχεται η υγεία μετά από κάθε ασθένεια.

Η απόκτηση αυτή απαιτεῖ κόπο, αγωνία, συνοδεύεται δε από λύπες και θλίψεις.

Ο άνθρωπος που αποφεύγει την θλίψη και επιλέγει την ευρυχωρία και την καλοπέραση, σίγουρα δεν θα κερδίσει την αρετή⁶⁰⁷ «Ἐάν ἐπιθυμῇς τὴν ἀρετὴν, παράδος ἑαυτόν εἰς πᾶσαν θλίψιν»⁶⁰⁸ συμβουλεύει ο πολύπειρος και ενισχύει αυτή του την γνώμη, η οποία συμφωνεῖ με την γνώμη ενός άλλου επιστήμονα της ερήμου, του Μάρκου του μοναχού, που ομολογεῖ πως «ψεκτὴ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἥνικα δεδέσμευται τῇ ἀνέσει». ⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ Λόγος ΚΔ, στίχ. 15-16.

⁶⁰⁶ ό.π. στίχ. 41.

⁶⁰⁷ Λόγος ΜΗ, στίχ. 48-49 Β' στίχ. 45-47, «Ψυχὴ ἡ λαβοῦσα μέριμναν τῆς ἀρετῆς καὶ ἐν ἀκρίβειᾳ ἐν φόβῳ Θεοῦ ζῶσα, οὐ δύναται εἶναι χωρὶς λύπης καθ' ἡμέραν, διότι συμπεπλεγμένοις ἔχουσιν αἱ ἀρεταὶ τὰς λύπας ἐν αὐταῖς».

⁶⁰⁸ ό.π. στίχ. 50-51.

⁶⁰⁹ Λόγος ΞΓ, στίχ. 196-198.

Σίγουρο είναι πως αυτός που αγωνίζεται για την αρετή χωρίς θλίψη και στέρηση νομίζοντας ότι την απέκτησε, έχει τυφλωθεί από την υπερηφάνεια.⁶¹⁰

Η μία αρετή διαδέχεται την άλλη,⁶¹¹ η μία εξαρτάται από την άλλη. Μεταξύ των αρετών υπάρχει άρρηκτη σχέση, αλληλοπεριχώρηση και αλληλοσυμπλήρωση.

Οι αρετές «ἀλλήλοις κεκοινωνήκασιν»⁶¹², αφού ψυχή και σώμα υπάρχουν ενωμένα αλλά διακρίνονται ως προς την κίνηση και το θέλημα.

Η φύση δεν μεταβάλλεται όπως προειπώθηκε και αποδείχτηκε αλλά κινείται είτε προς την αρετή, στην υγεία δηλαδή, είτε ρέπει προς το πάθος, την αρρώστια, διά του ιδίου θελήματός της.⁶¹³

Σωματικές αρετές είναι η νηστεία, η ελεημοσύνη, αγρυπνία, τα δάκρυα, η γονυκλισία, η καθαρότητα του σώματος και όσες εν γένει ενεργούνται με το σώμα, διά πρακτικών έργων. Με τις σωματικές αρετές επιτυγχάνεται ο αγιασμός του σώματος.⁶¹⁴ Ψυχικές αρετές είναι η αγάπη στον πλησίον και σ' όλη την κτήση, η διάκριση, η πίστη, η ταπεινοφροσύνη, η συγχώρηση, η ενθύμηση έργων αγαθών, η ενασχόληση της διανοίας με τα μυστήρια και τους λόγους των αγίων γραφών και όσες ακό-

⁶¹⁰ ό.π. στίχ. 59-60.

⁶¹¹ Λόγος ΛΑ, «Αἱ ἀρεταὶ ἀλλήλας διαδέχονται διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν ὁδὸν αὐτῶν ἐπαχθῇ καὶ βαρείαν».

⁶¹² Λόγος Γ, στίχ. 147.

⁶¹³ ό.π. στίχ. 148-152.

⁶¹⁴ Λόγος ΛΒ, στίχ. 91.

μα ενεργούνται με την ψυχή.⁶¹⁵ Με την ενσάρκωση των ψυχικών αρετών έρχεται η κάθαρση της ψυχής, δηλαδή η ελευθερία από τα κρυφά πάθη τα οποία συνιστώνται στην διάνοια με τους αισχρούς λογισμούς.⁶¹⁶ Η γνώση είναι αυτή που διδάσκει και φυλάει αυτές τις αρετές, και η αρετή για να ενσαρκωθεί έχει ανάγκη αυτή τη γνώση⁶¹⁷, τη γνώση την πνευματική.

Η σωματική αρετή καθαρίζει το σώμα από την νόσο, την ύλη των παθών που εμφωλεύει σ' αυτό. Η αρετή του νου, ταπεινώνει και καθαρίζει την ψυχή από τους ιούς των μάταιων λογισμών· αυτή η αρετή καταφέρει να θεραπεύσει την ψυχή σιγά-σιγά από την χρόνια πάθηση της εμπάθειας.⁶¹⁸ Καθαρίζει την ψυχή κι από τα πιο κρυφά πάθη.

2. Η πίστη ως πρωταρχικό φάρμακο

Αρχίζει ο άγιος τους πάνσοφους λόγους του προτάσσοντας από την πρώτη κιόλας πρόταση την πίστη, η οποία γεννά τον φόβο Θεού και την θεωρεί αρχή της αρετής.⁶¹⁹ Είναι αυτή η πίστη που έχει τη δύναμη να θεραπεύσει την ασθένεια των αισθήσεων, να παραμελήσει το υλικό φρόνημα και τις υλικές απολαύσεις,⁶²⁰ δηλαδή να ξεριζώσει τα πάθη από την ψυχή. Δεν κάνει λόγο ο άγιος Ισαάκ απλά για ομολογία πίστεως,

⁶¹⁵ Λόγος ΜΒ, στίχ. 183-190.

⁶¹⁶ Λόγος ΛΒ, στίχ. 93-94.

⁶¹⁷ ό.π. στίχ. 190-191.

⁶¹⁸ Λόγος ΛΒ, στίχ. 1-5.

⁶¹⁹ Λόγος Α, στίχ. 1-2.

⁶²⁰ ό.π. στίχ. 30-33.

αλλά γι' αυτή τη νοητή δύναμη που φωτίζει τη διάνοια, στηρίζει την καρδιά και «ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τῆς συνειδήσεως», κινεί την πεποίθηση προς τον Θεό σε τέτοιο βαθμό, ώστε για τίποτα δεν μεριμνά ο άνθρωπος, εφόσον όλο το είναι του, όλα τα κύτταρα της ύπαρξής του, τα έχει εναποθέσει στη μέριμνα του Θεού.⁶²¹

Επιβεβαιώνει ο θεοφόρος αββάς πως μόνο όταν έχουμε αυτή την ορθή πίστη, μπορούμε να διακρίνουμε και να κατατροπώσουμε τους εχθρούς που μας οδηγούν στην αρρώστια.⁶²² «Ὁ δέ πεποιθώς ἐπὶ τῷ θεῷ στερεοῦται τῇ καρδίᾳ».⁶²³ Μόνο η ψυχή που θεμελιώνεται και αυξάνεται από την τυφλή πεποίθηση στο Θεό μπορεί να κατατροπώσει τους μύριους πειρασμούς.⁶²⁴ Άνθρωπος που με πίστη αφέθηκε στον Θεό και διά πείρας γεύτηκε με όλα τα γήινα αισθητήρια την θεία βοήθεια δεν φροντίζει για τίποτα, παρά μόνο σιωπά με θαυμασμό.⁶²⁵ Όσοι δε καθίστανται δεκτικοί του φωτός της πίστεως, τίποτα δεν ζητούν γιατί βλέπουν πραγματικά ότι τους χαρίζονται περισσότερα από όσα ζητούν ή επιθυμούν ή σκέφτονται.⁶²⁶

⁶²¹ Λόγος ΝΗ, στίχ. 76-81.

⁶²² Λόγος Ε', στίχ. 90-91. «Κτήσαι πίστιν ὀρθήν ἐν ἑαυτῷ, ὅπως καταπατήσεις τοὺς ἐχθροὺς σου καὶ ἔχε τό νοῦν ἀμέτεωρον». Σχετικά με τη θεραπευτική δύναμη της πίστεως και γενικότερα τη σχέση των συναισθηματικών διαταραχών με τις σωματικές ασθένειες βλ. Γεωργίου Παπαδημητρίου, *Η προφητική διακονία του Ιερέως*, στο περιοδικό *Ορθοδοξία*, ἔτος Δ', τεύχ. Β', Απρίλιος-Ιούνιος, 1997, σελ. 220-227.

⁶²³ Λόγος Ε, στίχ. 44.

⁶²⁴ ὁ.π. στίχ. 179-180.

⁶²⁵ Λόγος ΜΒ, στίχ. 8-10. «Ψυχὴ γάρ ἡ ἅπαξ παραθεμένη ἑαυτὴν ἐν πίστει τῷ θεῷ καὶ ἐν πολλῇ πείρᾳ δεξαμένη τὴν γεῦσιν τῆς συνεργείας αὐτοῦ, πάλιν οὐ φροντίζει ἑαυτῆς, ἀλλὰ τῇ ἐκπλήξει καὶ τῇ σιωπῇ φιμοῦται».

⁶²⁶ ὁ.π. στίχ. 17-23.

Ο εραστής της πίστεως έχει φρόνημα απλό και καθαρό,⁶²⁷ συλλογισμούς άκακους ως είναι τα νήπια, καρδιά απλή.⁶²⁸ Ο άνθρωπος που κατέχει τον θησαυρό της πίστεως δεν αγωνιά για τίποτα, παρά μόνο ελπίζει,⁶²⁹ γι' αυτό το λόγο, εξηγεί ο νηπτικός πατέρας «οὐχ ὑστερεῖται ποτέ τινός ὁ τῇ ἐλπίδι τῆς πίστεως τῇ καρδίᾳ ἐρηρυσμένος»⁶³⁰ κατέχει δέ αὐτός ὁ μακάριος ὁδοιπόρος τῆς ζωῆς θησαυρούς πού δέν χωράν σέ τοῦτο τόν πλανήτη.⁶³¹ Δεν αγωνιά για απόκτηση κτημάτων, χρημάτων, περιουσίας, αύξηση όλων των υλικών αποκτημάτων, δεν αγχώνεται για την υγεία, για την εργασία, για την δόξα, για την μελλοντική αποκατάσταση όλων των βιοτικών μερίμνων, γιατί άπασα την ζωή του και οτιδήποτε, την συνθέτει και την περιβάλλει, την εναποθέτει στα χέρια του Θεού απλά, τυφλά, με εμπιστοσύνη και καρδιά νηπιώδη. Αυτός ο εραστής της πίστεως ολοκληρωτικά είναι ελεύθερος και αυτεξούσιος,⁶³² δεν δεσμεύεται από κανένα αισθητό πρόσωπο, πράγμα ή κατάσταση.

Η πίστη αυτή προχωρά πέρα από τα αντιληπτά, υπερβαίνει τους όρους της φύσης και οδεύει και προοδεύει πέρα από τα φυσικά.⁶³³

⁶²⁷ Ὁ.π. στίχ. 35-36.

⁶²⁸ Ὁ.π. στίχ. 39.

⁶²⁹ Ὁ.π. στίχ. 51 «Τῇ γνώσει φόβος ἐξακολουθεῖ, τῇ δέ πίστι ἐλπίς». Να διευκρινήσουμε ὅτι ἐδῶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ κάνει λόγο για τὴν ἀνθρώπινη, περιορισμένη γνώση καὶ ὄχι γιὰ τὴν γνώση τὴν πνευματικὴ που λειτουργεῖ «ὑπὲρ πᾶσα αἴσθησις» ἐξυγιαίνει τὸν ἄνθρωπο καὶ θα γίνῃ λόγος γι' αὐτὴ τὴ γνώση σε εἰδικό κεφάλαιο. Διευκρινίζει ὁ ἅγιος πῶς «ἡ γνῶσις γὰρ ἐναντία ἐστὶ τῇ πίστει· ἡ δὲ πίστις ἐστὶ λύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἑαυτῆς τῶν νόμων τῆς γνώσεως, οὐχὶ τῆς πνευματικῆς λέγομεν».

⁶³⁰ Ὁ.π. στίχ. 96-96.

⁶³¹ Ὁ.π. στίχ. 92-94.

⁶³² Ὁ.π. στίχ. 53-55.

⁶³³ Ὁ.π. στίχ. 81-82.

Είναι αυτή η απλή και αταλάντευτη πίστη που υπήρχε μέσα στην καρδιά του πολύπαθου Ιωβ, η πίστη που γεννά υπομονή, μακροθυμία, ελπίδα, δοξολογία, συγκατάβαση, ευγνωμοσύνη.⁶³⁴ Είναι η πίστη που και όρη μετακινεί. Δια αυτής της πίστεως πολλοί μακάριοι μάρτυρες δάμασαν την καυστική δύναμη της φωτιάς και αν και ρίχτηκαν σ' αυτήν βγήκαν αλώβητοι απ' αυτήν. Μ' αυτό τον τρόπο ο πραγματικά και ορθά προσηλωμένος πιστός άνθρωπος στην πρόνοια του Θεού, έχει την δύναμη να δημιουργεί νέα κτίση κατά την ομοιότητα του Θεού.⁶³⁵ Η πίστη είναι το κατ' εκλογήν φάρμακο που μας ελευθερώνει από το σκότος της γήινης εργασίας και της υποταγής στην ματαιοπονία του κοσμικού φρονήματος.⁶³⁶ Αυτή η πίστη στηρίζει και συνέχει όλον τον άνθρωπο και δεν τον αφήνει ποτέ εκτεθειμένο και μετέωρο.

Η υγιής πίστη αποτελεί την κορωνίδα των αρετών. Η εμπιστοσύνη στο Θεό γεννά ανάπαυση, παρηγοριά, ευφρόσυνο αγαλλίαση η καρδιά που την κατέχει πλημμυρίζει από χαρά και πόθο για καρδιακή ομιλία με τον Θεό, η ψυχή χαίρει τρυφής και απόλαυσης του γλυκασμού των αγγέλων και της ειρήνης του Αγίου Πνεύματος. Μ' άλλα λόγια αυτή η πίστη στις θείες δωρεές είναι που εξασφαλίζει στον σύγχρονο άνθρωπο την αποδέσμευσή του από τη φασαρία και το χρυσό περιτύλιγμα της τεχνοκρατικής και υλιστικής καθημερινότητας που ο ίδιος πόθησε, έφτιαξε

⁶³⁴ Παλαιά Διαθήκη, Ιωβ.

⁶³⁵ Λόγος ΜΒ, στίχ. 57-58.

⁶³⁶ ό.π. στίχ. 86-89 «ἀνέτειλεν ἡμῖν ἡ πίστης καὶ ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόπου τῆς γήινης ἐργασίας καὶ ἐκ τῆς ὑποταγῆς τῆς ματαίας τῆς μετὰ τὸν μετεωρισμὸν τὸν δωρεάν γινόμενον».

και μπλέχτηκε στα δίκτυα της. Αυτή η πίστη είναι που τον βγάζει από το αδιέξοδο και βασανιστικό λαβύρινθο του άγχους, του να κατακτήσει και να υποταχθεί στα είδωλα και του χαρίζει την πολυπόθητη ηρεμία, γαλήνη και ψυχική ειρήνη.

Ζαλισμένος ο σύγχρονος άνθρωπος από τα απατηλά θέληττα του κόσμου τούτου, αγχωμένος και τυφλωμένος από τον ακόρεστο πόθο να ικανοποιήσει τον αχαλίνωτο και φίλαυτο εγωισμό, να ικανοποιήσει την ανικανοποίητη δίψα της απόκτησης του πλούτου και πάντων των υλικών, ο φόβος μην τυχόν στεναχωρεθεί και ταλαιπωρηθεί, επιλέγει πρόσκαιρες και αθεμελίωτες βακτηρίες, απατηλές μεθόδους και τρόπους διεξόδου, που υπηρετούν τα τάγματα των δαιμόνων· έτσι η ελευθερία της σκέψης και της βούλησης καταστρατηγείται, η προσωπικότητά του αποδιοργανώνεται. Πιστεύει και εμπιστεύεται ο άνθρωπος στα πρόσκαιρα, στα εφήμερα, στα μάταια. Τρέχει με άγχος να χτίσει γυάλινους πύργους, αναλώνεται διασκορπώντας τον εαυτό του «ώδε κακεῖσε» προκειμένου να αυτοθεοποιηθεί ξεπερνώντας τον Θεό. Την ίδια στιγμή γεμίζει από συναισθήματα πλήξεως, απογνώσεως μαζί με την αίσθηση του ανικανοποίητου. Συνέπεια αυτής της αποτυχίας που καρποφορεί ο μάταιος και άστοχος κόπος είναι η κατάθλιψη, η απογοήτευση, η τρέλα με τραγικές συνέπειες για τον ίδιο τον άνθρωπο. Διαβάζουμε στην Π. Διαθήκη και στον Εκκλησιαστή την περιγραφή του ιστορικού της καταθλιπτικής καταστάσεως του ασθενούς, και του κενού που έχει περιέλθει.

Ο άνθρωπος που νοσεί αυτοπεριγράφεται: «Ὡκοδόμησά μοι οἴκους, ἐφύτευσά μοι ἀμπελῶνας, ἐποίησα μοι κήπους καί παραδείσους...». Και συνεχίζει «Ἐκτίσα δεξαμενάς ὑδάτων... ἀπέκτησα δούλους καί δούλας..., ἐθησαύρισα χρυσόν καί ἀργύριον, τεραστίας περιουσίας, τάς ὁποίας οὔτε βασιλεῖς δέν εἶχαν. Εἶχα τραγουδιστάς καί τραγουδιστρίας, οἰνοχόους καί οἰνοχόας, καί κάθε εἶδους ἐντρυφήματα, πού ἤμποροῦν ποτέ νά λαχταρήσουν οἱ υἱοί τῶν ἀνθρώπων. Κάθε τι που ἐπεθύμησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, τό ἀπέκτησα, κάθε πόθον καί λαχτάραν τῆς καρδίας μου ἐπραγματοποίησα καί δέν ἐδίστασα ἐμπρός εἰς καμίαν τέρψιν. Καί ἐπέβλεπα ἐγώ ἐν πᾶσι τοῖς ποιήμασί μου. Καί ἰδοὺ τά πάντα ματαιότης (κεφ. β' 4-11). Πουθενά δεν βρήκε ικανοποίηση, τίποτα δεν ἀνάπαυσε την καρδιά του. Και φθάνει να επαινεί τους πεθαμένους ἀπ' ὅτι τους ζωντανούς λέγοντας: «Καί ἐγώ ἐπαίνεσα τοὺς πεθαμένους παρὰ πάνω ἀπό τοὺς ζωντανούς» (κεφ. δ', 2-3). Στις Παροιμίες περιγράφεται με ἓνα ἄλλο ζωντανό παράδειγμα ἡ μελαγχολία τῆς ἀνικανοποίητης αἰσθησης που κατατρώγει ὅλο τον ἄνθρωπο· «ὥσπερ σῆς ἐν ἱματίῳ καί σκώληξ ἐν ξύλῳ, οὕτω λύπη ἀνδρός βλάπτει καρδίαν» (κεφ. 20α).

Ἡ κατάσταση τῆς κατάθλιψης, τῆς ἀπελπισίας, του ἀνικανοποίητου ἔχει ὡς συνέπεια τὴν αἰσθησι τῆς μοναξιάς, του φόβου, ἐπιφέρει αὐπνίες, νευρώσεις. Στον 101^ο ψαλμό μονολογεῖ ὁ καταθλιπτικός καὶ ἀπογοητευμένος ἄνθρωπος: «Ὡμοιώθην πελεκάνι ἐρημικῷ, ἐγεννήθην ὥσεί νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ, ἠγρύπνησα καί ἐγενόμην ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος» (Ψαλμ. ρα' 7, 8). Κατὰ τον ἅγιο Ἰωάννη τον Χρυ-

σόστομο ο άνθρωπος που αισθάνεται την μοναξιά έχει το μέγιστο των κακών. Λέει πως: «δεν υπάρχει κανένα κακό τόσο μεγάλο όσο η αίσθηση της μοναξιάς» (Ομιλία, 78). Ο ανικανοποίητος άνθρωπος δεν ευφραίνεται μ' όσα υλικά αγαθά και αν αποκτήσει, πουθενά δεν ησυχάζει, απεναντίας διακατέχεται από ανεξήγητο φόβο για το εφήμερο. Ο φόβος γεννά μέσα του την δειλία. «Ο φόβος θανάτου δειλίαν ἐμποιῶν»⁶³⁷ τονίζει ο Μέγας Βασίλειος. Η ψυχική ταραχή και σύγχυση του απελπισμένου, ανικανοποίητου και μελαγχολικού ανθρώπου – ασθενή έχει ως συνέπεια άλλες ψυχικές και οργανικές διαταραχές. Υποφέρει ο σύγχρονος άνθρωπος που κατέκτησε τα πάντα και έκανε τη ζωή του τόσο εύκολη(!) από αϋπνίες και άγχος. Η Σοφία Σειράχ λέει για τους ανθρώπους αυτούς «Ἀρρώστημα βαρὺ ἐκνήψει ὕπνος» (λα', 2) και ακόμη λέει ότι: «κάτι σαν τό τίποτα εἶναι ἡ ἀνάπαυσις τοὺς εἰς τὸν ὕπνον» (Σοφ. Σειρ. μ', 5-8). Έτσι καταφεύγει ο άνθρωπος στην τρέλα, στις χημικές ουσίες, στα υπνωτικά χάπια, προκειμένου να αποκαταστήσει την χαμένη ηρεμία, ισορροπία και υγιή διάθεσή του. Αλλοτριώνεται και αποπροσανατολίζεται τόσο, που ούτε τον εαυτό του είναι σε θέση να κυβερνήσει, ούτε τις δεξιότητες – ικανότητες με τις οποίες τον προίκισε ο Θεός μπορεί ορθά να διαχειριστεί. Ο άνθρωπος που πιστεύει στα εφήμερα σίγουρα θα προδοθεί και θα απογοητευτεί, αργά ή γρήγορα. Ο σοφός και άγιος φιλόσοφος, αββάς Ισαάκ ο Συρός απορεί μ' αυτή την αφροσύνη του ταλαίπωρου ανθρώπου «Ἐάν δέ οὐ πιστεύῃς τῷ Θεῷ ὅτι ποιεῖταί σου πρόνοιαν, ἀλλὰ φροντίζεις

⁶³⁷ Μ.Βασιλείου, *Ομιλία εις τον ΛΓ ψαλμόν*, P.G. 29, 369C.

ἐκτός αὐτοῦ εἰς τὰ περί τῆς χρείας σου, ταλαιπωρότερος εἶ πάντων ἀνθρώπων, καί ἵνα τί καί ζῇς»;⁶³⁸ Και διαβεβαιώνει διά πείρας ο εμπειρότατος πως, αν πιστέψουμε και στρέψουμε όλη μας την μέριμνα στον Δημιουργό μας, από τίποτα απολύτως δεν θα κινδυνέψουμε⁶³⁹. Άλλωστε συνεχίζει ο πανόλβιος νηπτικός πως «ἐκτός πεποιθήσεως τῆς διά πίστεως, οὐ δύναται ἡ ψυχὴ μετὰ θάρσους κατατολμῆσαι τῶν πειρασμῶν».

Εἶναι επιτακτική ἀνάγκη στον 21^ο αἰώνα, ο πολυάσχολος και θορυβώδης ἄνθρωπος, ο δοκιμασμένος ἀπὸ την κάθε εἶδους κρίση (κρίση οικονομική, κοινωνική, κρίση θεσμών, αξιών, σχέσεων) που ο ἴδιος δημιούργησε, να ἀποκτήσει πείρα της «ενεργῆς σκέπης του Θεοῦ», την παραγωγική και δυναμική, παραγκωνίζοντας όλα τ' ἄλλα φιασίδια της υλιστικής και τεχνοκρατικής ζωῆς του, προκειμένου να γευτεῖ «διά πείρας» την ευφρόσυνο ἐλπίδα του Θεοῦ⁶⁴⁰.

3. Η ταπείνωση

Μας γνωστοποιεῖ ο αββᾶς Ισαάκ ὅτι αὐτός που εἶναι ἄρρωστος πρῶτα ταπεινώνεται, παραδέχεται ὅτι εἶναι ἄρρωστος και μετὰ μεριμνά για την υγεία του. Ἐτσι ακριβῶς και ο ἄνθρωπος που νοσεῖ ἀπὸ τα πάθη πρῶτα ταπεινώνεται παραδέχεται ὅτι στράφηκε σ' αὐτή, και μετὰ μερι-

⁶³⁸ Λόγος Ε, στίχ. 162-164.

⁶³⁹ ὁ.π. στίχ. 165-166 «Ἐπίρριψον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνά σου καὶ οὐ μὴ πτοηθῇς πτόησιν ἐπερχομένην σοι».

⁶⁴⁰ ὁ.π. στίχ. «Καὶ ἐκτός πείρας τῆς σκέπης τοῦ Θεοῦ ἐνεργοῦς, ἐλπίσαι ἢ καρδιά ἐπὶ τὸν Θεό οὐ δύναται».

μνά για τον τρόπο ίασης των παθών⁶⁴¹. Εάν πρώτα ο φίλαυτος, ο εγωιστής, ο επαρμένος, ο πλεονέκτης, ο λαίμαργος, ο οργίλος, «ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ σάρκα καὶ τὸ φρόνημα αὐτῆς», δεν στραφεί στα εσώτερα βάθη της ψυχής, να ενδοσκοπήσει προσεκτικά, να αναγνωρίσει μέσω καρδιακής και νοητικής ενδοσκαφής ὅτι δυσώδες και αρρωστημένο υπάρχει φωλιασμένο μέσα του, αν με ταπείνωση δεν αποδεχτεί ὅτι ο οἶκος της καρδιάς του νοσεί από πάθη, πώς θα μεριμνήσει για την αποκατάστασή του; Η αρρώστια ὅλων των παθών θεραπεύεται με ταπείνωση ψυχής και καρδιά συντετριμμένη⁶⁴².

Η ενδοσκόπηση για την ανεύρεση και αναγνώριση της νόσου, αν δεν γίνει με γνώμονα την ταπείνωση και την συντριβή της καρδιάς, σίγουρο είναι ὅτι θα οδηγήσει στην πλάνη, ὕστερα στην οίηση⁶⁴³, με αποτέλεσμα την παγίωση της ασθένειας, η οποία παγίωση αδιαμφισβήτητα θα επιφέρει επιπλοκές και στη συνέχεια ψυχοσωματικό θάνατο. Γι' αυτό υπογραμμίζει ο αββάς πως «πολλοὶ νοσοῦντες, οὐδὲ αὐτὸ ἐπίστανται ὅτι νοσοῦσι»⁶⁴⁴. Πολλοὶ ἄνθρωποι ὄντας ἄρρωστοι καυχησιολογούν πως χαίρουν ἄκρας υγείας και ἔτσι «ὑπὸ πολλῶν εὐφημοῦνται» οἱ δυστυχεῖς. Αυτοὶ αυτοκαταδικάζονται στην πλάνη και στην ἀπώλεια της ἀλήθει-

⁶⁴¹ *Επιστολή προς τον ἀββᾶ Συμεῶνα*, στίχ. 313-314. Ὅπως ακριβῶς ο ἅγιος Ἰσαάκ ο Σύρος, ἔτσι και ο ἅγιος Ἰωάννης της Κλίμακος στον διεξοδικό λόγο του περί ταπεινοφροσύνης τονίζει δια πείρας ὅτι εἶναι ὑψίστη ἀρετὴ ἡ ὁποία αποκτάται με μυστικό τρόπο και ἐξολοθρεύει τὰ πάθη. Πρβλ. Ἰωάννου του Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος ΚΕ, σελ. 264.

⁶⁴² Ὁ.π. στίχ. 311-312.

⁶⁴³ Λόγος ΝΔ, στίχ. 67-68 «ἢ πλάνη ἀκολουθεῖ τῇ οἰήσει».

⁶⁴⁴ Ὁ.π. στίχ. 406-407.

ας,⁶⁴⁵ μ' άλλα λόγια αυτοκαταδικάζονται να διάγουν τον βίο τους σε μια μόνιμη νοσηρή κατάσταση. Εν αντιθέσει ο άνθρωπος που γνωρίζει την αρρώστια του, εύκολα θεραπεύεται, και όποιος ομολογεί ότι πονά, βρίσκεται στην αρχή της θεραπείας, διευκρινίζει ο μεγάλος νηπτικός της ερήμου.

Νεκρώνει ο άνθρωπος το κοσμικό φρόνημα και την τρυφή, όταν βαθειά στην καρδιά φυτρώσει και καλλιεργηθεί εν επιγνώσει η ταπείνωση. «Ο κτησάμενος τὴν ταπείνωση ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὗτος ἐνεκρώθη τοῖς πάθεσι».⁶⁴⁶ Δυστυχῶς διακατεχόμεθα από εωσφορικό πνεύμα, από υπερηφάνεια, από εγωισμό, από κενοδοξία και από ανθρωπαρέσκεια. Οι περισσότερες εκδηλώσεις της ζωής μας, ενδόμυχα ή μη, κινούνται σ' αυτό το πλαίσιο. Θέλουμε και επιδιώκουμε την προβολή και την αναγνώριση. Ο ταπεινός άνθρωπος είναι αυτάρκης. Δεν ποθεί τίποτα. Δεν ζηλεύει τα υπάρχοντα του άλλου. Μισεί την πλεονεξία, την χλιδή, την ανάπαυση. Αγαπά να αγωνίζεται, ξεχνά ολότελα ό,τι καλό προέρχεται από τον ίδιο. Δοξολογεί τον Θεό, ευχαριστεί τον πλησίον, ευγνωμονεί ακόμα και αυτόν που δεν τον ευεργετεί. Δεν υπηρετεί το ίδιο θέλημα, γι' αυτό και δεν είναι η καρδιά του δοσμένη στα τάγματα των δαιμόνων.⁶⁴⁷ Ακόμα κι όταν ο ενάρετος πράττει έργα αρετής, αν αυτά δεν συνοδεύονται από βαθειά και μυστική ταπείνωση, χάνεται ολότελα η

⁶⁴⁵ ό.π. στίχ. 408-409.

⁶⁴⁶ Λόγος ΜΑ, στίχ. 74-76.

⁶⁴⁷ Λόγος ΜΑ, στίχ. 77-78 «Ο νεκρωθείς τῇ καρδίᾳ ἐκ τῶν ιδίων αὐτοῦ ἐνεκρώθη ἐξ αὐτοῦ ὁ διάβολος». .

γλυκύτητα της προσφοράς και αγαθοεργίας «Ἐάν ποιήσης ἀρετὴν καλὴν καὶ μὴ αἰσθανθῇς τῆς γεύσεως τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς, μὴ θαυμάσης, ὅτι ἕως ἂν ταπεινωθῇ ὁ ἄνθρωπος οὐ λαμβάνει τὸν μισθὸν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ ἀμοιβὴ οὐχὶ τῇ ἐργασίᾳ δίδεται, ἀλλὰ τῇ ταπεινώσει ὁ ἀδικῶν τὴν δευτέραν ἀπόλλει τὴν πρώτην».⁶⁴⁸ Ἄνθρωπος χωρὶς ταπείνωση δεν μπορεί ποτέ να γνωρίσει τον εαυτό του διότι κρίνει μόνο ὅ,τι βρίσκεται πέρα από τον εαυτό του. Αντίθετα ὁ αληθινὰ ταπεινὸς αφού «γνωρίσει τὴν εαυτοῦ ἀσθένεια», πλησιάζει τὸν ἄλλον, λησμονεῖ ολότελα ὅτι βλαβερό δέχτηκε, ξέρει να συγχωρεῖ⁶⁴⁹.

Παρομοίως καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος τονίζει χαρακτηριστικά πως ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι θεϊκὴ σκέπη που σκεπάζει τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, γιὰ νὰ μὴν βλέπουμε τὰ κατορθώματά μας. Εἶναι ἄβυσσος ευτελείας ἀπρόσβλητη ἀπὸ κάθε κλέπη. Ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι «πύργος ἰσχύος ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ». (Ψαλμ Ξ'4)⁶⁵⁰. Αὐτὸς δε που τὴν ἀπέκτησε εἶναι ἡπιος, προσήνης, ευκατάνυκτος, ευσπλαχνικὸς περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον. Εἶναι ἀκόμα γαλήνιος, χαρωπός, ευκολοκυβέρνητος, ἄλυπος, ἀγρυπνος, ἀοκνος καὶ ἀπαθής, αφού «ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν

⁶⁴⁸ Λόγος ΜΗ, στίχ.12-15.

⁶⁴⁹ Σύγχρονες μελέτες επιβεβαιώνουν ὅτι ἡ γνήσια συγχωρητικότητα προϋποθέτει τὴν κατάκτηση, ἔστω κάποιου βαθμοῦ, ταπεινοφροσύνης, κάτι που γιὰ τὴν νηπτικὴ παράδοση θεωρεῖται αυτονόητο. Βλ. "forgiveness... often requires a humbling of the self to admit a dependency or to give up more or less defensively grandiose aspect of the self". Jeffrey M. BRANDSMA, forgiveness: A Dynamic, Theological and Therapeutic Analysis, *Pastoral Psychology*, τόμ. 31, No 1, 1982, σελ. 40-51. Βλ. καὶ ἐνθ. ἀνωτ. Αδ. Αυγουστίδη σελ.: 261-264.

⁶⁵⁰ Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ, I. Μ. Παρακλήτου, Ωρωπὸς Ἀττικῆς, 2002, Λόγος ΚΕ, κεφ. ΚΕ, σελ. 271.

ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν». (Ψαλμ. ρλε', 23-24)

Διευκρινίζει ο Αββάς πως υπάρχει ταπείνωση που προέρχεται από φόβο Θεού και ταπείνωση που προέρχεται από τον πόθο του Θεού. Και εκείνος που έχει ταπείνωση από φόβο Θεού, «εν παντί καιρῷ» έχει καρδιά συντετριμμένη και ευταξία των αισθήσεων, κι αυτός που ταπεινώνεται από πόθο προς τον Θεό έχει πάντα χαρά και απλότητα και μια καρδιά ακράτητη στην προσφορά⁶⁵¹ στον Θεό, στον πλησίον, στην κτίση και τα κτίσματα. Ο Παντογνώστης Θεάνθρωπος γνωρίζοντας άριστα την ανθρώπινη φύση εφόσον τη ντύθηκε γνωρίζοντας επίσης, ότι προς την εξωτερική εμφάνιση συμμορφώνεται και η αφανής αρετή της ψυχής, υπέδειξε έμπρακτα μέθοδο ταπεινώσεως «ζωννύμενος τὸ λέντιον»⁶⁵². Κατὰ μίμηση του θείου προτύπου και ο αγωνιζόμενος άνθρωπος που προσπαθεί να λυτρωθεί από τη νόσο, αντιτάσσει στο υπερήφανο πνεύμα, το πνεύμα της ταπείνωσης. Η γεμάτη κατάνυξη και συντριβή καρδιά ωθεί αυτομάτως το σώμα να γονατίσει, αυτομάτως φέρει το θερμό δάκρυ. Ας μην ξεχνάμε πως ένας λόγος τελωνικός και μια αληθινή σωματική στάση συντριβής εξαγόρασε τη βασιλεία των ουρανών. Η ταπείνωση όπως και όλες οι αρετές δεν είναι ιδέα και θεωρητική γνώση. Είναι καθημερινό

⁶⁵¹ Λόγος ΜΑ, στίχ. 80-86.

⁶⁵² «Ὁ λιμνὰς και πηγὰς και θαλάσσας ποιήσας, ταπεινώσιν ἡμᾶς ἐκπαιδεύων ἀρίστην, λεντίω ζωννύμενος μαθητῶν πόδας ἔνιψε, ταπεινούμενος, ὑπερβολῇ εὐσπλαχνίας καὶ ὑψῶν ἡμᾶς ἀπὸ βαράθρων κακίας, ὁ μόνος φιλόανθρωπος» ἀπὸ την Ἱερὴ Ἀκολουθία της Μεγάλης Τετάρτης εσπέρας, Καθίσματα, Τον τάφον σου Σωτήρ.

βίωμα ζωής που κυριαρχεί εναργώς σε καρδιά και νου και ψάχνει κάθε στιγμή σωματικά έργα, προκειμένου να ενσαρκώσει τούτη την ενέργεια.

Η σωτηρία κερδίζεται πάνω στη γη, μέσα στο σώμα είναι σωτηρία – υγεία δηλαδή – όχι μόνο του πνεύματος αλλά και του σώματος⁶⁵³. Η αληθινή ταπείνωση είναι αυτή που λειτουργεί ως καθρέφτης. Ο πραγματικά ταπεινός σκύβει στα έγκατα της ύπαρξής τους αναμοχλεύει και ξετινάζει οποιοδήποτε πάθος φώλιασε μέσα του και προχωράει στην ομολογία του και από κει στην μετάνοια· στην μεταστροφή δηλαδή της κακής του υπόστασης σε αγαθή.

4. Άλλα φάρμακα ίασης από τα πάθη

Σε όσους θέλουν να γίνει η καρδιά τους τόπος μυστηρίων του καινού κόσμου, συστήνει ο αββάς Ισαάκ να πλουτήσουν πρώτα έργα σωματικά και ψυχικά. Να πλουτήσουν στη νηστεία, στην αγρυπνία, στην άσκηση, στην υπομονή, στην ελεημοσύνη, στην προσευχή, στην κατάκτηση της καθαρότητας των λογισμών, στην ανάγνωση των θείων γραφών⁶⁵⁴.

Αφηγείται ο νηπτικός πως ύστερα από πολυετείς δοκιμασίες και πειρασμούς, αφού δέχτηκε αναρίθμητες πληγές εκ του εναντίου, αφού αποκόμισε πείρα μεγίστη και αξιώθηκε μεγάλων αντιλήψεων, κοντολογίς, ύστερα από τρανή μαθητεία στην έρημο, ενσκύπτοντας στα εσώτερα

⁶⁵³ Παν. Νέλλα, *Ζώνον Θεούμενον, Η ακολουθία του Μεγάλου Κανόνα*, σελ. 214-215.

⁶⁵⁴ Επιστολή προς αββά Συμεώνα στίχ. 525-532.

βάθη της ανθρώπινης καρδιάς και προσευχόμενος την θεία φώτιση, έμαθε, και μας καταθέτει πως δυο είναι οι τρόποι που λειτουργούν ως θεμέλιοι λίθοι της απόκτησης όλων των αγαθών στη ζωή μας. Αυτοί είναι α) «το συνάξαι έαυτὸν εἰς ἓν τόπον» και β) «τὸ ἀεί νηστεῦσαι»⁶⁵⁵. Η ησυχία και η νηστεία· αυτοί οι δύο μέθοδοι ημερώνουν τις άγριες επιθυμίες της ακράτειας και της παραφοράς που φουσκώνουν το νου και ξεσηκώνουν την ψυχή του ανθρώπου και εξαγριώνουν το σώμα προς εκπλήρωση ακόρεστου κόρου τρυφής και υλικής αιχμαλωσίας-υποταγής. Φέρνουν την πραότητα των λογισμών και την νήψη του νου, φωτίζουν τη σκέψη, ενεργοποιούν τον άνθρωπο προς ενάρετη και ποιοτική ζωή με νόημα και σκοπό στα βαθύτερα μυστικά νοήματα της ζωής και όχι στα εφήμερα, μάταια και καταναλωτικά αλλά στα αιώνια. Μέσα στην ησυχία ο άνθρωπος μπορεί να βρει τον εαυτό του αντίθετα η πολυκοσμία και η πολυπραγματοσύνη δεν του δίνουν χρόνο και χώρο για περισυλλογή και αυτοδιάλογο. Η άσκηση στη νηστεία δυναμώνει τον άνθρωπο, τον βοηθάει να επιβάλλεται στις άλογες επιθυμίες του, τον καθιστά ελεύθερο από κάθε υλική υποδούλωση⁶⁵⁶.

Ο άνθρωπος που παραμελεί τη νηστεία διαλύει κάθε προσπάθεια σύναξης της αρετής. Υπενθυμίζει ο νηπτικός πατέρας στους παραμελούντες τη νηστεία πως αυτή είναι η πρώτη εντολή που δόθηκε στον άνθρωπο και αυτός αγνοώντας και παραβαίνοντας τούτη την απλή οδηγία

⁶⁵⁵ Λόγος ΚΘ, στίχ. 8-9.

⁶⁵⁶ ό.π. στίχ. 12-32

που θα του χάριζε την υγεία ολάκερης της υπόστασής του έβαλε από μόνος του τον εαυτό του σε μια άλλη αδυσώπητη αρχή, την αρχή «της φθοράς της πρώτης», της πτώσης και του αφανισμού με την παρακοή και απεμπόληση της σωτήριας οδηγίας της νηστείας⁶⁵⁷.

Όπως ακριβώς η γαστριμαργία αποτελεί αρχή όλων των κακών και μαζί με την χαννότητα του ύπνου εγείρει απύθμενες σκοτεινές επιθυμίες, έτσι ακριβώς η νηστεία αποτελεί το θεμέλιο κάθε αρετής μαζί με την αγρυπνία και την προς Θεόν εγρήγορση⁶⁵⁸.

Η νηστεία αποτελεί την αρχή ενάντια σε κάθε αγώνα κατά την διάπραξη της αμαρτίας ή της επιθυμίας. «Η νηστεία υπερασπισμός ἐστὶ πάσης ἀρετῆς, καὶ ἀρχὴ τοῦ ἀγῶνος καὶ στέφανος τῶν ἐγκρατῶν, καὶ τό κάλλος τῆς παρθενίας καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ ἡ λαμπρότητα τῆς σωφροσύνης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἡ μητέρα τῆς προσευχῆς καὶ ἡ πηγὴ τῆς φρονήσεως, καὶ ἡ διδάσκαλος τῆς ἡσυχίας καὶ ἡ προηγουμένη ὅλων τῶν καλῶν»⁶⁵⁹.

Αυτή είναι η νηστεία «δόμος μέγας εἰς πᾶν ἀγαθόν»⁶⁶⁰. Όποιος την τηρεῖ διαρκῶς και την εφαρμόζει όχι μόνο στην τροφή αλλά και στην σκέψη, στην διάνοια, στο λόγο, στο σώμα και στα «θέλω», κερδίζει την ιλαρότητα, την κατάνυξη της καρδιάς, και ουδέποτε υποδουλώνεται σε

⁶⁵⁷ Ὁ.π. στίχ. 249-253.

⁶⁵⁸ Λόγος ΚΖ, στίχ. 223-228.

⁶⁵⁹ Ὁ.π. στίχ. 229-234.

⁶⁶⁰ Ὁ.π. στίχ. 247-248.

ακόρεστες επιθυμίες⁶⁶¹. Ο «αντικείμενος και τύραννος» που αγωνίζεται υπέρ της παγίωσης των παθών στην ανθρώπινη φύση, τίποτα άλλο δεν φοβάται από τη νηστεία.

Με τη νηστεία ο Σωτήρας νίκησε τους δαίμονες των παθών στην έρημο και την παρέδωσε ως όπλο στην ανθρωπότητα, προκειμένου να αντικρούει τις φάλαγγες των δαιμόνων⁶⁶², συμπληρώνει ο άγιος Ισαάκ.

Κατά τον αββά Ισαάκ όχι μόνο η νηστεία αλλά και η εγκράτεια και η χαυμενία και κάθε κακοπάθεια του σώματος οδηγούν στη σωφροσύνη⁶⁶³ όλον τον άνθρωπο, γεννούν «τὴν συστολὴ τῶν αἰσθήσεων» και καταστέλλουν τις εμπαθείς κινήσεις του σώματος⁶⁶⁴. Όταν οι αισθήσεις συννευρεθούν με την ησυχία, τότε ο άνθρωπος κατανοεί και θεωρεί την φυσική κατάσταση της ψυχής, δηλαδή τότε συνέρχεται στην υγιή κατάσταση και νιώθει τούτο το κάλλος της υγείας⁶⁶⁵.

Και αν ο άνθρωπος δεν μπορεί να νηστεύσει από τροφή λόγω σωματικής παθολογικής νόσου, τον παρακινεί ο θεορρήμων να νηστεύσει στη σκέψη, στο λόγο, στη συνήθεια, γιατί μόνο με την εγκράτεια του μετεωρισμού της διάνοιας και της φλυαρίας, καθίσταται ο νους νηφάλιος

⁶⁶¹ ό.π.στίχ.246-247 «Οὐδέποτε εἶδε τίς νηστευτὴν ἐνδιακρίσει δουλωθέντα ὑπὸ τῆς κακῆς ἐπιθυμίας».

⁶⁶² ό.π. στίχ. 262-266 «τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐγίνωσκε τὴν νίκην, οὐδὲ ὁ διάβολος ποτὲ ἐπειράθη τῆς ἡττῆς αὐτοῦ ἐκ τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ ὅπλῳ ἠτόνησεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἦν ὁ ἀρχηγός καὶ πρωτότοκος τῆς νίκης, τοῦ δοῦναι τὸν πρῶτον στέφανον τῆς νίκης ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς φύσεως ἡμῶν». Πρβλ. Ματθ. 4, 1-2 και Λουκά 4,1-4.

⁶⁶³ Λόγος ΝΖ, στίχ. 13-14 «ἐκ τοῦ σπέρματος τῆς νηστείας, ὁ στάχυς τῆς σωφροσύνης βλαστάνει».

⁶⁶⁴ Λόγος ΙΖ, στίχ. 124-131.

⁶⁶⁵ Λόγος Γ, στίχ. 14-16.

και αρχίζει να προσηλώνεται στην προσευχή με επιμονή και καρτερία⁶⁶⁶, η δε καρδιά αρχίζει να ασχολείται με έννοιες αληθινές και καθαρές μακριά από κάθε πλάνη, αρχίζει δηλαδή ν' αποκτά την επίγνωση της καινής ζωής⁶⁶⁷.

«Ἡ υἡγεία καὶ ἡ ἱατρεία ἐκ τῆς ἡσυχίας βρῦει»⁶⁶⁸, επισημαίνει ο νηπτικός ιατρός των ψυχών. Την ιερή ζεύξη ησυχίας και σιωπής την θεωρεί ιδιαίτερη ωφέλιμη στον αγώνα για την αποκατάσταση της ψυχοσωματικής ασθένειας που ταλανίζει τον άνθρωπο, γι' αυτό και προστάζει «ὑπὲρ πάντα τὴν σιωπὴν ἀγάπησον»,⁶⁶⁹ γιατί τότε μόνο έρχεται πλούσια η καρποφορία.

Άρρηκτη η αλληλουχία των αρετών αλλά και τα ωφέλη αυτών. «Ὁ κωλύων τό στόμα αὐτοῦ ἐκ τῆς λαλιᾶς, φυλάττει τὴν καρδιά αὐτοῦ ἐκ τῶν παθῶν· καὶ ὁ καθαίρων τὴν καρδιά αὐτοῦ ἐκ τῶν παθῶν ἐν πάσῃ ὥρᾳ θεωρεῖ τὸν Κύριον»⁶⁷⁰. Με την σιωπή αποφεύγει ο άνθρωπος την καταλαλιά και κατάκριση, την άκαιρη και άκριτη πολυλογία και πολλά άλλα πάθη, όπως φλυαρία, ψέμα, καθαρίζοντας την καρδιά του μέσα στην σιωπή αποκτά την δυνατότητα να θεωρεί τα μυστήρια του Θεού.

⁶⁶⁶ ό.π. στίχ. 73-78. «Εγώ δὲ λέγω ὅτι, ἐὰν τὸ σῶμα ἀτονήσῃ διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ καὶ μὴ δυνηθῇ νηστεῦσαι, δύναται μόνῃ τῇ ἀγρυπνίᾳ κτήσασθαι ὁ νοῦς τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς καὶ τῇ καρδίᾳ δοῦναι νόησιν τοῦ καταμαθεῖν τὴν δύναμιν τὴν πνευματικὴν».

⁶⁶⁷ ό.π. στίχ. 79-80 «τὸν ἐφιέμενον κτήσασθαι νοῦν νηφάλειον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐπίγνωση τῆς κοινῆς ζωῆς».

⁶⁶⁸ Λόγος Μ, στίχ. 40.

⁶⁶⁹ Λόγος ΝΔ, στίχ. 110-111.

⁶⁷⁰ Λόγος «περὶ φυλακῆς καὶ τηρήσεως τῆς ἐκ τῶν χαύνων καὶ ἀμελῶν», στίχ. 1-3.

Συστήνει με θέρμη ο άγιος Ισαάκ την σιωπή και ησυχία γιατί η πλήρως απελευθερωμένη γλώσσα μεγαλαυχεί και ξεστομίζει λόγια μάταια και ψευδή⁶⁷¹. Ο μεγαλορρήμων και πολυρρήμων ουδέποτε αυτοκυβερνείται⁶⁷² γι' αυτό προτείνει ο Αββάς αντί την πολυλογία να επιλέξουμε την βραχυλογία, η οποία κρύβει μέσα της πολλή σοφία και σύνεση, την δε μακρολογία συνοδεύει πάντα η μωρία και η αμάθεια⁶⁷³. Άλλωστε «ή φυλακή τοῦ στόματος ἐξυπνίζει τήν συνείδησιν πρὸς τόν Θεόν, ἐάν ἐν γνώσει τις σιωπᾶ»⁶⁷⁴.

Ο άνθρωπος που αγαπά την ησυχία είναι ασφαλισμένος από πολλές κακοτοπιές. Η ησυχία βοηθάει τον άνθρωπο να ενσκήψει στα βάθη της καρδιάς του και να ανακαλύψει τον εαυτό του. Η ησυχία δραστηριοποιεί την εσωτερικότητα της προσωπικότητας και την εισάγει σ' ένα εξαιρετικά δύσκολο και αιματίνο αγώνα. Μόνο όποιος κατανοήσει πραγματικά το νόημα της ησυχίας γνωρίζει σε τι έργο πρόκειται να επιδοθεί. Γι' αυτό τονίζει ο αββάς Ισαάκ ότι με την σιωπή και την ησυχία έρχεται η ειρήνη των λογισμών⁶⁷⁵. Διάγοντας τον βίο του ο άνθρωπος στην ησυχία και την σιωπή μακριά από το βουητό και την σύγχυση της πολυκοσμίας και της πολυπραγματοσύνης, έρχεται εις εαυτόν, ξαναβρίσκει τον εαυτό του, αφυπνίζεται η συνείδησή του από τον λήθαργο της ακηδίας και της αμέλειας, στρέφεται προς την αλήθεια, ασκεί την αυτο-

⁶⁷¹ Λόγος περί σιωπής και ησυχίας, στίχ. 70.

⁶⁷² ό.π. στίχ. 71-72.

⁶⁷³ ό.π. στίχ. 73-75.

⁶⁷⁴ Λόγος ΜΔ, στίχ. 245-246.

⁶⁷⁵ Λόγος ΙΒ, στίχ. 35.

κριτική του εν επιγνώσει αφού «ή ήσυχία τάς αισθήσεις τάς ἔξω νεκροῖ καί τάς ἔσω κινήσεις ἐγείρει»⁶⁷⁶. Αυτή είναι η δύναμη της ησυχίας, σύμφωνα με τον ουρανοπολίτη ασκητή της ερήμου. Μέσα στην σιωπή και την ησυχία ο άνθρωπος φωτίζεται, βλέπει με τα νοητά και πνευματικά μάτια και αισθάνεται τα δώρα και τα χαρίσματα του Θεού⁶⁷⁷. «Ότε δέ ἔλθῃ τις εἰς ἡσυχίαν, τότε δύναται ἡ ψυχὴ διακρίνειν τὰ πάθη καί ἐξερευνῆσαι τὴν σοφίαν τὴν ἐν αὐτῇ τότε ὁ ἔσω ἄνθρωπος ἐξυπνίζεται εἰς τό ἔργον τοῦ πνεύματος καί ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ αἰσθάνεται τῆς κρυπτῆς σοφίας τῆς ἀνθούσης ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ»⁶⁷⁸. Ο Ι. Κορναράκης γράφει χαρακτηριστικά: « Κατά τον ἅγιο Ἰσαάκ τον Σύρο, ἡ μοναχική ἢ ἀσκητική ἡσυχία δὲν εἶναι μίᾳ ψυχικῇ ἡρεμία ποὺ ἐξασφαλίζει μίᾳ ευχάριστη, νωχελή χαλάρωση τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ γενικά τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι μίᾳ ἀμεριμνησίᾳ μέσα στα ἡδονικά πλαίσια μίας ἀνατολίτικης ραθυμίας. Εἶναι μίᾳ πνευματικῇ διαδικασίᾳ ποὺ βιώνεται τουλάχιστον στὴν πρώτη φάση της, μέσα στο ἐξουθενωτικό καὶ ἐξαντλητικό χώρο της δοκιμασίας καὶ της θλίψεως. Μέσα στο πυρακτωμένο καμίνι μίας κυκλικῆς ἐσωτερικότητος, ποὺ ἐξαναλώνει κάθε ἀρνητικό ψυχικό στοιχείο καὶ προετοιμάζει τὴ λαμπικαρισμένη αὐτοθεώρηση. Στὴν περίπτωση αὐτὴ συναντᾷ κανεῖς τὸ “παράλογο” στο βαθύτερο νόημα τῆς μοναχικῆς καὶ ἀσκητικῆς ἡσυχίας. Δὲν εἶναι ἡ ἡσυχία αὐτὴ μίᾳ

⁶⁷⁶ Λόγος ΚΖ, στίχ. 394-395.

⁶⁷⁷ Λόγος ΝΔ, στίχ. 112-116.

⁶⁷⁸ Λόγος ΚΖ, στίχ. 342-346.

εγκατάλειψη των εγκοσμίων, που ξεκινά από την ασυνείδητη επιθυμία μίας λιποταξίας, αλλά η πιο δυναμική μορφή της ασκήσεως και της δοκιμασίας. Είναι μια ανήσυχη ησυχία»⁶⁷⁹.

Ο σημερινός άνθρωπος βιώνει έντονα την έλλειψη της ησυχίας, της σιωπής και της ηρεμίας. Αυτή η έλλειψη του δημιουργεί προβλήματα, άγχος, αγωνία, νεύρωση, ανασφάλεια, ψυχολογικές, ψυχικές και σωματικές παθήσεις. Η ησυχία του σώματος και των αισθητηρίων οργάνων είναι βοηθητική για να φθάσει ο άνθρωπος να αποκτήσει και την εσωτερική ψυχική ησυχία. Τότε μόνο συγκροτείται ο άνθρωπος και ξαναβρίσκει τον σωστό προσανατολισμό του. Γι' αυτό επισημαίνει ο πατέρας της ερήμου πως: «Ἐνόσω ἡ γλῶσσα τῆς πολυλογίας ἀπέχεται, ἐν τοσούτῳ καταυγάζεται τοῦ διαιεῖν τά διανοήματα· ἐκ γάρ τῆς πολυλογίας συμφύρεται καί ὁ λογικώτατος νοῦς»⁶⁸⁰.

Προϋπόθεση της επίτευξης της νοεράς προσευχής είναι η σωματική και εσωτερική ψυχική ησυχία. Υπογραμμίζει ο νηπτικός πατέρας πως «ὅταν κοινωνήσωμεν τῇ ἡσυχίᾳ», οι έξω αισθήσεις, τα αισθητήρια δηλαδή, «παύσσονται τῆς ταραχῆς καί ἐπιμείνωσιν ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς σοφίας»⁶⁸¹.

Συνεχίζει ο Αββάς και εξηγεί πως όταν ο άνθρωπος αποφύγει τις πολλές συναναστροφές και «συναγάγη, ἑαυτόν πρὸς ἑαυτόν» τότε μπο-

⁶⁷⁹ Ι. Κ ορναράκη, *Ανταύγειες της πατερικής ερήμου*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ.22

⁶⁸⁰ Λόγος «Ὁ κωλύων τό στόμα αὐτοῦ», στίχ. 95-97.

⁶⁸¹ Λόγος ΚΖ, στίχ. 311-313.

ρεί να διαγνώσει τα πάθη του, τις αδυναμίες και τα νοσήματά του⁶⁸². Μερικοί ισχυρίζονται ότι η ησυχία και ο τρόπος που διαγράφεται από τους αγίους Πατέρες, συνιστά μια αδράνεια, δεν είναι δράση. Όμως στην πραγματικότητα το αντίθετο συμβαίνει. Η ησυχία είναι η μεγαλύτερη δράση μέσα στην αφάνεια και σιωπή. Ο άνθρωπος σχολάζει και σιωπά, για να μιλήσει με τον Θεό, για να αφήσει τον εαυτό του να δεχτεί τον ίδιο τον Θεό⁶⁸³. Ο Μάξιμος Ομολογητής γράφει: «Ἀγαπᾷ ἡσυχίαν ὁ μὴ πάσχων πρὸς τὰ τοῦ κόσμου· καὶ ἀγαπᾷ ἀνθρώπους, ὁ μὴδὲν ἀγαπῶν ἀνθρώπινον»⁶⁸⁴. Όταν η ησυχία πραγματοποιείται με ορθό τρόπο από τον άνθρωπο, τότε αναπλάθεται η προσωπικότητά του, ανακαινίζεται η ύπαρξή του, ενώνεται με τον Θεό και μυστικά και αληθινά και με τον συνάνθρωπο.

Αν το πρώτο πάθος κατά τον αββά Ισαάκ είναι η φιλαυτία, η πρώτη αρετή είναι η περιφρόνηση της ανάπαυσης «Πρὸ πάντων τῶν παθῶν

⁶⁸² Λόγος ΚΖ, στίχ. 314-316 και στίχ. 317-322. Ο άγιος Ισαάκ ο μακάριος, «ὁ θεοκινήτως τὴν ὁδὸν τῆς ἡσυχίας ὑποδείξας ὥς δεῖ τοῖς ποθοῦσι καὶ θέλουσι», τὴν ἀποψὴ τοῦ αὐτῆς γιὰ τὴν ἡσυχίαν τὴν θεμελιώνει στὴν ἀποψὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου: «Ἡ ἡσυχία ἀρχὴ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς ἥνικα γὰρ τὰ μέλη τὰ ἔξω παύσονται τῆς στάσεως τῆς ἐξωτέρας τοῦ περισπασμοῦ, τότε στρέφεται ἡ διάνοια ἀπὸ τοῦ μετεωρισμοῦ τοῦ εἰς τὴν ἔσω χώραν αὐτῆς, καὶ ἐξυπνίζεται ἡ καρδιά ἐξερευνησά τας ἐννοίας τας ἔσωθεν τῆς ψυχῆς· καὶ ἐὰν ὑπομείνει ἐν τούτοις καλῶς, ἔρχεται ὁδεύων εἰς τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς».

⁶⁸³ Αρχιμ. Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία*, Ι. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Λεβαδεία 1987, σελ. 304. Ἀν σκεφτοῦμε ὅτι τὰ μεγαλύτερα προβλήματα πού μας μαστίζουν εἶναι τὰ ψυχικά καὶ ἐσωτερικά κι ἂν σκεφθοῦμε ὅτι οἱ περισσότερες ἀσθένειες (ψυχολογικές καὶ σωματικές) προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τῶν λογισμῶν, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀκαθαρότητα νοῦ καὶ καρδιάς, τότε μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὴν μεγάλη ἀξία τῆς νοεράς ἡσυχίας» τονίζει ὁ ἀρχιμανδρίτης Ιερόθεος Βλάχος καὶ συνεχίζει: «Ἡ ἡσυχία εἶναι δράση καὶ ζωὴ. Δίνει τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀγαπήσει ὁ ἄνθρωπος ἀπαθῶς τοὺς ἀδελφούς του, νὰ ἀποκτήσει ἀνιδιοτελὴ καὶ ἀπαθὴ ἀγάπη».

⁶⁸⁴ Μάξιμου τοῦ Ομολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, Γ' ἐκατοντάς Ρ.Γ.90, 1028D

ή φιλαυτία, καί πρό πάντων τῶν ἀρετῶν ή καταφρόνησις τῆς ἀναπαύσεως»⁶⁸⁵. Η ανάπαυση του σώματος αποτελεί την αρχή της σκοτοδίνης στην ψυχή και την σύγχυση της διανοίας, γεννά ακόμα την χάνωση του σώματος⁶⁸⁶, γι' αυτό και τονίζει ο νηπτικός πατέρας ότι όταν θέλουμε στ' αλήθεια να προσεγγίσει η ανθρώπινη καρδιά τον Θεό, τούτος ο πόθος θα πρέπει πρώτα απ' όλα να ενσαρκώνεται και να αποδεικνύεται με σωματικό κόπο και έργα και όχι με θεωρίες και ιδεολογήματα⁶⁸⁷.

Συμπληρώνει επίσης πως ο ανθρώπινος νους κατεργάζεται τα πάθη και καταργεί την αρετή «ἐκ τῆς ἀναπαύσεως»⁶⁸⁸ ο δε διάβολος και οι εργάτες του χαίρονται όταν ο άνθρωπος αναπαύεται⁶⁸⁹.

Φυσικά εδώ ο Αββάς κάνει λόγο για την υπέρλογη και άμετρη ανάπαυση του σώματος που επιφέρει καταστροφικά αποτελέσματα στην εν γένει προσωπικότητα του ανθρώπου. Άλλωστε επανειλημμένα τονίζει ο σοφός πατέρας ότι πρέπει να φροντίζουμε το σώμα ώστε να μην ατονεί και χωλαίνει προς την διάπραξη της αρετής. «Μείζων πάσης ἀρετῆς ή διάκρισις»⁶⁹⁰. Αν κανείς επιβαρύνει το σώμα με έργα πέραν των δυνάμεων του προκαλείται σύγχυση, ταραχή και ψυχρότητα στην ψυ-

⁶⁸⁵ Λόγος ΞΕ, στίχ. 37-38.

⁶⁸⁶ Λόγος ΛΖ, στίχ. 190, και στίχ. 197-198 και λόγος ΜΑ, στίχ. 312-313.

⁶⁸⁷ ό.π. στίχ. 183-184.

⁶⁸⁸ Λόγος Λ, στίχ. 114-116.

⁶⁸⁹ ό.π. στίχ. 111-112, πρβλ. Λόγος ΛΗ, στίχ. 71-72, «Η ανάπαυσις και ή άργία, άπώλεια ψυχῆς και πλείω τῶν δαιμόνων δύναται βλάψει αὐται».

⁶⁹⁰ Λόγος περι τάξεως των αρχαρίων, σιχ. 9, πρβλ. ένθ. ανωτ. Ιωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ, κεφ. Κοτ'.

χή⁶⁹¹. Με την άμετρη εξασθένηση του σώματος ενισχύεται η αμέλεια γι' αυτό νοθετεί σε όσους χάνουν το μέτρο ο αββάς Ισαάκ «ὡς ἐν ζυγῶ ἀρμόζει σταθμίσαι τις τὴν πολιτείαν αὐτοῦ»⁶⁹².

Την ακηδία, την αμέλεια και την αλόγιστη ανάπαυση που επιφέρει χαύνωση και ψυχοσωματικό θάνατο μπορεί ο άνθρωπος να νικήσει με τον ζήλο, ο οποίος ζήλος αποτελεί ενέργεια φυσική που διυλίζει το νοητό μέρος της ψυχής⁶⁹³, όταν αυτός - ως δώρο Θεού - προσανατολιστεί προς την σωστή κατεύθυνση.

Ο ζήλος αυτή «ἡ ἀγία ἐπιθυμία, ἡ ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς φυσικῶς πεφυτευμένη»⁶⁹⁴ έχει τόση πολλή και άρρητη δύναμη, που, όταν περικυκλώσει όλον τον άνθρωπο ψυχή, σώμα και νου, τότε η καρδιά ζηλοτυπεί στα πνευματικά και αληθινά, το σώμα δεν αναζητά την ανάπαυση ούτε στεναχωρείται να διάγει την στενή και τεθλιμμένη οδό, αλλά αγωνίζεται καρτερικά ενάντια της εμπάθειας⁶⁹⁵, όπως ήδη έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο.

⁶⁹¹ Λόγος ΛΗ, στίχ. 73-75 «Τό σῶμα, τό ἀσθενές ὅταν καταναγκάσῃς εἰς περισσά ἔργα τὰ ὑπέρ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, σκότῳσιν ἐπὶ σκότῳσιν ἐν τῇ ψυχῇ ἐντίθησι καί σύγχυσιν καί σκότῳσιν μᾶλλον ἐπιφέρει» πρβλ. Λόγος ΝΔ, στίχ. 53-55 «Παραφύλαξαι μή ἐξασθενήσῃ ἐπὶ πλέον τό σῶμα σου, ἵνα μή ἐνδυναμωθῇ κατὰ σοῦ ἡ ἀμέλεια καί ψυχράνῃ τὴν ψυχὴν σου ἐκ τῆς γεύσεως τῆς ἐργασίας αὐτῆς».

⁶⁹² Λόγος ΝΔ, στίχ. 56.

⁶⁹³ Λόγος Β, στίχ. 115-118 και Λόγος ΜΕ, στίχ. 15-19 «Οὗτος δὲ ὁ ζῆλος ἐστὶν ἡ ἔννοια ἡ κινουμένη ἐκ τῆς θυμικῆς δυνάμεως τῆς οὐσῆς ἐν αὐτῇ, ἡ ἐκ Θεοῦ τεθεῖσα ἐν ἡμῖν συμφερόντως τοῦ τηρῆσαι τόν ὅρον τῆς φύσεως, τοῦ ἐκπέμψαι τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς φυσικῆς ἐπιθυμίας τῆς ἐν τῇ ψυχῇ οὐσῆς, ἥτις ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἥς χωρὶς ἀγαθόν οὐκ ἐργάζεται».

⁶⁹⁴ Λόγος ΜΕ, στίχ. 12-14.

⁶⁹⁵ ὁ.π. στίχ. 20-26.

Προστάζει ο φιλέρημος πατέρας «ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀμέλειας νῆφε, καί κίνησον μικρόν τόν ζῆλον. Μεγάλως γὰρ ἐξυπνίζει τήν καρδίαν, καί διαθερμαίνει τά νοήματα τῆς ψυχῆς»⁶⁹⁶. Η νήψη είναι μια άλλη κατάσταση που βοηθάει τα μέγιστα τον πνευματικό αγώνα του ανθρώπου⁶⁹⁷.

Η συγκεκριμένη αυτή τεχνική εσωτερικής προσοχής στους λογισμούς αναφέρεται ως «νήψις». Ο όρος προέρχεται από το ρήμα «νήφω». Στα αρχαία ελληνικά σημαίνει «είμαι νηφάλιος» ή «απέχω από το κρασί»⁶⁹⁸. Μεταφορικά σημαίνει είμαι σώφρων και προσέχω ή είμαι απαθής. Στην Καινή Διαθήκη ο όρος χρησιμοποιείται συνήθως με μεταφορική σημασία και σημαίνει την ελευθερία από κάθε μορφής ψυχικής και πνευματικής μέθης ή υπερβολής⁶⁹⁹. Ο Απόστολος Πέτρος γράφει: «Σωφρονήσατε οὖν καί νήψατε εἰς τάς προσευχάς»⁷⁰⁰ και αλλού: «Νήψατε, γρηγορήσατε· ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίη»⁷⁰¹. Σ' όλα τα πατερικά κείμενα ακολουθείται η ίδια αποστολική παράδοση σύμφωνα με την οποία ο όρος «νήψις» έχει και πάλι την έννοια του νηφαλίου νοός. Ο άγιος Ησύχιος ο Σιναΐτης ορίζει τη νήψη ως μια «πνευματική μέθοδο» η οποία ελευθερώνει τον πιστό

⁶⁹⁶ Λόγος ΝΔ, στίχ. 21-23.

⁶⁹⁷ Λόγος ΜΑ, στίχ. 308-309.

⁶⁹⁸ *Μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, τόμος Γ', Liddell and Scott, εκδ. Μ. Κωνσταντινίδου, Αθήνα 1916, σελ. 233. Βλ. *A. Greek-English Lexicon*, Liddell and Scott, Oxford, 1968, σ. 1175.

⁶⁹⁹ Βλ. *A. Greek-English Lexikon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Baner, arndt and Gingrich, Chicago 1979, σελ. 538.

⁷⁰⁰ Α' Πετρ. 4,7.

⁷⁰¹ Α' Πετρ. 5, 8 «Ἄρα οὖν μή καθεύδωμεν ὡς καί οἱ λοιποί, ἀλλά γρηγορῶμεν καί νήφωμεν», πρβλ. Α' Θεσ. 5,6.

από «εμπαθείς σκέψεις»⁷⁰². Ο Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης τονίζει πως: «ο στρατιωτικός όρος που χρησιμοποιείται σχετικά με τη νήψη είναι αυτός της «φρουράς» ή φυλάξεως της καρδιάς⁷⁰³.

Τελικά νήψη είναι η προφύλαξη της καρδιάς από τους εισβάλλοντες λογισμούς που προσπαθούν να δελεάσουν το νου και να τον αποσπάσουν από την προσευχή⁷⁰⁴. Νήψη είναι η τεχνική πνευματικού αγώνα που επιτρέπει στον άνθρωπο να απορρίπτει κάθε μάταιη και άσκοπη σκέψη που επιχειρεί να επιτεθεί, να εισδύσει, και τελικά να κατακτήσει την καρδιά του⁷⁰⁵.

Ολόκληρη η κατά Χριστόν ζωή είναι μια πορεία άσκησης, ένας συνεχής ασκητισμός⁷⁰⁶. Η σωματική άσκηση δε νοείται ως πορεία εναντίον του σώματος ή της φύσης αλλά ως προσπάθεια αγώνα επιστροφής από το παρά φύση στο κατά φύση.

Η ασκητική δεν επιβάλλεται από κανέναν θεσμό και από καμία εξουσία αλλά ούτε και χαρίζεται. Προβάλλεται από την παράδοση της Ορθοδοξίας και επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο.

⁷⁰² Ησυχίου Σιναΐτου, *Προς Θεόδουλον Περί νήψεως και αρετής* P.G. 93, 1480D-1481A «Νήψις ἐστὶ μέθοδος πνευματική, ἐμπαθῶν νοημάτων καὶ λόγων καὶ πονηρῶν ἔργων πᾶμπουν τὸν ἄνθρωπο σὺν Θεῷ ἀπαλλάτουσα, χρονίζουσα, καὶ προθύμως ὁδευομένη». Πρβλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 113.

⁷⁰³ ἐνθα ανωτ. αρχιμ. Σωφρονίου, *Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, σ. 175.

⁷⁰⁴ Ησυχίου Σιναΐτης, *Προς Θεόδουλον περί νήψεως και αρετής*, 1,6, PG 93, 1481D-1484A «Νήψις ἐστίν, ἕμμονος λογισμοῦ πῆξις, καὶ στάσις αὐτοῦ ἐν πύλῃ καρδιάς... Ταῦτα γὰρ φιλοπονοῦμεν τὴν πείραν τοῦ νοητοῦ πολέμου ἐπιστημόνως ἄγαν ἡμῖν, ἐὰν θέλωμεν δεικνύουσιν».

⁷⁰⁵ *Παροιμίες* 4,23 «Πάση φυλακῇ τήρει στήν καρδίαν, ἐκ γὰρ τούτων ἔξοδοι ζωῆς».

⁷⁰⁶ Ιερμν. Αρ. Ραντοσάβλιεβιτς, *Το μυστήριο της σωτηρίας κατά τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή*, Αθηνά 1975, σ. 120-124.

Η άσκηση δεν στρέφεται εναντίον των αναγκών του σώματος, αλλά εναντίον των άλογων απαιτήσεων, εναντίον των «προσθηκῶν» που ο άνθρωπος, πραγματοποιεί πάνω στη φύση του, εναντίον των παθών⁷⁰⁷ με την άσκηση ο άνθρωπος δεν αυτοκαταστρέφεται αλλά ανακαινίζεται και κοινωνικοποιείται όλο και περισσότερο. «Ἡ ἄσκησις, μήτηρ τοῦ ἁγιασμοῦ ἐστὶ, ἐξ οὗ γεννᾶται γεῦσις τῆς αἰσθήσεως τῆς πρώτης τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἣτις καλεῖται πρώτη τάξις τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ πνεύματος»⁷⁰⁸ υπογραμμίζει ο Αββάς. Παρομοίως με τον άγιο Ισαάκ, ο όσιος Θαλάσσιος γράφει πως η άσκηση συνδυασμένη με την εγκράτεια, την αγάπη, την υπομονή και την ησυχία προλαμβάνει και θεραπεύει όλα τα νοσήματα της ψυχής⁷⁰⁹. Όλος ο ψυχοσωματικός αγώνας του ανθρώπου προϋποθέτει την απόφασή του για άσκηση. Ο όρος άσκηση προσδιορίζει όλες τις εργασίες πνευματικές, ψυχικές, πρακτικές, σωματικές που είναι αποφασισμένος να επιτελέσει ο άνθρωπος, προκειμένου να επιτύχει την μετάνοια, την καλή αλλοίωση της ύπαρξής του.

Με την διαρκή άσκηση που πραγματώνει με όλες τις δυνάμεις του ο άνθρωπος αποστρέφεται τον εγωπαθή εαυτό του και στρέφεται προς ότι τον περιβάλλει συνάνθρωπο, φύση, κοινωνία, Θεό. Η άσκηση απαιτεί κόπο και πόνο· ωστόσο, τα ευεργετικά της αποτελέσματα δικαιώνουν τούτο τον συνεχή αγώνα. Ασκητική σημαίνει αυθυπέμβαση, αυταπάρ-

⁷⁰⁷ Δημ. Χρ. Καλλιντέρη, *Πάθη και απάθεια κατά την διδασκαλία του αββά Ισαάκ του Σύρου*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1997, Κεφ. Γ, σελ. 119.

⁷⁰⁸ Λόγος Κς, στίχ. 1-3.

⁷⁰⁹ Οσίου Θαλάσσιου Λίβυου, *Περί αγάπης και εγκρατείας*, P.G.91, 1428-1480.

νηση, αυτοκυριαρχία, αυτοθυσία, αλτρουϊσμός. Πώς θα κυριαρχήσουμε στα προβλήματά μας αν δεν κυριαρχήσουμε στον ίδιο τον εαυτό μας;

«Ο άλλος είναι το κριτήριο του εαυτού μου στο βαθμό που προκαλεί το εγώ μου να αποδεσμευθεί από τον εαυτό του, να γίνει το "άλλο" του δηλαδή να "αλλοιωθεί" για να μην αλλοτριωθεί. Ο εαυτός μας γίνεται "αλλοίος", άλλος, αλλιώτικος υφίσταται την "καλήν αλλοίωσιν" αλλοιώνεται, αλλάζει, δηλαδή βελτιώνεται, αναβαθμίζεται. Έτσι αποτρέπεται η αλλοτρίωσή μας, η έκπτωσή μας στο "αλλότριο", στο ξένο, στο αντίθετό μας, στο κενό της ανυπαρξίας»⁷¹⁰.

Η άσκηση και ο ασκητισμός δεν έχουν άμεση σχέση μόνο με τον αναχωρητισμό ούτε απευθύνεται αποκλειστικά σε μοναχούς ερημίτες ή κοινοβιάτες.

Οι μοναχοί και οι αναχωρητές ενσαρκώνουν το ασκητικό ιδεώδες αλλά δεν το μονοπωλούν σε καμία περίπτωση. Η άσκηση μπορεί να εφαρμοστεί και από «λαϊκούς» ανθρώπους που ζουν μέσα στον κόσμο.

Η άσκηση και ο ασκητισμός δεν έχουν να κάνουν με καμία μορφή μυστικισμού, αποκρυφισμού, πνευματισμού ή εσωτερισμού⁷¹¹. Η άσκηση δεν σημαίνει ούτε απομόνωση, ούτε φυγή στην έρημο, αποφυγή της κοινωνικότητας και της πραγματικότητας. Ο ασκητής άνθρωπος δεν είναι μισάνθρωπος, αντικοινωνικός και απόκοσμος. Ο Μ. Μπέγζος γράφει χαρακτηριστικά: «Ασκητική είναι η αυτοκυριαρχία του ανθρώπου πάνω

⁷¹⁰ Μάριος Μπέγζος, *Ψυχολογία της θρησκείας*, ζ' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, σελ. 149.

⁷¹¹ ό.π. σελ. 146. Πρβλ. Μ. Μπέγζος, *Φαινομενολογία της θρησκείας*, Αθήνα 1995, σελ. 191-194.

στον ίδιο του τον εαυτό. Πρόκειται για την αυταπάρηση του ιδίου θελήματος προς χάρη του άλλου. Νοείται ως αυτοθυσία του εγώ για επανένωση του εαυτού μας. Σημαίνει τον αυτοπεριορισμό της ατομικότητας του ανθρώπου για να επιτευχθεί η συμβίωση με το συνάνθρωπο. Τελικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προτίμηση της φιλαλληλίας αντί για την φιλαυτία».

Η άσκηση και ο αγώνας απαιτούν την καθολική και διαρκή συνοδεία μιας άλλης σπουδαίας και μεγίστης αρετής της υπομονής. Χρειάζεται καρτερική υπομονή προκειμένου ο άνθρωπος να αισθανθεί τα ευεργετικά αποτελέσματα του αγώνα της άσκησής του. Ο σύγχρονος άνθρωπος της τρυφής και των απολαύσεων, των απαιτήσεων των γρήγορων ταχυτήτων και της ευκολίας, της χαλαρότητας και της ευδαιμονίας έσβησε παντελώς από την ζωή του την αξία του αγώνα, της άσκησης, της αυτοθυσίας, της υπομονής, της δημιουργίας, της συνδημιουργίας και της συμπόρευσης. Κατά συνέπεια χάνει την ικανοποίηση, την χαρά, την ευτυχία της δημιουργικότητας. Έτσι οδηγείται στην πλήξη, την ανία, την κατάθλιψη.

Όσο υπομένει και επιμένει στον καλό αγώνα των θλίψεων, των δοκιμασιών υπέρ της αγάπης του Θεού, υπέρ του πλησίον και της κτίσης όλης, τόσο ο άνθρωπος γιγαντώνεται σωματικά, ατσαλώνεται ψυχικά

και μέσα από την ζωή της υπομονής αντιλαμβάνεται τις θείες εντολές, τις αρετές, την υγεία δηλαδή⁷¹².

Όλοι όσοι ακολουθούν την οδό του αγώνα «ἐν ἰδρώτι» και καταπατούν ακόμα και τις φυσικές τους επιθυμίες, δείχνουν καρτερικότητα στις συκοφαντίες, στην κάθε είδους σαπρότητα, στην κάθε είδους συμφορά, δεν λειτουργούν τίποτε άλλο στην καθ' ημέραν βιοτή τους από την αγία υπομονή γιατί ελπίζουν και πιστεύουν και έχουν γευτεί εμπειρικά ότι με την υπομονή όλα τα δεινά αντιμετωπίζονται⁷¹³.

«Μέγας ἐστίν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐν ὑπομονῇ τῶν μελῶν αὐτοῦ συνήθειαν θαυμαστήν κτώμενος ἕσω ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ»⁷¹⁴. Η υπομονή παράγει ελπίδα και η ελπίδα ανθοφορεί στην καρδιά και αυτή «ἐστὶ δέλεαρ ψυχῆς καὶ χαρά»⁷¹⁵.

Η προσευχή και η ανάγνωση των θείων γραφών αποτελούν μία άλλη «ἐργασία κρείττονα»⁷¹⁶ η οποία λαμβάνει χώρα μέσα στην ησυχία όταν τα βουητά και η οχλαγωγία του «κόσμου» παύουν, φωτίζεται η ψυχή⁷¹⁷ με την συνεχή ενασχόληση της με τις θείες γραφές, και την προ-

⁷¹² Λόγος ΜΖ, στίχ.18-22 «Ἐάν εἰς τὰ σωματικά ποτε ὑστερήσῃ ἢ θλίψῃ, ἕως ἂν ὑπομένωμεν αὐτὰ εἰς ἀντίληψιν ἡμῶν, ποιεῖ ὥσπερ ἰατρός ἐν βαρυτάτῃ νόσῳ, χειρουργῶν τὴν υἰγείαν πραγματεύεται· ἀλλὰ κατὰ ψυχὴν μεγάλως φιλανθρωπεύεται εἰς αὐτόν ὁ Κύριος πρὸς τὴν σκληρότητα τῶν πόνων τῆς λύπης αὐτοῦ».

⁷¹³ ὁ.π. στίχ. 68-71

⁷¹⁴ Λόγος ΝΔ, στίχ. 130-131

⁷¹⁵ ὁ.π. στίχ. 176

⁷¹⁶ Λόγος ΝΕ, στίχ. 61-64

⁷¹⁷ Λόγος ΜΔ, στίχ. 14 «Μελέτη διηνεκῆς ἐν τῇ γραφῇ, αὕτη ἔστι τό φῶς τῆς ψυχῆς».

σευχή, φυγαδεύει τους δαίμονας,⁷¹⁸ καθαρίζεται η καρδιά⁷¹⁹ με την εσωτερική καθαρότητα και την διαρκή ευχή, ο άνθρωπος μπορεί να πορευτεί προς την θέα Θεού.

Ως ξίφος λειτουργεί η προσευχή ενάντια στα πάθη και διαλύει την σύγχυση του νου. Η διάλυση της σύγχυσης φέρνει τη σύνεση και την κατανόηση των θείων αληθειών⁷²⁰, οδηγεί στην κατάνυξη, στην μετάνοια και τα δάκρυα. Έτσι κατέρχεται στον άνθρωπο το έλεος του Θεού.

«Τά δάκρυα τά ἐν τῇ εὐχῇ σημείον ἐστὶ τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, οὐπερ ἡξιώθη ἡ ψυχὴ ἐν τῇ μετανοίᾳ αὐτῆς, καὶ ὅτι προσεδέχθη καὶ ἤρξατο εἰσέρχεσθαι εἰς πεδιάδα τῆς καθαρότητας ἐν τοῖς δάκρυσιν»⁷²¹. Εκατοντάδες είναι οι αναφορές της αγιογραφικής και εκκλησιαστικής μας παράδοσης στο έλεος του Θεού. Χωρίς το έλεος του Θεού τίποτα δεν επιτυγχάνεται. Δυστυχώς ο τάλας άνθρωπος του 21^{ου} αιώνα απεμπόλησε την αγιογραφική ρήση «Χωρίς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν» (Ιωαν. ιε', 5).

Η ελπίδα στο θείο έλεος ειρηνεύει τον άνθρωπο, τον λυτρώνει από την οδυνηρή αβεβαιότητα, την καταστροφική ανασφάλεια, την ασήκωτη μελαγχολία και δυσθυμία. «Σήμερα οι "μοντέρνοι" οι "εκσυγχρονισμένοι" οι "πολιτισμένοι" άνθρωποι πίστεψαν στον εαυτό τους και ελπί-

⁷¹⁸ Λόγος περί φυλακής και τηρήσεως περί χαύνων και αμελών στίχ. 39-40 «τά πάθη ἐκρίζονται καὶ φυγαδεύονται ἐν τῇ ἀδιαλείπτῳ ἐν Θεῷ μελέτῃ καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ ξίφος τὸ ἀποκτένον αὐτά».

⁷¹⁹ ὁ.π. στίχ. 46-47 «Ὁ θέλων ἰδεῖν τὸν Κύριον μηχανᾶται καθαρίσαι αὐτοῦ τὴν καρδίαν ἐν ἀδιαλείπτῳ μνήμῃ τοῦ Θεοῦ»

⁷²⁰ Λόγος ΜΔ στίχ. 98-102

⁷²¹ Λόγος ΜΔ, στίχ. 136-139.

ζουν στο εγώ τους... Είναι μικρή η λογική των ανθρώπων. Είναι φτωχές οι γνώσεις του και οι ικανότητές τους. Είναι φοβερά ατελείς οι τεχνικές και τεχνολογικές εφευρέσεις του για να λύσουν τα προβλήματά τους» γράφει ένας σύγχρονος ιερομόναχος και αντιπαραθέτει την άποψη των προγόνων μας που εναπόθεταν καθετί με εμπιστοσύνη στο έλεος του Θεού και ηρεμούσαν χωρίς ουδεμία χρήση ηρεμιστικών σκευασμάτων και με χίλια μύρια προβλήματα φτώχειας, ανέχειας και κακοπαθειών. Το μόνο τους στήριγμα η ελπίδα και πίστη στη λαϊκή ρήση “έχει ο Θεός” μαζί με την προσωπική τους άσκηση και αγώνα⁷²².

Η αρχή της οδού της ζωής είναι το «αεί μελετῆσαι τόν νοῦν ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ»⁷²³ κατά τον αββά Ισαάκ και καταγεγραμμένο είναι μετά από εμπειρία και αποδεικτική μέθοδο πως «ή ψυχή βοηθεῖται ὑπό τῆς ἀναγνώσεως, ὅταν στῇ εἰς προσευχήν», και πάλιν «ἐκ τῆς προσευχῆς φωτίζεται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν». Ο φωτισμός, ως καρπός της προσευχῆς και ἀνάγνωστος, καθαρίζει τον ἄνθρωπο ἀπὸ τους ἐμπαθεῖς λογισμούς και ἀκρατεῖς ἐπιθυμίες, φέρνει σοφία και πληροφορία στην καρδιά, γι' αὐτό και ο ἅγιος της ἐρήμου συμβουλεύει ὅσον ἀφορᾷ τὴν εὐχή να διαμένουμε και να ἐπιμένουμε σ' αὐτήν, γιατί με τὴν ἀδιάλειπτη διαμονή στην εὐχή και «ἐκ τῆς πολλῆς πείρας» σοφίζεται ἡ διάνοια⁷²⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνάγνωσιν – μας προτρέπει – να δεσμεύουμε τὸ νοῦ στη μελέτη

⁷²² Αρχιμ. Σπυρίδωνος, Ηγούμενου, *Η κατάθλιψις*, Ι. Μ. Μεταμόρφωση του Σωτήρος, Ναύπακτος 1987, σελ. 73-74.

⁷²³ Λόγος Α, στίχ. 14-15.

⁷²⁴ Λόγος ΝΓ, στίχ. 41-45 «διαμονή θέλει ἡ εὐχή ὅτι ἐκ τῆς διαμονῆς καὶ τοῦ καιροῦ λαμβάνει ἡ διάνοια τὴν γυμνασίαν καὶ γινώσκει ἀποδιῶσαι τὸν λογισμὸν ἀπ' αὐτῆς καὶ μανθάνει ἐκ τῆς πολλῆς πείρας».

και τα νοήματα των γραφών, αν πραγματικά θέλουμε να ξεριζώσουμε από τα βάθη του μυαλού και της καρδιάς «πᾶσαν εἰκόνα καί πᾶν ὁμοίωμα, ὅπερ προληπτικῶς προελήφθης»⁷²⁵.

Ακόμη συμπληρώνει ο ἅγιος ερημίτης πως η συναναστροφή με αγίους αγωνιστές οι οποίοι γνωρίζουν καλά τα μυστήρια του Θεού αυξάνει την πνευματική γνώση, εξυπνίζει τον άνθρωπο προς την πραγματική ζωή μακριά από την πλάνη, κατακοιμίζει τα πάθη και τους αισχρούς λογισμούς περισσότερο από κάθε ἄλλη αρετή⁷²⁶.

Εἶναι γενικά αποδεκτό ὅτι η μίμηση του προτύπου εἶναι η καλύτερη μέθοδος ἐμπέδωσης γνώσης, ἔτσι τονίζει ο νηπτικός πατέρας πως «ἄρτος εὐτελής ἀπό τραπέζης ἀγνοῦ, ἀγνίζει τήν ψυχὴν τοῦ ἐσθίουτος ἀπό παντός πάθους»⁷²⁷.

⁷²⁵ Επιστολή προς τον αββά Συμμεώνα, στίχ. 529-535.

⁷²⁶ Λόγος περί φυλακῆς και τηρήσεως περί των χαύνων και αμελών, στίχ. 169-174.

⁷²⁷ ὁ.π. στίχ. 196-197.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΠΑΘΕΙΑ ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ

ΩΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1. Η απάθεια

Τα πάθη όπως προειπώθηκε είναι αρρώστια της ψυχής⁷²⁸. Η απάθεια είναι η υγεία της⁷²⁹. Ο όρος απάθεια είναι στωϊκής προέλευσης. Κατά την αντίληψη των Στωϊκών ο αληθινά σοφός οφείλει να ελευθερωθεί από τα πάθη και να αποκτήσει ψυχική αταραξία νεκρώνοντας τις «άλογες» φυσικές κινήσεις της ψυχής – λύπη, φόβο, επιθυμία, θυμό, ηδονή – με την υποταγή τους στο λογικό⁷³⁰. Η ορθόδοξη παράδοση και εκκλησιαστική γραμματεία νωρίς προσέλαβε τον όρο απάθεια δίνοντας όμως σ' αυτόν ένα εντελώς διαφορετικό νόημα⁷³¹. Κατά την ορθόδοξη ασκητική διδασκαλία, απαθής δεν είναι εκείνος που νέκρωσε το παθητικό της ψυχής και έγινε ακίνητος και ανενέργητος προς κάθε τι, άρα και προς τις θέσει έξεις και σχέσεις και διαθέσεις, αλλά εκείνος που προσανατόλισε

⁷²⁸ Λόγος Γ, στίχ. 94-95. Πρβλ. Θαλάσσιου Λίβου, *Περί αγάπης και εγκρατείας*, P.G.91, 1437 B: «Υγεία ψυχής απάθεια και γνώσις».

⁷²⁹ *Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα*, στίχ. 262-263.

⁷³⁰ Γεωργίου Ι. Μαντζαρίδου, *Η περί θεώσεως του ανθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου του Παλαμά*, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 78 και Χρ. Γιανναρά, *Η μεταφυσική του σώματος*, Αθήνα 1971, σελ. 167.

⁷³¹ Δημήτριου Γ. Τσάμη, *Η τελείωσις του ανθρώπου κατά Νικήταν τον Σπηθάτον*, Ανάλεκτα Βλατάδων 2, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 94. Ο στωϊκής προελεύσεως όρος απάθεια, δια του οποίου εδηλούτο ηα πελευθέρωσις του ανθρώπου εκ του παθητικού της ψυχής και η επίτευξις της εσωτερικής γαλήνης και ηρεμίας εισήχθη το πρώτον εις την Χριστιανικήν σκέψιν δια Κλήμεντος του Αλεξανδρέως».

όλες τις δυνάμεις της ψυχής του σταθερά προς το Θεό⁷³². Προϋπόθεση για την ύπαρξη αγαπητικής φοράς προς τον Θεό είναι η παρουσία και ορθή λειτουργία των φυσικών δυνάμεων της ψυχής⁷³³. Έτσι, απάθεια κατά την ορθόδοξη χριστιανική αντίληψη, δεν σημαίνει τη νέκρωση των παθητικών δυνάμεων της ψυχής αλλά την μεταστροφή τους στην αγάπη, τον ζήλο και τον πόθο του Θεού, ούτε σημαίνει στατικότητα και αδράνεια αλλά διαρκή κίνηση και ζωή. Δηλαδή μέσα από τον διαρκή αγώνα και εγρήγορση ο άνθρωπος να ξαναβρεί τον ορθό προσανατολισμό τον οποίο έχασε, αφού την αγάπη και τον ζήλο τα έστρεψε – όπως προειπώθηκε – προς την φθορά του προσώπου του και όχι προς την αφθαρσία αυτού.

Όταν ο άγιος νηπτικός απαντάει στην ερώτηση «τί ἐστὶν ἀπάθεια [ἡ ἀνθρωπίνη];»⁷³⁴ λέει πως απάθεια είναι όχι το να μην έχει κάποιος αίσθηση των παθών αλλά το να μην δεχτεί τα πάθη⁷³⁵. Κανείς άνθρωπος

⁷³² Ανέστη Κεσελόπουλου, *Πάθη και Αρετές στην διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, Αθήνα 1986, σελ. 178.

⁷³³ Θεόδωρου Ζήση, *Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς*, Αθήνα 1985, σελ. 109-110. «Τα πάθη δεν οφείλονται στις δυνάμεις της ψυχής, ώστε να ζητείται η νέκρωσις των· και όπως δεν ζητούμε την νέκρωση του λογιστικού, επειδή ο νους στράφηκε στη μεμωραμένη σοφία και ελάτρεψε τα κτίσματα αλλά τη στροφή του στη θεογνωσία έτσι δεν πρέπει να ζητούμε τη νέκρωση του παθητικού της ψυχής, αλλά το μεν επιθυμητικό μέρος να το στρέψουμε στην αγάπη του Θεού και του πλησίον, το δε θυμοειδές στην άσκηση της υπομονής. Η πνευματική ζωή είναι ενέργεια και όχι ανενεργησία και απραξία». Πρβλ. Αρχιμ. Σ. Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, ε' έκδοση, Ι. Μ. Γενέθλιου Θεοτόκου, σελ. 279.

⁷³⁴ Λόγος ΞΒ, στίχ. 150.

⁷³⁵ ό.π. στίχ. 151-152. «Ἡ ἀπάθεια οὐχὶ τό μή αἰσθηθῆναι τῶν παθῶν ἐστὶν, ἀλλὰ τό μή δέξασθαι τὰ πάθη». Πρβλ. ενθ. ανωτ. Χρ. Γιανναρά σ. 179 – «Ἡ ἀπάθεια δεν πρέπει να σχετίζεται με την άγνοια των παθῶν και των λογισμῶν, δεν πρέπει δηλαδή να ταυτίζεται με μια παθητική ουδετερότητα με την αδυναμία του ανθρώπου να αμαρτήσει με μια εξ αρχής στέρηση και απειρία του πάθους».

σ' αυτή την ζωή δεν σταματά να δέχεται τα βέλη των παθών και κανείς δεν είναι αναίσθητος απέναντι στην πυρά τους⁷³⁶, αυτοί όμως που μένουν άτρωτοι, ανέγγιχτοι και αρνητές τους είναι αυτοί οι κεκαθαρμένοι που δεν τα δέχονται. Και δεν τα δέχονται – εξηγεί ο μέγας διδάσκαλος – γιατί απόκτησαν πολλές και ποικίλες αρετές φανερές και κρυφές η πληθώρα των αρετών εξασθένησε τόσο τα πάθη που αυτά «οὐ δύναται εὐχερῶς ἐπαναστῆναι κατὰ τῆς ψυχῆς»⁷³⁷. Εναντία σε κάθε κίνηση των παθών ο απαθής αντιπαραθέτει την αρετή ως αντίδοτο και τις πνευματικές έννοιες και νοήματα. Μ' αυτόν τον φωτισμένο τρόπο τα πάθη μένουν ανενέργητα.

Κατά τον αββά Ισαάκ τον Σύρο απάθεια είναι «πρῶτον τῶν μυστηρίων»⁷³⁸ και «χάρισμα τό πρῶτον τῆς φύσεως ἡμῶν»⁷³⁹ το οποίο αποκτά ο άνθρωπος είτε «ἐν τῇ ὁδῷ τῇ πατουμένη καί νομίμῳ τῇ διὰ τῆς φυλακῆς τῶν ἐντολῶν ἐν πολιτείᾳ πολυμόχθῳ», είτε «ἐκ τῆς δωρεᾶς τῆς χάριτος»⁷⁴⁰.

Με την απόκτηση της απάθειας ο άνθρωπος επιστρέφει «πρός τήν ἀρχαίαν πλάσιν»⁷⁴¹ «...καί τάξιν καί κτᾶται τήν δόξαν ἣν ἀπώλεσεν ἐν τῇ παραβάσει»⁷⁴². Τον ορθοδόξως νήφοντα δεν τον ενδιαφέρει μόνο η

⁷³⁶ Λόγος ΝΖ, στίχ. 66-68. «μή διελθεῖν διά σοῦ τούς λογισμούς τούς ἀηδεῖς ἢ τήν κίνησιν τῶν λογισμῶν τῶν ἐν τῷ σώματι γινομένων».

⁷³⁷ Λόγος ΞΒ, στίχ. 154.

⁷³⁸ Ἐπιστολή πρὸς τόν ἀββᾶ Συμεῶνα, στίχ. 551.

⁷³⁹ Ὁ. π., στίχ. 259.

⁷⁴⁰ Ὁ. π., στίχ. 80-81.

⁷⁴¹ Λόγος ΚΑ, στίχ. 36.

⁷⁴² Ἐπιστολή πρὸς τόν ἀββᾶ Συμεῶνα, στίχ. 261 -262

υπέρβαση της αρνητικής διάστασης των πραγμάτων αλλά η κατάκτηση της κατά χάριν θεώσεως, η πραγμάτωση της αγάπης αυτής που έχει ένα και μοναδικό αίτιο και πηγή, τον Θεό⁷⁴³. Με την απάθεια η ψυχή επιστρέφει στην φυσική της κατάσταση. Ο κατακτητής της απάθειας αποτελεί φανέρωση της προοπτικής εικόνας του ανθρώπου. Γι' αυτό λέει ο Αββάς πω: «εἰ γάρ ἦν ποτέ ἡ φύσις τῆς ψυχῆς διαυγής καί καθαρά τῇ τοῦ μακαρίου φωτός ὑποδοχῇ ὁμοίως δέ καί ὅταν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀνέλθῃ τάξιν οὕτως εὐρίσκεται»⁷⁴⁴.

Η απάθεια δηλαδή είναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη με την τέλεια καθαρότητα και διαύγεια της ψυχής και για τον Αββά μας, όπως και σε όλη την ορθόδοξη γραμματεία, ἀπαθής είναι ο καθαρώτατος. Μόνο η ἀπαθής – υγιής ψυχή μπορεί να υποδεχτεί το μακάριο φως, μπορεί να οράται δηλαδή τη θεά Θεού. Απαθής είναι εκείνος που ἀφθαρτοποίησε τις αισθήσεις, ανύψωσε το νου πάνω από την κτίση, υπέταξε όλες τις αισθήσεις στο νου και παρέστησε την ψυχή μπροστά στο πρόσωπο του Κυρίου⁷⁴⁵.

2. Τα στάδια της απάθειας

Κατά τον αββά Ισαάκ το πρώτο στάδιο της απάθειας είναι «ἡ λήθη τῶν τρόπων τῆς γνώσεως τῶν παρὰ φύσιν, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εὐρεθέντων

⁷⁴³ Λόγος Μ.Δ., στιχ. 83-85

⁷⁴⁴ Λόγος Γ, στίχ. 40-42.

⁷⁴⁵ Ιωαν. Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος ΚΘ, κεφ. β'.

ὑπό τῆς φύσεως»⁷⁴⁶. Λησμονώντας ο άνθρωπος όλους τους παρά φύσιν τρόπους της γνώσεως, με τους οποίους οδηγείται στην εμπαθή αρρωστημένη γνώση και διάκριση των πραγμάτων, οδηγείται στις οδούς που του παρέχουν την αληθινή γνώση. Όταν ο νους με την Χάρη του Θεού και με την προαίρεσή του φθάσει στην κατοχή των αρετών, αρπάζεται σε πνευματικό ὕψος και αποξενώνεται από τα του κόσμου, τότε ο άνθρωπος έχει την αίσθηση της Αλήθειας και ελάχιστα γνωρίζει «ἐκ τοῦ μέρους τοῦ κακοῦ καὶ ἀνοήτου τῆς ψυχῆς»⁷⁴⁷. Ἐτσι όταν η διάνοια του ανθρώπου ἐν παντί καιρῷ εἶναι πεπληρωμένη από τα νοήματα των ἀρίστων λογισμῶν «τῶν ἐν τῇ συνέσει κινουμένων ἐν τῷ νοῖ»⁷⁴⁸, τότε πια ὄχι μόνο αποξενώνεται ο άνθρωπος από τα του κόσμου ἀλλὰ οὔτε ξεγελιέται από τα «θέλητρά» του.

Ο ὅρος για να καταστεί ο άνθρωπος ἀπαθής εἶναι «τό ἐλθεῖν εἰς τὴν πρώτην τῆς φύσεως αὐτοῦ ἀπλότητα καὶ ἀκακίαν καὶ ὡς νήπιον γενέσθαι, χωρὶς τῶν ἐλαττωμάτων μόνο τοῦ νηπίου»⁷⁴⁹. Αναφέρει ο ἀββάς Ἰσαάκ παραδείγματα ἀββάδων που ἐφθασαν στην κατάσταση της ἀπλότητας των νηπίων, για να πείσει τους ορθολογιστές. Αναφέρει τον ἀββά Σισῶη ο οποίος σαν ἀκακο παιδί ρωτούσε τους μαθητές του αν ἐφαγε ἢ αν δεν ἐφαγε. Αναφέρει ἐπίσης την ἀπλότητα και ἀκεραιότητα ενός ἀλ-

⁷⁴⁶ Λόγος ΚΖ, στίχ. 463-464.

⁷⁴⁷ Λόγος ΞΒ, στίχ. 162-166. «Νοῦς ὑπό τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὰς πράξεις τῶν ἀρετῶν πληρῶν, καὶ τῇ γνώσει πλησιάσας, ὀλίγον αἰσθάνεται ἐκ τοῦ μέρους τοῦ κακοῦ καὶ ἀνοήτου τῆς ψυχῆς. Ἡ γνῶσις γὰρ αὐτοῦ ἀρπάζεται εἰς τό ὕψος καὶ ἀπαλλοτριοῖ αὐτόν ἀπό πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ».

⁷⁴⁸ ὁ.π. στίχ. 158.

⁷⁴⁹ Λόγος ΚΖ, στίχ. 465-468.

λου αββά ο οποίος ζητούσε να φάει πριν την θεία μετάληψη και τον παρεμπόδιζαν οι μαθητές του. Συμπληρώνει ο διακριτικός πατέρας της ερήμου, πως αν αυτός ήταν νήπιος για τους ανθρώπους «ή ψυχῇ αὐτοῦ τέλειος ἦν πρὸς τὸν Θεόν»⁷⁵⁰. Σ' αυτές τις προσωπικότητες ενσαρκώνεται η ευαγγελική επιταγή «ἐάν μή στραφῆτε καί γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 18,3). Αυτοί είναι οι πραγματικά απαθείς!

Επόμενο στάδιο απόκτησης της απάθειας είναι όπως προαναφέρθηκε η κάθαρση των σαρκικών νοσημάτων, όπως η γαστριμαργία, η φιλαργυρία, η φιλαυτία, η υπερηφάνεια με την άσκηση, τη νήψη, την ταπείνωση και κάθε αντιπαράθεση των φαρμάκων – αρετών απέναντι στην κάθε νόσο. Το τρίτο στάδιο όπως επίσης προαναφέρθηκε είναι η κάθαρση του νου, γιατί υπογραμμίζει ο φιλήσυχος αββάς ότι «ή κάθαρσις τοῦ νοός ἐστίν ἐν τῇ τῶν μυστηρίων ἀποκαλύψει. Καθαίρεται γάρ ἐκ πάντων τῶν ὑποπιπτόντων τῇ αἰσθήσει ἐν τῷ τρόπῳ τῆς παχύτητος αὐτῶν»⁷⁵¹.

Καθαρίζεται τόσο ο άνθρωπος και φυλλάττοντας και τηρώντας τούτη την καθαρότητα, ζει την απάθεια και από τον θρόνο αυτής έχει θέα Θεού. Τα πάθη θα τον προσβάλλουν και θα τον πολεμούν πάντα τον άνθρωπο όσο φορά σώμα ανθρώπινο και ζει σε τούτο τον κόσμο είτε

⁷⁵⁰ Λόγος ΚΖ, στίχ. 470-476.

⁷⁵¹ Λόγος ΛΒ, στίχ. 94-96.

το θέλει, είτε δεν το θέλει⁷⁵². Η λύση στην προσβολή είναι η μη συγκατάθεση του ανθρώπου σ' αυτά (τα πάθη).

Απάθεια δεν είναι η απαλλαγή από τους πειρασμούς. Είναι ο πόθος του ανθρώπου που θα τον οδηγεί από την κάθε προσβολή του κακού στο «τό ἀρχὴν βαλεῖν τοῦ ἀγωνίσασθαι ἐν τούτοις»⁷⁵³. Παρομοιάζει ο άγιος Ισαάκ τον άνθρωπο που διακατέχεται από πόθο Θεού με τον άνθρωπο που πενθεί και μεθά για να ξεχάσει τον πόνο του. Έτσι ακριβώς ο άνθρωπος μεθυσμένος από τον θείο έρωτα και τις δωρεές του γίνεται αναίσθητος «ἐξ ὅλων τῶν παθῶν τῆς ἁμαρτίας», εξαιτίας αυτής της πνευματικής μέθης⁷⁵⁴. Ένας σύγχρονος θεολόγος, μελετητής των ασκητικών λόγων του Αββά γράφει σχετικά: «Η μέθη όμως είναι ένα πάθος, και η μέθη από την αγάπη του Θεού – δηλαδή η απάθεια – είναι κι αυτή ένα πάθος. Είναι το πάθος για τον Θεό και γι' αυτό είναι ένα υπέρτατο και μακάριο πάθος. Μπορούμε λοιπόν έτσι να μιλάμε για το πάθος της απάθειας για το οποίο συχνά γίνεται λόγος στα πατερικά συγγράμματα⁷⁵⁵» .

Ο αββάς Ισαάκ λέει πως ο άνθρωπος ο οποίος αξιώθηκε από την Χάρη του Θεού να γευτεί αυτή την μέθη της απάθειας συμβαίνει: «εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ὅτι ἐν τῷ τόπῳ τῶν προσβολῶν κατεκράτησεν

⁷⁵² Λόγος Γ, στίχ. 165-166.

⁷⁵³ Λόγος Γ, στίχ. 167-168, πρβλ. Α. Κεσελόπουλου, *Πάθη και αρετές κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά*, Αθήνα 1986, σ. 182.

⁷⁵⁴ Λόγος ΞΕ, στίχ. 148-153.

⁷⁵⁵ Δημ. Χ. Καλλιντέρη, *Πάθη και απάθεια κατά την διδασκαλία του αββά Ισαάκ του Σύρου*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 150.

ἐπιθυμία ἄλλη κρείττων αὐτῶν»⁷⁵⁶. Τόσο πολύ ἔχει επικρατήσει ἡ μακά-
ρια ἀπάθεια στο εἶναι του ἀνθρώπου, στη συνείδησή του, στο νοῦ και
στην καρδιά του ὥστε τίποτε ἀπολύτως νὰ μην τον ταράσσει, και τίποτε
ἄλλο νὰ μην θεωρεῖ ἀνώτερο και οὐσιώδες ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπάθεια.

Ο χαριτολόγος ἅγιος με τον χαριτωμένο και πεφωτισμένο λόγο
του παρομοιάζει ἐπίσης τὴν καρδιά που δέχτηκε και ζεῖ τὴν αἴσθησι των
πνευματικῶν πραγμάτων τῆς μελλούσης ζωῆς με τον ἄνθρωπο ἐκεῖνο ο
οποῖος χορτασμένος ἀπὸ ωραία και πολυτελὴ φαγητὰ ἀποστρέφεται
παντός εἶδους τροφῆς ἐξαιτίας του κορεσμοῦ που νιώθει. Το ἴδιο ἀκριβῶς
συμβαίνει με τὴν τρυφή τῆς ἀπάθειας και τὰ ευεργετήματά τῆς τὰ πνευ-
ματικά, τὰ ψυχικά, τὰ σωματικά. Ὄταν ο ἄνθρωπος δοκιμάσει και χορ-
τάσει ἀπὸ πνευματικά ἐδέσματα τότε ἀποστρέφεται τὰ πάθη ὡς «βδελυ-
ρὰ καὶ ἔμμυσα»⁷⁵⁷.

3. Προϋποθέσεις τῆς ἀπάθειας

Στον ἄνθρωπο που ἀξιώθηκε και ἀξιώνεται «ἔτι ὧν ἐν σαρκί» νὰ
βιώνει τὴν τρυφή τῆς ἀπάθειας κατοικεῖ ο Θεός ο οποίος τον κυβερνά
στα λόγια, στα ἔργα, στις σκέψεις, στα αἰσθήματα. Ακούει και ἀντιλαμ-
βάνεται τὸ θέλημα του Θεοῦ με ἓναν ἐσωτερικὸ φωτισμὸ και γίνεται σο-

⁷⁵⁶ Λόγος ΝΒ, στίχ. 71-73.

⁷⁵⁷ ὁ.π. στίχ. 80-85. «Καρδιά ἢ δεξαμένη αἴσθησιν τινῶν τῶν πνευματικῶν ἐν ἀκριβείᾳ
καὶ τῆς θεωρίας τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἐν τοιούτῳ τρόπῳ γίνεται ἡ συνείδησις ἐν τῇ
μνημῇ τῶν παθῶν· ὥσπερ ἄνθρωπος κεκορεσμένος τροφῆς τιμίας, καὶ παρακειμένης
ἄλλης τροφῆς, οὐ τοιαύτης, οὐ προσέχει αὐτῇ οὔτε ἐπιθυμεῖ αὐτῆς, ἀλλὰ βδελύττεται
αὐτήν, οὐ μόνον διὰ τὸ βδελυρόν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κόρον».

φότερος από κάθε σοφό, εφόσον τον καθοδηγεί η θεία γνώση και σοφία και όχι η ανθρώπινη. Έτσι ο άνθρωπος πορεύεται επιζητώντας με πόθο το αθάνατο κάλλος, κι όταν το λάβει δια πόθου πάλι ποθεί και παλεύει να μην το χάσει⁷⁵⁸, όπως υπογραμμίζει ένας άλλος νηπτικός του Σινά, δηλαδή βρίσκεται ο νήφων άνθρωπος σε μία πορεία δίχως τέρμα όπως λέει ο Απόστολος των εθνών «ζῇ μὲν οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δέ ἐν ἐμοί Χριστός» (Γαλ. 2.20).

Για να ευδοκιμήσει και να συντηρηθεί η καρποφορία της απάθειας, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ησυχία (της οποίας τα οφέλη παρουσιάστηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο), γι' αυτό ο άγιος Ισαάκ, τονίζει πως: «Τά γάρ ἔργα καί οἱ κόποι τότε τήν ἀπάθειαν παρέχουσι καί νεκροῦσι τά μέλη τά ἐν τῇ γῇ καί δωροῦνται τήν ἀνάπαυσιν τῶν λογισμῶν, ὅταν κοινωνήσωμεν τῇ ἡσυχίᾳ»⁷⁵⁹.

Θεμελιώνει την άποψή του και την ταυτίζει με την άποψη του Μεγάλου Βασιλείου ο οποίος θεωρεί την ησυχία ως αρχή της καθάρσεως της ψυχής, και αυτός που εμμένει στην ησυχία αυτός «ἔρχεται ὁδεύων εἰς τήν καθαρότητα τῆς ψυχῆς»⁷⁶⁰, δηλαδή στην απάθεια. Η ησυχία με τη σειρά της καλλιεργεί την τήρηση των εντολών, παράγει την πνευματική προσευχή, την άσκηση, την απομάκρυνση από τα πράγματα, ο σωματικός κόπος και όλα όσα γίνονται από την πλευρά του ανθρώπου «τῇ

⁷⁵⁸ Ιωάν. Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος ΚΘ, κεφ. ιδ, ιε.

⁷⁵⁹ Λόγος ΚΖ, στίχ. 309-311.

⁷⁶⁰ Λόγος ΚΖ, στίχ. 317 και 322.

συνεργεία τῆς χάριτος»⁷⁶¹ οδηγούν στη νέκρωση των παθών και την ανάσταση της απάθειας.

Αντίθετα – αναφέρει ο αββάς Ισαάκ– η μάθηση και η ορθολογιστική γνώση, ακόμα και των πραγμάτων που έχουν σχέση με την σωτηρία του ανθρώπου, αυτή καθ' αυτήν δεν ωφελεί στην αντιμετώπιση των παθών, ούτε έχει την δυνατότητα να ανοίξει την κλεισμένη θύρα της καθαρότητας και της απάθειας⁷⁶². Η ορθοδοξία από μόνη της, χωρίς την ορθοπραξία, καθίσταται ανάπηρη. Οι άγιοι μίλησαν, έγραψαν και άφησαν κληρονομιά μέσα από τους αγώνες τους, την εμπειρία τους, την ματωμένη βιοτή «ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ καὶ χρόνῳ μακράν». Αυτοί έφθασαν στην απάθεια και στη θεωρία μέσα από την θεοπραξία τους και λιγότερο με την γνωστική θεολογία τους, όπως καταδεικνύουν τα μαρτυρολόγια και τα συναξάρια.

Τα έργα της μετανοίας αποτελούν μια άλλη πρωτεύουσα προϋπόθεση, προκειμένου ο άνθρωπος να στερεώσει την απάθεια στο είναι του· γι' αυτό επισημαίνει ο άγιος πώς: «ἡμεῖς καταστήσωμεν τὴν χώραν τῆς καρδίας ἐν τοῖς ἔργοις τῆς μετανοίας, καὶ ταῖς πολιτείαις ταῖς εὐαρεστούσαις τῷ Θεῷ»⁷⁶³.

Εξίσου σημαντική προϋπόθεση για να εγκατασπαρθεί η απάθεια και να ανοίξουν οι θύρες της καθαρότητας είναι η συντετριμμένη καρδιά

⁷⁶¹ Λόγος Ξ, στίχ. 130.

⁷⁶² Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στίχ. 467-469. «Ἀλλὰ δῆλον ὅτι οὐκ ὠφελοῦσιν αἱ μαθήσεις καὶ ἡ γνώσις ἐν τοῖς πάθεσιν, οὐδέ ἱκανοῦσι τοῦ ἀνοῖξαι τὴν θύραν τὴν ἀποκεκλεισμένην τῆς καθαρότητας κατὰ πρόσωπον».

⁷⁶³ ό.π. στίχ. 371-373.

και η ταπείνωση της ψυχής⁷⁶⁴. Τα πάθη νικούνται «ἐν τῇ ταπεινώσει καὶ οὐχὶ ἐν τῇ περιφρονήσει»⁷⁶⁵, επισημαίνει ο ἅγιος Ισαάκ, και μ' αυτή του τη φράση κατοχυρώνει ὅσα προαναφέρθηκαν, ὅτι δηλαδή ἀπάθεια δεν σημαίνει παθητικότητα και ἀνενεργησία ἀλλὰ ἀγῶνας, βίωμα και πράξη προς μεταμόρφωση των παθῶν. Τα ἔργα της μετανοίας και η ταπείνωση προϋποθέτουν και ἀπαιτοῦν, ζήλο τον «φυσικῶς ἐγκατεσπαρμένον», ἀγῶνα, ἀσκησι, κίνησι, θέλησι για μεταμόρφωση, δυναμικότητα, ἐνέργεια, υγεία στο σῶμα, στο μυαλό και στην ψυχή και ὄχι ιδεολογίες, στεῖρα γνώσι, θέασι, ἀνάπαυσι, συλλογισμούς και ἀσκοπες φλυαρίες. Γι' αὐτό ἀκριβῶς τον λόγο ἐπαναλαμβάνει πάλιν και πολλακίς ο ἀββάς Ισαάκ ὅτι: «Ἐκεῖνα δέ ἅπερ ζητοῦμεν ἐν παρατηρήσει, τὰ ὑψηλά τοῦ Θεοῦ, ἀδόκιμον ἐστι τοῦτο τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ»⁷⁶⁶ και ἀλλοῦ γράφει ὅτι: «ἐγράφη, ὅτι οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν παρατηρήσει προσδοκίας»⁷⁶⁷.

Ἄλλη ἐνδειξι που ἀποτελεῖ και προϋπόθεση για την ζωὴ της ἀπάθειας εἶναι η θερμότητα της καρδιάς και τα δάκρυα, κατὰ τον ἀββά Ισαάκ. Ὄταν η καρδιά βιώνει την ζέσι της ἀπάθειας τότε ο ἄνθρωπος θεωρεῖ ὅλα τα του κόσμου «σκύβαλα και σποδόν». Μεθυσμένος ἀπὸ την θερμὴ της ἀπάθειας ξεχνάει να ικανοποιήσι ἀκόμη και τις βασικὲς του ἀνάγκες. Αὐτὴ η θερμότητα συνοδεύεται ἀπὸ δάκρυα τα ὁποῖα «ὡς χεῖ-

⁷⁶⁴ ὁ.π. στίχ. 311-312.

⁷⁶⁵ ὁ.π. στίχ. 313.

⁷⁶⁶ ὁ.π. στίχ. 375-376.

⁷⁶⁷ ὁ.π. στίχ. 369-370.

μαρρος ῥέων χωρίς βίας, μεμιγμένος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου»⁷⁶⁸, αὐτά ανεβάζουν τον ἄνθρωπο στην κορυφή της ουρανίου κλίμακας. Τα δάκρυα «κεκερασμένα ἐν αὐτῷ εὐρίσκεται»⁷⁶⁹ κάθε στιγμή και συνοδεύουν κάθε πράξη· την ανάγνωση, την ευχή, την ψαλμωδία, την μελέτη, την ὥρα του φαγητού και ἐν παντί ἔργῳ.

Ὅταν υπάρχουν τέτοια σημάδια βιοτής, τότε σίγουρα ο ἄνθρωπος πέρασε το πέλαγος των παθῶν και ἐφθάσε στην ἀπάθεια⁷⁷⁰ σύμφωνα με τον αββᾶ Ισαάκ. Εξάλλου κατηγορηματικά καταθέτει την ἐμπειρία του ο ἅγιος Ισαάκ λέγοντας: «ἀπαθῶν γάρ τοῦτο ἐστι τό χάρισμα, τό δακρύειν καί πενθεῖν»⁷⁷¹. «Διά τοῦ κλαθμοῦ εἰσερχόμεθα εἰς τήν καθαρότητα»⁷⁷² και «διά τῶν δακρύων ἀνοίγεται ἡ θύρα εἰς τήν χώραν τῆς παρακλήσεως, ἐν ἣ χώρᾳ τά ἴχνη τοῦ Θεοῦ εἰκονίζονται δι' ἀποκαλύψεων»⁷⁷³ συμπληρώνει ο ἅγιος πατέρας.

Διακρίνει ο αββᾶς Ισαάκ και μας γνωστοποιεῖ δύο τάξεις δακρύων. Υπάρχουν τα δάκρυα που γεννούνται ἀπό την μετάνοια και την κατάνυξη της αγωνιζόμενης καρδιάς ἐναντίον των παθῶν. Αὐτό το στάδιο εἶναι οδυνηρό για τον αγωνιζόμενο, μετά ἀπό αὐτό ἀκολουθεῖ ἄλλη κατάσταση. Ανοίγεται ἡ πόρτα για να εἰσέλθει στην δεύτερη και ἀνώτερη τάξη των δακρύων ἡ ὁποία εἶναι τόπος χαράς και ευφροσύνης και ἐκχυσης

⁷⁶⁸ ὁ.π. στίχ. 271-272.

⁷⁶⁹ ὁ.π. στίχ. 275.

⁷⁷⁰ ὁ.π. στίχ. 276-279 «Καί ὅταν ἴδῃς ταῦτα ἐν τῇ ψυχῇ σου εὐθαρσῆς γενοῦ ὅτι τήν θάλασσαν διεπέρασας, καί οὕτως πρόσθε ἐν τοῖς ἔργοις καί καλῶς κράτησον τήν φυλακήν, ὅπως ἂν ἡ χάρις ἡμέραν καθ' ἡμέραν πληθυνθῇ ἐν σοί».

⁷⁷¹ Λόγος ΚΖ, στίχ. 525-526.

⁷⁷² ὁ.π. στίχ. 506.

⁷⁷³ ὁ.π. στίχ. 532-534.

του Θείου ελέους πάνω στον αγωνιζόμενο⁷⁷⁴. Αυτά τα δάκρυα αλλοιώνουν όλον τον άνθρωπο, αυτά τα δάκρυα ευφραίνουν τόσο την καρδιά, ώστε αυτή η ευφροσύνη αντανακλά και στο πρόσωπο⁷⁷⁵.

4. Η θεωρία

Ο Άγιος ξεκάθαρα δίνει τον ορισμό της θεωρίας «θεωρία ἐστὶν αἰσθησις τῶν θείων μυστηρίων τῶν κεκρυμμένων ἐν τοῖς πράγμασι καὶ ταῖς αἰτίαις»⁷⁷⁶. Και αλλού γράφει «θεωρία δέ ἐστὶν ἡ θεωρία ἡ πνευματική τοῦ νοός, τό ἐκπλήττεσθαι, καὶ κατανοεῖν ἐν πᾶσι οἷς ἐγένοντο, καὶ γενήσονται. Θεωρία ἐστὶν ἡ ὄρασις τοῦ νοός, ἐκπλήττεσθαι ἐπὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ καὶ κατανοεῖν τὰς δόξας αὐτοῦ, καὶ τὰ δυσχερῆ τοῦ καινοῦ κόσμου»⁷⁷⁷. Η θεωρία ἐγκείται «ἐν τῇ λεπτῇ ἐργασίᾳ τοῦ νοῦ καὶ ἐν τῇ θείᾳ ἀδολεσχίᾳ, ἔτι δέ καὶ ἐν τῇ διαμονῇ τῆς προσευχῆς»⁷⁷⁸.

Αυτή η θεωρία – λέγει ο Αββάς είναι «συγκεκολλημένη μετὰ τῆς πίστεως»⁷⁷⁹ και είναι κύημα «τῶν υἱῶν τοῦ μυστηρίου τῆς πίστεως»⁷⁸⁰. Στην θεωρία φθάνει ο άνθρωπος μετὰ την ολοκληρωτική κάθαρση ψυχῆς, νου και σώματος. Αν δεν θεραπευθεῖ η ψυχή ἀπὸ τα πάθη και δεν ἀποκτήσει τη φυσική υγεία που εἶχε πριν ἀπὸ την πτώση, δεν εἶναι δυ-

⁷⁷⁴ ὁ.π. στίχ. 371-378.

⁷⁷⁵ ὁ.π. στίχ. 382 «Καρδίας φησὶν εὐφραινομένης πρόσωπον θάλλει».

⁷⁷⁶ Λόγος Β, στίχ. 171-172.

⁷⁷⁷ Επιστολή πρὸς ἀββά Συμεῶνα, στίχ. 552-556.

⁷⁷⁸ Λόγος Β, στίχ. 112-115.

⁷⁷⁹ Επιστολή πρὸς τον ἀββά Συμεῶνα, στίχ. 581.

⁷⁸⁰ ὁ.π. στίχ. 580.

νατόν να επιθυμήσει «τά ὑπέρ φύσιν τοῦ πνεύματος»⁷⁸¹. Όταν «αἵρεθῇ τό κάλυμα τῶν παθῶν» ἀπ' ὅλον τον ἄνθρωπο, τότε «εὐθύς ὑψοῦται ἡ διάνοια ἐν ἐκπλήξει»⁷⁸² και «ὁ νοῦς γίνεται ἱκανός γεννηθῆναι πνευματικῶς». Μέσα ἀπό αὐτή την πνευματική ἀναγέννηση ὁ ἄνθρωπος γίνεται σοφότερος, ἡ Χάρις Θεοῦ δὲν τον εγκαταλείπει, ἀποκτά σε τέτοιο βαθμὸ πνεῦμα Θεοῦ, που ἀγγίζει την τελειότητα⁷⁸³.

Ἡ θεωρία εγκαθίσταται στον ἄνθρωπο μετὰ την κάθαρση, μετὰ την ἀπάθεια δηλαδὴ ἀκολουθεῖ ἡ θεωρία. Με την ἀπόκτηση τῆς θεωρίας κατανοοῦμε ἐκεῖνη την γνώση που βρίσκεται πάνω ἀπὸ την σοφότερη ἀνθρώπινη λογικὴ⁷⁸⁴. Ἀκόμη και ὁ σοφότερος, πανεπιστήμων ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, ὅσο ἀκμαία γνώση κι ἀν διαθέτει, ἀν δὲν ἀπόκτησε ἀπάθεια κι ἀν δὲν ἐφθάσε στην θεία θεωρία, εἶναι ἀδύνατον ὁ νοῦς του νὰ συλλάβει την γνώση των ἀκατάληπτων θείων μυστηρίων. Ὅσο ευρεία, ὅσο υψηλὴ κι ἀν εἶναι ἡ ἀνθρώπινη γνώση παραμένει λίγη, ἐλλιπὴς και ἀνεπαρκὴς μπροστὰ στην θεία γνώση. Μόνον ὅταν φθάσει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς στην κατάσταση τῆς θείας θεωρίας, ἀνοίγεται ἡ ὄρασή του, και κατανοεῖ τὰ ὑπέρλογα και ἐκπλήσσεται ἀπὸ αὐτὰ που κατανοεῖ και γνωρί-

⁷⁸¹ ὁ.π. στίχ. 745.

⁷⁸² Λόγος ΑΒ, στίχ. 65.

⁷⁸³ Λόγος ζ, στίχ. 400-403. «Καί ἐάν καθαρὸς ᾖ ἐκ τῶν παθῶν καὶ τοῦ δισταγμοῦ τῆς καρδίας, ὁ Θεὸς αὐτὸς ἀναβιβάσει σε εἰς τὴν κορυφὴν, καὶ βοηθεῖ σοι, καὶ σοφίζει σέ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν θαύματι λαμβάνεις τὴν τελειότητα».

⁷⁸⁴ ὁ.π. στίχ. 585-588. «Οἱ μὴ καταλαμβανόμενοι ὑπὸ τῆς γνώσεως λόγοι, δεκτοὶ διὰ τῆς πίστεως ὑφ' ἡμῶν γίνονται καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ δεχόμεθα γνῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν, ἥτις γίνεται ἐν ἡμῖν μετὰ τὴν κάθαρσιν».

ζει και μαθαίνει και εξηγεί τα μυστήρια του Πνεύματος⁷⁸⁵. Ο Ιουστίνος Πόποβιτς γράφει: «Η λέξη θεωρία στη φιλοσοφία των αγίων Πατέρων έχει οντολογική, ηθική και γνωσιολογική έννοια. Θεωρία σημαίνει την εν προσευχή και διά της χάριτος συγκέντρωση της ψυχής στα υπέρ νουν μυστήρια, τα οποία υπάρχουν σε περίσσια όχι μοναχά στην Τριαδική θεότητα αλλά και στην ίδια την προσωπικότητα του ανθρώπου, όπως και στην ουσία της θεόκτιστης κτίσεως. Στην κατάσταση της θεωρίας η προσωπικότητα του ασκητή της πίστεως υπερβαίνει τις αισθήσεις και τις κατηγορίες του χρόνου και του χώρου, αισθάνεται ζωντανό δεσμό με τον άνω κόσμο και τρέφεται με τις αποκαλύψεις, στις οποίες βρίσκονται εκείνα «ἃ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη»⁷⁸⁶ (Α' Κορινθ. 2,9) και συνεχίζει «όταν ο άνθρωπος μετά από πολλές ευαγγελικές ασκήσεις, βρει μέσα του το θεοειδές κέντρο του είναι του, βρίσκει ταυτόχρονα και το κέντρο της υπερκόσμιας θεότητας σ' αυτόν τον ορατό κόσμο, υπερνικά το χρόνο και θεωρεί τον εαυτό του πάνω από το χρόνο και το χώρο, αθάνατο και αιώνιο. Στη βάση της η αληθινή διά του Χριστού αυτογνωσία είναι και αληθινή θεογνωσία»⁷⁸⁷.

⁷⁸⁵ Επιστολή προς τον αββά Συμεώνα, στίχ. 453 -457 «Όταν ανακαινισθῇ δέ ὁ νοῦς, καὶ ἡ καρδία ἀγιασθῇ, πᾶσαι αἱ ἔννοιαι αἱ κινούμεναι ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν φύσιν ἐκείνου τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ εἰσέρχεται, κινούνται. Πρῶτον κινεῖται ἐν αὐτῷ ὁ πόθος τῶν θείων, καὶ ἐπιποθεῖ τὴν κοινωνίαν τὴν μετὰ τῶν ἀγγέλων, καὶ τὰς ἀποκαλύψεις τῶν μυστηρίων τῆς γνώσεως τοῦ πνεύματος».

⁷⁸⁶ ενθ. ανωτ. αρχιμ. Ιουστίνου Πόποβιτς, Οδός θεογνωσίας, σελ. 226.

⁷⁸⁷ ό.π. στίχ. 229.

Ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος υπογραμμίζει με έμφαση πως αυτός που αξιώθηκε να γνωρίσει τον εαυτό του «κρείττω έστί τοῦ ἀξιωθέντος ιδεῖν τοὺς Ἀγγέλους»⁷⁸⁸. Όσο ο άνθρωπος ενσκήπτει εντός του, τόσο «μηχανεύεται» πώς θα καθαρίσει την καρδιά του με την αδιάλειπτη μνήμη Θεού. Η κάθαρση – απάθεια φέρνει την λαμπρότητα στα μάτια της διάνοιας και έτσι κάθε ώρα «ὁρᾷ τόν Κύριον»⁷⁸⁹. Το πιο σημαντικό για την διατήρηση της υγείας είναι ο άνθρωπος να αναγνωρίζει τη νόσο που τον ταλανίζει κάθε φορά, - όποια κι αν είναι αυτή - να βρίσκει το κατάλληλο φάρμακο, να ακολουθεί τις κατάλληλες οδηγίες έχοντας σκοπό την ανάκτηση της χαμένης υγείας. Η υγεία δίνει την δυνατότητα στον άνθρωπο να χαίρεται τη ζωή, τα θαύματα και την ομορφιά της καθημερινότητας. Ο άνθρωπος που διέγινωσεν την αρρώστια του, πάλεψε μ' αυτήν και την θεράπευσε με δυνατά φάρμακα, κοπιώδεις προσπάθειες και υπομονή, αυτός μπορεί να κατανοήσει την αξία της υγείας. Αυτός τρέμει να μην την ξαναχάσει. Υγιής, δυνατός και ευτυχισμένος για την απόκτηση του θησαυρού της, δίνει άλλο νόημα στην πορεία της ζωής του. Προσφέρει, αγαπά, δημιουργεί και δεν αφήνει λεπτό να χαθεί από την γλυκύτητα της θείας θεωρίας, γιατί «θηλάζει τήν ζωτικήν τροφήν, καί ὁσφραίνεται τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ πρὸς εὐφροσύνην αὐτοῦ»⁷⁹⁰. Για να μπορέσει ο άνθρωπος να δει τα βάθη της καρδιάς του, να κάνει σωστή διάγνωση, πρέπει πρώτα η καρδιά να λάβει την χάρη του Θεού, την φώτιση.

⁷⁸⁸ Λόγος ΝΔ, στίχ. 264-265.

⁷⁸⁹ Λόγος Ό κωλύων τό στόμα αὐτοῦ, στίχ. 46-49.

⁷⁹⁰ ό.π. στίχ. 118-119.

Όσο η ψυχή είναι «μεμολυσμένη» και σκοτεινή, αδυνατεί και τον εαυτό της να δει αλλά και οτιδήποτε άλλο. Αντίθεται «τῷ γινῶντι ἑαυτόν, ἢ γινῶσις τῶν πάντων δίδοται αὐτῷ. Τό γάρ γινώσκειν ἑαυτόν, πλήρωμα τῆς γνώσεως τῶν ἀπάντων ἐστί»⁷⁹¹, κατά τον αββά Ισαάκ.

5. «Τί ἐστὶν ἀγάπη»; Αἴσθηση Θεοῦ

«Θέλεις κοινωνῆσαι τῷ Θεῷ ἐν τῷ νοῦ σου, ἐν τῇ λήψει τῆς αἰσθήσεως ἐκείνης τῆς ἡδονῆς τῆς μὴ καταδεδουλωμένης ταῖς αἰσθήσεσιν; ἀκολούθησον τῇ ἐλεημοσύνῃ, ἥτις ὅταν εὗρεθῇ ἔνδον σου, εἰκονίζεται ἐν σοὶ ἐκεῖνο τό κάλλος τό ἅγιον ἐν ᾧ ὡμοιώθης»⁷⁹².

Ο σκοπός και το νόημα της ανθρώπινης υπαρξης είναι η επίτευξη του καθ'ομοίωσιν. Η εξέλιξη της εικόνας Θεού προς «το κάλλος το ἅγιον». Προσεγγίζει τον σκοπό αυτό ο άνθρωπος όσο καλλιεργεί μέσα του μια άλλη αίσθηση που ουδεμία σχέση έχει με τις άλλες αισθήσεις. Αυτή είναι η ηδονή της ἀμετρης, ἀπρόσκοπτης και ατέλεστης ἐλεημοσύνης. Η αίσθηση αυτή που γεννάται από την αγάπη, εκδηλώνεται με κάθε τρόπο, με το σώμα με το νου με την διάνοια με την καρδιά. Η ἐλεημοσύνη μέχρι θυσίας είναι αυτή που κάνει τον άνθρωπο μέτοχο της κοινωνίας με τον Θεό, μέτοχο της θείας δόξης. «Τό καθολικόν τοῦ πράγματος τῆς ἐλεημοσύνης, ἐν οὐ καιρῷ τινί μεσιτευομένῳ, πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς δό-

⁷⁹¹ Λόγοι κς, στίχ. 58-59.

⁷⁹² Λόγος Α, στίχ. 172-175.

ξης τῆς λαμπρότητας τῆς θεότητος κοινωνίαν ἐμποιεῖ τῇ ψυχῇ»⁷⁹³. Αυτή η αίσθηση είναι μια αίσθηση ασύγκριτα ανώτερη από τις άλλες πέντε τις «καταδεδουλωμένες» στα γήινα πράγματα. Η αγάπη που παράγει ελεημοσύνη και η ελεημοσύνη η οποία πηγάζει μόνο από ζώσα αγάπη όταν ριζώσουν στην καρδιά εικονίζουν στον άνθρωπο «τό κάλλος τό ἅγιον» δηλαδή τον Θεό. «Τό κάλλος τό ἅγιον» δεν είναι αφηρημένη έννοια για τον Αββά. Η ελεημοσύνη και η αγάπη ενσαρκώνονται ἐμπρακτα «ὑπέρ πάσης τῆς φύσεως τῆς κτιστῆς»⁷⁹⁴. Προϋπόθεση για να χαρίζει ο άνθρωπος αυτή την ἀμετρη ελεημοσύνη σ' όλη την κτίση, είναι να ἔχει αποκτήσει πρώτα την καθαρότητα. Να ἔχει ἐξυγιάνει ολότελα όλες τις σωματικές αισθήσεις από το φρόνημα της σαρκός, και να ἔχει στρέψει τις δυνάμεις που τον συγκροτούν προς την ασίγαστη ελεημοσύνη και αγάπη. Η καρδιά του ανθρώπου γίνεται τολμηρή και ἀφοβη μόνο όταν ο άνθρωπος αποδεσμευτεί από την αγάπη της σάρκας και τα αρρωστήματά της, τα πάθη. Η ελεημοσύνη λειτουργεί σαν θεραπευτικό μέσο εναντίον των παθών. Ο ελεήμων γίνεται γιατρός πρώτα της δικῆς του ψυχῆς κατά τον αββά Ισαάκ «ἄνθρωπος ἐλεήμων, ἰατρός ἐστὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· τὴν σκότῳσιν γάρ τῶν παθῶν, ὡς ἐν πνεύματι βιαίῳ καταδιώκει ἐκ τῶν ἔνδον αὐτοῦ»⁷⁹⁵, και ἔπειτα με την ελεημοσύνη και την αγάπη του καταφέρει να γιατρέψει τους γύρω του. Οι ἀρρωστοι αυτό που πραγματικά

⁷⁹³ Ὁ.π. στίχ. 176-178.

⁷⁹⁴ Λόγος ΞΒ, στίχ. 5 «Καὶ τί ἐστὶν ἡ καθαρότης συντόμως; Καρδιά ἐλεήμων ὑπέρ πάσης τῆς φύσεως τῆς κτιστῆς».

⁷⁹⁵ Λόγος ΝΔ, στίχ. 197-199.

και αποκλειστικά χρειάζονται είναι η επιμέλεια⁷⁹⁶ – μας λέγει ο Άγιος. Και η επιμέλεια δεν επιτυγχάνεται από μια αδιάφορη καρδιά παρά μόνο από άνθρωπο που αγαπά, που ξέρει να προσφέρει αφειδώς, που ξέρει να ελεεί. Είναι αυτή η ελεημοσύνη και η αγάπη η οποία απλώνει τον χιτώνα της και επί τον «πταίοντα» και τον καλύπτει⁷⁹⁷. Η ελεημοσύνη μαλακώνει την σκληρή καρδιά, διδάσκει στον άνθρωπο την προσφορά, την μοιρασιά, τον ωθεί στην ακτημοσύνη, τον φωτίζει να κατανοήσει την ματαιότητα «το συνάξαι τινά πράγματα».

Καρδιά που αποδεσμεύτηκε ολοκληρωτικά από τα πάθη, θεράπευσε την ασθένεια των σωματικών αισθήσεων, απόκτησε την καρδιακή πίστη στον Θεό και μέθυσε από την πεποίθησή του προς Αυτόν, ελεεί και αγαπάει, αυτή αποκτά την αίσθηση Θεού⁷⁹⁸. «Καρδιά απότομος καί ανηλεής οὐδέποτε καθαρίζεται»⁷⁹⁹ επισημαίνει ο Αββάς. Αυτός που έχει παραλελυμένες τις αισθήσεις τις σωματικές, σίγουρα έχει παραλελυμένη και την καρδιά⁸⁰⁰. Με την άσκηση και την ησυχία των σωματικών αισθήσεων μπορεί η καρδιά να αποκτήσει την ειρήνη, να αντιληφθεί τους πειρασμούς, να διακρίνει τους λογισμούς να κυριαρχήσει κλιμακωτά και σταθερά επί των παθών διαπραττοντας επίμονο και επίπονο αγώνα ώ-

⁷⁹⁶ Λόγος ΜΑ, στίχ. 7-9 «καί ἐάν τούς ἀσθενεῖς ἐπιθυμῇς, ἰατρεῦσαι, γινῶθι ὅτι οἱ ἄρρωστοι ἐπιμέλειαν χρήζουσι μᾶλλον ἢ τό ἐπιτίμιον».

⁷⁹⁷ Λόγος ΜΑ, στίχ. 199 «Ἀπλωσον τόν χιτῶνα σου ἐπί τόν πταίοντα καί σκέπασον αὐτόν».

⁷⁹⁸ Λόγος Α, στίχ. 30-32.

⁷⁹⁹ Λόγος ΝΔ, στίχ. 196.

⁸⁰⁰ Λόγος ΜΑ, στίχ. 343-344. «Ἐκαστος λελυμένος τάς αἰσθήσεις, ἔστι καί τῇ καρδίᾳ λελυμένος».

στε να αποκτήσει την σοφία του Αγίου Πνεύματος⁸⁰¹. Η απόκτηση αυτής της σοφίας του Αγίου Πνεύματος, αυτή είναι η επίγνωση του Θεού. Αυτή η επίγνωση κυριαρχεί σ' όλες τις επιθυμίες του ανθρώπου. Η καρδιά που γνώρισε αυτήν την επίγνωση της αισθήσεως του Θεού έχει τόση γλυκύτητα μέσα της που καμιά άλλη όμοιά της δεν μπορεί να την αντικαταστήσει πάνω στη γη. Αυτή είναι η αίσθηση Θεού – κατά τον Αββά – που ουσιαστικά είναι η προγεύση της αθανάτου ζωής από αυτήν εδώ την παρούσα⁸⁰².

Η καρδιά λοιπόν η οποία αφού πρώτα καθαρίστηκε και ταπεινώθηκε αυτή είναι δεκτική της αισθήσεως – επιγνώσεως του Θεού τότε η καρδιά αυτή γίνεται ελεήμων. Και τι σημαίνει καρδιά ελεήμων. Ο αββάς Ισαάκ απαντά: «Καῦσις καρδίας ὑπέρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπέρ τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ὀρνέων καί τῶν ζώων καί τῶν δαιμόνων, καί ὑπέρ παντός κτίσματος. Καί ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καί τῆς θεωρίας αὐτῶν ῥέουσιν οἱ ὀφθαλμοί αὐτοῦ, καί οὐ δύναται βαστάξαι ἢ ἀκοῦσαι ἢ ἰδεῖν βλάβιν τινά ἢ λύπην μικράν ἐν τῇ κτίσει γινομένην. Καί ἐκ τῆς πολλῆς καρτερίας σμικρύνεται ἡ καρδιά αὐτοῦ καί οὐ δύναται βαστάξαι ἢ ἀκοῦσαι ἢ ἰδεῖν βλάβην τινά ἢ λύπην μικράν ἐν τῇ κτίσει γινομένην. Καί διὰ τοῦτο καί ὑπέρ τῶν ἀλόγων καί ὑπέρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καί ὑπέρ τῶν βλαπτόντων αὐτόν ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχήν μετὰ δακρύων προσφέρει, τοῦ φυλαχθῆναι αὐτούς καί ἰλασθῆναι αὐτοῖς ὁμοίως καί ὑπέρ τῆς

⁸⁰¹ Λόγος Ε, στιχ. 171 - 176

⁸⁰² Λόγος ΝΒ, στίχ. 47-51.

φύσεως τῶν ἐρπετῶν ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ἐλεημοσύνης τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμέτρως καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ»⁸⁰³.

Ελεημοσύνη εἶναι νὰ καίγεται ἡ καρδιά ἀπὸ ἀγάπη καὶ παρὰκλήση υπέρ ὅλης τῆς κτίσης καὶ υπέρ ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἐχθρῶν καὶ φίλων καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Ἡ ἐλεημοσύνη προχωρᾷ παραπέρα. Φλέγεται ἡ ἐλεήμων καρδιά ἀπὸ ἀγάπη καὶ γιὰ τὰ ὄρνεα καὶ γιὰ τὰ ζῶα καὶ γιὰ τὰ ἐρπετά καὶ ἀκόμα γιὰ τοὺς δαίμονες ποὺ τὴν πολεμοῦν τόσο πολὺ. Ἡ καρδιά ποὺ πλημμυρίζει ἀπὸ ἐλεημοσύνη γιὰ τὸ σύμπαν δὲν σταματᾷ ἐκεῖ. Ἡ σφοδρότητα τῆς ἀγαπητικῆς τούτης καρδιάς φέρνει δάκρυα ευγνωμοσύνης καὶ συγκίνησης ἀκόμα καὶ στὴ θύμηση τῶν εἰκόνων τῆς κτίσης καὶ τῶν κτισμάτων.

Απὸ τὴν πολλή ευγνωμοσύνη καὶ ἀγάπη γι' αὐτά, ἡ καρδιά ἡ ἐλεήμων δὲν ἀντέχει οὔτε νὰ δεῖ, οὔτε νὰ ἀκούσει ὅτι κάποια βλάβη ἔχουν υποστεί ἡ κτίση, οἱ ἄνθρωποι, τὰ ζῶα, τὰ φυτά, τὰ ἐρπετά, ἡ δημιουργία ὁλάκερη. Γι' αὐτό, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ξέρει νὰ ἐλεεῖ ἐπιστρατεύει ὅλα τὰ μέλη του, κατὰ τὸν ἀββᾶ Ἰσαάκ, με κάθε τρόπο, προκειμένου νὰ ἐνσάρκωσε τὴν ἀξία τῆς ἐλεημοσύνης. «Ἐν ὅσῳ ἔχεις πόδας, δρᾶμε ὀπίσω τῆς ἐργασίας πρό τοῦ δεσμευθῆναι», «ἐν ὅσῳ ἔχεις δακτύλους, σταύρωσον ἑαυτὸν ἐν προσευχῇ», «ἐν ὅσῳ ἔχεις ὀφθαλμούς, πλήρωσον αὐτοὺς δακρύων»,⁸⁰⁴ συστήνει ὁ πάνσοφος ἀσκητής, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μία, αὐτό εἶναι τὸ

⁸⁰³ Λόγος ΕΒ, στίχ. 13-25.

⁸⁰⁴ Ὁ.π. στίχ. 206-211

χρέος⁸⁰⁵ του αγωνιστή προς τον Θεό σύμφωνα με τον ευαγγελικό λόγο⁸⁰⁶ και από την άλλη ο σταθμός της ελεημοσύνης είναι αυτός που κάνει τον άνθρωπο να αισθανθεί το έλεος του Θεού προς τον κόσμο και κατά όμοιο τρόπο ο άνθρωπος προσπαθεί να προσεγγίζει τον Δημιουργό Του⁸⁰⁷. Φλέγεται η ελεήμων καρδιά από αγάπη για όλα και τρέμει και υποφέρει ακόμα και στην σκέψη της παραμικρής φθοράς και πτώσης. Και καταφεύγει στην ευχή προκειμένου να προλάβει κάθε αμαύρωση της κτίσης και όλων των δημιουργημάτων της. Εύχεται «ἐν πάσῃ ὥρᾳ», εύχεται «μετά δακρύων» για τους άλογους, για τους παράλογους, για όσους βλάπτουν, για τους εχθρούς της αληθείας, εύχεται για όλη την πλάση και τα πλάσματα. Εύχεται απείρως, αμέτρως, τόσο φιλόανθρωπα, τόσο συγχωρητικά, τόσο φιλεύσπλαχνα και αγαπητικά, εύχεται δηλαδή «καθ' ὁμοιότητα Θεοῦ».

Αυτή η αγάπη και η ελεημοσύνη δεν φυλακίζονται, δεν γνωρίζουν όρια. Η ακτινοβολία τους αλλοιώνει ό,τι αγγίζουν. Αυτή η ελεημοσύνη «τοῖς πᾶσιν ἐγκλίνει συμπαθῶς»⁸⁰⁸. Η αγάπη «ἐστὶ καρπὸς τῆς εὐχῆς»⁸⁰⁹. Και τι είναι η ευχή για την οποία κοπιάζει η αγαπητική και ελεήμων καρδιά. Ο αββᾶς Ισαάκ απαντά: «Εὐκαιρία καὶ σχολή τῆς διανοίας ἐκ πάντων τῶν ἐνταῦθα, καὶ καρδιά ἡ ἐπιστρέψασα τὴν ὄρασιν αὐτῆς τε-

⁸⁰⁵ Ὁ.π. στίχ. 200

⁸⁰⁶ Ματθ. 5,7 «Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται».

⁸⁰⁷ Λόγος ΝΔ, στίχ. 188-193, «ἔστω ἐκνικῶν ἐν σοὶ αἰεὶ ὁ σταθμὸς τῆς ἐλεημοσύνης, ἕως ἄν αἰσθηθεῖς ἐν ἑαυτῷ, ἐκείνου τοῦ ἐλέους, οὗ ἔχει ὁ Θεὸς πρὸς τὸν κόσμον· ταῦτα γὰρ τὰ ἡμέτερα, ἔσοπτρα γενέσθω τοῦ ἰδεῖν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸν τύπον τὸν ἀληθινόν, τὸν τῇ φύσει ὑπάρχοντα καὶ τῇ οὐσίᾳ ἐκείνη τοῦ Θεοῦ».

⁸⁰⁸ Λόγος ΜΑ, στίχ. 52.

⁸⁰⁹ Λόγος ΝΖ, στίχ. 3.

Λείως εἰς τὴν ἐπιπόθησιν ἐκείνης τῆς ἐλπίδος τῶν μελλόντων»⁸¹⁰. Ἡ ἀμετρη ἀγάπη ἐξάπτει τὸν πόθο τῆς ευχῆς, καὶ τότε εὐχεται ὁ ἄνθρωπος «εἴτε ἐν τῷ σώματι αἰσθητῶς»⁸¹¹, εἴτε εὐχεται με τὸ νοῦ καὶ τὴν διάνοια «ἐμπύρως καὶ μετὰ θερμότητος»⁸¹². Ευχή εἶναι νὰ βρῖσκει ὁ ἄνθρωπος μέσα ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ τὸν βίον τοῦ ευκαιρίες ὥστε νὰ στρέφει τὴν καρδιά καὶ τὸν ὀφθαλμό τῆς ψυχῆς, τὸ νοῦ, στὴν προσευχή καὶ στὴν ἀγάπη.

Ευχὴ εἶναι ἡ διαρκὴς ἀπασχόληση τοῦ νοῦ γιὰ ὅλη τὴν κτίση καὶ τὰ κτίσματα. Ἡ ευχή ἀποσκοπεῖ στο νὰ σωθεῖ ὅλη ἡ δημιουργία καὶ τὰ δημιουργήματα. Ἡ ευχή αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὴν καρδιά που ἔχει στρέψει ὅλο τῆς τὸ ενδιαφέρον καὶ τὴν δύναμη τῆς στὸν θεῖο πόθο, συντόνισε δὲ ὅλους τοὺς κτύπους τῆς πρὸς τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων. Καταφεύγει ὁ ἄνθρωπος στὴν ευχή «ἵνα κτησώμεθα τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐξ αὐτῆς εὐρίσκονται αἰτίας ἵνα ἀγαπήσωμεν τὸν Θεόν»⁸¹³. Ἡ ευχή στερεώνει τὴν ἀγάπη καὶ ἡ ἀγάπη αυξάνει ὅσο περισσότερο ὁ ἄνθρωπος εὐχεται⁸¹⁴. Ἡ ευχή εἶναι αὐτὴ που οδηγεῖ σὲ προσωπικὴ, συνειδητὴ καὶ ἐκούσια συνάντηση, ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου με τὸν Θεό ἀλλὰ καὶ με ὅλα τὰ δημιουργήματα⁸¹⁵. Κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσσης ἡ ευχή εἶναι ἡ τελει-

⁸¹⁰ Λόγος ΕΒ, στίχ. 26-29.

⁸¹¹ ὁ.π. στίχ. 5.

⁸¹² ὁ.π. στίχ. 6-7.

⁸¹³ Λόγος ΝΓ, στίχ. 49-51.

⁸¹⁴ ὁ.π. στίχ. 59-60 «ἡ διδαχὴ ἐπιγίνεται τῆς εὐχῆς τῆς εἰλικρινοῦς, ἐξ ἧς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γεννᾶται».

⁸¹⁵ Γρηγορίου Παλαμά, *Περὶ Προσευχῆς καὶ καθαρότητος καρδιάς*, στο: Γρηγορίου Παλαμά *Συγγράμματα*, ἐπ.Π. Χρήστου, τομ.Ε',σελ.157:«Ἡ δὲ τῆς εὐχῆς δύναμις αὐτὴν

οτέρα της ασκήσεως των αρετών εφ' όσον είναι «κορυφαία τοῦ χοροῦ τῶν ἀρετῶν»⁸¹⁶.

Ευχή και ελεημοσύνη προϋποθέτουν καρδιά που φλέγεται από αγάπη και αυτή η αγάπη διοχετεύεται μέσω των αγωγών της, (της ευχής και της ελεημοσύνης). Όταν ο ανθρώπινος νους βρίσκεται σ' αυτού του μεγέθους την αγάπη τότε πια ενεργεί η Θεία Χάρη στον άνθρωπο. Αυτή η ενέργεια χαρίζει στον άνθρωπο την θεωρία του πνεύματος. Όταν ο άνθρωπος αποκτήσει την θεία θεωρία τότε του δίνεται άνωθεν και το χάρισμα των θείων αποκαλύψεων⁸¹⁷. Αυτό ο άνθρωπος απέκτησε την πραγματική πνευματική υγεία. Υγιής πια μπορεί να αντιμετωπίζει όλες τις αντιξοότητες και τα προβλήματα της ζωής του. Αυτός μπορεί να γίνει και αρωγός στις δυσκολίες του άλλου.

Ο άγιος λοιπόν φρονεί ότι αυτή η τελεία αγάπη «ἐστὶν ἡ θεωρία ἡ προτέρα τῆς ἁγίας Τριάδος»⁸¹⁸. Η θεωρία της Αγίας Τριάδος εκφράζεται μ' αυτή την τελεία αγάπη και ο άνθρωπος που ζει αυτά τα μέτρα της αγάπης είναι ο «ἀληθὴς θεωρητικὸς τῆς θείας θεωρίας». Μέσα από την εμπειρία του ο αββάς Ισαάκ μάς επιβεβαιώνει πως «ὅτε φθάσομεν τὴν ἀγάπην, ἐφθάσαμεν εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ ὁδὸς ἡμῶν ἐτελειώθη καὶ διέβημεν πρὸς τὴν νῆσον, τὴν ἐκεῖθεν τοῦ κόσμου οὕσαν ὅπου ὁ Πατήρ, ὁ

ἱεουργεῖ, καὶ τελεσιουργεῖ τὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ἀνάτασιν τε καὶ ἔνωσιν, σύνδεσμος οὕσα τῶν λογικῶν πρὸς τὸν κτίσαντα κτισμάτων».

⁸¹⁶ Γρηγορίου Νύσσης, «Περὶ τοῦ κατὰ Θεοῦ σκοποῦ», P.G. 46, 301 D.

⁸¹⁷ Επιστολή προς τον αββα Συμεῶνα, στίχ. 762-766. «Καὶ ὅτε σταθῇ ὁ νοῦς ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἀγάπης, ἐνεργεῖ ἡ χάρις, καὶ δέχεται ὁ νοῦς τὴν θεωρίαν τοῦ πνεύματος, καὶ θεωρητικὸς γίνεται τῶν κρυπτῶν. Εἶπον γάρ, ὅτι ἐκ δύο δίδεται τὸ χάρισμα τῶν ἀποκαλύψεων τῆς θεωρίας τοῦ νοός».

⁸¹⁸ ὁ.π. στίχ. 659-660.

Υιός καί τό Ἅγιον Πνεῦμα»⁸¹⁹. Αὐτή ἡ ἀγάπη εἶναι ικανή νὰ θρέψῃ τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν ζωοποιεῖ περισσότερο ἀπὸ ὅτι τὸ φαγητό καὶ τὸ νερό⁸²⁰ τονίζει ὁ ἀββάς.

Προϋπόθεση τῆς θεωρίας τῶν πνευματικῶν εἶναι ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀμετρῆς ἀγάπης πρὸς πάντας καὶ υπέρ πάντων. «Ἡ κτῆσις γάρ καὶ ὁ φρουρός τῶν ὑψηλοτέρων ἀγίων καὶ τῆς θείας πολιτείας, ἡ ἀγάπη ἐστίν... αὕτη δέ ἐστὶ τό σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ»⁸²¹. Αναφέρει ὁ ἅγιος Ἰσαάκ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀββά Ἀγάθωνα. Αὐτός εἶχε φθάσῃ σὲ τέτοια μέτρα ἀγάπης καὶ ἐλεημοσύνης ποὺ ἐπιθυμοῦσε διακαῶς νὰ ντυθεῖ τὸ ἄρρωστο σῶμα ἀνθρώπου ποὺ πάσχει, καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὸ δικό του τὸ υγιές⁸²². Αὐτή ἡ «τελείαν ἀγάπην» ἀρδεύει δύναμις καὶ ζωὴ ἀπὸ τὸν θεῖο ἔρωτα τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐλπίδας⁸²³. Ὁ κάτοχός τῆς δὲν τὴν κατέχει ὡς ἴδιον ἀπόκτημα οὔτε τὴν κρατᾷ γιὰ τοὺς ἀγαπημένους τοῦ μόνο ἢ γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ τὴν σκορπᾷ ἀφειδῶς πρὸς τὴν διακονίαν τοῦ συνανθρώπου, τῆς κτίσεως ὁλάκερης καὶ ὅλων τῶν κτισμάτων.

Θεμελιώνοντας κάθε σκέψη του στον εὐαγγελικὸ λόγο ὁ νηπτικός πατέρας υπενθυμίζει στὴν ἀνθρώπινη μνήμη πὺς ἀκόμα καὶ ὁ Κύριος υπάκουσε στὸν Πατέρα «διὰ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ τὴν πρὸς ἡμᾶς» δεχόμενος τὴν ὕβρη, τὴν λύπη, τὸν σταυρό με χαρὰ καὶ «καταφρονήσας» κάθε

⁸¹⁹ Λόγος ΛΕ, στίχ. 86-88.

⁸²⁰ Ὁ.π. στίχ. 63-64.

⁸²¹ Ὁ.π. στίχ. 640-643.

⁸²² Λόγος ΞΒ, στίχ. 90-92. «Καὶ καθὼς ἐρρέθη περὶ τοῦ μακαρίου ἀββᾶ Ἀγάθωνος ὅτι «ἤθελον» φησὶν «εὐρεῖν λωβὸν καὶ λαβεῖν τό σῶμα αὐτοῦ καὶ δοῦναι αὐτῷ τό σῶμα μου. Εἶδες ἀγάπην τελείαν»;

⁸²³ Λόγος ΞΒ, στίχ. 100-101. «Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῆς ἀγάπης, εἰ μὴ τίς αἰσθηθεῖ κρυπτῶς τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ».

αισχύνῃ⁸²⁴. Ἔτσι και οι ἅγιοι ἀλλά και ο κάθε ἄνθρωπος που φθάνει σ' αὐτή την τελειότητα «τῷ Θεῷ ἀφομοιοῦνται ἐν τῷ ὑπερβλύζειν τὴν ἀγάπην αὐτῶν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν εἰς πάντας»⁸²⁵.

Ο ἄνθρωπος που κατέχει την τέλεια ἀγάπη δεν χορταίνει, δεν κουράζεται ποτέ να παραδίνεται ὑπὲρ της ἀγάπης των ἀνθρώπων. Ὅσο κι αν δοθεῖ πάλι νιώθει λίγος. Ὅσο κι αν ελεεί θέλει ὅλο και περισσότερο. Ὅσο κι αν εὐχεται και φλέγεται ἀπὸ ἀγάπη ὑπὲρ ὅλης της κτίσης και των κτισμάτων νιώθει πως εἶναι μόνο στην ἀρχή⁸²⁶. Και αὐτό το καθ' ἡμέραν ἀτέρμονο και διηνεκές δόσιμο ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ὅσων φθάνουν να βιώνουν την τέλεια ἀγάπη. Αὐτή η τέλεια ἀγάπη εἶναι ἀστείρευτη πηγὴ που ῥεε διαρκῶς και ξεδιψά τους πάντες. Καμία δύναμη και τίποτα δεν μπορεῖ να στερέψει την ῥοή τούτης της πηγῆς γιατί πηγάζει ἀπὸ τον ἴδιο τον Θεό⁸²⁷. Αὐτή η ἀγάπη στην ἐμπρακτὴ της βίωση εἶναι κριτήριό της τελειότητας. Ἀντίθετα η ἀγάπη που τρέφεται και συντηρεῖται ἀπὸ τα πράγματα του κόσμου τούτου σταματᾷ μόλις ἐκλείψουν τα πράγματα τα γήινα που την συντηροῦν. «Ἡ ἀγάπη ἢ ἐκ τινῶν γινομένη πραγμάτων, ὥς λαμπὰς ἐστὶ μικρὰ ἢ ἐκ τοῦ ἐλαίου ἀνατρεφομένη, καὶ οὕτως

⁸²⁴ Ὁ.π. στίχ. 70-72.

⁸²⁵ Ὁ.π. στίχ. 79-80.

⁸²⁶ Λόγος ΞΒ, στίχ. 49-51. «Τῶν δὲ φθασάντων τὴν τελειότητα, τοῦτο ἐστὶ τό τεκμήριον αὐτῶν· ἐάν καθ' ἡμέραν δέκατον εἰς καὶσιν παραδοθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων, οὐ κορέννται ἐκ τούτου».

⁸²⁷ Λόγος ΜΔ, στίχ. 83-86. «Ἡ ἀγάπη δὲ ἢ ἔχουσα τὸν Θεὸν αἷτιον, ὥς πηγὴ ἐστὶ βρύουσα, καὶ οὐδέποτε ἢ ῥεῦσις αὐτῆς κόπτεται· αὐτὸς γὰρ μόνος πηγὴ ἐστὶ τῆς ἀγάπης, καὶ ἀνελλιπὴς ἐστὶν ἡ ὕλη αὐτῆς».

συνίσταται τό φῶς αὐτῆς, ἢ καί ὡς χεῖμαρρος ῥέων ἐκ τοῦ ὕετοῦ, καί ὅτε λείψει ἡ ὕλη ἡ συνιστῶσα αὐτόν, παύεται ἡ ῥεῦσις αὐτοῦ»⁸²⁸.

Ο ἅγιος Σεραφεῖμ του Σαρώφ, πέτυχε την υποταγή και υπακοή ακόμα και των ἀγρίων ζώων ὡς πρὸς αὐτόν. Εἶχε γίνει φίλος με τις ἀγρι-ες αρκούδες ἐπειδὴ ὑπερεπερίσσευε ἡ ἀγάπη του Χριστοῦ πρὸς ὅλη την δημιουργία.

Ο ἅγιος Γεράσιμος ο Ἰορδανίτης εἶχε φθάσει σε τέτοια πνευματική ὕψη ὥστε και τα ἀγρία θηρία ἀκόμη τον σέβονταν, τον υπάκουαν και τον υπηρετούσαν. Το ἀγριο λιοντάρι - με το οποίο εἰκονίζεται πάντα - τον υπηρετούσε με θαυμαστό τρόπο, ὅσο καιρὸ ζούσε. Ἀλλά και ὅταν κοιμήθηκε ο Ἄγιος τον ἀκολούθησε με παράδοξο τρόπο, ἀφού πέθανε πάνω στον τάφο του ἀπὸ υπερβολική λύπη.

Ο ἅγιος Σιλουανὸς ο Ἀθωνίτης ὅπου ἐστρεφε το βλέμμα σ' ὅλη την κτίση δάκρυζε ἀπὸ ἀγάπη και πονούσε ὅταν κάποιος ἐκοβε κι ἓνα φυλλαράκι ἀπὸ το δένδρο χωρὶς λόγο και σκοπὸ, και ευχόταν υπέρ πάντων. Ο γέρον Παῖσιος ἀπὸ την πολλή του ἀγάπη για τους ἀνθρώπους και τα κτίσματα ποθούσε να βγάλει την καρδιά του, να την κόψει κομματάκια, να την μοιράσει στον κόσμο κι ὕστερα να πεθάνει⁸²⁹.

Ἡ ἀγάπη ἡ τελεία, ἡ ἀπάθεια και ἡ υιοθεσία οἱ τρεῖς ιδιότητες που διαφέρουν μόνο κατὰ την ονομασία, ὅταν κερδηθοῦν μέσα ἀπὸ τον δρόμο της ἀσκήσης των ἀρετῶν, «διὰ ὅλου τοῦ εἶναι μας», μας εἰσάγουν

⁸²⁸ Ὁ.π. στίχ. 80-83.

⁸²⁹ Γέροντος Παῖσιου, Ἀγιορείτου, *Με πόνο και ἀγάπη για τον σύγχρονο ἄνθρωπο*, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1988, σελ. 23.

στην Βασιλεία του Θεού⁸³⁰ ενάρετους και υγιείς. Όποιος κατέχει την τέλεια αγάπη κατέχει την υγεία.

Γράφει πάλι ο Ιουστίνος Πόποβιτς: «Στο βασίλειο της αγάπης εξαφανίζονται οι αντινομικές εναντιότητες της διανοίας· ο ασκητής της αγάπης προαισθάνεται την παραδεισιακή αρμονία στον εαυτό του και στον κόσμο του Θεού που είναι γύρω του γιατί με την άσκηση της πίστης έχει βγει από τον άδη της εγωπάθειας και του εγωισμού του και μπήκε στον παράδεισο των θείων αξιών και τελειοτήτων. Με την απαλλαγή του από τα πάθη ο άνθρωπος απαλλάσσεται βαθμιαία από τον εγωπαθή και εγωιστικό *hominismus* και *humanismus*, τον εγωκεντρικό ανθρωπισμό του και την ιδιοτελή φιλαυτία, βγαίνει από τη σφαίρα του θανατηφόρου ανθρωποκεντρισμού και περνά στην σφαίρα της Τριαδικής θεότητας. Εκεί δέχεται στην ψυχή του την θεία Ειρήνη, εκεί οι εναντιότητες και αντιφάσεις που δημιουργούνται από τις κατηγορίες του χρόνου και του χώρου παύουν να είναι θανατηφόρες και εκεί ο άνθρωπος αισθάνεται ξεκάθαρα τη νίκη πάνω στην αμαρτία και στο θάνατο»⁸³¹.

Η τέλεια αυτή αγάπη καθιστά τον άνθρωπο όμοιο προς τον Χριστό. Ενώνεται ο άνθρωπος δια της φύσεώς του μ' όλη την ανθρωπότητα και συγκεντρώνει στο πρόσωπό του το κτιστό και το άκτιστο, το ανθρωπino και το θείο, την ανθρωπινή προαίρεση και τη θεία Χάρη.

⁸³⁰ Πρβλ. Αρχιμανδ. Σωφρονίου (Σαχάροφ), *Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 1995, έκδοση 7^η, Μέρος Β, κεφ. Θ', Περί αγάπης σελ. 446-477.

⁸³¹ ενθ. ανωτ. Ιουστ. Πόποβιτς, σελ. 197-198.

Ο Άγιος ξεκάθαρα τονίζει την άρρηκτη σχέση της γνώσης - αίσθησης Θεού με την υγεία όλης της ανθρώπινης υπόστασης, τόσο στην ψυχοπνευματική όσο και σωματική της διάσταση. Υγεία είναι η γνώση Θεού και η γνώση Θεού γέννημα της υγείας της ψυχής, της ζωηφόρου υπόστασης του ανθρώπου. Όσο αυξάνει αυτή η γνώση τόσο αυξάνει η υγεία. Σημάδια αυτής της υγιούς κατάστασης του ανθρώπου αποτελούν η άμετρη αγάπη, η διαρκής ευχή και η ανείπωτη ελεημοσύνη προς πάντας. Κάνοντας χρήση αυτών των παραμέτρων είναι δυνατόν να μεταμορφώσει ακόμα και τις αρρωστημένες δυνάμεις της φθοράς.

Οι Ασκητικοί Λόγοι του αγίου Ισαάκ σε σχέση με την Ψυχιατρική

Στον τρόπο που προσεγγίζεται από πλευράς θεραπευτικής η ανθρώπινη έκπτωση, τα «πάθη», διακρίνεται μία ουσιαστική διαφορά μεταξύ της Ψυχιατρικής και της Ορθόδοξης πνευματικής θεραπείας.

Από την πλευρά της Ψυχιατρικής προβληματικές καταστάσεις και συμπεριφορές, όπως μελαγχολία, απελπισία, θυμός, οργή, επιθετική συμπεριφορά, πολυλογία, γαστριμαργία, ναρκισσισμός, υπερηφάνεια, μνησικακία, φιλοκτημοσύνη κ.α. δεν αποτελούν άμεσο αντικείμενο θεραπευτικού στόχου, παρά μόνο στις ακραίες εκτροπές τους, όταν δημιουργούν πρόβλημα στο υποκείμενο ή όταν έχουν ορατές ηθικοκοινωνικές επιπτώσεις. Η γαστριμαργία, για παράδειγμα, από θεραπευτικής πλευράς απασχολεί την Ψυχιατρική μόνο όταν πάρει τη μορφή της παθολογικής παχυσαρκίας ή των διαταραχών της λήψης τροφής όπως είναι

η βουλιμική διαταραχή⁸³². Αντίστοιχα και όταν πρόκειται για την αντιμετώπιση παθήσεων που σχετίζονται με την διατροφή όπως υπερβολική σαρκοφάγος, σακχαρώδης διαβήτης, αγγειοπάθειες, καρκίνος, κ.α.

Η φιλαργυρία αποτελεί πρόβλημα που χρήζει ψυχιατρικής παρακολούθησης μόνο όταν εγείρει ισχυρές επαναλαμβανόμενες συγκρούσεις μεταξύ οικογενειακών σχέσεων ή εγείρει ηθικοκοινωνικά ζητήματα. Ομοίως η φιλαυτία⁸³³, η επιθετικότητα – οργή, η μνησικακία, με τις διάφορες μορφές εκδήλωσής τους κατανοούνται και αντιμετωπίζονται κατά τον ίδιο τρόπο από τη Ψυχιατρική και τη Ψυχολογία.

Ο άγιος Ισαάκ όμως, δε μελετά τον άνθρωπο μόνο όταν φθάσει στις ακραίες του εκτροπές ή όταν φθάσει να δημιουργεί η στάση και η συμπεριφορά του πρόβλημα στην κοινωνία. Ούτε παύει να ασχολείται μαζί του όταν αποκατασταθεί η ψυχοπαθολογία της διαταραγμένης συμπεριφοράς του. Σε αντίθεση με τις αντιλήψεις εκείνες κατά τις οποίες οι νοσηρές συμπεριφορές αντιμετωπίζονται στενά ηθικιστικά, μόνο ως αρνητικά μεγέθη, ο άγιος τοποθετεί τα πράγματα στη γνήσια πατερική τους διάσταση αναδεικνύοντας το θετικό περιεχόμενο της πρωταρχικής

⁸³² Η ψυχογενής βουλιμία χαρακτηρίζεται από επανειλημμένα επεισόδια υπερφαγίας, όπου συνήθως το υποκείμενο καταναλώνει τροφές με υψηλή θερμιδική αξία. Κατά τη διάρκεια των επεισοδίων το άτομο νιώθει ότι δεν μπορεί να ελέγξει τον εαυτό του και να σταματήσει να τρώει. Συνήθως, στην προσπάθεια ελέγχου της κατάστασής τους, οι πάσχοντες εναλλάσσουν περιόδους υπερφαγίας και νηστείας. Βλ. Ν. ΜΑΝΟΥ, *Βασικά στοιχεία Κλινικής Ψυχιατρικής*, ..., σελ. 270-272.

⁸³³ Ο παθολογικός ναρκισσισμός συνοδεύεται από πρωτόγονες απαιτήσεις, υπερβολική ανάγκη θαυμασμού από τους άλλους και ρηχές, κακής ποιότητας διαπροσωπικές σχέσεις. Συνήθως εκφράζεται με μια μορφή εξευγενισμένης, άκαμπτης τελειότητας του υποκειμένου και εξασθενημένη την ικανότητα για έκφραση ενδιαφέροντος, κατανόησης και αγάπης για τους άλλους. Βλ. Β. Ε. ΜΟΟΡΕ, Β. Δ. ΦΙΝΕ, *Psychoanalytic terms and concepts*, σελ. 125.

τους λειτουργίας. Η επίτευξη της αφιλαργυρίας, της αμνησικακίας, της αοργησίας, η ίαση των διαταραχών της πρόσληψης τροφής, η εν γένει επίτευξη της ψυχικής ισορροπίας, μπορούν να θεωρηθούν τέλος της θεραπείας από την πλευρά της Ψυχιατρικής. Για τη νηπτική παράδοση όμως η επίτευξη της απόκτησης των παραπάνω, των αρετών δηλαδή, αποτελούν απλώς τις βασικές προϋποθέσεις για την κατάκτηση της απάθειας, της αγάπης και της θέωσης. Ο νηπτικός πατέρας μιλάει και γράφει για την διαρκή ωφέλεια του ανθρώπου ακόμα κι όταν αυτός δεν χρήζει ιατρικής βοήθειας. Προσπαθεί να κατανοήσει τον εσωτερικό του κόσμο, τα υπαρξιακά του προβλήματα, να αποκαταστήσει τις ανθρώπινες σχέσεις και την ανθρώπινη επικοινωνία, να ανταποκριθεί στις ανθρώπινες ανάγκες, να εξαφανίσει το αίσθημα κατωτερότητας, όχι μέσα από τεχνικές αλλά μέσα από μία στάση ζωής. Η Ψυχιατρική από τη θέση της στηρίζει τον άνθρωπο πέρα από τα φαρμακευτικά σχήματα και με την τεχνική της ψυχοθεραπείας. Μια τεχνική που έχει στόχο την ίαση της διαταραγμένης προσωπικότητας του πάσχοντος ανθρώπου. Η τεχνική της ψυχοθεραπείας ωστόσο, σταματάει όταν ο ασθενής ξαναβρεί την ψυχική του ισορροπία. Ο Mansell Pattison γράφει: «Έχει αρχίσει να γίνεται εμφανές ότι η ιδεολογία της κοσμικής σωτηρίας της ψυχοθεραπείας καταρρέει με ταχύ ρυθμό στη Δύση, σαν αποτέλεσμα της απογοητεύσεως που προκαλεί η διαπίστωση της πλάνης της επιστημονικής παντοδυναμίας. Η αρχική αισιοδοξία για τις δυνατότητες της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής και της ψυχοθεραπείας ελαττώνεται διαρκώς, καθώς διαπι-

στώνεται όλο και περισσότερο ότι οι περισσότερες περιπτώσεις ψυχοπαθολογίας είναι χρόνιες και έχουν βαθιές υπαρξιακές ρίζες και ότι αυτό που πραγματικά θεραπεύει δεν είναι κάποια τεχνική, αλλά το γνήσιο ενδιαφέρον του θεραπευτή για τον άνθρωπο που ζητάει τη βοήθειά του. Το ψυχαναλυτικό μοντέλο ψυχοθεραπείας γίνεται διαρκώς και περισσότερο άσχετο ως αποτελεσματική προσέγγιση, καθώς απευθύνεται σε μια γενεά ουμανιστορθολογιστών που προοδευτικά εξαφανίζεται»⁸³⁴.

Πρωτίστως ο άγιος Ισαάκ επιδιώκει να προλάβει την εμφάνιση της κάθε νόσου στον άνθρωπο. Προσπαθεί να δείξει στον άνθρωπο το πώς θα κτίσει μια υγιή και σταθερή προσωπικότητα άτρωτη στην μεταβλητότητα των περιστάσεων.

Γι' αυτό, σε κάθε κατάσταση ο αββάς «προκρίνει τό άγαθόν»⁸³⁵.

Για τον Αββά ο άνθρωπος που προβλέπει και προλαμβάνει το κακό, το πάθος, τις αδυναμίες του, την ασθένεια, με την στάση του και την συμπεριφορά του αυτός υπερέχει έναντι των άλλων⁸³⁶.

Έτσι προβάλλει την «έν διακρίσει νηστεία»⁸³⁷ προκειμένου να αποφύγει ο άνθρωπος την δουλεία στις ακρότητες της γαστριμαργίας, της βουλιμίας ή της νευρικής ανορεξίας. Αρρωστημένες καταστάσεις οι οποίες όταν χρονίζουν αφανίζουν την ανθρώπινη υπόσταση. Γι' αυτό η

⁸³⁴ E. Mansell Pattison M.D., "Psychiatry and Religion Circa 1978: Analysis of a Decade, Part II", *Pastoral Psychology*, vol. 27, number 2, Winter 1978, σελ. 134 και ό.π., Part I, *Pastoral Psychology*, vol 27, number 1, Fall 1978, σελ. 13.

⁸³⁵ Λόγος MS, στίχ. 1.

⁸³⁶ Λόγος MH, στίχ. 16-17 «ό προλαβών καί λαβών τήν άμοιβήν τών άγαθών, ούτος υπερέχει».

⁸³⁷ Λόγος KZ, στίχ. 246-247 «Ουδέποτε είδε τίς νηστευτήν έν διακρίσει, δουλευθέντα υπό τής κακής έπιθυμίας».

νηστεία για τον Αββά «ύπερασπισμός ἐστι πάσης ἀρετῆς»⁸³⁸ συμμετέχοντας και αυτή στην προαγωγή του μέτρου και της διάκρισης.

Προκρίνει ο αββάς την ταπείνωση με όλα τα ευεργετικά αποτελέσματα της ως μέτρο πρόληψης στην επιθετικότητα, στην μνησικακία, στην οργή, στον θυμό, στην ανασφάλεια, στην υπερηφάνεια⁸³⁹. Μέσα στην ταπείνωση ο άνθρωπος είναι κατασφαλισμένος, πράος, ειρηνικός, σταθερός και αμετακίνητος⁸⁴⁰, στους αγαθούς και απλούς λογισμούς. Οι σύνθετοι και πολύπλοκοι λογισμοί κλέβουν την ειρήνη της καρδιάς. Τότε γεννάται η σύγχυση και η ταραχή του νου με συνέπεια η παρεκτροπή του νου να οδηγεί στην παρεκτροπή των ανθρώπινων συμπεριφορών.

Παρομοίως προβάλλει την δύναμη της πράξεως της ησυχίας και της νήψης⁸⁴¹. Η ησυχία και η νήψη ως βιωματική κατάσταση αποτελούν μέτρο πρόληψης για τον μετεωρισμό του νου⁸⁴². Τον στρέφουν στην ενδοχώρα της καρδιάς εκεί όπου όταν ο άνθρωπος ενσκήψει και εγκατασταθεί με την διάνοια, εκεί γνωρίζει καλά τον εαυτό του⁸⁴³, διακρίνει τις αδυναμίες, τις εμπάθειες, τις επιθυμίες⁸⁴⁴, διακρίνει δηλαδή την αρρώ-

⁸³⁸ ό.π. στίχ. 229.

⁸³⁹ Λόγος ΞΒ, στίχ. 203-208. «Ὁ ταπεινόφρων οὐκ ἀναπαύεται ποτέ ἰδεῖν τὰ συναθροίσματα καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν ὄχλων καὶ τὸν σεισμόν καὶ τὰς φωνάς καὶ τὸν πλατυσμόν καὶ τὴν μέριμναν καὶ τὴν τρυφήν, ἐξ ἧς ἡ ἀκρασία οὐδέ εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς συντυχίας καὶ φωνάς καὶ εἰς τὸν διασκορπισμόν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ πλέον πάντων προκρίνει το ἀφειδιάσαι καὶ συνάξαι ἑαυτὸν ἐν ἑαυτῷ».

⁸⁴⁰ ό.π. στίχ. 242-243 «καὶ ὥσπερ οὐ δύναται τίς πτοῆσαι ὄρος, οὕτως οὐ πτοεῖται ἡ διάνοια τοῦ ταπεινόφρονος» καὶ ο.π. στίχ.: 227-229 «καὶ ἐν παντὶ καιρῷ εὐρίσκει ἐν γαλήνῃ καὶ ἀναπαύσει καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐπιεικείᾳ καὶ εὐλαβείᾳ».

⁸⁴¹ Λόγος ΚΖ, στίχ. 392-393.

⁸⁴² ό.π. στίχ. 316-321.

⁸⁴³ ό.π. στίχ. 342-346.

⁸⁴⁴ Λόγος ΝΓ, στίχ. 84-86.

στεια από την υγεία της ψυχοσωματικής του υπόστασης. Αυτή η γνώση τον βοηθά να προλάβει τις παρεκτροπές της ανθρώπινης φύσης.

Κατά όμοιο τρόπο ο Σύρος αββάς προκρίνει την πίστη, την ευχή και την θυσιαστική αγάπη υπέρ ολάκερης της κτίσης, υπέρ καθενός κτίσματος, υπέρ ανεξαιρέτως όλων των ανθρώπων, υπέρ όλων των ζώων, και των ερπετών και των δαιμόνων. Αυτή η βιωματική αγάπη «ὑπεραίρειν τήν διάνοια αὐτοῦ ἐκ πάσης μέμψεως καί ἐγκλήσεως παντός ἀνθρώπου, καί τῆς ζηλοτυπίας, καί τό μή εἶναι τήν χεῖρα αὐτοῦ κατὰ πάντων»⁸⁴⁵.

Η αγορασμένη αγάπη δεν μπορεί να ικανοποιήσει την ανάγκη του ανθρώπου για αγάπη. Η αγάπη όχι μόνο δεν αγοράζεται, αλλά ούτε καν ζητιέται. Η αγάπη μόνο προσφέρεται. Ούτε μπορούν να δώσουν το απαραίτητο αίσθημα ασφάλειας στον άνθρωπο οι προσωρινές και πολύ περισσότερες οι επαγγελματικές σχέσεις. Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από τις μόνιμες σχέσεις και από την ελεύθερη προσφορά αγάπης. Της αγάπης που αναδεικνύει το νηπτικό φρόνημα του αγίου Ισαάκ και βιώνεται στη γνήσια εκκλησιαστική κοινότητα. Την εκκλησία όχι ως σχήμα αλλά ως γεγονός. Την εκκλησία που δεν την απαιτούμε από τους άλλους, αλλά που υπάρχει για μας επειδή την αποτελούμε για τους άλλους. Μ'αυτό τον τρόπο και τις μεθόδους προσπαθεί λοιπόν ο αββάς να γιατρέψει την κάθε διαταραγμένη προσωπικότητα. Και αυτή η γιατρεία επιτυγχάνεται

⁸⁴⁵ Λόγος ΞΒ, στίχ. 41-44.

μόνο όταν ο ασθενής άνθρωπος διά πείρας ενσαρκώσει στη ζωή του τις μεθόδους του νηπτικού πατέρα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα μελέτη, κινούμενη στο πλαίσιο μιας προσέγγισης του ανθρώπου, ως ψυχοσωματικής ολότητας στόχευσε στη διερεύνηση της υγείας και νόσου του όλου ανθρώπου κατά τους Ασκητικούς Λόγους του αββά Ισαάκ του Σύρου.

Κύριο μέλημα της προσπάθειας υπήρξε η αναζήτηση των απαντήσεων που εμπεριέχονται στους Λόγους του Αββά εν σχέσει με το πώς ορίζεται η ψυχοσωματική νόσος, πώς διαγιγνώσκεται και ποια θεραπευτικά σχήματα μπορούν να ακολουθηθούν, ώστε ο σύγχρονος άνθρωπος να ανακτήσει την ψυχοσωματική υγεία και ισορροπία της ύπαρξής του. Βασικό άξονα της εργασίας αποτέλεσε η ανίχνευση του τρόπου με τον οποίο όλα τα παραπάνω κατανοούνται από ένα νηπτικό πατέρα της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας. Από την εκπόνηση της μελέτης προέκυψαν τα εξής:

1. Οι Ασκητικοί Λόγοι του Αββά του 6^{ου} μ.Χ. αιώνας αναδεικνύονται σε πηγή πολύτιμου υλικού για μια προσέγγιση του όλου ανθρώπου πέρα από σχηματικές διακρίσεις σώματος και ψυχής, υλικού και πνευματικού στοιχείου. Ο άγιος της νηπτικής παράδοσης αντιμετωπίζει τον άρρωστο άνθρωπο ως μια αδιαίρετη ενότητα μελετώντας την συμπεριφορά του σε σχέση με ολόκληρη την κτίση και τα κτίσματα. Ο ιερός αββάς μελετά τον άνθρωπο σε δύο καταστάσεις, στην πεπτωκυία και στην ανιστάμενη

κατάσταση, ενώ η ψυχιατρική περιορίζει τις παρατηρήσεις και τα πορίσματα της μόνο στα όρια της πεπτωκυίας κατάστασης.

2. Στο υπόστρωμα των Ασκητικών Λόγων του αββά Ισαάκ υπάρχουν συγκεκριμένες θεολογικές και ανθρωπολογικές αρχές και αντίστοιχη θεραπευτική διδασκαλία. Αυτές, αν και δεν παρουσιάζονται με συστηματικό τρόπο, διέπουν όλο το κείμενο από την αρχή μέχρι το τέλος. Οι αρχές αυτές και μέθοδοι καθορίζουν τις θέσεις και προτάσεις μας σχετικά με την αιτία που οδηγεί στα πάθη – νοσήματα και την θεραπεία που ακολουθείται προκειμένου να επιτευχθεί η υγεία.

3. Επισημαίνονται οι συντρέχουσες διαφοροποιήσεις μεταξύ του ανθρωπολογικού μοντέλου των Ασκητικών του αγίου Ισαάκ και των θεωριών της Ψυχολογίας και Ψυχιατρικής σχετικά με την ψυχική νόσο και υγεία. Παρά την ύπαρξη αντιθέσεων, καταδεικνύεται ότι με κατάλληλη προσέγγιση, πολλά από τα συμπεράσματα των νεότερων θεωριών της Ψυχιατρικής συνάδουν με τις θέσεις του αγίου Ισαάκ.

4. Διαπιστώθηκε ότι ο άγιος Ισαάκ φρονεί ότι προπτωτικά το παθητικό μέρος της ψυχής ωθούσε τον άνθρωπο προς την αγαπητική φορά και την τελική ένωση με τον Δημιουργό. Μετά την πτώση και ανάλογα με τον προσανατολισμό της ψυχής το παθητικό μέρος της ψυχής κινεί τον άνθρωπο είτε κατά φύση - κατάσταση η οποία σταδιακά αλλά σταθερά του χαρίζει την πνευματική υγεία άρα και τον υγιή τρόπο αντιμετώπισης όλων των προβλημάτων – αρρωστημάτων της ζωής - είτε παρά φύση, οπότε συμβαίνει η εκτροπή της ύπαρξής του προς την νόσο. Όταν τα

πάθη ξαναβρούν το θετικό τους περιεχόμενο και ανακαινιστούν στην προπρωτική τους λειτουργία, τότε ενισχύεται θετικά και το λογιστικό. Όλες αυτές τις δυνάμεις ο άνθρωπος – ασθενής καλείται να τις αξιοποιήσει προς την σωστή φορά, προκειμένου να υπερβεί τον «κόσμο» τούτο και τους πειρασμούς, με στόχο να πετύχει την μακαρία κατάσταση.

Ο άγιος Ισαάκ ο Σύρος φαίνεται άριστος γνώστης της ψυχοσωματικής υπόστασης του ανθρώπου. Ο άνθρωπος για τον Αββά είναι δισύνθετος, αποτελούμενος από σώμα και ψυχή. Το λογικό και το αυτεξούσιο καθορίζουν την ποιότητα της ζωής του ανθρώπου και διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλο στην ανθρώπινη υγεία και ασθένεια. Αυτό που πρωταρχικά χρειάζεται από την πλευρά του ανθρώπου είναι να αποκτήσει τη «γνώση». Τότε μόνο θα μπορεί να ξεχωρίσει πνευματικά τι είναι υγεία και τι ασθένεια και ακολούθως θα προσπαθήσει να βρεί την θεραπεία.

Το σώμα με την σειρά του, ως «μάτιον» της ψυχής και «όχημα του βίου», συμμετέχει εξίσου στη βίωση της υγείας και της ασθένειας. Ανοίγει τις «πύλες» του, τις αισθήσεις, ώστε να εισέρχονται οι λογισμοί. Στη θεραπεία της ψυχοσωματικής υπόστασής του συμβάλλουν δύο παράγοντες, η ανθρώπινη επιμέλεια και η θεία Χάρη. Για να συναντηθούν, αυτοί οι δύο παράγοντες ο άνθρωπος θα πρέπει να προπαρασκευάσει κατάλληλα την ύπαρξή του με διαρκή ψυχοσωματική άσκηση και συνεχή πνευματική εγρήγορση, ώστε να καταφέρει να διατηρεί την ύπαρξη του σε υγιή κατάσταση.

Ο νηπτικός Πατέρας του 6^{ου} μ.Χ. αιώνα διδάσκει έναν τρόπο ζωής που μπορεί να πληροί τον άνθρωπο παρά τον πόνο της καθημερινής βιοτής και το κακό που κυριαρχεί. Και αυτός ο τρόπος ζωής δεν είναι άλλος από αυτόν που ενσαρκώθηκε στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού που με την ενανθρώπησή του, απελευθέρωσε το γένος των ανθρώπων από τη δουλεία της αμαρτίας και του θανάτου.

Το μήνυμα των λόγων του Αγίου νηπτικού δεν απευθύνεται μόνο σε ερημίτες και αναχωρητές. Απευθύνεται κυρίως σε κοσμικούς, σε άρχοντες, σε παιδιά, σε ενήλικες και υπερήλικες, σε πλούσιους και φτωχούς, σε επιστήμονες και αγράμματους, σε κάθε εθνικότητας και φυλής άνθρωπο, σε φυλακισμένους, σε εξαρτημένους, σε ψυχικά και σωματικά πάσχοντες, σ' όλους τους κουρασμένους αλλά και τους ράθυμους. Ουδείς εξαιρείται· αρκεί ο κάθε άνθρωπος να αφουγκραστεί τούτη τη διδασχή του Αγίου Πατέρα. Αυτή γκρεμίζει όλα τα κοινωνικά φράγματα και χτίζει νέες δομές θεμελιωμένες στις αξίες του Ευαγγελικού λόγου όπως η αγάπη, η άσκηση, η καρδιακή προσευχή, η αληθινή ενότητα. Εδώ έγκειται η μέγιστη και διαχρονική αξία των Λόγων του Αββά μέσα στον σύγχρονο κόσμο.

Τα κείμενά του, όπως και όλη η ζωή του αγίου Ισαάκ του Σύρου είναι μια προσευχή και ένα ολοκαύτωμα αγάπης που προέρχονται από «καρδίαν συντετριμμένην και τεταπεινωμένην», αφού δοκιμάστηκε «πειραζόμενος» έτη πολλά. Γι' αυτό αγγίζουν τον κάθε αναγνώστη. Το ήθος των λόγων του φανερώνει ξεκάθαρα τον οικουμενικό χαρακτήρα

της πνευματικής του διδασκαλίας. Τα πορίσματα της διδασκαλίας του ίσως μπορούν να αποδειχθούν χρήσιμα στον διάλογο της Ορθόδοξης Θεολογίας με τις επιστήμες συμπεριφοράς.

Ο άγιος Ισαάκ συστήνει απλές πρακτικές μεθόδους προτρέποντας τον άνθρωπο να τις ενσωματώσει στην καθημερινότητά του προκειμένου να βγει από τα σύγχρονα αδιέξοδα. Δεν μιλά για υψηλές καταστάσεις δυσπρόσιτες στο σύγχρονο άνθρωπο. Η διδαχή του μπορεί να βοηθήσει τον άνθρωπο στην βελτίωση και διατήρηση της ψυχικής του υγείας. Μέσα από την νήψη και την άσκηση ο άνθρωπος ξεπερνά το εγωκεντρικό θέλημα διά της μετανοίας και της αυταπάρνησης. Η ενδοσκόπηση και η νήψη τον βοηθάνε πρώτα να καταλάβει τον εαυτό του, το είναι του, να διαγνώσει σε ποιο σταθμό στέκεται και κατόπιν τον οδηγεί στην απόφαση για κάθαρση. Η καθαρότητα θα φέρει τον φωτισμό κι έτσι σιγά-σιγά ο άνθρωπος θα περάσει στη θέωση.

Βήματα αυτού του αγώνα είναι η ταπείνωση, η προσευχή, η αγάπη, η απόκτηση των αρετών. Η ησυχαστική μέθοδος που προτείνει ο Αββάς αποτελεί την «επιστήμη των λογισμών», δηλαδή μια επιστήμη που βοηθά τον άνθρωπο, μέσα από άσκηση και ενδοσκαφή, να μεταμορφώσει τούς φίλαντους και εμπαθείς λογισμούς που του δημιουργούν τόσα προβλήματα και αδιέξοδα.

Οι Λόγοι του Αγίου Ισαάκ ανοίγουν δρόμους, οδηγούν στην ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου, καταργούν την αιχμαλωσία στα αι-

σθητά και στις αισθήσεις, στα μάτια και εφήμερα, νοηματοδοτούν την ζωή του.

Οι θεραπευτικές πρακτικές που ξεπηδούν μέσα από τους Λόγους του συνιστούν την συγκρότηση και ενοποίηση της διασπασμένης προσωπικότητας του ανθρώπου, αποσκοπούν στην αποκατάσταση των σχέσεων και συντελούν εποικοδομητικά στο πώς ο άνθρωπος από φίλαυτος θα γίνει φιλόθεος και φιλόανθρωπος.

Ο άνθρωπος – σύμφωνα πάντα με τον λόγο του Αββά – που ελέγχει τους λογισμούς, ζει με ταπείνωση, απλά και αλληλέγγυα για τον άλλον, δεν έχει ψυχολογικά προβλήματα, δεν πέφτει στην απόγνωση, στην ανία, στην κατάθλιψη, δεν υπόκειται σε νευρώσεις διότι έχει απόλυτη πίστη στην θεία πρόνοια και στην θεία οικονομία που συνέχει ανά τους αιώνες όλη την Οικουμένη.

Ο άνθρωπος της Εκκλησίας δεν διανοείται την αυτοκαταστροφή του και την αυτοκτονία, γιατί αφενός γνωρίζει καλά πως ζωή και θάνατος ανήκουν στον Δημιουργό και αφετέρου γνωρίζει να νοηματοδοτεί κάθε στιγμή της ζωής, ο δε θάνατος δεν είναι τέλος αλλά απαρχή μιας άλλης αιώνιας βιοτής. Δεν καταφεύγει σε εξαρτησιογόνες ουσίες, διότι ξέρει καλά πού βρίσκεται η πολυπόθητη ευτυχία και ειρήνη. Δεν αισθάνεται τον συν-άνθρωπο ως απειλή αλλά «ως έαυτόν», δεν αποκάμνει από τις αντιξοότητες της βιοτής, δεν απογοητεύεται, δεν αισθάνεται μοναξιά. Τις δυσκολίες της ζωής τις καθιστά χρυσές ευκαιρίες, προκειμένου να διαπαιδαγωγηθεί ο ίδιος πρώτα, και κατά δεύτερο λόγο τις μετα-

στρέφει σε ευκαιρίες συνάντησης με τον άλλον – τον πλησίον. Αντιμετωπίζει με θετικούς λογισμούς όλα τα προβλήματα της ζωής. Τους «άλλους» τούς θεωρεί δώρα Θεού. Τον εαυτό του τον δωρίζει στους άλλους, ελεύθερα και αγαπητικά. Τα απωθημένα βιώματα και τις τραυματικές του εμπειρίες τα θεωρεί απαρχή προς μεταμόρφωση της αγριελαίου σε καλιέλαιο. Ακόμα και τις περιόδους της ανεργίας τις οικοδομεί με έργο φιλανθρωπικό, εθελοντικό, αγαπητικό και προσευχητικό. Ο άνθρωπος που ενστερνίζεται τους Λόγους του Αββά δεν μένει ποτέ άεργος – άνευ έργου – γιατί μέσα από το αγωνιστικό, ασκητικό και προσευχητικό του φρόνημα γεμίζει δημιουργικά τα μερόνυχτά του, χτίζει για τον ίδιο και για τους άλλους, χωρίς να προσδοκά ανταλλάγματα.

Αντιμετωπίζει την ζωή με θάρρος, πίστη, σεβασμό και αγάπη. Σέβεται την κτίση, τα ζώα, τη φύση, τα κτίσματα και πονάει, προσπαθεί, αγαπάει και εύχεται για όλους και για όλα διακαώς. Αυτός ο άνθρωπος δεν μπορεί παρά να έχει αναπτυγμένη οικολογική συνείδηση αποτελώντας πρότυπο μίμησης για τους γύρω του.

Αλλά κι όταν αρρωσταίνει, δεν πανικοβάλλεται, γιατί γνωρίζει καλά την φθαρτότητα της σάρκας από την μία, ενώ από την άλλη αυξάνει την ελπίδα και την εμπιστοσύνη στην Πρόνοια του Θεού, επιβεβαιώνοντας την πορεία από τα πρόσκαιρα τού κόσμου τούτου προς τα αιώνια.

Ο άνθρωπος που έκανε κτήμα του τα μηνύματα του αββά Ισαάκ αποτελεί ευεργετικό στοιχείο για την κοινωνία, δεν προξενεί προβλήματα και αναταραχές στα διάφορα περιβάλλοντα, αποτελεί πηγή εμπνεύ-

σεως και πρότυπο μίμησης για όλους. Ιδού το κέρδος και η διαχρονικότητα του αγίου Ισαάκ του Σύρου. Η ίαση και η θεραπεία του αρρωστημένου ανθρώπου επιτυγχάνονται ουσιαστικά με την εν Χριστώ ανακαίνισή του.

Κοντολογίς, η εμπιστοσύνη στην πρόταση και μέθοδο που προτείνει ο ιερός νηπτικός κάνει τον άνθρωπο να λειτουργεί σύμφωνα με τις αρχές της δημιουργίας του, όπως το ηλιοτρόπιο στρέφεται φυσικά προς τον ήλιο.

Σε μια πρόταση-απάντηση του αγίου Ισαάκ είναι δυνατόν να συνοψισθεί η διδασκαλία του δίνοντας αφενός φωτεινή δίοδο στα αδιέξοδα αφετέρου την κατακλείδα τούτης της μελέτης:

«Ερωτ.: *Τις ἐστιν ὁ πεφωτισμένος ἐν τοῖς νοήμασιν αὐτοῦ;*

Απαντ.: *Ὅστις ἔφθασε καί εὔρε τήν πικρότητα, τήν κεκρυμμένη ἐν τῇ γλυκύτητι τοῦ κόσμου, καί ἐκάλυψε τό στόμα αὐτοῦ ἐκ τούτου τοῦ ποτηρίου τοῦ μή πιεῖν αὐτό»⁸⁴⁶.*

⁸⁴⁶ Λόγος ΚΖ, στίχ. 49-52.

SUMMARY

The following research, carried out within a frame of approaching humans as a psychosomatic totality, has focused on the investigation of health and illness according to the Ascetic Speeches of Abbe Isaac Syros.

The main purpose of this effort has been the quest of the answers, included in the Speeches of the Abbe in conjunction with how psychosomatic illness is defined, how it is diagnosed and which regimens can be followed, so that contemporary humans will be able to recover their psychosomatic health and balance of their existence. Basic axis of this research has been the detection of the way all the above are perceived by a Neptic Father of the Eastern Orthodox Church. The findings of the research are the following:

1. 6th Century Ascetic Speeches become a precious source of material so that the human as a whole will be approached beyond schematic distinctions between body and soul, materialistic and spiritual element. The Saint of the Neptic tradition deals with the ill person as an undivided unity studying his/her behaviour in relation to the whole Creation and the Creations. Holly Abbe studies human in two situations, as fallen and as marching towards divinity, whereas psychiatry limits its observations and findings only within the limits of the fallen case.
2. On the substratum of Abbe Isaak's Ascetic Speeches lie specific theological and anthropological principles and therapeutic teaching respectively. Although the former are not presented systematically, they cover the text from beginning to end. These principles and methods substantiate our theses and suggestions concerning the reason that leads to passions-illnesses and the treatment followed in order to achieve health.
3. The shared differentiations between Saint Isaac's Ascetics anthropological model and the theories of Psychiatry and Psychology relating to mental illness and health are pointed out. Despite the contrasts, it is evinced, that if approached properly many of the conclusions of the newer Psychiatric theories agree with Saint Isaac's thesis.
4. It has been noted that Saint Isaac believes that before the Fall the passionate part of the soul pushed humans towards the loving direction and the final unity with the Creator. After the Fall, and depending on the orientation of the soul, the passionate part of the soul leads humans either by nature- a situation during which humans gradually but steadily are endowed

with mental health and therefore a healthy way of dealing with the problems-illnesses of life or abnormally, so human existence is diverted towards illness. When passions find their positive content again and are restored to their before the Fall function, then reason is reinforced positively too. The human-patient is called to make the most of all these forces towards the right direction, in order to transcend “this world” and its temptations, targeting the achievement of a blissful situation. What is primarily needed on behalf of the humans is the acquisition of “knowledge”. Only then will humans be able to distinguish spiritually between health and illness and consequently will try to find cure.

6th Century A.C. Niptic Father teaches a way of life which manages to fulfil humans despite the daily labour and the evil that prevails. This is no other than the way of life incarnated in Jesus Christ who by being humanised has liberated humans from the slavery of sin and death.

The message of the Speeches of the Neptic Saint does not address only hermits and anchorites. It mainly addresses the everyday people, the nobles, the children, the adults and the overaged, the rich and the poor, the scientists and the illiterate, humans belonging to every nationality and race, the addicted, the mentally and physically ill, all the tired but also the indolent. No one is excluded as long as every human listens carefully to this teaching by the Holy Father. This knocks down all social barriers and builds new structures grounded on the values of the Evangelical Speech such as love, exercise, wholehearted prayer, truthful unity. This is where we find the largest and timeless value of the Abbe’s Speeches in the contemporary world.

Isaac’s Syros texts, like his whole life, are a prayer and a holocaust of love that come from “a broken and humiliated heart”, after he had been through ordeals “tempted” for many years. For this reason they touch every reader. The ethos of his Speeches clearly depicts the ecumenical character of his spiritual teaching. The assumptions of his teaching could be proven useful in the dialogue between the Orthodox theology and the Behaviour Sciences.

Saint Isaac introduces simple practical methods encouraging humans to implement them in their daily routine in order to get out of the modern deadlocks. He does not preach about high situations distant from contemporary humans. His teaching can help humans improve and preserve their soul’s health. Through ablution and exercising humans manage to go over their selfish will via petition and self-denial. Introspection and ablution help them understand firstly themselves, their being and diagnose where

they stand and then it leads them to the decision for purification. Purification will bring enlightenment and then slowly humans will reach divinity.

Steps of this race comprise of humiliation, prayer, love and the acquisition of virtues. The silent method suggested by the Abbe is the “Science of Thoughts” that is a Science that helps humans, through exercise and introspection transform the self-loving and empathic thoughts that cause so many problems and deadlocks.

Saint Isaac’s Speeches open roads, lead to the human face freedom, abolish captivity from things that can be sensed and from the senses, from the futile and the temporary, and give a meaning to the human’s life.

The regimens that flow through his Speeches suggest the making and conglomeration of human’s distracted personality, see to the rehabilitation of relationships and contribute constructively to how humans from self-loving will become God loving and philanthropists.

Humans, always according to Abbe’s Speeches, who control their thoughts live modestly, simply, helping the others, they do not have psychological problems, they do not feel despair, boredom, depression, because they have complete faith in divine providence and divine economy which has run through the Universe throughout the centuries.

Humans who are close to church would never consider their self-destruction or suicide, because on the one hand they are well aware of the fact that life and death belong to the Creator and on the other hand they know how to make every moment of their life meaningful; and death is not the end but the start for another eternal living. These humans do not find shelter in substances because they know well where to find the much desired happiness and peace. They do not feel the other humans as a threat but like “myself”, they do not get discouraged by the adversities of survival, they do not get disappointed, they do not feel loneliness. Humans turn life’s difficulties into golden opportunities in order to educate themselves firstly and secondly turn them into encountering opportunities with the other person-the fellow person. Humans confront life’s problems thinking positively. “The others” are considered God’s gifts. Humans donate themselves to the others, freely and lovingly. Their repressed and traumatic experiences are considered a start to transform the “wild olive tree” into a “tame olive tree”. Even the unemployment periods are embroidered with philanthropist, volunteering, loving and praying work. Humans who make Abbe’s Speeches a part of their lives never remain indolent-without work-because via the competitive, ascetic and praying spirit, they fill their days

and nights creatively, they build for themselves and the others without expecting exchanges.

Humans confront life bravely, with faith respect and love. They respect nature, the creations, the animals and they get hurt, they try, they love and they wish for everyone and everything zealously. These humans cannot but have a developed environmental conscience becoming a role model for the people who surround them.

Even when they get ill, they do not panic because they acknowledge the perishability of the flesh on the one hand, whereas on the other hand they increase their hope and trust in God's Providence, confirming the marching from the transient things of this world to the eternal ones. The humans, who have made Abbe Isaac's message their own, are beneficial elements for society, they do not cause trouble and turmoil in the several environments, and they are a source of inspiration and a role model for everyone. This is the profit and the timelessness of Saint Isaac Syros.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΥΡΙΕΣ ΠΗΓΕΣ:

- Ισαάκ Σύρου, *Λόγοι Ασκητικοί*, Κριτική έκδοση Μάρκελλος Πιράρ, Ιερά Μονή Ιβήρων, Άγιον Όρος 2012.
- Ισαάκ Σύρου, *Ασκητικά*, εκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 2003.

ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ:

Αββά Δωρόθεου,	<i>Διαδασκαλίας ψυχωφελείς</i> , P.G.88, 1611-1842.
Αναστασίου Σιναΐτου	<i>Περί ερωτήσεων και αποκρίσεων</i> , P.G.89, 329-824.
M. Αθανασίου	<i>Λόγος κατά Ελλήνων</i> , P.G.25, 3-96.
–	<i>Επιστολή προς Σεραπίωνα</i> , P.G.26, 529-676.
–	<i>Κατά Απολλινάριον</i> , P.G. 26, 1093-1165.
M. Βασιλείου	<i>Εις την Εξαήμερον</i> , P.G. 29, 4-208.
–	<i>Ασκητικάί Διατάξεις</i> , P.G.31, 1321-1424.
–	<i>Ομιλίας</i> , P.G.31, 164 – 600.
–	<i>Ομιλίας εις τους Ψαλμούς</i> , P.G.29, 209-493.

- Γρηγορίου Θεολόγου *Λόγος εις το Άγιον Βάπτισμα,*
P.G.36,360-425.
- Γρηγορίου Νύσσης *Περί κατασκευής ανθρώπου, P.G.44,125-256.*
Περί ψυχής και Αναστάσεως, P.G. 46, 12-160
— *Περί του κατά Θεόν σκοπού, P.G. 46,288-305.*
—
- Γρηγορίου Παλαμά *Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων, στο Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα, επ. Π.Χρήστου, τομ.Α', Θεσσαλονίκη 2010, σελ.355-694.*
Επιστολή προς Ακίνδυνον Γ', στο Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα, επ. Π. Χρήστου τομ.Α', Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 296-312.
— *Περί προσευχής και καθαρότητας καρδιάς, στο Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα, επ. Π.Χρήστου, τομ.Ε', Θεσσαλονίκη 1992, σελ.157-159.*
— *Κεφάλαια εκατόν πενήκοντα, στο Γρηγορίου Παλαμά Συγγράμματα, επ. Π.Χρήστου, τομ.Ε', Θεσσαλονίκη 1992, σελ.37-119.*
— *Κεφάλαια δι' ακροστιχίδος πάνυ ωφέλιμα,*

	P.G. 150 1240-1345.
Γρηγορίου Σιναΐτου	<i>Περί θείων ονομάτων</i> , P.G. 3, 585-977. <i>Περί μυστικής θεολογίας</i> , P.G.3, 997-1064.
Διονυσίου Αρεοπαγίτου	
–	<i>Κεφάλαια περί νήψεως και αρετής προς Θεόδουλον</i> , P.G.93, 1480-1544.
Ησύχιου Σιναΐτου	<i>Περί αγάπης και εγκράτειας</i> , P.G. 91, 1428-1480.
Θαλασσίου του Λίβυου	<i>Κατά των πασών των αιρέσεων έλεγχος</i> , P.G. 16, Γ', 3017 – 3454.
Ιππολύτου Ρώμης	<i>Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως</i> , P.G. 94, 789-1228.
Ιωάννου Δαμασκηνού	<i>Τεμάχια εκ των του Ιωάννου του Δαμασκηνού</i> , P.G. 95, 225 – 245.
–	<i>Περί του μη δειν αναθεματίζειν</i> , P.G.48, 945-962.
Ιωάννου Χρυσοστόμου	<i>Εις την ασάφειαν της Παλαιάς Διαθήκης, και εις την του Θεού φιλανθρωπίαν</i> , P.G. 56, 175 – 192.
–	<i>Υπόμνημα εις τον Άγιον Ματθαίον</i> , P.G.57, 13-794.
–	

Ιωάννου Σιναΐτου,	<i>Κλίμαξ</i> , έκδοση Ι. Μ. Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής 2002.
Καλλίστου Καταφυγιώτου	<i>Τα σωζόμενα περί θείας ενώσεως και βίου θεωρητικού</i> , P.G. 147, 836-924.
Κυρίλλου Ιεροσολύμων,	<i>Κατηχήσεις</i> , P.G. 33, 332-1128.
Μάξιμου Ομολογητού	<i>Περί ψυχής</i> , P.G.91, 353-361.
–	<i>Κεφάλαια περί αγάπης</i> , P.G.90, 960-1080.
Νικολάου Καβάσιλα	<i>Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας</i> , P.G.150, 368 – 492.
–	<i>Περί της εν Χριστώ ζωής</i> , P.G. 150, 493-725.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ:

Αλφέγιεφ, Ι.,	<i>Άγιος Ισαάκ ο Σύρος, Ο πνευματικός του κόσμος</i> , μεταφρ. Ι. Ροηλίδη, Ακρίτας, 2005.
Αναγνωστόπουλου, Σ., (πρωτοπρ.),	<i>Ορθόδοξο βίωμα και πνευματική ζωή</i> , Πειραιάς 2005.
–	<i>Η ευχή μέσα στον κόσμο</i> , Πειραιάς 2007.
Αυγουστίδη, Α., (πρωτοπρ.)	<i>Ποιμένας και θεραπευτής ζητήματα ποιμαντικής πρακτικής</i> , Ακρίτας, 1999.
–	<i>Η ανθρώπινη επιθετικότητα</i> , Ποιμαντική

- και ψυχολογική προσέγγιση στην Κλίμακα του Αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου, Ακρίτας, ²1999.
- Η «Σωτηριολογική» διάσταση της Ψυχιατρικής, Σύναξη, τευχ. 25, Ιανουάριος-Μάρτιος 1988, σελ.35-42.
- Andreasen, N.C., *The Broken Brain: The Biological Revolution in Psychiatry*. New York: Harper and Row, 1984.
- Assemani, J. R., *Bibliotheca Orientalis I*, Rome 1719.
- Βλάχου, Ι., *Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία, πατερική θεραπευτική αγωγή*, Έδεσσα 1986.
- (Μητροπολ. Ναυπάκτου),
- *Θεραπευτική αγωγή, προεκτάσεις στην «Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία»*, Λεβαδειά 1987.
- *Συζητήσεις για την ορθόδοξη ψυχοθεραπεία*, Λεβαδειά 1988.
- *Ψυχική ασθένεια και υγεία*, Λεβαδειά ³1995.
- *Το πρόσωπο στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Λεβαδειά 1994.
- *Καιρός του ποιήσαι*, Λεβαδειά ²2000.

- *Μια βραδυά στην έρημο του Αγίου Όρους,*
I. Μ. Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας),
IG έκδοση.
- Boosali, H., *Η Ορθόδοξη πνευματική ζωή κατά τον Α-
γιο Σιλουανό τον Αθωνίτη, Θεσσαλονίκη*
2001.
- Brandsma, J.M. *Forgiveness: A Dynamic, Theological and
Therapeutic Analysis, Pastoral Psychology,*
τόμ. 31, No 1, 1982, σελ. 40-51.
- Brock, S., *Isaac of Nineveh (Isaac the syrian), "The Second
Part" Chapters IV-XLI, cSCO Vol. 555,*
Scriptores Syri t. 225, Louvain 1995.
- Brown, A., *How to make a soul,* ed. Wired, London 1996.
- Γαληνού *Υγιεινά (Εισαγωγή –μετάφραση-σχόλια*
Τσεκουράκης Δαμιανός), Εκδ.Δαίδαλος,
Τόμ. Α', Αθήνα 2002.
- Γιανναρά, Χ., *Η μεταφυσική του σώματος, Αθήνα 1971.*
- *Η ελευθερία του ήθους, Αθήνα 1989.*
- *Το αλφαβητάρι της πίστης, Αθήνα 1996*
- Γιέβτιτς, Α., *Χριστός, Η χώρα των ζώντων, Αθήνα*
2007.

- Γεωργούλη, Κ., *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα 2000.
- Γέροντος Παΐσιου
Αγιορείτου, *Λόγοι Α', Με πόνο και αγάπη για τον σύγχρονο άνθρωπο*, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1988.
- *Επιστολές, Δ', Σουρωτή Θεσσαλονίκης* 2004.
- Γέροντος Πορφυρίου
Καυσοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, Χανιά 2008.
- Γοντικάκη, Β., *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ένα πλησίασμα στον κόσμο του*, Θεσσαλονίκη 2003.
- (Αρχιμ.) *Ψυχανάλυσις και σύνθεσις της υπάρξεως*,
Caruso, Ig. *μτφ. Αθ. Π. Καραντώνη*, Αθήνα 1953.
- Chabot, J.B., *Le livre de la chasteté compose par Jesusdenah, Eveque de Basrah, Mélanges d' archeology et d' histoire*, v. 16 pp. 225-292, par os 1896.
- Δήμα, Π., *Η φιλοσοφία του Πλάτωνα*, Πάτρα 2000.
- Ευθυμίου (Κ.Στυλίου) *Η σάρξ, Ορθόδοξη θεολογική θεώρηση του σώματος*, Αθήνα 2005.
- Μητροπ. Αχελώου
- Economou M., Madianos M., *Major depression in the era of economic crisis: a replication of a cross sectional*
Peppou L.E., Patelakis A.,

- Stefanis C.N., *study across Greece*, J. Affect Disord
2013, Mar.5; 145 (3):308-314
- Edelstein, L., *The Hippocratic Oath: Text, Translation and Interpretation*. In: Ludwig Edelstein. Baltimore. John Hopkins Uni. Press, 3-63.
- Engel, G.L., *The need for a new medical model: A challenge for biomedicine Science*, Vol.196,1977, 129-136.
- Engelhardt, H., T. *The Foundation of Christian Bioethics*, Swets and Zeitlinger, Lisse 2000, p. 160.
- Eysenck, J., *Πρόλογος στο Arzt and Psychologe*, Urban-schwarzenberg, München 1976.
- Hansbury, M., *St. Isaac of Nineveh, On Ascetical Life* [Ascetical Homilies. Homilies 1-6 English translated from the Syriac] St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, New York 1998.
- Hippocrates, *Περί Διαιτήσης*, Vol. IV, Translated by W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, London 1979.
- Horney, K., *Ο νευρωτικός άνθρωπος της εποχής μας*, (μτφρ. Γ. Βαμβαλή), Αθήνα 1975.
- Ζιάκα, Ι. Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, Θεσσαλονίκη 2001.

- Ζήση, Θ., (πρωτοπρ.) *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, Ε.Ε.Θ.Σ. τμήμα Ποιμαντικής, τομ. 1, Ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1990.*
- *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Αθήνα 1985.*
- *Μοναχισμός, Μορφές και Θέματα, Κεφ.Ε', Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, σελ.69-96, Πατερικά 5, Θεσσαλονίκη 1998.*
- Ζηζιούλα, Ι., *Χριστολογία και Υπαρξη, Σύναξη, τεύχ. 2, 1982, σελ. 9-22.*
- *Από το προσώπείο εις το πρόσωπο, Η συμβολή της πατερικής θεολογίας εις την έννοιαν του προσώπου, Εποπτεία, 1982, 73:941 – 960.*
- Ζωσιμάδη, Ι., *Η έννοια της σαρκός εν τη Αγία Γραφή, στο περιοδικό Εκκλησιαστικός Φάρος, τ. Δ', (1909), σελ. 539-563.*
- Θερμού, Β., (πρωτοπρ.), *Ποιμαίνοντες μετ' επιστήμης, Αθήνα 1996.*
- Θεοδωρίδη, Χ., *Εισαγωγή στην φιλοσοφία, Αθήνα 1995.*
- Θεοφάνους του Έγκλειστου *Επιστολές περί της εν Χριστώ ζωής, Μόσχα ²1899.*

- Ιερά Ακολουθία του Οσίου και Θεοφόρου πατρός ημών Ισαάκ του Σύρου, επίσκοπου Νινευϊ, Ιερόν κελίον Αναστάσεως του Σωτήρος, Καψάλα, Αγιον Όρος
- I.M. Παρακλήτου Η άσκηση στη ζωή μας, Ωρωπός Αττικής 1997.
- I.M. Κουτλουμουσίου Αββά Ισαάκ του Σύρου, Ψήγματα χρυσού από τους Ασκητικούς Λόγους του, Εκδόσεις Σήμαντρο, 1986.
- I.M. Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου Ο στάρετς Ιωνάς του Κιέβου, μαθητής του Οσίου Σεραφείμ του Σάρωφ, Κάλαμος Αττικής 2000.
- Ισαάκ Ιερομονάχου Βίος Γέροντος Παΐσιου του Αγιορείτου, Άγιον Όρος 2004.
- Iwn, M., Gbodossou, E., *The role of traditional medicine*, The Lancet, December 2000.
- Καββαδά, Ν. *Ισαάκ Σύρου Ασκητικά*, Τομ. 2^α, Λόγοι Α – Γ, Θήρα 2006
- Κακαβούλη, Α., *Η συγνώμη στις διαπροσωπικές σχέσεις, ψυχοπαιδαγωγική θεώρηση*, Αθήνα 1988.
- Καλαντζή-Αζίζι, Α., *Θέματα κλινικής ψυχολογίας, Εφαρμοσμένη Ψυχολογία στον χώρο της υγείας*,

- Αθήνα ⁷1999.
- Καλλιντέρη, Δ., *Πάθη και απάθεια κατά την διδασκαλία του αββά Ισαάκ του Σύρου, Θεσσαλονίκη 1977.*
- Καραβιδόπουλου, Ι., *Οι όροι σάρξ, πνεύμα, σώμα, ψυχή, καρδιά και νους εν ταις επιστολαίς του Απ. Παύλου, στο περιοδικό Γρηγόριος Παλαμάς, 1958, τεύχος 482-483, σελ. 251 – 252.*
- Καραδήμας, Ε., *Ψυχολογία της υγείας, Θεωρία και κλινική πράξη, Αθήνα 2005.*
- Καρακόλη, Κ., *Ανθολόγιο από την ασκητική εμπειρία του Αγίου Ισαάκ του Σύρου, Εκδ. «Ορθόδοξη Κυψέλη» Θεσσαλονίκη, (χωρίς χρονολ.)*
- Κεσελόπουλου, Α., *Πάθη και αρετές κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, Αθήνα 1986.*
- *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον, Αθήνα ¹1989.*
- Κορναράκη, Ι., *Στοιχεία νηπτικής ψυχολογίας, Θεσσαλονίκη 1982.*
- *Η διαλεκτική του φιλοκαλικού ήθους (παθογόνοσ και νηπτική αυτοσυνειδησία, δύο πόλοι μετανοίας κατά τον αββά Ιερόθεο),*

- Θεσσαλονίκη 2001.
- *Η θεία λειτουργία της υπάρξεως, Θεσσαλονίκη 1986.*
 - *Η γλώσσα της επικοινωνίας της εκκλησίας με τον σύγχρονο κόσμο, Αθήνα 1984.*
 - *Πατερικά βιώματα της 11^{ης} ώρας βιβλικά ψυχογραφήματα, Θεσσαλονίκη 1986.*
 - *Ανταύγειες της πατερικής ερήμου μέσα στον σύγχρονο κόσμο, Από τον Αλμπέρτ Καμύ στον αββά Ισαάκ το Σύρο, Θεσσαλονίκη 1982*
 - *Η βίωσις του πάθους κατά την διδασκαλία της Αγίας Γραφής, Θεσσαλονίκη 1987.*
 - *Φιλοκαλικά θεμάτα ερημικής εσωτερικότητος, Θεσσαλονίκη 1980.*
- Κόντογλου, Φ., *Ο Μυστικός Κήπος, Αθήνα 1975.*
- *Βίος και Πολιτεία του Βλασίου Πασκάλ – Πηγή Ζωής 1976.*
 - *Μυρίπνοα άνθη Οσίου Ισαάκ του Σύρου, Αθήνα, 2006.*
- Κοσματόπουλου, Α., *Τώρα και πάντοτε, Σημειώσεις στις γραφές του Ισαάκ του Σύρου, Αθήνα 2007.*

- Κούκκου, Ε. Ε., *Νικηφόρος Θεοτόκης*, Αθήνα 1973.
- Κραγιόπουλου, Σ., (ιερομον.), *Ψυχολογικά προβλήματα και πνευματική ζωή, Γ', Αμαρτία και ψυχοπαθολογικές καταστάσεις*, Πανόραμα Θεσσαλονίκης 2009.
- Kallistos, Ware (Bishop), *Dare we hope for the salvation of all?, The Inner Kingdom*, Vol. 1 of the collected works, ST Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York 2004, pp. 193-215.
- Larchet, J. C., *Η θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων, Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, τομ. Α' και Β', μετάφρ. Χρ. Κούλα, Αθήνα 2008.
- Λασπίδη, Χ., *Η ψυχή του ανθρώπου κατά την ορθόδοξη πίστη*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Liddel and Scott *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1916.
- Lossky, V., *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, μετάφρ. Στ. Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1964.
- Μαδιάνου, Μ., Ζάβναρη, Ο., *Υγεία και ελληνική κοινωνία: Εμπειρική Έρευνα σε Πανελλήνιο Δείγμα πληθυ-*

- σμού, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1988.
- Μαδιάνου, Μ., *Κοινωνία και ψυχική υγεία. Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχιατρική*, τομ. Α', Αθήνα 1996.
- Μάνου, Ν., *Ερμηνευτικό Λεξικό Ψυχιατρικών Όρων*, εκδ. University Studio Press, β' εκδ. Θεσσαλονίκη 1987.
- *Βασικά Στοιχεία Κλινικής Ψυχιατρικής*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1988.
- Mansell Pattison E. *Psychiatry and Religion Circa 1978: Analysis of Decade, Part II*, Pastoral Psychology, vol. 27, number 2, Winter 1978.
- *Psychiatry and Religion Circa 1978: Analysis of Decade, Part I*, Pastoral Psychology, vol. 27, number 1, Fall 1978.
- Μακράκη, Μ., Κ., *Ψυχολογία της Θρησκείας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1993.
- Μαρκέτου, Σ., *Ιστορία της ιατρικής*, Αθήνα 2008.
- Ματσούκα, Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, Δοκίμιο πατερι-

- κής θεολογίας, Θεσσαλονίκη ²1986.
- Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α',
Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία
Θεσσαλονίκη 2000.
 - Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β',
Έκθεση της ορθοδόξου πίστεως,
Θεσσαλονίκη 2001.
 - Δογματική και συμβολική θεολογία Δ', Ο
σατανάς, Θεσσαλονίκη 1999.
 - Ιστορία της Βυζαντινής φιλοσοφίας, Θεσ-
σαλονίκη 1988.
- Μπέγζου, Μ., Ψυχολογία της Θρησκείας, Αθήνα 1996.
- Φαινομενολογία της Θρησκείας, Αθήνα
1995.
- Μαντζαρίδου, Ι. Γ., Η περί θεώσεως του ανθρώπου διδασκα-
λία Γρηγορίου του Παλαμά, Θεσσαλονίκη
1963.
- Μουρούτη – Γκενάχου, Ζ., Ο Νικηφόρος Θεοτόκης και η συμβολή αυ-
τού εις την παιδεία του Γένους, Αθήνα
1979.
- Μπούρας, Γ., Λύκουρας, Λ., Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της

- στη ψυχική υγεία, στο περιοδικό Εγκέφαλος 2011, τευχ.48, σελ. 54-61.
- Marx, M. H. and Hillix, W.A., (1963). *Systems and Theories in pshychology*.
- Miller, D., *The ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian*, translated by the Holy Transfiguration Monastery Boston, Massachusetts 1984.
- Νέλλα, Π., *Ζώνον Θεούμενον, Προοπτικές για μία ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, Αθήνα 2^η1981.
- Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Ιανουάριος, τομ. Θ', εκδ. «Ίνδικτος», Αθήνα 2005
- Νείλου Σόρσκυ, *Άπαντα τα Ασκητικά*, Εκδ. «Ορθόδοξος Κυψέλη», 1985.
- Νησιώτη, Α., Ν., *Προλεγόμενα εις την θεολογική γνωσιολογία*, Αθήνα 1986.
- *Υπαρξισμός και χριστιανική πίστις, παραδόσεις : ψυχολογίας της θρησκείας*, Αθήνα 1986.
- Νικοδήμου Αγιορείτου, *Συμβουλευτικόν Εγχειρίδιον*, Εν Βόλω 1969.
- Νικολάου, Θ., *Η ελευθερία της βουλήσεως και τα πάθη*

- της ψυχής κατά Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, Θεσσαλονίκη 1981.
- Ντούρου, Ε., Η ποιμαντική αντιμετώπιση των ψυχικά ασθενών, [Μεταπτυχιακή εργασία], Θεσσαλονίκη 2009.
- Οικονόμου – Λαλιώτη, Μ., Υπέρβαση της κατάθλιψης, Εφημ. Το Βήμα, 24/5/2012.
- Παπαδάτου, Δ., Αναγνωστόπουλος, Φ., Η ψυχολογία στον χώρο της υγείας, Αθήνα 1995.
- Παπαδημητρίου, Γ., Η προφητική διακονία του ιερέως, στο περιοδικό Ορθοδοξία, έτος Δ', τεύχος Β', Απρίλης – Ιούνης 1997, σελ.: 220 – 227.
- Παπαδοπούλου-Τσανανά, Ο., Η ανθρωπολογία του Μ. Βασιλείου, διδακτ. Διατρ. Ανάλεκτα Βλατάδων 7, Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1970.
- Πάσχου, Β., Π., Η οδός των νηπτικών, Αγωνία και κατάνυξη, Αθήνα 1965.
- Πόποβιτς, Ι., (Αρχιμ.), Οδός θεογνωσίας, Αθήνα 1992.
- Άνθρωπος και θεάνθρωπος, μελετήματα Ορθοδόξου θεολογίας, Αθήνα 1974.
- Ποταμιανού, Α. Γ., Δοκίμια στην ψυχολογία της υγείας, Αθήνα 1995.

- Popova, Olga, *Ascesi e trasfigurazione: immagini dell' arte bizantina e nissa nel XIV secolo*, Milano: La Casa di Matriona, 1996.
- Ραντοσαβλιέβιτς, (Αρχιμ.), *Το μυστήριο της σωτηρίας κατά τον Άγιο Μάξιμο του Ομολογητή*, Αθήνα 1975.
- Ρωμανίδη, Ι., (πρωτοπρ.), *Προπατορικό αμάρτημα*, Αθήνα ²1989.
- *Πατερική θεολογία*, Θεσσαλονίκη ¹2004.
- Rahmani, I.E., *Studia syriaca*, I. Charjet, 1904.
- Σάββα, (Αγιορείτου, ιερομον.), *Τα πάθη και η κατάθλιψη, τι είναι και πώς θεραπεύονται*, Άγιον Όρος 2012.
- Σιάσου, Λ., *Κι αν το πραγματικό δεν είναι αληθές*, τομ. Α', Θεσσαλονίκη 2002.
- *Μυρσίνη, Η ασκητική της έρευνας*, Θεσσαλονίκη 2007.
- *Αίμα σταφυλής*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Σπυρίδων, (Αρχιμ.), *Η κατάθλιψη*, Ναύπακτος 1987.
- Σταματάκου, Ι., *Λεξικό της αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1972.
- Σταυρόπουλου, Α. Μ., *Μνήμη και λήθη στη Θεία Λειτουργία*, Αθήνα 1989.
- Στεφανής, Κ., *Θέματα Ψυχιατρικής*, Αθήνα 1991.

- Σωτήρχου, Π., *Ο εμός φιλόσοφος, Άγιος Ισαάκ ο Σύρος*
Αθήνα ²2001.
- Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Άγιος Σιλουάνος ο Αθωνίτης, Έσσεξ Αγγλίας* 1995.
- (Αρχιμ.),
- *Άσκησις και θεωρία, Έσσεξ Αγγλίας* 1996.
 - *Περί προσευχής, Έσσεξ Αγγλίας* ²1994.
 - *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς έστι, Έσσεξ Αγγλίας* 1993.
- Ταμπάκη, Ν., *Ηράκλειτος και σύγχρονος κόσμος, Αθήνα* 2006.
- Τάτση, Ι., *Η προσευχή στη διδασκαλία του αββά Ισαάκ του Σύρου, [Μεταπτυχιακή εργασία], Θεσσαλονίκη* 2001.
- Τσακαλιώτου, Ε., *Λατινικόν- Ελληνικόν Λεξικόν, Αθήνα* 1994.
- Τσελεγγίδη, Δ., *Χάρη και ελευθερία κατά την πατερική θεολογία του ΙΔ' αιώνα, Θεσσαλονίκη* 2002.
- Τσάμη, Δ., *Η τελείωσις του ανθρώπου κατά Νικήτα τον Στηθάτο, Ανάλεκτα Βλατάδων 2, Θεσσαλονίκη* 1971.
- Τρεμπέλα, Π., *Η δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής*

- Εκκλησίας, Τομ. Α', Αθήνα 1978 – 1979.
- Τσιτσιγκου, Χ., *Η ψυχή του ανθρώπου κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο*, Αθήνα 2000.
- Teegen, F., *Kampfj ander Kontaktgrenze - Erlebnisprozesse hantkranker Klienten im Dialog mit ihrem Symptom*, Integrative Therapy 2, Butterfield 1981.
- Schurl, K., *Ganzheitliche Gesundheit-Der sanjte Umgang mit uns selbst*, Rowohlt 1983.
- Schröper, R.,
- *Ψυχολογία: Επιστήμη ή αίρεση*, στο περιοδικό Σύναξη, τεύχ.25, Ιανουάριος-Μάρτιος 1988, σελ. 5-17.
- Φάρου, Φ. (πρωτοπρ.) *Οι βυζαντινοί ασκητικοί και πνευματικοί πατέρες*, μετάφρ. Π. Πάλλη, Θεσσαλονίκη 2006.
- Φλορόφσκυ, Γ., *Η περί του ανθρώπου διδασκαλία των ορθοδόξων χριστιανικών πηγών*, Αθήνα 1971.
- Φούγια, Π., *Το δόγμα του Χριστού*, μτφ. Θεοδωρακάτου, Αθήνα 1974.
- Φωτοπούλου, Ι., (πρωτοπρ.), *Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, Ο αδικημένος άγιος*, Αθήνα 2010.

Χλωρού, Γ.,

Νους και καρδιά κατά τον Ισαάκ το Σύρο,

[Μεταπτυχιακή εργασία], Θεσ/νίκη 1998.

Wensink, W. A.,

Mystic Treatises by Isaac of Nineveh, Amsterdam 1923.